

Віктор Прокопчук, Борис Пентюк

СЛАВЕТНІ ПОДОЛЯНИ
з духовного стану

Рекомендовано до друку вченою радою Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (протокол № 4 від 24 травня 2023 року)

Рецензенти:

Гальчак Сергій Дмитрович, голова Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор.

Завальнюк Олександр Михайлович, керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор

Телячий Юрій Васильович, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор

Редактор: Вітковський Вадим Миколайович, голова Вінницької обласної організації Національної спілки письменників України

Прокопчук В.С., Пентюк Б.М. Славетні подоляни з духовного стану: персоналії / [ред. Вітковський В.М.; рец.: Гальчак С.Д., Завальнюк О.М., Телячий Ю.В.]. – Вінниця : ПП «ТД Едельвейс і К», 2024. – 372 с.

Ця книга є результатом багаторічних досліджень історії, культури, релігії та літератури Поділля. Представлено нариси про життя і діяльність тридцяти трьох славетних подолян – вихідців з духовного стану, які відзначилися жертвним служінням народові на церковному, літературному, історико-краєзнавчому, політичному, державному і громадському поприщі. Надано багато цікавих фактів, документів, свідчень, аналізів, порівнянь та оцінок, які допоможуть читачеві краще зрозуміти історичну правду, духовні цінності та національну ідентичність подолян.

Книга адресована всім, хто цікавиться історією Поділля та України. Може бути використана педагогами в навчально-виховній роботі, а нариси – скласти підґрунття для глибшого дослідження життєдіяльності видатних особистостей Подільського краю, написання науково-дослідних робіт, тощо.

ISBN 978-617-560-106-8

© Прокопчук В.С., 2024

© Пентюк Б.М., 2024

©ПП «ТОВ "Видавничий дім "Бук-Друк", видання 2024»

Передмова

Історія нашого народу, його духовне життя, література, мистецтво та фольклор пронизані духом величної моралі, святої Православної віри. Інтереси подальшого суспільного прогресу ставлять завдання – відродити, зберегти і примножити кращі традиції наших прадідів, дідів і батьків, які свого часу відстояли нашу самобутність, історію і культуру завдяки вірності християнським цінностям. Церква і духовенство в усі часи були невід'ємною складовою життя народу, відігравали й відіграють важливу роль у різних суспільних процесах, формували моральний ідеал, визначали культурні, національно-патріотичні пріоритети народу.

З метою зміцнення цього віковичного зв'язку народу з Церквою, християнськими цінностями автори у своїй книзі намагалися дослідити роль представників духовенства, а також вихідців з духовного стану в суспільних процесах, виявити їх вплив на життя не тільки краян, а й інших народів. порушена актуальна і малодосліджена проблема жертвовної діяльності святителів краю в роки агресивного атеїзму і гонінь на Церкву.

Дослідження обмежене, в основному, Подільськими теренами або тими землями, де наші подоляни реалізовували свій генетичний потенціал, виплеканий поколіннями попередників, у часі – XVI-XX століттями – від Ісайї Кам'янецького до блаженнішого митрополита Київського і всієї України Володимира. У книзі 33 нариси, статті. Поряд з відомими, а також малознаними для пересічного читача постатями священнослужителів показано діяльність творчої інтелігенції з духовного стану, фундаторів церковного краєзнавства, представників науки, літератури і культури, державних діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток національної ідеї, розбудову української державності, примноження її духовних скарбів.

Книга допоможе читачеві пізнати «батька духовної освіти» архієпископа Іоанікія (Полонського), засновника у нашому краї низки духовних училищ і Подільської духовної семінарії, через які в майбутньому пройшли герої нашого дослідження, здобуваючи знання і важливий досвід служіння своєму народові, зокрема, представники творчої інтелігенції – поет і лікар Степан Руданський, письменники: Анатолій Свидницький та Михайло Коцюбинський, поети: Володимир Свидзінський та Валер'ян Тарноградський, композитор Микола Леонтович, професор Кость Широцький, переважна більшість священства краю.

Цікаво буде дізнатися й про вінницьке коріння голови Української Центральної Ради, творця Української Народної Республіки і видатного вченого Михайла Грушевського, про Олександра Лотоцького, вченого, громадського, політичного і державного діяча доби УНР, про внесок сина священника легендарного полковника Дієвої армії УНР Петра Болбочана, який знайшов останній прихисток на ст. Балин, неподалік Кам'янця - Подільського, про плеяду архієреїв-подолян, яку відкриває постать Мелетія Смотрицького, архієпископа Полоцького тощо.

Не обійшли автори увагою і заходи з вшанування пам'яті славетних подолян на науково-краєзнавчих форумах, під час літературних і краєзнавчих читань, фестивалів, увічнення їх життєвого подвигу в пам'ятниках і музейних експозиціях, що допоможе предметніше пізнати роль представників і вихідців з духовного стану в житті народу, врахувати кращий досвід минулого в ім'я розбудови майбутнього нашого народу.

Розділ 1. Священнослужителі

1.1. Страдальці за віру

«Пам'ятайте наставників ваших, які проповідували вам слово Боже, і, дивлячись на кончину життя їхнього, наслідуйте віру їхню.» (Євр. 13, 7)

Від часів запровадження християнства важливу роль у формуванні духовності людини та суспільства відігравали Церква та її діячі. На Поділлі життя і діяльність духовенства були нерозривно пов'язані з історією українського народу, воно увесь час поновлювало внутрішній світ людини у поєднанні з Богом, надавало суспільству духовно-моральне спрямування. Цей процес далеко не вивчений, тільки в наш час питання церковної діяльності все більше стає актуальним на багатьох літературно - краєзнавчих форумах.

В'язень Івана Грозного

Одним із відомих в давнину був монах, культурно – освітній діяч, просвітник, письменник, перекладач Ісайя Кам'янчанин. Але ім'я та і прізвище - суть не його. При народженні, а це сталося десь у першій половині XVI століття в Кам'янці на Поділлі, отримав він ім'я Яким (Іоаким). У Кам'янці-Подільському здобув початкову освіту, за його ж словами, там *«навчено святим книгам Першого Закону Господнього та Другого, святим догмам і благочестивому богослов'ю та священній філософії»*. На основі цього твердження, дехто з дослідників вважає, що народився він у священницькій сім'ї, проїнявся вірою в Бога і подальше життя пов'язав зі служінням Йому. Рано залишившись сиротою, знайшов прихисток у Молдові – прийняв монашеский постриг з іменем Ісайя в Кипріанському монастирі.

Певний час жив у Києво-Печерській лаврі, тягнувся до книги, удосконалював знання в колі культурно-освітньої і духовної інтелігенції. Цю ж лінію зберіг, проживаючи у Вільно, мав контакти з передовими діячами, у тому числі з Острога, спілкувався, можливо, за посередництва земляка Герасима Смотрицького, з Костянтином Острозьким, зустрічався з Григорієм Ходкевичем, Євстафієм

Воловичем та іншими вельможами, які прагнули зупинити хвилю насильницької полонізації та окатоличення українського населення, займався перекладом богослужбових книг тогочасною церковною мовою [9].

У липні 1561 року поїхав до Москви, щоб придбати богословські книги для перекладу і друкування, зокрема – «Бесіди євангельські» у перекладі ченця Сильвана, текст Біблії з царської бібліотеки та житіє київського Антонія. Звичайно, така поїздка, як і придбання дороговартісних у ті часи книг, потребували чималих фінансових затрат. Іван Огієнко у книзі «Історія українського друкарства» відмітив: «... не виключається можливість, що відомий Ісайя (Яким) Кам'ячанин 1561 року їздив з Вільни до Москви за списком Біблії якраз з доручення Остріжського...»[6, с.189].

Поїздка виявилася не тільки невдалою, але й трагічною для Ісайї. Саме в цей час митрополит грек Іосаф віз Івану Грозному грамоту Константинопольського патріарха про затвердження йому царського титулу. Важко судити, що стало причиною їх зіткнення. Є думка, «щоб прислужитися московському уряду, він вказав на якісь зносини митрополита Іосафа з польським королем. А той відплатив, звинувативши Ісайю Кам'ячанина в єресі» [10]. Московити зайняли бік посланця константинопольського патріарха – він же привіз погодження на царський титул для Івана IV. Ісайя був ув'язнений у монастирській в'язниці Вологди.

Звідти слав листи-послання, намагався оправдати себе, в'яснити обставини, за яких опинився в Москві. Звернувся і до царя, але реакції не послідувало. 1566 року вже в Ростові написав не позбавлений літературної вартості «Плач». Тішив себе, що за муки земні буде віддячений на тому світі. 1567 року знову написав Івану Грозному свою сповідь, однак безрезультатно. Натомість його послання поширювались і в Московії, і в білоруських та українських містах, набували розголосу як охудоженена сповідь страдальця. Можливо, хтось заступався за мученика, бо врешті 1582 року цар запросив знаменитого в'язня в Москву, вислухав його пояснення, вони справили позитивне враження і Ісайя був помилуваний.

Однак додому не повернувся. Мабуть, не було вже куди, та й вік, стан здоров'я, а ще – війна з Польщею. Залишився в Ростові. У ці останні десять років життя плідно працював як автор низки творів, перекладач. Описав свою драматичну подорож до Москви, уготований долею шлях до Вологди, а відтак – до Ростова. 1590 року на замовлення московського патріарха Йова написав «Толковання Теофілакта Болгарського на Євангеліє Матвія і Марка», 1591-го – «Коротке оповідання про великого і преподобного отця Максима Грека». 1592 року подолянин Ісайя Кам'янчанин закінчив шлях земний.

Першим про життя і літературну діяльність Ісайї 1913 року повідав Дмитро Абрамович у розвідці «К литературной деятельности мниха камянчанина Исаи», вміщеній у 181 томі «Памятников древней письменности и искусства» [1]. «Українська радянська енциклопедія» вмістила невелику довідку В.П. Колосової [8, с.545]. У своєму довіднику «Літературне Поділля» відгукнувся В.П. Мацько [4, с.31]. Микола Антонович Мачківський розгорнув відомі факти у широке художнє полотно - роман «Чорний дяк».

Кам'янчани надали одній з вулиць міста на Польських фільварках ім'я свого відомого земляка. 1900 року це був Штабний провулок, у радянські часи – вулиця Ульянової без вказівки котрої – матері чи дочки [2; 3]. 16 вересня 1993 року рішенням виконкому Кам'янець – Подільської міської ради № 1083 вулиця Постишева, організатора голодомору 1932-1933 рр. в Україні, була перейменована на вул. Івана Крип'якевича, вул. Петровського – на Панівецьку, а вул. Ульянової отримала ім'я Ісайї Кам'янчанина [7, с. 64, 176].

Список використаних джерел:

1. Абрамович Д. К литературной деятельности мниха Камянчанина Исаи // Памятники древней письменности. СПб. 1913. № 181.
2. Будзей О. Ісайя Кам'янчанин: ім'я на мапі міста // Подолянин. 2002. 1 берез. С. 5.
3. Ісайя Кам'янчанин: їх іменами названі вулиці міста / Ігор Данілов // Край кам'янецький. 1993. 18 серп. С.3.
4. Мацько В.П. Літературне Поділля: довідник і переклади. Хмельницький: Ред. – видавн. відділ, 1991. 106 с.: іл.
5. Мачківський М.А. Чорний дяк: роман. Хмельницький: Поділля, 2000. 328 с.
6. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. Київ: «Либідь», 1994. 446 с.
7. Прокопчук В.С., Старенький І.О. Топонімічний словник Кам'янця – Подільського. Кам'янець – Подільський: Зволейко Д.Г., 2014. 192 с.

8. Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-ге. Київ: Гол. Ред. УРЕ, 1979. Т.4. С.545.
9. Ісайя Кам'янчанин: [електронний ресурс] // Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Ісайя_Кам'янчанин.
10. Ісайя Кам'янчанин: [електронний ресурс] // Режим доступу: buklib.net/books/36529.

Вінницькі святі родом з Поділля

Заслуговують особливої уваги життя і церковної діяльність служителів Церкви різних періодів, які ввійшли до списку Собору Вінницьких святих і народилися на Поділлі. Собор Вінницьких святих - соборне свято присвячене вшануванню пам'яті подвижників благочестя, пов'язаних з Вінниччиною. За підсумками засідання Синоду від 1 квітня 2015 року було ухвалено благословити

встановлення дня святкування Собору Вінницьких святих 1/14 вересня (старий / новий стиль). Перше святкування Дня пам'яті Собору Вінницьких святих відбулось 2015 року. Напередодні 13 вересня у Спасо-Преображенському соборі м. Вінниця було звершено всенічне бдіння. Під час поліелею вперше проспівано величання Собору Вінницьких святих.

Ікона Собору Вінницьких святих

До складу Собору було включено п'ятнадцять подвижників благочестя: святий Петро (Могила); святий Феодосій Углицький; священносповідник Амвросій (Полянський); священномученик Інокентій (Тихонов); священномученик Олександр (Петровський); священномученик Порфирій (Гулевич); преподобний Антоній Печерський; преподобний Федір Острозький; преподобний Феofil Київський; священномученик Іоанн Мельниченко, пресвітер; священномученик Олексій Воробйов, пресвітер; преподобномученик Іоанн (Лаба), пресвітер;

преподобномученик Василій (Мазуренко), пресвітер; преподобномученик Євтихій (Качур), пресвітер; преподобномученик Геннадій (Ребеза) [6].

Згідно до назви книги, пропонується коротко розглянути особливості Божого благочестя Вінницьких Святих, які родом із Подільського краю.

Святитель Феодосій

«не звеличуйте себе, а наслідуйте смиренних» (Римл. 12,16)

Архієпископ Чернігівський
Феодосій (Полоницько-Углицький)

Дні пам'яті - 9/22 вересня, 5/18 лютого

Святитель Феодосій був одним із діячів, які встигали зробити для суспільного блага не менше, ніж великі та сильні цього світу. Майбутній владика народився наприкінці 30-х років XVII століття у старовинному містечку Уланів Подільської губернії, в благочестивій

родині священника Микити та його дружини Марії, що походили зі старовинного роду Полоницьких-Углицьких. Юнак виховувався батьками у страху Божому та християнському благочесті, згодом у Київській Братській Богоявленській школі (у стінах Київського Братського монастиря на Подолі, згодом Київська Духовна Академія).

Після закінчення навчання св. Феодосій наважився присвятити Богові своє життя. Благочестивий приклад батьків, настанови керівника Київської Братської школи Лазаря Барановича, святість самого місця виховання - все це сприяло зміцненню майбутнього святителя у бажанні благочестивого життя [3, с.111-120].

З прийняттям чернецтва ще до 1651 року, він працював у званні архідиякона Києво-Софійського собору та намісника митрополичого кафедрального будинку. 1662 року св. Феодосій значиться у званні ігумена Корсунського монастиря. 1664 р. призначається ігуменом Київського Видубицького монастиря. Влаштував внутрішню

життя обителі на кшталт суворого Православ'я, з великою старанністю облаштував зовнішнє її благополуччя. Завдяки турботам св. Феодосія отримано гетьманський універсал, яким затверджені за монастирем значні маєтки.

Після 24-річного управління Видубицьким монастирем, 1687 року святитель призначається настоятелем Свято-Успенського Єлецького чоловічого монастиря у Чернігові. Преосвященний Лазар Баранович робить його своїм помічником, покладаючи на нього різні справи з управління єпархією. З цього часу св. Феодосій стає правою рукою свого архієпископа та бере участь у всіх видатних церковних подіях того часу.

На той час існував звичай посвячувати в сан святительський зі згоди на те представників духовенства та іменитих людей, які входили до складу майбутньої пастви. За пропозицією гетьмана громадськість одностайно висловила бажання бачити Феодосія у святительському сані.

11 вересня 1692 св. Феодосій був названий архієпископом Чернігова і Новгородка (Новгород-Сіверська), а 13 вересня був посвячений у святительський сан. У ввіреній йому пастві дбайливо розвивав гарячу любов до Бога та ревнощів про спасіння душ, якою горіла і його свята душа. Направляючи всіх до порятунку і за всіх піклуючись перед Престолом Всевишнього, він особливо дбав про розвиток життя подвижницького.

Св. Феодосій був пастир ревний, надзвичайно справедливий і миролюбний, велелюбний і ніжний у родинному середовищі, надзвичайно уважний і до потреб інших. Слава про нього промайнула далеко за межі його пастви. Ще за життя йшли до нього з далеких місць люди знедолені, стомлені боротьбою з життєвими негараздами, і святитель Божий надавав їм своє заступництво та захист. 1696 рік був останнім роком земного життя святителя. Мирно спочиваючи в Господі, святитель ліг своїм нетлінним тілом біля входу свого кафедрального храму (тоді – Борисоглібський собор).

Двохсотлітній період з дня блаженної кончини святителя був багатий на різноманітні дива, якими Господь засвідчив святість мощів свого угодника. Серед них зцілення розслаблених, глухих, німих, сліпих, є навіть іновірці та інославні, які прямо

казали: «це справжнє диво!» [3, с.110-111]. І тепер, Господь Бог, дивний у святих Своїх, невичерпно творить чудеса і виявляє піклуванням святителя Феодосія до вірян, що прибувають до його святих мощей з важкими хворобами, у скрутних обставинах життя, у душевних скорботах і потребах.

Священномученик Порфирій (Гулевич)

Єпископ Сімферопольський та Кримський
Порфирій (Гулевич)

Дні пам'яті:

1/14 вересня, 6/19 листопада, 21 листопада/2
грудня, 15/28 грудня та 19 січня/4 лютого

Єпископ Сімферопольський і Кримський
Порфирій – у миру Полікарп Васильович
Гулевич, народився 26 лютого 1864 року
в селі Токарівка Літинського повіту

Подільської губернії в сім'ї сільського священника. 1885 року закінчив Подільську духовну семінарію. 22 жовтня 1886 року, у день святкування Казанської ікони Божої Матері, прийняв сан священника.

З 1914 до 1928 року отець Полікарп був благочинним і настоятелем собору в м. Ольгополі, а також викладав закон Божий у місцевій гімназії. При виконанні обов'язків, виявив себе як щирый пастир стада Христового. Слова Господа про того, хто виконує заповіді Божі та навчить того людей, «*той великим назветься в Царстві Небесному*» (Мф. 5, 19), запали йому в серце. Усе подальше життя займався проповідницькою діяльністю, учительством і духовним служінням у довіреній йому Богом пастві [3, с.169-170].

Після революції 1917 р., отець Полікарп зумів об'єднати навколо себе парафіян, які вболівали за Православну віру. Виступав проти обновленського руху та захищав Патріаршество. Користувався великим авторитетом серед віруючих. Брав участь у таємній роботі зі створення та організації на Поділлі груп духовенства та віруючих, непідконтрольних безбожній радянській владі.

У 1927 році померла дружина отця Полікарпа, він присвятив себе служінню Церкві, прийняв чернечий постриг з ім'ям Порфирій.

У 1927 році - Харківське ОГПУ викликає отця Порфирія з м. Ольгополя до м. Харкова. Його духовна діяльність привертає увагу безбожної влади. У Харкові 25 червня 1928 року, в день пам'яті преподобного Онуфрія Великого, відбулася архієрейська хіротонія ієромонаха Порфирія.

11 серпня 1931 року владика Порфирія було переведено на Кримську кафедру, де він залишався до свого арешту. Православні з любов'ю прийняли нового архіпастиря і він відповідав батьківською увагою та турботою, молитвою та добрими справами об'єднував свою паству. Він багато виступав, служив у різних храмах єпархії. Один із перших відкрито говорив про голод, який охопив тоді південні області України та Крим. З єпископом Порфирієм було легко молитися, все стороннє відступало, його молитовний настрій і горіння духу передавалося улюбленим чадам, за яких архіпастир підносив гарячі молитви біля святого Престолу.

У 1933 році єпископа Порфирія заарештували. Приводом до арешту стало те, що він відкрито закликав православних молитися за *«засланих і ув'язнених, архієреїв, священств, монашествуючих і мирян»*, які безневинно томилися у вигнанні. Владика з любов'ю приймав їх до своєї єпархії. У в'язниці владика Порфирія протримали два місяці.

9 жовтня 1936 року владика знову заарештовують разом із десятьма священнослужителями. На допитах єпископ Порфирій тримався просто і твердо. На провокаційні питання слідчого відповідав безбоязно, не гублячи архієрейської гідності.

20 листопада 1937 року єпископ Порфирій був знову заарештований. Утримувався в Алма-Атинській міській в'язниці. 1 грудня 1937 року єпископа Порфирія (Гулевича) було розстріляно. 27 квітня 1989 року він був реабілітований.

Визначенням Священного Синоду Української Православної Церкви 1997 р. священномученика Порфирія (Гулевича) зараховано до лику місцевошановних кримських святих. У серпні 2000 р. на Ювілейному Архієрейському соборі зарахований до новомучеників Православної Церкви.

Преподобномученик Геннадій (Ребеза)

Архімандрит Геннадій (Ребеза)

Дні пам'яті: 1/14 вересня, 5/19 листопада

В миру Григорій Матвійович Ребеза народився 22 квітня 1880 року, в селі Янкулове Ямпільського повіту Подільської губернії. Батьки преподобного Матвій Григорович та Соломонія Ігнатівна були селянами-середняками. Вже в підлітковому віці він обрав тернистий шлях чернечого розп'яття Христу. 8 вересня 1907 р. Григорій Ребеза пострижений у чернецтво з ім'ям Геннадій, 1914 р. висвячений в ієромонаха, служив при архієрейському будинку в Кишиневі. 1917 року в сані архімандрита і призначений настоятелем Свято-Григорівського Бізюкового монастиря на Херсонщині.

1919 року архімандрит Геннадій переїхав до Одеси, служив у храмі святителя Димитрія Ростовського, жив зі старою матір'ю. Сучасники характеризують архімандрита Геннадія як людину *«найвищою мірою замкнутою, обережною»*. Серед відомих духовних чад його був видатний вчений офтальмолог академік В. П. Філатов [3, с.180-181].

Відомості про особливості пастирського служіння архімандрита Геннадія збереглися в його архівно-слідчій справі : *«У своїх церковних богослужіннях і при*

скоєнні інших потреб Ребеза орієнтувався саме на найбільш реакційний церковний елемент. На сповідях він дуже довго затримував віруючих, особливо дітей, богослужіння довго затягував, словом, намагався видавати себе за великого і чистого молитовника».

Відновлюючи чернечу традицію в Одесі, преподобномученик здійснював таємні постриги у себе на квартирі та при зачинених дверях у храмі. Чернечий подвиг завжди сприймався як добровільне мучеництво заради Христа. У разі ж небачених гонінь на Християнство, таємне чернецтво ставало добровільним мучеництвом подвійно.

Рішення прийняти постриг фактично означало готовність засвідчити свою віру у концтаборі, засланні чи під постійним наглядом. Проте, день постригу, як розповідали черниці Євнікія і Трифена, сприймали як найсвітліший день життя, а пам'ять про архімандрита Геннадія багато його пострижників пронесли через всі тяготи безбожного часу» [3, с.184].

Преподобномученик чудово розумів, що тільки зазнавши багато скорбот безбожного часу, можна зберегти Православну Віру. Необхідність християнського терпіння завжди була провідною темою настанов архімандрита Геннадія. Під час репресій пастирі високого духовного життя привертали увагу не лише віруючих християн, а й слідчих органів.

У липні 1927 року архімандрит Геннадій був уперше заарештований Одеським ГПУ. Після трьох місяців ув'язнення без пред'явлення будь-якого звинувачення, його було звільнено. Наступний випадок трапився через 10 років. 13 червня 1937 року особлива нарада ухвалила: *«Ребезу Геннадія (Григорія Матвійовича) за контрреволюційну діяльність заслати до Казахстану терміном на п'ять років, рахуючи термін з 9.12.1936 року».*

1 грудня 1937 року постановили: *«Ребезу Геннадія (Григорія Матвійовича) розстріляти».* Постанову виконано 2 грудня 1937 року. Місце поховання невідоме [4, с.151].

Архімандрит Геннадій (Григорій Матвійович) Ребеза реабілітований 17 травня 1956 року. Він був неординарною особистістю, досвідчений духівник архіпастирів

і мирян, ангел-охоронець чернецтва в Одеській єпархії, мудрий співрозмовник для представників найрізноманітніших орієнтацій часів церковної смуги 20- 30-х років ХХ ст.

Преподобний Феofil Київський

Ієросхимонах Феofil Київський,
Христа ради юродивий

Пам'ять 28 жовтня, 14 липня, 14 вересня

Народився у містечку Махнівка Київської губернії (сучасне село Махнівка Вінницької обл.) в 1788 р. у родині парафіяльного священника. Хрещений був Фомою. Немовля не приймало материнського молока. Щоб урятувати дитину від голодної смерті, здивована мати годувала його картопляною юшкою, розвареною ріпою та морквою.

Забобонні сусіди намовляли матері, що дитина є потворою. Будучи душевнохворою мати озлобилась проти дитини і наказала служниці втопити дитину в річці. Та двічі кидала дитину у воду, але немовля, яке оберігалось Богом, вириналило з води і безтурботно спало. Служниця з переляку розплакалася, повернула немовля батькові. Батько, вірний подружньому обов'язку за свою дружину перед Богом, переховував сина у добрих сусідів, а дружину лікував від хвороби.

Коли помер батько, Фому відвезли на виховання до Київського-Братського монастиря на Подолі. Тут він навчався грамоти і прийняв чернечий чин. У 1810 році його направили на посаду диякона до міста Чигирин, проте через недостатні голосові дані перевели паламарем до Обухова. Через два роки він повернувся до Києва та став послушником того ж Братського монастиря [7].

1 грудня 1821 року прийняв постриг, отримав чернече ім'я – Феодорит. Згодом став економом Братського монастиря, але душею бажав пустельництва і просив

відпустити його в село Лісники під Києвом, де, за переказами, преподобний Феодосій Печерський проводив час постів. У подібному самітництві йому було відмовлено. Він зважився на особливо важке подвижництво – подвиг юродства заради Христа.

9 грудня 1834 року прийняв схиму і був названий Феофілом. За спогадами сучасників, академічне керівництво не приймало завжди «брудного, обірваного ченця Феофіла», але прочани щодня йшли до нього і глибоко шанували старця, який прославився своїми пророцтвами.

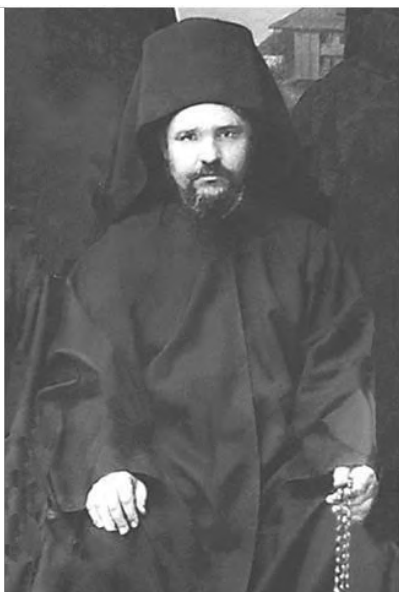
З 1849 року до дня смерті, ієросхимонах Феофіл провів у Китаївській пустині. Дбаючи про чистоту душі, він анітрохи не дбав про чистоту тіла. Києвом їздив завжди задом наперед на бичку без упряжі, і той приїжджав саме туди, куди хотів блаженний. Завжди читав на колінах Псалтир. Викривав таємні і явні гріхи паломників, що приходили до нього, від чого одні плакали в каятті, а в інших від страху і сорому волосся дибки піднімалося.

Ієросхимонах Феофіл Київський, Христа ради юродивий помер 28 вересня 1853 року на 65 році життя. Похований преподобний Феофіл біля північної стіни Свято-Троїцької церкви в Китаєвій пустині, поряд із могилою Києво-Печерського самітника Досифея. Після його смерті, як і за його життя, подається швидка допомога в хворобах і скорботах усім, хто з вірою закликає його ім'я, здійснює біля його могилки панахиди.

14/27 липня 1993 р. Собор Української Православної Церкви під головуванням блаженнішого Володимира, митрополита Київського і всієї України, канонізував Христа ради юродивого ієросхимонаха Феофіла, зарахувавши його ім'я до святих. А нетлінні його останки перенесені до храму Святої Трійці і лежать у новій гробниці.

27 липня 1993 року був канонізований рішенням Священного Синоду Української Православної Церкви. Мощі святого були відкриті для поклоніння та постійно перебували у Свято-Троїцькому соборі Китаївської пустелі [3, с.117-118]. 24 лютого 2009 року відбулося перенесення мощей преподобного з Троїцького храму Китаївської пустелі до храму Дванадцятьох апостолів.

Преподобномученик Іоанн (Лаба)

Схимник Іоанн (Лаба)

Дні пам'яті: 22 серпня/10 вересня, 1/14 вересня

Преподобномученик Іоанн — у світі Пилип Іванович Лаба — народився 1869 року в сім'ї селян села Серебринка Гайсинського повіту Кам'янець-Подільської губернії.

1895 року у віці 26 років Пилип Іванович приїхав на Афон з бажанням присвятити своє життя Богові. Вступив у пустельницький скит Пантелеймонового монастиря. 4 лютого 1898 року пострижений у

мантію з ім'ям Флавій. 16 червня 1901 року отець Флавій був висвячений на ієродиякона, а 25 січня 1910 року - на ієромонаха. Послух спочатку виконував у скитській трапезній, а потім у скитській лікарні — доглядав хворих ченців. Після висвячення він через свою високу освіченість очолив скитську бібліотеку [3, с.144-146].

У цей час на Афоні почала вибухати суперечка з приводу імені Божого. Серед сповідників-ім'яславців був і отець Флавій. Після насильного виселення з Афона, він вступив до Московського Покровського монастиря, де був пострижений в схиму з ім'ям Іоанн [3, с.145-146].

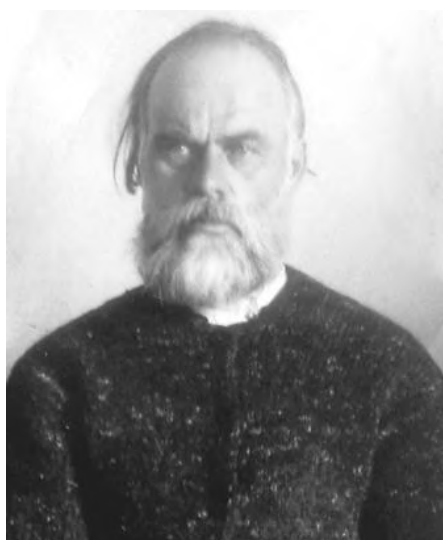
З 1924 року отець Іоанн разом із другом отцем Іларіоном переїхали жити на хутір Солоний Кубанської області, де 29 червня 1924 року їх заарештували. Були засуджені на три роки заслання до Наримського краю.

Повторно їх заарештовували 1929 року в горах у Киргизії, засудили на три роки заслання в м. Кизил-Орда [4, 161].

24 червня 1937 року заарештували і засудили як керівників таємного монастиря. 4 вересня 1937 року отець Іоанн та отець Іларіон були розстріляні.

2000 року отець Іларіон та отець Іоанн були прославлені Архієрейським ювілейним собором.

Преподобномученик Василій (Мазуренко)

Ієромонах Василій (Мазуренко)

Дні пам'яті:

1/14 вересня, 13/26 грудня та 3/17 липня

Святий преподобномученик Володимир (в миру Василь Кирилович Мазуренко) народився 1882 року в селі Кулига Літинського повіту в сім'ї селянина-землероба. Закінчив 4 класи сільської школи, працював у селі.

1910 року приїхав до Києва і став послушником Феофанієвського скита (нині монастиря). З 1916-го він жив у Катеринославі, де прийняв чернечий постриг з ім'ям Володимир і хіротонізований в диякона.

1922 року повернувся до рідного села, через два тижні отримав від Вінницького єпископа Амвросія призначення до Свято-Троїцького Немирівського монастиря, де був возведений у сан архідиякона, а згодом ним же висвячений у священника. Через два роки отець Володимир служив в Кулизі, з 1927 року в Гранівському монастирі на Гайсинщині, з 1929 року - у с. Ладжинські Хутори [3, с.198-200].

У лютому 1930 року в селі організовано колгосп, а вже навесні відбулися бунти — люди забирали з колгоспів своє майно. Всю провину за організацію та керівництво подіями слідчі ГПУ поклали на отця Володимира. 21 квітня 1931 року отця Володимира заарештували. 30 грудня 1937 священника засудили до розстрілу. 8 січня 1938 року вирок було виконано. 1989 року ієромонаха Володимира (Мазуренко) реабілітували.

Преподобномученик Володимир до кінця днів ніс свій чернечий послух. Всім своїм життям він служив Господу, молився, навчав, наполягав, зігривав, втішав до останнього свого подиху.

Канонізований ієромонах Володимир Мазуренко – 17 липня 2006 р.

Святий священномученик Іоанн Мельниченко

Дні пам'яті: 1/14 вересня, 2/15 вересня

Іван Ісидорович Мельниченко народився 26 вересня 1889 року в селі Устя Бершадського району Вінницької області. З 1917 по 1922 рік працював учителем у сільській школі, в 1922 році його висвятили в сан ієрея, розпочалося пастирське служіння в одній із церков Бершадського району.

4 вересня 1935 року отця Івана заарештували та звинуватили у «контрреволюційній агітації». 14 грудня 1935 року засуджений на 7 років за те, що *«вів контрреволюційну агітацію, висловлюючи неминучість загибелі радянської влади шляхом інтервенції з боку капіталістичних країн»*.

У таборі отця Іоанна чекав ще один арешт: 14 серпня 1937 року його заарештували, звинувачували за *«участь у нелегальних зборищах і богослужіннях»*. В обвинувальному висновку сказано: *«Був знайомий з іншими служителями культу, у своїй канцелярії влаштовував спів церковних пісень із служителем релігійного культу Басовим. Крім того, будучи незадоволеним радянською владою, висловлював низку антирадянських поглядів щодо революційних свят та порядків»*. На останньому допиті отець Василь знову категорично заявив: *«Визнаю себе винним лише в тому, що співав церковні піснеспіви, а решту звинувачень не визнаю»* [3, с.149-150]. 10 вересня 1937 року, разом з іншими священнослужителями, ієрея Василя Мельниченка було засуджено до вищої міри покарання. 15 вересня 1937 року вирок був виконаний, отець Василь прийняв мученицький вінець через розстріл у Казахстані, поблизу селища Бурма.

4 червня 1990 року ієрея Василя Мельниченка було реабілітовано.

16 серпня 2000 р. канонізовано священномученика священника Іоанна Мельниченка в сонмі Собору новомучеників і сповідників.

Святий з Віньковеччини

Пустельник Ілля Амінський

Схимонах Ілля не входить до Собору Вінницьких святих, він вшановується на святій горі Афон. Святий є подоянином, пройшов цікавий життєвий і Божий послух, який гідний уваги.

В миру Ілля Амінський був уродженцем містечка Віньківці Подільської губернії. Це був найдосвідченіший і розумний чоловік, який мав великі статки, досягнув уваги і слави в суспільстві. На 1897 рік у нього було: «На пшеничних і цукрових плантаціях і заводах робочої худоби 1500 волів, 600 коней; мертвий інвентар перевершує 2000 машин і знарядь. Щорічно продається пшениця на 500 000 рублів» [2]. Однак Ілля Амінський вирішив залишити надбане і став ченцем. Дехто може подумати, що його залишив розум, але подальше його життя доводить, що чернець був при повному розумі. Пояснення його вчинку одне - милість Божа повернула його в бік благодаті і спонукала шукати своє нове народження.

Ілля прибув на Афон в 1904 році. Після сповіді попросив благословення жити не в монастирі, а в лісі, що належав обителі. Старець Агафодор дав йому благословення жити у лісі.

Ілля Амінський відмовився від елементарних умов для життя. Наступні 30 років жив у лісі під каменем; їв траву та плоди; не міняв одяг, хоча лахміття ледве прикривало його тіло; не мився і не лікувався, хоча йому було під 80 років; ніколи не розмовляв. При випадковій зустрічі з людьми падав на коліна і, нахилив голову до землі, доки не залишався один. Єдина фотографія була зроблена у 1919 році на вимогу нової грецької влади. Тоді ж відбувся його постриг в схиму з ім'ям Ілля.

Подібний подвиг несли інші ченці на Афоні, їх називали «сіромахами». Не маючи майже нічого, порівняно легко можна вступити на шлях байдужості до

накопичень, але наймовірніше важко добровільно відмовитися від слави та багатства. Всі намагалися створити собі хоч якісь умови для життя, а старець Ілля свідомо уникав людей, його можна було лише випадково зустріти у лісі.

Божевільний не може мовчати 30 років, божевільний не встане на коліна в очікуванні самотності і навіть не змусить себе мерзнути, коли є нагода зігрітися! Тільки розумна людина може вчинити такі подвиги. Питання тільки в цілі цих дій, а хто розуміє велич мети, той не може не схилити голови перед цим воістину великим подвижником.

Відійшов до Господа пустельник Ілля 13 вересня 1932 року. За роки перебування на Афоні, у його малій батьківщині Вінківцях відбулися дві революції, відгриміли світова та громадянська війни, а у лісі, під каменем він молився Богові за спасіння і тих, інших.

Нині на святій горі Афон зберігають світлу пам'ять про пустиножителя Іллю, який був родом із подільського містечка Вінківці. Після здобуття його мощів у 1935 році він вшановується як місцешанований святий - у лику пустинножителів [3, с.299].

Подвиг новомучеників і сповідників свідчить про їхнє протистояння богоборству, а не державі як такій. Серед злочинновбитих у роки гонінь була незліченна кількість православних мирян, ченців, священників, архієреїв, єдиною провиною яких була тверда віра в Бога.

Всі Святі, в землі Подільській просіявші, моліте Бога за нас!

Список використаних джерел:

1. Біблія або книга святого письма Старого і Нового Заповіту / пер. І. Огієнко. Київ: Укр. Біблійне т-во, 2002. 1375 с.
2. Адресс-календарь Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1898. С.125.
3. Сварчевский А. В. Краткие жития Винницких святых. 2-е изд., перераб.и доп. Винница: ООО «Меркьюри-Подолье», 2018. 228 с.
4. Його. Подольский патерик XX века или Краткие жизнеописания новомучеников, исповедников и подвижников благочестия земли Подольской. 2-е изд., перераб. и доп. – Винница: ЧП Балюк, 2015. 420 с.
5. Його. Подільська Голгофа XX століття : літ.-док. вид. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 240 с. (Серія «Моя Вінниччина»; вип. 27).
6. Собор Вінницької святих // Вікіпедія: <https://uk.wikipedia.org> > wiki.
7. Блаженный Феофил. Христа ради юродивый. http://www.fatheralexander.org/booklets/russian/starezt_feofilr.htm#Точ63164436. Архів оригіналу за 5 березня 2016 р. Процитовано 10.08.2022.

Владики-новомученики

«Вам даровано, якщо про Христа, не тільки в нього вірити, але і за Нього страждати» (Флп. 1.29)

Багато уваги приділено дослідженням радянської пори, коли голодомори і гоніння на Церкву нанесли непоправимі духовні та матеріальні втрати нашому народу. Роки гонінь на віруючих та Православну церкву у ХХ ст. дали цілу плеяду новомучеників, які мали безпосереднє відношення до землі Подільської. Протягом 1990-х років до обласних архівів було передано близько 1,5 млн. справ, з них 1 млн. 373 тисячі фільтраційних справ та 169 тисяч архівно-кримінальних. Більшість духовенства та членів їхніх сімей піддавались репресіям шляхом залякування, розкуркулювання, виселення «за 5 колосків» тощо. Подібні архівно-кримінальні справи на репресованих віруючих ще не вивчені, особливо ті, що знаходилися у підпорядкуванні міністерства внутрішніх справ. Дослідник А. В. Сварчевський виділяє кілька періодів репресій духовних осіб [4,5]:

- 1917-1920 – захоплення влади більшовиками, масові грабежі церков, розстріли священнослужителів;
- 1921-1923 – вилучення церковних цінностей;
- 1924-1928 – обновленський розкол для знищення церкви з середини;
- 1929-1931 – колективізація;
- 1932-1936 роки – «безбожна п'ятирічка», фізичне знищення храмів і віруючих на території СРСР;
- 1937-1938 – роки «великого терору»;
- 1939-1952 – переслідування священнослужителів у приєднаних західних областях.

Найбільш важким видався 1937 рік. Тоді було видано секретний наказ про розстріл протягом чотирьох місяців усіх сповідників православної віри, які перебували у засланні і таборах ДПУ. Після цього масового знищення православних мучеників, в 1937-1939 рр. було репресовано 25 000 церковників з України, 22 000 із них «безслідно зникли» [3, с.1-151].

Спочатку подамо коротку інформацію про священномучеників-архієреїв ХХ століття, які народилися на Поділлі.

Архієпископ Дамаскін (Малюта) в миру Дионісій Макарович, народився 1880 р. у Тульчині Брацлавського повіту. Закінчив духовну семінарію. З квітня 1943 по квітень 1944 року – єпископ Кам'янець-Подільський та Вінницький [3, с.41]. Арештований 27 квітня 1944 р. і засуджений до 15 років виправно-трудових таборів (ВТТ) до Сибіру. Помер у концтаборі біля м. Омськ.

Архієпископ Агафангел (Садківський) в миру Микола Гаврилович Садківський народився 1892 р. в с. Михайлівка Бершадського р-ну, із родини селян, українець. 14 жовтня 1924 р. возведений в сан єпископа Єкатеринодарського [2, с.64-66]. 1929 р. – у архієпископи. Арештований 14 жовтня 1931 р., засуджений до вищої міри покарання (ВМП). Розстріляний 14 січня 1938 р. Реабілітований 23 травня 1992 р.

Єпископ Макарій (Кармазін), день пам'яті - 20 листопада, в миру Григорій Якович Кармазін народився 1875 р. в м. Меджибіж, українець, закінчив духовну семінарію, проживав і служив у с. Бандишівка Могилівського повіту [3, с.41]. З 1918 по 1922 роки отець Григорій служив священником на різних парафіях Київської єпархії, 1922 р. прийняв чернецтво з іменем Макарій, возведений в сан єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії. Арештований 4 липня 1923 р. Київською губЧК за контрреволюційну діяльність, але відпущений. Вдруге арештований 19 січня 1925 р. і звільнений в листопаді того ж року. 1927 року арештований втретє і засуджений до 5 років виправно-трудових таборів. З 1933 року, після звільнення, проживав у м. Кострома (РФ). 1 жовтня 1934р. арештований знову, засланий у Казахстан на 5 років. Арештований 20 листопада 1937р. і засуджений до вищої міри покарання. Розстріляний 3 грудня 1937 р.

Єпископ Петро (Козуля) в миру Петро Карпович, народився 1871р. в с. Байбузівка Балтського повіту Подільської губернії. Закінчив духовну семінарію, 10 серпня 1926 року возведений в сан єпископа Бершадського, з січня 1927 р. – керуючий Подільською єпархією, проживав у м. Вінниця [3, с.41]. Арештований 17 січня 1931р., засуджений на 3 роки концтаборів до Казахстану. За вироком трійки

НКВС Оренбургської області 9 жовтня 1937 р. засуджений до вищої міри покарання і наступного дня розстріляний. Реабілітований 1989 р.

Єпископ Валеріан (Рудич), в миру Валеріан, народився 1889 р. в с. Міз'яківські Хутори Стрижавської волості Вінницького повіту, українець. Закінчив духовне училище в Тиврові, Подільську духовну семінарію, Московську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. З 13 грудня 1917р. – вікарний єпископ Проскурівський і Летичівський. Особливу увагу приділяв Головченецькому в ім'я Преображення Господнього жіночому монастирю, що поблизу Летичева [2, с.73-74]. Арештований 16 червня 1923 р., виселений до Харкова, а згодом - до Москви під особливий нагляд НКВС без подальшого права в'їзду в Україну [5, с.42]. Засуджений 3 березня 1934 р. до 8 р. ВТТ на Північ. Під час заслання, 27 грудня 1937 р. засуджений до ВМП. Розстріляний 27 лютого 1938 р.

Єпископ Клавдій (Савинський) в миру Костянтин Софронович народився 1882 р. в м. Снітків Могилівського повіту Подільської губернії, українець, із селян, освіта вища. На початку 1929 р. возведений в сан єпископа [4, с.92-94]. Арештований 27 грудня 1930 р., засуджений до 5 р. ВТТ до Сибіру. Проживав с. Коломаги Ленінградської обл. [3, с.43]. Арештований 17 липня 1942 р., 3 серпня 1942 р. засуджений до ВМП. Розстріляний 12 серпня 1942 р.

Список використаних джерел:

1. Біблія або книга святого письма Старого і Нового Заповіту / пер. І. Огієнко. Київ: Укр. Біблійне т-во, 2002. 1375 с.
2. Сварчевский А. В. Подольский патерик XX века или Краткие жизнеописания новомучеников, исповедников и подвижников благочестия земли Подольской. 2-е изд., перераб. и доп. – Винница: ЧП Балюк, 2015. 420 с.
3. Його. Подільська Голгофа ХХ століття : літ.-док. вид. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 240 с. (Серія «Моя Вінниччина»; вип. 27).

Священники - «стокілометровці»

Після утвердження радянської влади духовенство та Церква практично були виключені з громадсько-політичного життя. Правове становище духовних осіб засвідчує циркуляр наркома юстиції України С. Буздалина від 30 вересня 1921 р.: *«Монахи, попи, диякони, ксьондзи, пастори, рабини, мулли та інші представники духовенства є суспільними паразитами»* (1, арк. 107). На Поділлі під час

національно – визвольних змагань влада змінювалася не раз. Її представники здебільшого були лояльними або нейтральними в ставленні до церкви, за виключенням більшовиків, то кожен наступ яких супроводжувався розправою з інтелігенцією та духовенством. Подальшим обмеженням церковного життя стало вилучення церковних цінностей нібито для боротьби з голодом 1921 р. Саме тоді, 19 березня 1922 р., була установка: *«...чим більшу кількість представників реакційного духовенства ... вдасться розстріляти, тим краще. Треба саме тепер провчити цю публіку так, щоб ні про який опір не сміли й гадати»* [4, с. 290]. У 1918-1924 рр. більшовицька влада видала більше 150 декретів, інструкцій та циркулярів стосовно обмеження церковної діяльності [7, с. 24].

Особлива увага держави була прикована до прикордонних територій. Тимчасове положення від 29 вересня 1927 року вимагало від прикордонної служби, крім охорони кордону, забезпечувати відповідну політичну обстановку, підтримку революційного порядку [3, с. 193]. Прикордонники 22 прикордонного загону, до якого відносилася значна частина Поділля, виявляли і перевіряли так звані неблагонадійні елементи: колишні поміщики, царські та петлюрівські офіцери, священники. У випадку встановлення неблагодійності звинувачуваних висилали за 100 кілометрів від прикордонної зони.

1928 року була ухвалена постанова ЦК КП(б)У «Про релігійний рух і антирелігійну пропаганду». На її виконання почали закривати храми, відмінити проведення релігійних заходів, репресувати церковнослужителів, особливо у прикордонній зоні [3, с. 196].

До 1935 року священники-переселенці, яких називали «стокілометровцями», прибували в тодішній Калинівський район Вінницької області. За даними голови Павлівської сільської ради Калинівського району Кобернюка Пахома Омеляновича в 1936-37 роках в селі проживало близько 66 колишніх священників-переселенців [5, с. 24-31].

Особливо важким видався 1937 рік. За даними УНКВС у Вінницькій області за період з 1 червня по 1 грудня 1937 року було заарештовано 12299 осіб, з числа засуджених трійкою 827 були церковнослужителі [6, с. 34]. Кожному із них випало

нести свій хрест. Проілюструємо це на прикладі священників – переселенців, які проживали у згадуваному селі Павлівка.

25 липня 1937 р. за підозрою в антирадянській агітації, зв'язок з «гетьманською пограничною бригадою» був заарештований Костюкевич Мойсей Данилович, 1888 р.н., с. Коростятин Монастирського р-ну Тернопільської обл., українець, освіта середня, протоієрей, одружений, мав 2 дітей, проживав у с. Павлівка Калинівського р-ну. Його звинуватили за ст. 54-10 ч.1 КК УРСР і за постановою трійки УНКВС у Вінницькій області 20 серпня 1937 р. розстріляли. Реабілітований прокуратурою Вінницької області 1959 року [7, с. 104].

11 листопада 1937 р. був заарештований Мислоторський Володимир Федорович, 1892 р.н., уродженець с. Лапківці Кам'янець-Подільської області, українець, ієрей, одружений, 2 дітей, проживав також у с. Павлівка. Постановою трійки УНКВС у Вінницькій області 20 листопада, через 9 днів після арешту, був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів (ВТТ). Помер на півночі Росії 1941 року. Реабілітований 1989 року [7, с. 104].

У с. Павлівка Калинівського району проживав Жолкевич Йосип Феофілович, 1873 р.н., з с. Михайлівка Ямпільського р-ну, українець, вихованець Подільської духовної семінарії, протоієрей, одружений. Заарештований 27 жовтня 1937 р.,

звинувачуваний по ст. 54-10 КК УРСР і за постановою трійки УНКВС 13 грудня 1937 р. був розстріляний. Реабілітований 1957 року [7, с. 98].

Білевич Федір Григорович

У листопаді 1937 р. в селі Павлівка Калинівський райвідділ НКВС заарештував одразу п'ять священників, які мешкали в селі, але не мали парафій. Серед засуджених був Федір Григорович Білевич, 1895 р.н., з с. Борівка Чернівецького р-ну, українець, освіта середня, ієрей, одружений. Заарештований 2 грудня 1937 р., звинувачуваний за ст. 54-10, 11 КК УРСР, і 9 грудня 1937 р. за постановою

трійки УНКВС у Вінницькій області засуджений до 10 р. виправно – трудових таборів (ВТТ). Реабілітований 1964 року [4, 7, с. 89].

Цього ж дня заарештували Володимира Львовича Осецького, 1884 р.н., с. Плоске Муровано-Куриловецького р-ну, українця, закінчив духовну семінарію, протоієрей, одружений, мав 2 дітей, проживав у лісі на «Вільхівській дачі». Утримувався у Вінницькій тюрмі. Звинувачуваний по ст. 54-10, 11 КК УРСР і за постановою трійки УНКВС у Вінницькій області 9 грудня 1937 р. отримав 10 років ВТТ.

З листа Ольги Сидорівни Осецької - дружини засудженого до генерального прокурора: *«Осецький Володимир Львович народився 12 серпня 1884 року в селі Млинівка Копайгородського району Вінницької області... 1910-1916 роки служив священником церкви села Верхівка Барського району; 1916-1936 роки був на служінні в селі Лучинчик Вінницької області. У січні 1936 року нас вислали за 100 кілометрів від місця проживання. Ми зупинилися в селі Павлівка».*

Брати-священники
Володимир (зліва) і
Микола Осецькі з дружинами

Із спогадів дочки отця
Володимира Осецького:
*«Сім'я наша складалася із
8 чоловік: батько -
Володимир Львович, мама
- Ольга Сидорівна*

Осецькі. Дітей шестеро: Ігор, Сергій, Климент, Ангеліна, я і Нонна. До батька приїжджали священники, він був благочинним. У батька був брат священник Осецький Николай Львович, який служив у м. Балта Одеської обл., помер від тифу в 1918 році молодим, мав трьох дітей. Дід Осецький Лев Назарович та його брат Осецький Василь Назарович були оба священниками, отець Василь Назарович служив у Ровеньках Подільської губернії. Прадід Осецький Назарій був

священником і служив в с. Садова, згодом в с. Млинівка Копайгородського району Вінницької області. Інше в судових справах. Бережи Вас, Боже!» (із сімейних архівів Володимира Осецького, Кропивницький, 2022 р. – авт.).

Родина священників Осецьких у трьох поколіннях, як і чимало інших, зазнала гонінь на церкву та переслідування її служителів. Володимир Львович Осецький був засуджений на 10 років ВТТ і помер у м. Куйбишеві під час етапування. Реабілітований 1964 р. [4; 6, с. 375]. Довгий час переслідувалася його сім'я як родина «ворога народу».

У Павлівці оселився й Антон Васильович Сорочинський із с. Пасат Балтського району Одеської області, 1884 р.н., українець, освіта духовна середня, ієрей. Заарештований того ж 2 грудня 1937 р., а 9 грудня, як і решта, по ст. 54-10, 11 КК УРСР трійкою УНКВС у Вінницькій області засуджений на 10 років ВТТ. Реабілітований 1964 р. [4, 6, с. 390].

Северинов Тимофій Гаврилович, 1883 р.н., із с. Попелюхи Муровано-Куриловецького р-ну, також проживав у Павлівці і 9 грудня 1937 р. був засуджений до розстрілу. Реабілітований 1964 р. Мабуть, «горів» план, карателі поспішали, бо процедура слідства і суду тривала лише тиждень [2; 4; 6, с. 386].

В селі Павлівка осів Щербань Семен Якович, із с. Пільна Тернава Солобковецького району Кам'янець-Подільської області, 1894 р.н., українець, ієрей, одружений.

23 листопада 1937 р. стало нещасливим днем його життя. В оселю увірвався працівник Калинівського райвідділу НКВС Ольховенко в присутності представників сільради Гуменюка С. та Причишина О., провів обшук. Вилучив паспорт, три різних довідки та «дві куфайки церковного призначення» [2, арк. 14]. Характерно, що обшук і арешт відбулися 23 листопада, а постанова про це датована тільки 3 грудня. У ній зазначалося, що «3 грудня 1937 р. уповноважений 4 відділу Вінницького обласного відділу НКВС УРСР Побережець, розглянувши матеріали по звинуваченню Щербаня С.Я., 1894 року народження, безприходного попа с. Павлівки Калинівського району в злочині передбаченому ст. 54-10 ч. 2, вважає, що той є учасником антирадянського угруповання духовенства, систематично

проводив антирадянську агітацію та розповсюджував провокаційні чутки» [2, арк. 19].

У справі є облудні свідчення декількох односельців. Зокрема голова сільради Коберник П.Є. заявив, що арештований до Павлівки *«мешкав у с. Пилельковцях Ново-Ушицького району, потім – у с. Забортів того ж району, в с. Березова Муровано-Куриловецького району. Звідти вибув як відказник-ніп у Нову Ушицю і в 1935 р. прибув до Павлівки. Займався грабарством на своєму власному коні. Здійснював тасмні хрещення дітей. Працював псаломщиком 12 років і попом 10 років» [4, арк. 17].* Інший допитаний свідок згадав, що *«ніп ніби зірвав агітаційний плакат до виборів у Верховну Раду СРСР» [2, арк. 47].*

3 грудня 1937 р. відбувся перший допит священника. Було заповнено «Анкету арештованого», з якої відомо, що народився він 2 лютого 1894 р. у селі Пільна Тернава, «в сім'ї духовенства». До революції – псаломщик, з 1924 р. - священник. Освіта – псаломницька школа. Виселений з режимних місць у 1935 р. Склад сім'ї – дружина, троє синів [2, арк. 16]. На допитах Семен Якович тримався мужньо і не визнавав фактів антирадянської діяльності. 9 грудня 1937 р. за звинуваченнями по ст. 54-10, 11 КК УРСР трійкою УНКВС у Вінницькій був засуджений на 10 років ВТТ. Реабілітований також 1964 р. [4; 6, с. 401].

Всі вони мужньо трималися на допитах. Проте це не вберегло їх від позасудової розправи. Адже священники – освічена верства населення зі значним досвідом духовного служіння – були ідеологічною протиположністю атеїстичній владі. Їх звинувачували в «організації антирадянської діяльності», яка виражалася в тому, що «виселенці є неблагонадійними для влади»; вони - «колишні священнослужителі»; у них «збираються віруючі люди»; «не підтримують колгоспи», хочуть їх розвалити і т. ін. За показами свідків, звинувачувані нібито говорили: «Гріх працювати в неділю», «влада «червоного дракона» не дає переселенцям нічого робити», «церкви відкривають люди, які будуть при владі, заставляють комуністів будувати церкви».

Арешти тривали і 1938 року. 18 вересня 1938 р. у с. Павлівка був заарештований Трембовельський Тимофій Петрович 1875 р.н., уродженець с.

Петрашівка Ямпільського р-ну, вихованець Подільської духовної семінарії, протоієрей, і 19 січня 1939 р. звільнений. Вирок був винятком із загальної схеми звинувачень тієї жахливої пори. Реабілітований 15 січня 1990 р. [6, с. 391].

Не встигли завершити кримінальні справи на священників - виселенців у Павлівці і навколишніх селах, як були відкриті справи на інших.

У с. Павлівці в 30-х роках проживав син убитого в серпні 1919 року священника Володимира Лукича Цапукевича Ростислав Володимирович Цапукевич, а також диякон павлівського храму Московець Яків Арефійович. У червні 1938 року вони та колишні священники Дверницький Михайло Гнатович з Калинівки і Войчишин-Стахмич Антон Васильович із Сальника були звинувачені як члени «антирадянської націоналістичної повстанської організації». З кримінальної справи дізнаємося:

Цапукевич Ростислав Володимирович, 1887 р.н., с. Павлівка, українець, із священнослужителів, закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію у 1913 р., з 1913 р. священник с. Політанки Ямпільського повіту, з 1917 до 1929 роки - с. Байківка Калинівського району, протоієрей, дружина Раїса Логінова, дочка Тамара. З 1935 року працював обліковцем у колгоспі с. Павлівка. Заарештований 24 червня 1938 р. Калинівським РВ НКВС, утримувався у Вінницькій тюрмі, звинувачуваний за ст. 54-2, 7.11 КК УРСР [5, с. 59; 7, с.119].

Московець Яків Арефійович, 1884 р.н., українець, із селян, дружина Анастасія, син Микола. З 1920 р. - диякон у с. Гавришівка, з 1924 до 1935 року - диякон у с. Павлівка. З 1936 р. оглядачем вагонів на станції Калинівка. Заарештований 24 червня 1938 р., утримувався у Вінницькій тюрмі, звинувачуваний за ст. 54-4, 7,11 КК УРСР [5, с.59].

Дверницький Михайло Гнатович, 1884 р.н., с. Чуків Брацлавського р-ну, проживав у с. Павлівка, українець, із священнослужителів, сторож кінотеатру в Калинівці. Заарештований 23 червня 1938 р., утримувався у Вінницькій тюрмі, звинувачуваний за ст. 54-2, 11 КК УРСР [5, с. 60].

Войчишен-Стахмич Антон Васильвич, 1893 р.н., с. Стодольці Жмеринського р-ну, проживав у с. Сальник, українець, із священнослужителів, мав дружину, дочку, працював табельником на будівництві залізної дороги. Заарештований 23 червня 1938 р. все тим же Калинівським РВ НКВС, утримувався у Вінницькій тюрмі, звинувачуваний за ст. 54-2, 11 КК УРСР [5, с.60].

Основними звинуваченнями для всіх затриманих є «участь в антирадянській націоналістичній організації», «проведення контрреволюційної агітації», «вербування нових членів», «шкідництво в колгоспі», «прививання націоналістичних поглядів», «робота по зриву виборів». І все те нібито з метою від'єднання України від Радянського Союзу шляхом повстання в тилу Червоної армії в момент війни фашистських держав проти СРСР і встановлення «самостійної Української держави».

З довідки, виданої головою Павлівської сільради, *«Цапукевич Ростислав Володимирович, колишній піп, організовує людей і займається контрреволюційною роботою, аби зірвати вибори у Верховну Раду УРСР»*.

За сучасними спогадами односельчан «священник Ростислав Цапукевич був доброю, розумною людиною, цікавим співрозмовником. У його будинку завжди було людно: одні йшли за порадою, інші – за допомогою. Священник мав єдину доньку Тамару, але щодня в них було дітей, як у дитячому притулку. Отець Ростислав розповідав притчі, повчальні історії, навчав молитися, виховував у дитячих серцях любов до Бога і до ближнього, доброту, повагу, щирість. Павлівчани знали про переслідування о. Ростислава, наскільки могли, підтримували, часто йшли за порадою, почитати Псалтир, запрошували здійснити обряди і Таїнства Православної віри. Зі священником у них завжди були довірливі і душевні стосунки, у ньому відчувався дух Божої благодаті і духовного покликання» [5, с. 61]. Павлівчани не давали жодних прямих свідчень проти Ротислава Цапукевича і Якова Московця. Свідок Лейбман Пинь Шимович із Калинівки найбільше показав, що *«батько звинувачуваного Володимир Цапукевич був убитий в 1918 або 1919 році»*, тобто тоді, коли в село зайшли представники нової більшовицької влади.

Влада спонукала о. Ростислава до письмової відмови від релігійних вірувань і зречення сану. Однак священник не зрікся віри, що й стало приводом до арешту.

На допитах, які проводив оперуповноважений 9-го відділу УГБ ВОУ НКВС Збаранчук, усі підсудні, мабуть по домовленості, визнали себе «учасниками антирадянської націоналістичної організації», але на суді, який відбувся 20 червня 1939 року, усі відмовились від своїх свідчень.

Московець Яків Арефійович був засуджений на 5 років виправно-трудових таборів у далеких місцевостях СРСР з обмеженням у правах на три роки, а Цапукевич Ростислав Володимирович за недоказаністю злочину виправданий [5, с.62].

Родичі засуджених не раз зверталися до органів влади про перегляд судових вироків, адже вони числились родичами «ворогів народу» зі всіма наслідками і обмеженнями у правах. 1957 р. дружина Осецького О.Л. звернулася з проханням переглянути справу і дати відповідь, де дівся її чоловік. Свідки і далі оббріхували невинно засуджених. 30 квітня 1958 р. позивачці було відмовлено в перегляді справи, хоча серед інших документів на той час у справі засудженого була довідка, що він помер 11 квітня 1942 р. в Самарлазі НКВС СРСР. Причина смерті – пелагра, декомпенсирований міокардит.

Інші ув'язнені, серед них і Щербань С.Я., в Україну не повернулися. Скоріше всього в умовах постійного недоїдання і каторжних робіт їх спіткала смерть. Адресна довідка від 23 квітня 1953 р. засвідчила, що *«громадянин Щербань С.Я., 1894 року народження, на території області не значиться»* [2, арк.117].

Після розвінчання культу особи Сталіна ситуація помітно змінилася. Коли до прокуратури звернулася дружина розстріляного Северинова Т.Г., справу почали переглядати знову. Свідки, враховуючи суспільні зміни, вже не оббріхували жертв, навіть Коберник П.Є., колишній голова сільради, не наполягав на своїх колишніх свідченнях і заявив: *«Прошу вважати більш вірними мої показання дані на сьогоднішньому допиті»* [2, арк. 127]. 14 травня 1964 р. майор Гурочкін дійшов висновку, що треба *«постанову трійки УНКВС по Вінницькій області від 9 грудня*

1937 р. відмінити і справу припинити за недоведеністю звинувачення» [2, арк,131]. 27 травня того року президія Вінницького обласного суду постановила «... справу на всіх цих осіб припинити за недоведеністю звинувачення» [2, арк.133]. Через 27 років після несправедливого вироку чесне ім'я було повернуто більшості засуджених у 30-х роках ХХ ст. священнослужителям.

Не варто шукати недоліків у веденні слідства та суду, адже воно мало політичний характер. Священники стійко переносили як фізичні випробовування, так і духовну наругу, продовжували нести свою духовну ношу. За це були гонимі, судимі, їх виселяли, катували, розстрілювали, але все переносили з вірою в Божий промисел своїх страждань, з вірою в майбутнє спасіння і життя вічне.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Вінницької області. ФП – 2815. Оп. 1. Спр. 5. 139 арк.
2. Там само. Ф.6023. Оп. 4. Спр. 1563. 169 арк.
3. Каленська А. Прикордонний режим в Могилів-Подільському у 20-30-х роках ХХ ст. // Шоста Могилів-Подільська наук.-краєзн. конф., 27-28 жовт. 2017 р., м. Могилів-Поділ. Вінниця: Балюк І.Б., 2017. 436 с.
4. Лисий А.К., Пентюк Б.М. Терновий вінець Семена Щербаня // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць / [редкол.: Прокопчук В.С. (голова), Баженов Л.В. та ін.]. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2019. Вип. 7. С.290 - 294.
5. Пентюк Б.М. Павлівка. Витоки духовності. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 250 с. (Серія: «Моя Вінниччина»; вип. 41).

1.2. Архієреї з Поділля

Архієпископ Полоцький Мелетій Смотрицький

Майже всі біографи місцем його народження визнають Смотрич, де дяком – церковнослужителем, дитинонаучителем служив дід, дрібний шляхтич, знавець кількох мов, книжник, переписувач книжок У рукописному відділі Російської національної бібліотеки в Санкт – Петербурзі зберігається рукописний збірник XVI ст., написаний «дяком Данилом у граді Смотричі». Від батька Данила ґрунтовну початкову освіту отримав син Герасим, «за трьох старост» Кам'янецький міський писар, один із зачинателів української полемічної літератури, педагог – ректор Острозької слов'яно – греко – латинської академії, батько Мелетія.

Мелетій Смотрицький (1578 - 1634)

А ось щодо дати народження Мелетія Смотрицького такої єдності не має. Десятий том Української радянської енциклопедії (К.,1983,с.280) дає 1572 рік, дослідник життя і творчості М. Смотрицького П.К. Яременко називає 1575-ий, автор праці «Мелетій Смотрицький. Граматика» В.В. Німчук –1578-ий. Є й інші дати – «1577-1579», «1579». Головна причина розбіжностей – відсутність достовірних джерел. Однак більшість прийняла роком народження нашого славетного земляка 1578 рік. Видатні лінгвісти колишнього Радянського Союзу восени 1979 року відзначили 400-літній ювілей М. Смотрицького і 380-річчя з часу виходу його «Граматики» науковим симпозиумом «Граматична думка в східних слов'ян у XVI-XVII ст.» у Кам'янець-Подільському педінституті та відкриттям на приміщенні Смотрицької СШ меморіальної дошки, що зафіксувала саме цю дату. 27 квітня 2007 року Президент України В.А. Ющенко видав указ «Про увічнення пам'яті Мелетія

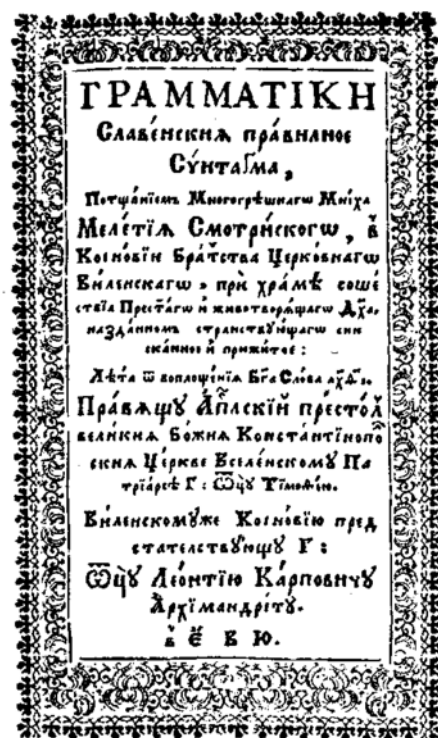
Смотрицького» «у зв'язку з відзначенням 2008 року 430-річчя від дня народження автора першої слов'янської «Граматики».

Читати, писати, рахувати вчився вдома. У 1587-1594 рр. навчання продовжив в Острозькій академії, що поєднувала початкову, середню школу з елементами вищої, вивчав «курс семи наук» - граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Високий науковий рівень викладання, батькові наукові та літературні заняття, наближеність до родини Острозьких створювали сприятливий ґрунт для інтелектуального і культурного становлення юного Максима (ім'я Мелетій отримав пізніше, ставши монахом), формування його світоглядних і моральних устоїв. У 1594-1600 роках освіту продовжив у Віленській єзуїтській академії, згодом з сином князя Соломирецького в статусі його домашнього вчителя слухав лекції у Лейпцізькому, Віттенберзькому і Нюрнберзькому університетах.

У 1608-1610 рр. жив у Вільно (нині – Вільнюс), викладав у Віленській братській школі. Тут включився у національно-релігійну боротьбу, видав анонімний трактат «Відповідь» та полемічний твір «Тренос» («Плач») (1610). Критика католицької ієрархії, зображення важкого становища православного населення, заклик постояти за свої права не залишились непоміченими. Король Сигізмунд III заборонив продавати книги, наклад доручив вилучити і знищити, а видавців і автора Теофіла Ортолога (псевдонім М. Смотрицького) ув'язнити. Врятувався виїздом в Україну. Викладав в Острозі, ректорував у Київській братській школі.

1617 року повернувся у Вільно, поселився у Святодухівському православному монастирі, прийняв постриг під іменем Мелетій (народне – Мелентій). Викладав у братській школі, розпочав написання граматики слов'янської мови. До цього спонукали його не тільки філологічні зацікавлення, але й інші обставини. Як викладач, бачив невідкладну потребу колег у підручнику, що упорядкував би знання про мову, зафіксував правила її вживання. Була й причина ідейно-політичного характеру. У той час на Заході науку і культуру обслуговувала латинська, у Речі Посполитій – польська мови. В Україні і Білорусії

подібні функції належало виконувати мові церковно-слов'янській. Єзуїт Петро Скарга іронізував: «*За допомогою слов'янської мови ніхто вченим не стане. Власних правил і граматики мова не має і мати не може*». А мова чи не найважливіша ознака нації. За відправну точку взяв граматики класичних мов – грецької і латинської, вчення про мову поділив на чотири частини (орфографію, етимологію – розділ про частини мови, синтаксис, просодію – правила віршування), на початку вмістив звернення до учителів сіяти в школах, у народі мовні знання і під назвою «Грамматіки словенския правильное синтагма» пустив у світ.

Грамматика пережила автора на кілька століть, 1648 і 1721 років перевидавалася в Росії, стала основою написання граматики для болгар, сербів, хорватів, підручником для багатьох поколінь. М.В. Ломоносов називав її «воротами своєї вченості».

Мелетію Смотрицькому судилося відіграти важливу роль у церковному житті українського та білоруського народів. В основному періоді свого життя він палко захищав затиснуту зусебіч католиками й уніатами православному церкву. Своїх владик Православна церква не мала – кафедри засіли уніати, підтримувані польською владою. 1620 року в час перебування в Україні єрусалимського патріарха Феофана в числі небагатьох ієрархів М. Смотрицький був висвячений на архієпископа полоцького, єпископа вітебського і мстиславського. Польський король не визнав нових владик. Виступ православних проти утисків, що посилювались, закінчився трагічно – загинув уніатський архієпископ Йосафат Кунцевич, який займав цю кафедру. Виступ був жорстоко придушений, а Мелетій Смотрицький знову вимушений був покинути Вільно.

Після подорожі до святих місць, зустрічі з патріархом і колишнім своїм острозьким учителем, після смерті батька ректором Острозької академії Кирилом

Лукарисом та довгих роздумів вирішив прийняти унію. Рішення далось не просто: свої погляди виклав в «Апології», потім привселюдно зрікся її, а згодом відмовився і від зречення.

Це можна пояснити насамперед складністю ситуації, в якій опинився український народ під час майже двохсотлітнього перебування в складі Речі Посполитої, боротьбою і кровопролиттям, що з цього, здавалося, виходу не було, грубістю і безтактністю, з якою вище православне духовенство намагалось повернути його у свої лави, важким моральним і матеріальним становищем, в якому опинився сам. Це підмітив і влучно відобразив у своєму творі Валентин Бендюг, який вклав в уста Мелетія Смотрицького передсмертну сповідь:

*Я спасення шукав
не собі – для народу,
Що сліпцем серед зрячих
блукав.
Я в освіті його бачив ключ
до свободи.
Тож, себе ув'язнивши,
«Граматику» склав.
Причасті і прости,
мамо, блудного сина –
бо ж не був я безгрішним
святим.
Та коли тяжкий хрест свій
несла Батьківщина,
Я підставив плече, щоб той
Хрест донести.*

1627 року уніатський митрополит Вельямін Рутський офіційною церемонією, що відбулася в Дубно на Волині, прилучив Мелетія Смотрицького до унії. Незабаром він очолив Дерманський уніатський монастир, де 27 грудня 1633 року

(9 січня 1634 року за новим стилем) закінчив земне життя. Похований в монастирській Троїцькій церкві, що засвідчує меморіальна дошка.

Залишив Мелетій Смотрицький чималу науково – літературну спадщину, понад 20 творів, зокрема: Антиграфи (Вільно,1608); Тренос або Плач східної церкви (Вільно,1610); Грамматіки словенския правильное синтагма (Єв'є,1619); Казання на погреб о. Леонтія Карповича (Вільно,1620); Виправдання невинності (Вільно,1621); Оборона виправдання (Вільно,1621); Спростування писань ущипливих (Вільно,1622); Юстифікація невинності (Вільно,1622); Уклінне прохання (Вільно,1623); Апологія (Львів, 1628); Протемтація (Львів, 1628); Умовляння (Краків,1629); Розправа абр поквитання між «Апологією» і «Антидотумом» (Львів, 1629) та ін.

Його ім'я з 1991 року носить Смотрицький ліцей на Хмельниччині, де обладнано музей Смотрицьких. 1989 року відділ освіти Дунаєвецької районної ради встановив премію імені Мелетія Смотрицького, якою протягом 1989-2004 рр. було відзначено 36 учителів-гуманітаріїв. 1993 року Хмельницька обласна рада та облдержадміністрація ім'ям М. Смотрицького найменувала премію, якою щороку 24 серпня відзначаються подвижники бібліотечної справи. Життєвий і творчий подвиг Мелетія Смотрицького зберігається в пам'яті народу.

Список використаних джерел:

- 1.Кралуок П.М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI - початку XVII ст. / Петро Кралуок. Острого: Вид-во НУ «Острозька академія»,2007. 206 с.
- 2.Мицько І.З. Острозька слов'яно – греко – латинська академія (1576-1636). Київ: Наук. думка, 1990. 190 с.
- 3.Німчук В.В. Мелетій Смотрицький. Грамматика. Київ: Наук. думка,1979. 112 с.
- 4.Прокопчук В.С. Просвітителі з Поділля. Дунаївці,1992. 24 с.
5. Його. Про деякі аспекти біографії Смотрицьких // Острогіана в Україні і Європі: матер. міжнар. наук. симп. 29-30 черв. 2001 р. Старокостянтинів,2001. С.154 -159.

6. Прокопчук В.С., Прокопчук Т.К. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі народу). Кам'янець-Подільський: Мошак М.І.,2008. 64 с.
7. Яременко П.К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість . Київ: Наук. думка,1986. 160 с.

Батько духовної освіти на Поділлі

Так з любов'ю сучасники називали свого пастиря архієпископа Іоаникія, який волею долі понад 230 років тому опинився біля витоків відновлення на Поділлі православної єпархії.

Він народився 4 листопада 1742 року в м. Полонному в сім'ї багатого селянина мельника Никифора Беркута. Звався Миколою [7, с.777], мав молодшу сестру Агафію Митрофан Симашкевич, ректор Подільської духовної семінарії, 1870 року в «Подольских епархиальных ведомостях» опублікував деякі біографічні дані Іоаникія. З них дізнаємося, як загинули його батьки. Коли хлопчикові було лише 10 років, батько, виїжджаючи з матір'ю в поле на збирання врожаю жита і зважаючи на можливість вторгнення татар, показав синові, де в хаті, у глиняній долівці, закопаний горщик з червінцями, й наказав у разі небезпеки ховатися в густій високій кропиві. І, врешті, інтуїція Никифора не підвела. Татари вдерлися в село, у полі забрали молодих і дужих в ясир, а старших, у тому числі батька і матір, вбили. Нічого не знайшовши цінного в домі, підпалили його. Налякані діти, хоч вогонь обпікав їх у кропиві, не видали себе. Батьків брат знайшов їх і перший повідав страшну звістку про те, що вони стали сиротами [6, с. 386-388].

На гроші, що вціліли, дядько не тільки підняв дітей, а й допоміг племіннику отримати ґрунтовну освіту. Спочатку віддав на навчання до місцевого дяка, згодом – в училище, а відтак — до Києво-Могилянської академії, яку той з відмінними оцінками закінчив близько 1764 року [3, с.37]. Був здібним студентом, схильним до наукової і викладацької праці, мав гарні організаторські здібності, що згодом винесло його на вершину церковної ієрархії.

Спочатку викладав у Смоленській духовній семінарії, згодом – у Санкт-Петербурзькому Сухопутному кадетському корпусі. 1779 року тамбовський архієрей єпископ Феодосій запросив його облаштувати в місті духовну семінарію, яку він і очолив.

Прийнявши постриг і отримавши звання архімандрита, Іоанікій управляв монастирями в Чернігові, Нижньому Новгороді. Особливо плідним був московський період життя, коли він очолював Московський Донський монастир, набував досвіду під рукою московського архієрея митрополита Платона в ролі члена Московської Синодальної контори [10, с. 192].

Він добре знав становище православних на Правобережній Україні, що протягом 1434-1793 рр. перебувала в складі Речі Посполитої. З плином часу населення і Волині, і Поділля під економічним тиском поміщиків та ідеологічним з боку римо-католицької та греко-католицької церков перейшло в унію або приєдналося до католиків. Катерина II після інкорпорації цих територій до Росії своїм указом від 13 квітня 1793 року утворила Мінську, Ізяславську і Брацлавську губернії та Кам'янець-Подільську область, а також православну єпархію на чолі з єпископом Віктором. У травні 1794 року він видав окружну грамоту, якою закликав населення *«прибегнуть в объятия Церкви-матери»*, започаткувавши процес повернення віруючих в лоно православної церкви [10, с.179].

Процес цей був не простим. Опір чинили і поміщики, і священнослужителі - уніати. 570 священників із 1607 приєднаних до Православ'я церков залишилися в унії [10, с.178]. Катерина II, прийнявши до уваги, що тільки в одній Брацлавській єпархії налічувалося 1442 церкви, для кращого управління духовними справами указом від 12 квітня 1795 року заснувала на Поділлі самостійну православну єпархію. Указ гласив: *«При сем расширени православия, и потому умножения благочестивых церквей, для лучшего управления дел духовных признали мы за нужное учредить в первое время одного местного архиерея с полным содержанием против второклассных епархий под названием Брацлавского и Подольского»* [10, с.181].

Главою новоствореної єпархії був призначений Іоанікій, виходець з краю, який добре знав побут, звичаї і психологію місцевого населення, його резиденцією визначено францисканський монастир у Кам'янці – Подільському. Передбачалося перетворення низки базиліанських та ієзуїтських монастирів у православні, створення управлінських інституцій, відкриття духовних освітніх закладів для

підготовки кадрів священнослужителів і, у першу чергу, завершення процесу навернення місцевого українського населення до православ'я. Ці завдання лягли на плечі п'ятдесятитрьохлітнього єпископа Іоанікія.

Його посвячення в єпископи вже наступного після виходу царського указу дня здійснив московський митрополит Платон. У Москві владика Іоанікій очікував розпорядження Св. Синоду про виїзд в єпархію і відбув на Поділля 18 липня [11, с.203]. Оскільки архієрейська резиденція в закритому францисканському монастирі в Кам'янці-Подільському ще не була підготовлена, він оселився в Шаргородському поєзуїтському базиліанському Свято-Миколаївському чоловічому монастирі, звідки протягом 4 років управляв єпархією.

Необхідно було структурувати єпархію, аби забезпечити керованість, створити органи місцевого церковного управління. 7 грудня 1795 року почала діяти Консисторія – установа з церковно-адміністративними і судовими функціями, яка безпосередньо підлягала єпархіальному архієреєві. Спочатку складалася вона з двох столів (відділів), згодом – чотирьох. Секретарем консисторії став Іван Охотин, канцелярист нижньгородської консисторії, якого єпископ Іоанікій добре знав і привіз із собою, першими членами – шаргородський архімандрит Єфрем і протоієрей Кирило Молявка-Тарасевич. Були призначені столоначальники, стряпчий і протоколіст. Здебільшого це були вихідці із священницьких сімей, які мали відповідну освіту, готувалися до отримання сану священника, співали в архієрейському хорі. Важливими критеріями відбору в консисторію були здібності, хороший почерк і високі моральні якості. За успіхи канцелярські чиновники заохочувались, висувались на посади столоначальників консисторії або письменників (діловодів) у духовні правління. За порушення правил, п'янство, корупційні діяння передбачалося покарання: за видачу фальшивої довідки неповнолітні писарі отримували 15 – 20 ударів прутами в присутності секретаря і столоначальників канцелярії, столоначальники піддавалися арешту і сидінню в холодній до вечора, секретар позбавлявся права день – два носити шпагу. Такий порядок існував в усіх консисторіях Російської православної церкви і забезпечував їх відповідальну роботу [11, с. 214-215].

10 грудня, на третій день діяльності, консисторія отримала доручення єпископа Іоаннікія відкрити в усіх містах духовні правління. Керуючим протопопіями були надіслані розпорядження провести вибори членів правління. І вже 25 травня 1796 року благочинний Ушицького повіту Никифір Ісаєвич доповів консисторії про обрання до правління священників Григорія Яцимірського з м. Ушиці і Стефана Смуковського з с. Бодачівки, просив дозволу відкрити правління не в повітовій Ушиці, а в містечку Миньківці, де було відповідне приміщення [12, с.323]. 1796 року духовні правління – органи управління і суду – діяли в містах Брацлаві, Бершаді, Вербовці, Гайсині, Грудці, Зінькові, Кам'янці-Подільському, Летичеві, Літині, Проскуріві, Ушиці, Хмільнику, Ямполі. Кам'янецьке правління поширювало свої дії на 156 церков, Ушицьке – на 140, Летичівське – 129, Проскурівське – 130, Брацлавське – 112 [12, с.331]. Функціонували вони до 20 січня 1860 року, закриття їх у відповідності з указом Святійшого Синоду.

Згодом консисторія розіслала духовним правлінням розпорядження про обрання десятоначальників (благочинних) і створення для оперативного управління благочинницьких округів у складі 15-16 церков. У 1796-1797 рр. Кам'янецький повіт складався з 6 округів (десятоначальств) – 94 парафій, Ушицький – 6 округів (91 парафія) [13, с.422-424]. Обрані благочинні, депутати і священники по графіку приїжджали до консисторії, знайомились з Інструкцією і давали розписку про добровільне виконання покладених на них обов'язків. Благочинницька інструкція чітко регламентувала обов'язки сторін. Наприклад, стаття 49 вимагала *«внушать священно- и церковнослужителям, чтобы они заботились о воспитании детей своих и начинали обучать их грамоте с семилетнего возраста»*, стаття 56 – *«безчинства, роздоры, драки, обманы, пьянство между прихожанами благочинный обязан наедине и в церкви обличать, увещевать и исправлять под угрозой суда Божьего»* [13, с.430]. Створені в такий спосіб духовні правління і благочинницькі округи, по-перше, поклали край безконтрольним діям керуючих протопопіями, по-друге, маючи чіткі повноваження, забезпечили взаємодію сторін, а отже керованість єпархією, яка налічувала понад тисячу церков.

Незважаючи на значні успіхи в наверненні подолян до Православ'я, все ж частина церков, і найскладніша, залишалася в унії. Єпископу Іоаникію випало вжити різних засобів для повернення і решти церков до православної єпархії. Як правило, прихожани подавали архієрею прохання, що починалися стандартно: *«Мы, приходские люди ... уезда села ..., некоторые из нас и отцов наших, будучи издревле православного благочестия исповедания, хотя всегда намеревали того же обряда держаться, но под властью поляков находясь, истязаниями и гонениями панов, принуждением униатской власти, внушениями священников-униатов убеждены были против воли совратиться на унию с латинами. Ныне, удостоившись дожидаться возжеленного времени, когда по слову Монархини и пастырской грамоты открылась свобода каждому возвращаться безбоязненно на свой праотческий православный обряд всеохотнейше к православно-восточной греко-российской церкви...»* [14, с.509]. Резолюція архієрея була позитивною, призначався священник на парафію і починалося нове церковне життя.

Однак не скрізь було так просто. Наприклад, у селі Жванчик Ушицького повіту опір цивільній і єпархіальній владі вчинив поміщик – польський магнат підкоморій Липинський. Приїзд у містечко керуючого проскурівською та ушицькою протопопіями протоієрея Дмитра Кривицького з майором Фридеріцем у жовтні 1794 року завершився невдачею. Після зачитання царського маніфесту та архієрейської грамоти 17 із 70 учасників зібрання підписалися під зверненням до єпископа Віктора. Але прийшов управитель Кучинський, пригрозив селянам, і вони почали відмовлятися від підписів. Переговори з поміщиком, який побудував діючу церкву і не давав згоди на її приєднання до православної єпархії, успіху не мали. У справу втрутився подільський губернатор Вердеревський, підтримав поміщика, призупинивши освячення церкви православними ієреями [16, с.703-706].

У такому замороженому стані ситуацію застав єпископ Іоаникій. До вирішення питання він підключив генерал – губернатора Тутолміна. Згодом, у жовтні 1796 року, була закладена в Жванчику нова церква для православних парафіян, у серпні 1797 року будівництво завершено, а 28 жовтня церква на честь

успіння Божої Матері освячена [16, с.713-714]. Процес приєднання жванчан до православ'я зайняв 4 роки.

Не легко вирішувались ці питання і в губернському Кам'янці-Подільському, де діяло чотири уніатських церкви – базиліанський Троїцький монастир, Іоанно-Предтечинська, Миколаївська і Петро-Павлівська церкви. Архієрей доручив здійснити перехід вказаних церков у православ'я благочинному Ушицького повіту Никифору Ісаєвичу, розсудливому і авторитетному в губернії священнослужителю. До кінця листопада 1795 року за підтримки губернатора процес був завершений. Однак тяганина з базиліанами Свято-Троїцького монастиря, яким 1805 року суд повернув монастирське приміщення, тривала ще більше 10 років [15, с. 555 - 558].

Однак вже 14 січня 1796 року єпископ Іоаникій доповів Святійшому Синоду, що *«... за допомогою Божею по Брацлавской губернии церкви все числом 1090 истекшего 1795 года декабря в последних числах к православию присоединением окончены»* [4, с.216].

Одночасно у велику проблему переросло кадрове питання. Чимало уніатських священників не приєдналися до православ'я, частина діючих не мала відповідної освіти – закінчила базиліанську школу чи підготовчий курс в якому – небудь православному монастирі. Дехто мав фальшиві грамоти молдавською мовою. Все це спонукало архієрея перевірити, чи можуть священники здійснювати службу за православним обрядом. Виявилось, що у багатьох не було ніяких документів, і вони були позбавлені священства. Тим, хто забезпечував хоча б елементарні вимоги, видавались так звані «усыновительные грамоты» – допуск до служби [1, с.13-14]. Владика Іоаникій все більше переконувався, що без організації системи духовної освіти забезпечити єпархію підготовленими до пастирської праці кадрами неможливо.

На його звернення і подання Св. Синоду 18 грудня 1797 року імператором Павлом I був виданий указ, яким на утримання духовної семінарії в Брацлавській єпархії виділено 3000 руб. [9, с.34-35]. За розпорядженням єпископа Іоаннікія при Шаргородському Свято-Миколаївському монастирі спочатку було відкрито 2

семінарських класи – інформаторський і нижчий граматичний. Він зобов'язав єпархіальне духовенство *«детей от 10-ти до 15-ти лет, которые обучались российской грамоте и писать, также и в познании латинского языка несколько упражнялись, представить в Шаргородские училища непременно, опасаясь за непредоставление на назначенный срок своих детей неминуемого по указам взыскания»* [9, с.35]. На початок занять 130 дітей священнослужителів прибули до Шаргорода. Їх прийняли ректор архіандрит Гавриїл і вчителі Олексій Жильцов і Василь Голосов – обидва вихованці Сєвської семінарії, викликані владикою з Росії. Наступного року були відкриті класи середній і вищий граматичні, 1800 року – класи поезії і риторики, введено викладання історії, географії, польської, німецької і грецької мов, образотворчого мистецтва, 1802 року – клас філософії і викладання французької мови, а 1804 року – богословський клас. Вихованці нижчих і середніх класів називалися учнями, богословського і філософського – студентами. Так постала Подільська духовна семінарія в Шаргороді, яку нерідко й називали Шаргородською.

1799 року семінарія мала 286 вихованців, 1800 – 475, 1801 – 542, 1802 – 625 і 1803-го – 647 [9, с.38]. 1805 року, напередодні переводу семінарії до Кам'янця-Подільського, де з 1799 року жив владика Іоанікій, вихованців стало 700 [9, с.39]. У Шаргороді залишилося на певний час нижче відділення семінарії [1, с.12].

Переїзд до губернського центру, а отже завершення реконструкції під архієрейську резиденцію францисканського монастиря, прискорили обставини, що склалися в Шаргороді. Настоятель Свято-Миколаївського монастиря, в якому перебував єпископ Іоанікій зі штатом, а ще – семінарія, не мав можливості навіть розгорнути штатну чисельність ченців. Розмови з архієреєм не давали результату, бо світська влада Кам'янця-Подільського не завершила реконструкції і ремонту резиденції. Тоді архіандрит Гавриїл вдався до крайнього кроку, він звернувся до Св. Синоду зі скаргою. *«Шаргородский монастырь, – повідомляв він, – пришел в крайнее оскудение, монахи не имеют келий, ризница монастырская приведена в плачевное состояние»*. І просив: *«Вызвать преосвященного Иоанникия на свое место и монастырь от обид защитить, а его или оставить при одном управлении»*

монастирем (Гавриїл на цей час був ще й ректором семінарії. – Авт.), позволил принять монашествующих по штату, или уволить в Киевскую епархию. В случае оставления обох в монастыре, позволить ему принести о том просьбу Его Императорскому Величеству» [2, с.255]. Наприкінці 1799 року архієрей переїхав до губернського центру у свою нову резиденцію. Єпархія була перейменована на Подільську і Брацлавську. 1801 року єпископ Іоаникій був возведений в сан архієпископа, а 1804 року нагороджений орденом Св. Анни I ст.

Дбаючи про розширення мережі духовних навчальних закладів, архієпископ Іоаникій 1814 року у Привороті, на своїй архієрейській дачі і на свої ж кошти, відкрив духовне училище з двох класів для навчання і виховання виключно дітей – сиріт. 1817 року нижче відділення семінарії, яке залишилося в Шаргороді, отримало статус духовного училища і діяло там до 1894 року – переводу його в м. Тиврів. Так почалося формування на Поділлі системи православної духовної освіти, біля витоків якої стояв перший подільський архієрей архієпископ Іоаникій. Мабуть, це дало підставу історикам православної церкви на Поділлі назвати його «першим просвітителем Поділля, батьком духовної освіти» [1, с.11].

З усіх архієреїв XVIII – XIX століть преосвященний Іоаникій найдовше очолював єпархію – з 1795 по 1819 рік, майже чверть століття. Був вимогливим до себе і підлеглих, водночас – турботливим і доброзичливим, особливо до вдів і сиріт. Підтримував родину – сестру Агафію, її дітей та онуків. Не забував Полонного – своєї малої батьківщини, допоміг у ремонті і оздобленні Покровської церкви, облаштував іконостас. Підтримував родинні стосунки з єпископом Митрофаном Симашкевичем, батько якого священник с. Голодьки Василь Симашкевич був одружений з племінницею Іоаникія Євдокією — дочкою сестри Агафії.

11 серпня 1818 року владика переніс мікроінсульт. Однак дуже скоро видужав і виконував свої обов'язки з не меншою енергією. Однак через півроку приступ хвороби несподівано повторився. Ось як про це писав В. Якубович: «7 февраля 1819 года, после свидания с родными, с которыми высокопреосвященный Иоанникий оживленно говорил и шутил, он в 7 часов вечера ушел в свой кабинет, где приготовился стать на молитву, но лишь только он раскрыл молитвенник и

приготовился положить земной поклон, как с ним мгновенно опять повторился более сильный удар паралича, коснувшийся на этот раз и сердца. Преосвященный успел только приподняться и сесть в близ стоящее кресло и скончался» [17, с.63].

Це сталося на 77 році життя.

Архієпископ був похований в Іоанно-Предтеченському кафедральному соборі. На мідній позолоченій табличці в стіні собору над гробом був зроблений напис: *«Тут в Бозі спочиває 1-й Подільський і Брацлавський православний архієпископ Іоаникій Полонський. Народився 1742 року, навчався в Києві, навчав юнацтво в Смоленську, Петербурзі і Тамбові, де на посаді ректора благовстановив новозасновану семінарію і довів до богословського курсу; став архімандритом 1789 р. і був настоятелем єпархії Володим[ирської]: в Царкостянтинівському; Тамб[овської]: у Нижнєломовську; Чернігів[ської]: у Троїцькому; Нижнєгород[ської]: у Нижнєгородськїм першокласнїм; Москов[ської]: у Московському Донському монастирях і членом Синод[альної]:контори; 1795р. став Поді[льським]: Брац[лавським] єписк[опом]: 1801 архієп[ископом]: 1804 кавалер[ом] Св. Анни 1 класу. 1819 року лютого 7 дня закінчив ці ревностні на благо пастви корисні, Вітчизні і церкві дні життя. Достопам'ятний ревністю до перетворень у православ'ї Подільської єпархії, опікою сиріт і вдів, відкриттям семінарії і цього собору і благоустроєм інших храмів Божих» [8, с.150].*

Спадок покійного поділили родичі. Із наявних коштів 2359 крб.74 коп. були роздані монастирям і церквам, 1270 крб. – вдовам і сиротам, а також бідним офіцерам, 1875 крб. 20 коп. – на ремонт архієрейського будинку, 5000 крб. пожертвувано Подільській духовній семінарії на підтримку бідних учнів. Семінарії була передана й особиста бібліотека владики – 1170 томів [17, с.113].

1892 року заснованій у Кам'янці-Подільському, в архіпастирському домі, Єпархіальній бібліотеці було дано назву «Іоаниківської», оскільки відкриття відбулося в день пам'яті першого подільського архієрея.

Список використаних джерел:

1. Архиепископ Иоанникий (Никифорович-Полонский) (1795-1819 гг.) // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н. Яворовского и свящ. Е. Сецинского. Каменец-Подольский: Типогр. Подол.губ. правл., 1897. Вып. 8. С. 7 - 18.

2. Пентюк Б.М. До питання про відродження Шаргородського Свято-Миколаївського чоловічого монастиря та його перших настоятелів // Перша Шаргородська наукова історико – красназнавча конф. 17-18 жовт. 2014 р.: матер. конф. Вінниця: Балук І.Б., 2014. С.254-257.
3. Його. Шаргородський Свято-Миколаївський монастир. Сторінки історії та відродження: [монографія]. Вінниця: ПП «ГД «Едельвейс і К», 2015. 162 с.: іл.
4. Подолия: ист. описание / издано П.Н. Батюшковым. Санкт-Петербург: Тов-во «Обществ. польза», 1891. IX, 264, 98 с.: ил.
5. Ровінський В., Миханчук О. Православ'є на Подоліі: іст. нариси. Кам'янець-Подільський: Вид-во «Дзвін», 1995. 176 с.: іл.
6. Симашкевич М. Кое-что из жизни Преосвященнейшего Иоанникия, первого архиепископа Подольского // ПЕВ. Часть неофиц. 1870. 15 авг. (№16). С.383-391.
7. Симашкевич К. К биографии Высокопреосвященного Иоанникия, архиепископа Подольского и Брацлавского (1795-1819гг.) / Каллист Симашкевич // ПЕВ. Часть неофиц. 1892. 17 окт. (№42.) С.777-779.
8. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский: ист. описание. Киев: Типогр. С.В. Кульженко, 1895. X + 248 с.: ил.
9. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. 1798-1898 гг. Каменец-Подольск: Типогр. С.И. Киржацкого, 1899. 156 с.: 2 фото.
10. Троицкий П.Н. Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом преосвященного Иоанникия 1795 г. // ПЕВ. Часть неофиц. 1873. 1 марта (№5). С. 175-193.
11. Его. Пребывание преосвященного Иоанникия в Москве и выезд оттуда. Прибытие в Шаргород. Учреждение консистории в епархии Брацлавской и Подольской в 1795 году // ПЕВ. Часть неофиц. 1873. 15 марта (№ 6). С. 202-215.
12. Его. Учреждение духовных правлений в Брацлавской епархии. Выбор духовенством членов для присутствия в правлениях и утверждение их в сих должностях. Приобретение домов для правлений. Средства к содержанию их (1796-97) // ПЕВ. Часть неофиц. 1873. 1 мая (№ 9). С. 313-336.
13. Его. Избрание духовенством в Брацлавской епархии десятона начальников, или благочинных, депутатов и духовников, утверждение их в должностях. Расписание благочиннических округов. Благочинническая инструкция (1796-1797 годы) // ПЕВ. Часть неофиц. 1873. 15 июня (№ 12). С. 402-431.
14. Его. Меры, принятые преосвященным Иоанникием к уничтожению остатков унии в Брацлавской епархии // Там само. 15 июля (№ 14). С. 507-516.
15. Его. Меры, принятые преосвященным Иоанникием к уничтожению остатков унии в Брацлавской епархии (1795-1796 гг.) // Там само. 15 авг. (№ 16). С. 554-571.
16. Его. Присоединение к православию остальных униатских церквей в уездах Брацлавской епархии в 1795 - 96 годах // Там само. 1 нояб. (№ 21). С. 703-714.
17. Якубович В. Высокопреосвященный Иоанникий, архиепископ Подольский и Брацлавский (1796-1819). Кончина и распределение наследниками его имущества // ПЕВ. Часть неофиц. 1892. 25 янв. (№4). С.61-69; 1 февр. (№5). С.81-91; 8 февр. (№6). С.103-116.

Одні із перших з Поділля

Першими відомими і нині мало знаними архієреями з Поділля були високопреосвященнійший Анатолій (Мартинівський) - архієпископ Могильовський і Мстиславський та високопреосвященнійший Павло (Вільчинський) єпископ Пензенський і Саранський. Владики народилися на Поділлі, тут у різні часи закінчили Шаргородське духовне училище і Подільську духовну семінарію, згодом – Київську

духовну академію. Владики служили духовним справам у різних місцях держави, упокоїлися за межами України.

Владика Анатолій Мартиновський (Августин Васильович) народився 1793 року в селі М'ясківка Ольгопільського повіту Подільської губернії (сучасна Городківка Крижопільського району, Вінницької області) в сім'ї священника. Його батько отець Василій прийняв священство 1791 року від уніатського митрополита Феодосія Ростоцького, приєднався до православ'я 1795 року і служив в с. Хрустова

Ольгопільського повіту, звідки перейшов до М'ясківки [8, с.700-701]. Августин отримав від батька початкові знання, згодом навчався в Шаргородському духовному училищі і Подільській духовній семінарії (1806 -1812).

Високопреосвященнійший
Анатолій (Мартиновський)
архієпископ Могильовський і Мстиславський
(1793-1872)

На обдарованого учня звернув увагу ректор семінарії архієпископ Подільський Іоаникій, який призначив його вчителем інфіми (молодших класів) ще до закінчення семінарії. За порадою батьків Августин Васильович Мартиновський одружився, 15 грудня 1817 року прийняв священство та направлений для служіння в м. Гранів Гайсинського повіту. Через рік отець Августин овдовів і залишив парафію в Гранові братові Віктору. Відомо, що отець Віктор Мартиновський з Гранова зробив дві срібні ризи (прикраси) для місцевих ікон [8, с.258], які, ймовірно, написав його брат Августин.

Після Гранова отець Августин перебував в Кам'янець-Подільському монастирі, 1821 року призначений викладачем Кам'янецького духовного училища, а згодом Подільської духовної семінарії. У травні 1822 р. Августин Мартиновський прийняв чернецтво з ім'ям Анатолій. Він написав: «...*решившись искреннейше,*

насколько есть силы, посвятить себя Христу, предать себя Его воле, и с благоговейным целованием и любовью своего духа принять на себя иго Его благое» [3, с.773].

Для здобуття вищої богословської освіти, чернець Анатолій 1823 року поступив на старший курс Київської духовної академії, яку через два роки закінчив як найкращий студент, став бакалавром по Святому Письму та польській мові.

1829 року ієромонах Анатолій зайняв посаду ректора Курської семінарії, був возведений в сан архимандрита і призначений настоятелем Рильського Миколаївського монастиря. 1832 року архимандрит Анатолій призначений ректором Новгородської семінарії, того ж року відправлений настоятелем в Антоніїв монастир міста Новгорода.

4 серпня 1840 архимандрит Анатолій хіротонізований на єпископа Єкатеринбурзького, вікарія Пермської єпархії, отримав призначення вікарія (помічник єпископа) Волинського, а 1841 року – єпископа Острозького, вікарія Волинської єпархії.

Через три роки владика Анатолій залишає Україну, 22 листопада 1844 року очоливши Могильовську і Мстиславську кафедру, де прослужив 16 років. 1853 року отримав сан архиєпископа.

Владика Анатолій Мартиновський ґрунтовно вивчав проблеми християнства, написав книгу «Об отношении Римской церкви к другим христианским церквям и ко всему человеческому роду» (Санкт-Петербург, 1857) під псевдонімом «Овдій Востоков», за яку отримав ступінь доктора богослов'я [2].

17 липня 1860 архиєпископ Анатолій був звільнений на спочинок з перебуванням у Гербовецькому Успенському монастирі Кишинівської єпархії, де помер 8 серпня 1872 року.

Високопреосвященнійший владика Анатолій був одним з невтомних церковних письменників ще з раннього періоду його церковно-громадської діяльності. Захопленнями владика були проповіді та релігійні роздуми. Свої статті, які розміщував у журналі «Воскресное чтение», видавав у Києві окремими збірками. Особливо популярними були «Покаянные воздыхания для говеющих»,

«Утреннее и вечернее возношение мыслей и сердца Богу и молитвенные обеты веры, надежды и любви», «Вера, надежда и любовь» та інші.

У збірці «Вера, надежда и любовь, изложенные в беседах и размышлениях с присовокуплением духовных стихотворений» (СПб., 1848 и 1867 гг.) з підписом ініціалами ААММ (архієпископ Анатолій Могильовський і Мстиславський) написав вірш-молитву, співзвучну його духовному молитовному стану [3]:

Отче наш!
Я слышал – в келии простой
Старик молитвою чудесной
Молился так передо мной:
Отец людей! Отец небесный!
Да имя Вечное Твое
Святится нашими сердцами!...

Крім проповідей і статей повчального характеру, праць навчально-богословських архієпископ Анатолій Мартиновський писав багато записок церковно-публіцистичного характеру. В них викладав свої помисли і переживання щодо стану православної церкви та духівництва, втрати церквою свободи і підпорядкування її світській владі.

Пам'ятками його літературної діяльності стали: «Слова и беседы на праздничные, воскресные дни и по разным случаям», 5 частей, 1853-66; «Досуги архієпископа Анатолія», 1868; «Об иконописании», 1-е изд. 1845, 2-е – 1867 ; «Слово в неделю Закхея мытаря». – «Странник», 1862, январь, с. 46-51; «Досуги архієпископа Анатолія». – СПб., 186, «Покаянные вздыхания» (Кишинев, 1861); «Об иконописании» (СПб., 1845, 1867).

Свої статті на різну духовну тематику владика Анатолій друкував у багатьох виданнях: «Вестнике Юго-Западной России»; «Киевской старине» (1882, май; 1884, июнь); «Трудах Киевской духовной академии» (1883, ноябрь; 1885, июнь, с. 237-254; 1886, апр., с. 497, 599; 1887, сент., с. 98-121; 1889, июнь, с. 223-246; июль,

с. 379-421); «Кишиневских епархиальных ведомостях» (1872, № 16; 18X; «Подольских епархиальных ведомостях» (1878, №21).

Преосвященнейший Анатолий любив рідне Поділля. Тут священствували його рідні, тут залишив ікони особистого письма, а також інші пожертви. Для церкви с. Хрустова, де служив його батько отець Василь [8, с.700-701], написав ікони «Розп'яття Господа нашого Ісуса Христа», «Архистратиг Михаїл», «Апокаліптичний Ангел з кадильницею», «Преподобний Аліпій Печерський», «Преподобний Сергій Радонежський» [9]. Відомо, що владика Анатолий виконав дві ікони Спасителя і Божої Матері для храму Архистратига Михаїла в с. Піріжна Ольгопольського повіту (нині Кодимський район Одеської обл.), де з 1817 по 1854 рік настоятелем храму був його брат Іван Мартиновський [8, с.657]. Ікони Спасителя і Божої Матері у виконанні отця Августина були в Іоанно-Богословському храмі Подільської духовної семінарії [8, с.326] та в іконостасі Гербовецького монастиря, де він проживав останні роки життя.

Багато уваги владика Анатолий приділив християнським традиціям на Поділлі. У своїй праці «Христианские народные обычаи Подолии» [1] зауважив, що *«... письменники з незвичайними ревностями і старанністю збирали народні, весільні та інші пісні, багато разів видавали їх, списували з оповідань поселян різні казки, рилися в старовинних хроніках про слов'ян з метою описати їх звичаї з явним, мабуть, бажанням воскресити навіть мерзенні звичаї слов'ян, що перебували в язичництві»* [1, с.375]. Він вказує на особливу повагу подолян до священнослужителів і священнослужіння: *«Духовне звання було любимо і шановано до того, що в нього вступали не тільки дворяни, а й навіть особи з княжих родин, як це видно із збереженого в Дерманському монастирі Волинської єпархії так званого синодика, в який вписані для поминання князі, що були простими священниками»* [1, с.377].

Особлива набожність подолян проявлялася і в ставленні до свого храму: *«Старожили розповідали, що коли народ, який переховувався в лісах під час частого нашествя татар при польському пануванні, повертався з лісів після розгрому на свої згарища, то, влаштувавши для тимчасового приміщення курені*

чи землянки, водночас негайно брався за будівництво церкви і клопотав про поставлення собі парафіяльного священника. Ось чому навіть деякі поміщики, бажаючи швидше заселити села, що опустіли, охоче доставляли засоби для спорудження необхідного поселенням храму Божого» [1, с.378].

Розбудова нового храму, створення нової сім'ї завжди були в полі зору священників. Молодята відповідально ставилися до одруження. «Наречений і наречена приступали до шлюбу зі страхом Божим, як до таїнства, кілька днів перед шлюбом говорили, сповідалися та причащалися святих Тайн. Тим часом батьки нареченого і нареченої просили парафіяльного священника здійснити заупокійну обідню та панахиду за своїми родичами, які спочили сном смерті, і організували для жебраків поминальну благодійну трапезу» [1, с.380]. Це було своєрідним проявом віри в життя вічне, коли померла рідня незримо присутня при створенні нової сім'ї, яка давала надію на продовження роду, його кращих традицій. Без благословіння живих батьків і священника молодята не мали можливості одружуватися.

Владика відзначає характерну для народу гостинність. За старих часів не було заїжджих дворів, прийняття в свою хатинку мандрівника народ вважав відвідуванням благодаті Божої, тому господар, що мав у своїй хаті гостя, дбав не тільки про частування його, але навіть про частування його прислуги і про годування його коня».

Цікаву традицію своїх земляків переказує владика: «Восени з 8 вересня (старий стиль, свято Різдва Пресвятої Богородиці – Авт.) до Різдвяного посту (15 листопада, старий стиль. – Авт.) найзаможніші господарі зазвичай по черзі просили свого священника служити заупокійну літургію, а в будинках своїх панахиду, після якої господиня відразу готувала трапезу, а господар, звертаючись до священника, казав «дозвольте, батюшка, просити Христа (тобто жебраків) в мою хату». Якщо ж жебраків було стільки, що вони не могли вміститися в хаті, то їх пригощали на подвір'ї або в сараї, в якому для частування були розставлені столи» [1, с. 382]. Часте поминання померлих родичів спонукало селян до роздумів про швидкоплинність теперішнього земного життя та життя після смерті. Таке

поминання свідчило про щирю любов і вдячність до своїх рідних і наставників у питаннях ставлення до вічності. Така традиція зміцнювала впевненість, що поминання корисне померлим і служить нерозривним єднанням живих з тими, що відійшли у вічність.

Автор повідомляє про давні християнські традиції здійснення панахид: *«У деяких селах Подолія, що лежать над Дністром, під час здійснення домашньої панахиди ставили на стіл коливо або кутю та три пшеничні калачі, на яких знаходилась зелена гілка дерева, розділена на три гілочки, унизана фініками, родзинками та смоквами, які після закінчення панахиди роздавали дітям»* [1, с.384]. При цьому дітям пояснювали, що ця гілка означає блаженний стан у раю померлих, які благоугодили Бога своїм життям. По закінченні панахиди всі домашні та рідні піднімали руками коливо з калачами і гілку під час співу «вічна пам'ять» померлим, підносячи коливо і потрясаючи ніби жертву. Коливо перед поминальним обідом куштували всі присутні, а калачі віддавали до храму. Подібні традиції зберігалися в Надністрянщині і в кінці ХХ ст.

Владика Анатолій висловлював міркування стосовно піднімання гілки з солодощами разом з коливом: *«Цей символічний звичай незрівнянно зрозуміліший для дітей, ніж значення ялинової гілки, що нанизується цукерками і прикрашеною свічками, що горять, і китайськими ліхтарями напередодні свята Різдва Христового. Цей, запозичений російськими можновладцями (царем Петром I. – Авт.) у німців звичай не має жодного відношення до спасительних спогадів очікуваного таїнства, тому що у вертепі, в якому народився Спаситель, не було жодної гілки. Тим часом відомо, що батьки, які встановлюють гілку ялинки напередодні свята Різдва Христового, і не думають надавати їй якогось повчального змісту»* [1, с.385-386].

Повчальні дописи на духовно-краєзнавчу тематику часто мають місце в творчості владики-письменника. У них розглянуті кращі традиції наслідування православного християнства, але також описані випадки розбіжності між світськими новоявленими традиціями і сутністю християнських свят. Одним із

таких прикладів є підготовка до святкування Різдва Христового з використанням ялинки з прикрасами.

Також у архієпископа Анатолія є дописи і на соціальну тематику, які можна неоднозначно трактувати для того складного політичного часу, зокрема, підписаний псевдонімом «малороссь А. Восточенко» коментар до статті «Еще о хохломаніи» в реакційному київському історико-літературному журналі «Вѣстникъ Юго - Западной и Западной Россіи», що видавався К. Говорським (1864. Лип. Т.1». Спочатку редактор журналу висловив думку в дусі валуєвського указу від 18 липня 1863 року: *«Что же за надобность въ смѣшной затѣѣ образоватъ исключительную малороссійскую литературу, тогда какъ малороссійское нарѣчіе для всякаго, хоть немного знакомаго съ польскимъ языкомъ, представляется отвратительною смѣсью польскаго языка, исказившаго въ малороссахъ старинный, отечественный языкъ гнетомъ четырехвѣковаго рабства?»*. А далі критик (владика Анатолій) міркує старання «малоросів» і зосереджується на конкретному прикладі: *«Подтвержденіемъ такого заключенія можетъ, между прочимъ, служить (одна изъ числа многихъ, разсѣваемыхъ въ просто-народѣ) пѣсенка, составленная, какъ видно изъ ея подписи, какимъ-то студентомъ кіевскаго университета Степаномъ Руданскимъ. Пѣсенка эта, написанная довольно гладенькими виршами, стоитъ того, чтобы обратитъ вниманіе на ея содержаніе. Вотъ она»* (текст подано скорочено, українським алфавітом – Авт.):

Україно, Україно,
Моя рідна мати!
Чи довго іще над тобою
Будуть панувати?
Твоя слава - у могилі,
А воля - в Сибірі!
От що ж тобі, матусенько,
Москалі зробили!

Критик наголошує: *«Если бь этот юноша имгль способность размышлять, онь бы зналь, что не только всякаго бунта, но даже законной войны исходь напередь неизвъстенъ».*

Гукни ж, гукни Україно!
Несчастливая вдово!
Може, діти на твій голос
Обізвуться знову!
Може знову розв'яжуться
Зв'язанії руки,
Може знову бряжчатимуть
Козацькі шаблюки!

Він попереджає: *«Москали, конечно, не стануть сидгть, сложа руки и ожидая, пока какіе-нибудь буйные ворохобники будуть ргзать ихъ, какъ барановъ».*

Може військо запорозьке,
Як море, заграє,
А дівчина, як і вперше,
Пісню заспіває!

Критик стверджує: *«Запорожская Стгчь, какъ грубгйшій изъ анахронизмовъ, никогда уже не воскреснетъ!»*

Тоді вже нас не забудуть
І московські внуки.
Кров за кров катам нашим,
І муки за муки!

Так висловлювався дописувач владика Анатолій, наводячи при цьому і останні слова звернення автора поезії:

Гукни ж, серце Україно!
Та тільки скоріше,
Бо чим даліше ссуть кров нашу
Все більше та більше!

Завершується стаття тими ж політичними висновками: *«Но, пустившись въ политическія бредни, онъ засорилъ свои способности до того, что онъ сдѣлался похожи на цвѣтокъ, заглохшій между репейникомъ»* [7, с.63].

Помилився критик відносно нашого першого подільського поета С. Руданського, не змогли заглушити «реп'яхи» двох імперій «квітку-Україну», її жагу до волі. Дописувач добре знає українську мову, гарно розуміється на суті матеріалу, прекрасно передає зміст поезії російським алфавітом. Критика жорстка, це початок дії валуєвського указу про заборону української мови. І раптом під пеленою критики повністю подається популярна серед молоді україномовна поезія С. Руданського, яка більше віку була під забороною в царській та радянській імперіях. А чи не була це одна з небагатьох форм друкування забороненого україномовного матеріалу?

Єпископ Павло (Вільчинський) народився 1829 року в сім'ї священника Єлевферія із села Мала Жмеринка Вінницького повіту Подільської губернії, при народженні мав ім'я Іван.

Високопреосвященнійший Павло
(Вільчинський),
єпископ Пензенський і Саранський
(1829 – 1908)

Отець Єлевферій закінчив Подільську духовну семінарію, 14.10.1808 року преосвященнійшим архієпископом Подільським Іоаникієм посвячений в священника і направлений на служіння в храм Святої Параскеви в село Мала Жмеринка. Згідно клірових відомостей церкви Святої Параскеви від 1840 року, отцю Єлевферію було 57 років, його дружині – 50 років. У подружжя були діти: син Костянтин 16 років, навчався в Шаргородському повітовому училищі на нижчому відділі; син Антон 12

років, навчався в Шаргородському парафіяльному училищі на вищому відділі; син Іван 10 років, навчався в Шаргородському парафіяльному училищі на нижчому відділі; дочки Олена –15 р. і Оксана –8 р. [4].

Син Іван 1849 року закінчив Подільську духовну семінарію, а 1853 року – Київську духовну академію. Наприкінці академічного курсу 28 червня 1853 р. прийняв чернецтво з іменем Павло (чин постригу звершив ректор Київської духовної академії архімандрит Антоній (Амфітеатров) у Києво-Братському Богоявленському монастирі). Митрополитом Київським і Галицьким Філаретом (Амфітеатровим) рукопокладений в Свято-Успенському соборі Києво-Печерської лаври в сан ієродиякона (10 липня 1853 р.) та сан ієромонаха (15 липня 1853 р.).

Під час навчання Іван Вільчинський підтримував дружні відносини з родичем Степаном Руданським. Їх шляхи пересікалися під час навчання в Шаргородському духовному училищі та Подільській духовній семінарії. Старший за віком Іван закінчував навчальний заклад, а молодший Степан - в ньому розпочинав навчання. Відомо, що 1855 року друзі зустрічалися в Хмільнику у священника Кульчицького на святі Іллі. За спогадами священника Миколи Симашкевича, *«Руданський їхав тогді зі своїм родичом Вільчинським, котрий був вже монахом, називався Павлом і був інспектором Полтавської семінарії»* [7, с.63-66]. Дописувач допустив неточність: 1855 року Павло Вільчинський був ієромонахом, згодом професором Полтавської семінарії та інспектором Харківської духовної семінарії. Надалі шляхи родичів розійшлися: один став єпископом, інший – поетом, лікарем, служили в різних місцях.

30 травня 1856 року ієромонаху Павлу затверджений ступінь магістра богослов'я та надана посада професора Полтавської духовної семінарії. Згодом, 6 листопада 1857 року, переведений інспектором до Харківської духовної семінарії, а 14 січня 1862 року возведений в сан архімандрита. З 3 квітня 1867 року – ректор Володимирської духовної семінарії.

За ухвалою Св. Синоду від 7 січня 1877 р. архімандрита Павла викликали для звершення священнослужіння і проповідництва (згідно із чергою) до Санкт-Петербурга, де перебував майже рік. 8 грудня 1877 р. призначений єпископом Сарапульським, вікарієм В'ятської єпархії (чин хіротонії звершено 8 січня 1878 р. у

Свято-Троїцькому соборі Олександро-Невської лаври в Санкт-Петербурзі). Згодом переведений на посаду єпископа Чебоксарського, вікарія Казанської єпархії. У Казані очолював раду православного місіонерського Братства святителя Гурія Казанського, був товаришем голови Казанського управління товариства опіки над пораненими і хворими воїнами. Після смерті архієпископа Казанського Антонія (Амфітеатрова) тимчасово керував Казанською єпархією на правах єпархіального архієрея.

Надалі були призначення в різні єпархії: 1882 року – єпископом Саратовським і Царицинським; 1892-го – єпископом Могильовським та Мстиславським, але у зв'язку з хворобою свого наступника єпископа Ісаакія (Положенського) згідно з указом Св. Синоду тимчасово залишився в Астрахані, 19 грудня того ж року затверджений на кафедрі Саранській [5, с. 549]. З 13 листопада 1893 року владику Павла назначають єпископом Пензенським та Саранським. У Пензі розпочав будівництво нового приміщення семінарії, закінчене і освячене 1899 року. Для єпархіального жіночого училища було збудовано двоповерховий гуртожиток, для Пензенського духовного училища розпочато спорудження нового навчального корпусу. Багато уваги приділяв і будівництву храмів, монастирів, відкриттю нових церковно-парафіяльних шкіл, навчанню священнослужителів, поширенню благодійності [5].

Єпископ Пензенський і Саранський Павло був і релігійним письменником. До творчих праць владики Павла слід віднести: «Речь святейшему Правительствующему синоду, сказанная ректором Владимирской духовной семинарии архимандритом Павлом при наречении его во епископа Сарапульского, викария Вятской епархии» 4 января 1878 года (СПб., 1878. 8 с.); «Руководство церкви в деле веры» // Труды Киевской духовной академии (1905. № 10. С. 179-237); «Значение заслуг Христа Спасителя в деле оправдания человека-грешника» (Вера и церковь. 1907. Кн. 1. С. 56–78); «Вера как основа умственной и нравственной нашей жизни» (Там же. Кн. 4. С. 482-493); «О последней пасхальной вечере Иисуса Христа с учениками» (Казань, 1908. 13 с.). Чимало статей надруковано в журналі «Вера и Церковь» («Вера и судьбы человеческие», «Вера и Церковь», «Вера, как основа умственной и нравственной нашей жизни») [5].

Протягом багаторічного архієрейського служіння владика Павло заслужив шану та любов кліру і мирян ввірених йому єпархій. Був відзначений численними церковними і державними нагородами: орденами Св. Анни; Св. Володимира; Св. Олександра Невського. Владика Павло обирався почесним членом Товариства допомоги нужденним літераторам; низки єпархіальних інституцій – зокрема Володимирського, Саратовського, Астраханського губернських статистичних комітетів.

Через похилий вік і слабе здоров'я 4 червня 1902 р. владика Павло був звільнений за власним клопотанням на спочинок до Свято-Покровського жіночого монастиря в повітовому м. Балашові Саратовської губернії. Жив у невеличкому будинку з домовим храмом в монастирському саду. У вільний від богослужінь час писав статті богословсько-апологетичного і релігійно-морального змісту, які друкував (з підписами «П–л, е.», «П–л, еп.») у журналах «Саратовский духовный вестник», «Вера и церковь» та ін.

Помер Високопреосвященнійший Павло у Свято-Покровському монастирі м. Балашова на 82-му році життя. Був похований в склепі, облаштованому в монастирському соборі в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці. Наприкінці 1920-х собор та ін. приміщення колишнього монастиря були зруйновані, усипальниця зникла [5].

Єпископа Павла вшановують як видатного церковного діяча, якому належить вагомий внесок у розвиток освіти та культури Поволжя. З квітня 2013 у м. Балашові діє єпархіальний культурно-просвітницький центр ім. Преосвященного Павла (Вільчинського) [5].

Список використаних джерел:

1. Мартыновский А. Христианские народные обычаи Подоліи // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1900. № 16 . С. 375 - 389.
2. Мартыновский Анатолий. Краткие биографии [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://biographiya.com/anatolij-martynovskij> (дата звернення:18.02.2023).
3. Автобиографическая записка архиепископа Анатолия Мартинковского // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1878. № 12. С. 772 - 776.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф.315. Оп.1. Спр. 1836 – Ведомость о священнослужителях церкви Преподобной Параскевы с. Малая Жмеринка Винницкого уезда за 1836 год.

5. Павло (Вільчинський Іван Єлевферійович) // Київська духовна академія в іменах : 1819-1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. Т. 2 : Л–Я. С. 348-350. Режим лоступу: <https://www.academia.edu>.
6. Павло (Вільчинський) [Електрон. ресурс] . Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org> > wiki. (дата звернення: 18.12.2022).
7. Пентюк Б.М. Степан Руданський: сторінки духовності. Вінниця: «Торговий дім «Альфа і Омега», 2022. 200 с.
8. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.
9. Созанська Г. Думали - Пушкін. А то був наш Мартиновський // Подолянин. 2023. 26 груд. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://podolyanin.com.ua/history/7701/> (дата звернення: 18.02.2023).

Владика-об'єднальник родом з Вінниччини

Митрополит Литовський і Віленський Йосиф Семашко має важливе значення для віруючих литовського-білоруських земель ХІХ ст. Він сприяв поверненню із Унії в Православ'я півтора мільйона людей.

Народився майбутній митрополит Йосиф (Семашко) (у миру – Йосиф Йосифович Семашко) у день Різдва Христового, 25 грудня ст. ст. 1798 р., у селі Павлівка Липовецького повіту Київської губернії (нині Іллінецький район Вінницької області) в українській шляхетській родині. Багато членів роду були уніатськими

священниками. Його батько був сином уніатського священника, але займався землеробством [3, с. 382].

Йосиф Семашко

Митрополит Литовський і Віленський

(1798 -1868)

Через 13 років після народження сина, батько майбутнього владика Йосиф Тимофійович 1811 року висвячений в уніатського священника.

Батькові брати Микола, Петро, Хома, Павло служили священниками в селах неподалік Павлівки, дві сестри були замужем за уніатськими священниками.

Дід майбутнього владики Тимофій Іванович і прадід Іван Семашко були уніатськими священниками. У мами Фекли Семенівни з Івановських був брат Кирило (Сиротинський, зустрічається *Сероцинський – Авт.*), який у 1827-1828 роках служив у Луцьку, згодом 1828 р. був єпископ - помічник Литовської єпархії до своєї смерті 1831р. [3, с. 382].

Сім'я майбутнього православного ієрарха, хоч і належала до уніатів, але й не цуралася Православ'я, тому, зважаючи на відсутність у селі уніатського храму, хлопчик ходив читати та співати у православний храм [3, с. 382]. Побут та звичаї сім'ї мало відрізнялися від побуту та звичаїв українських селян. Це докорінно вплинуло на формування особистості Йосифа, який до 12 років виховувався в оточенні простого українського народу та захоплювався його піснями, казками та переказами, сповненими любові до старовини.

Початкову освіту Йосиф здобув удома під керівництвом місцевого дяка, який відзначав у юнака «незвичайні здібності», гарну пам'ять та працьовитість. З ранніх років у хлопчика виявилася велика любов до читання книг, Йосиф тричі перечитав Священне Писання. Любов до природи, народної музики та поезії з дитинства були йому властиві [3, с. 382].

У вересні 1809 р. Йосиф вступив до Немирівської школи в Подільській губернії. За своїми здібностями та розумовим розвитком він був серед кращих учнів школи. У 1816 р. продовжив освіту в Головній духовній семінарії при Віленському університеті, яку закінчив 1820 р. зі ступенем магістра богослов'я.

Своє перше призначення майбутній митрополит Йосиф отримав до Луцької єпархії на посаду кафедрального проповідника та професора богослов'я Луцької семінарії. В 1821 Йосиф Семашко був висвячений в ієреї і призначений засідателем Луцької консисторії [3, с. 382].

1822 р. призначений засідателем в уніатському департаменті римо-католицької колегії у Петербурзі. Участь у Вищому церковному управлінні Католицької Церкви переконала прелата Йосифа в тому, що Уніатська Церква

поступово перероджується в Польське католицтво і цей процес неможливо зупинити. Наслідком стало те, що в 1827 р. отець Йосиф, незважаючи на блискучі перспективи кар'єрного зростання, прийняв рішення приєднатися до Православ'я, прийняти чернечий постриг і вступити до ченців Олександро-Невської лаври.

У цей час майбутній митрополит пише працю про перевагу Православ'я – «Про Православну Східну Церкву», який, на жаль, залишився незакінченим. Суть роботи, запропонованої прелатом Йосифом, зводилася до відновлення самоврядування Уніатської Церкви в рамках підписаних під час укладання Брестської унії угод, оздоровлення її церковного організму. Останнє, на думку прелата Йосифа, могло сприяти відродженню серед уніатських священників властивих для Східної Церкви форм духовного життя і відповідним чином вплинути на простий народ. Отже природно та без насильства вело уніатів до Православного віросповідання [3, с. 382].

22 квітня 1828 р. було засновано греко-уніатську колегію під головуванням митрополита Йосафата Булгака. Помічником митрополита було призначено Йосифа Семашка. Одночасно відбулося очищення Уніатської церкви від латинських обрядів. В основу уніатського навчання було покладено православну систему освіти. Для уніатів створювалася окрема семінарія у Жировичах,

У 1829 році Йосиф Семашко прийняв чернечий постриг і був хіротонізований на єпископа (уніатського) Мстиславського, вікарія Полоцької єпархії. Владики двох сусідніх єпархій: племінник Йосиф Семашко і його дядько Кирило Сиротинський владика-помічник Литовської єпархії мали можливість спілкуватися між собою про справи Уніатської церкви, її відношення до Православ'я. Після смерті владика Кирила 1831 року його племінник Йосиф Семашко 1833 року призначений Литовським єпархіальним греко-уніатським єпископом із залишенням в членстві Греко-уніатської колегії [3, с. 382].

Не вбачаючи діяльної підтримки з боку уряду у здійсненні намічених заходів, єпископ Йосиф зважився залишити успішно розпочату справу і 15 травня 1833 р. написав прохання до Святішого Синоду про особисте приєднання до Православ'я.

Приєднання до Православної Церкви. Більшість духовенства (775 священиків) краю дали письмові докази про готовність приєднатися до Православ'я. 4 лютого 1834 р. у Полоцьку відбувся з'їзд уніатських єпископів, на якому відповідно пропозиції Йосифа Семашка було прийнято постанову: запровадити у всіх уніатських церквах богослужбові книги православного видання; влаштувати в уніатських церквах такі ж іконостаси, які існують у православних; ввести у вжиток при уніатському богослужінні таке саме начиння, яке існує в церквах православних.

12 лютого 1839 р. у Неділю Торжества Православ'я в Полоцьку відбулося соборне служіння найвищого уніатського духовенства на чолі з єпископами Йосифом (Семашко). Прийнята соборна постанова про возз'єднання Уніатської церкви з Православною. Складено «Соборний акт», підписаний 24 керівними особами. 23 березня 1839 р. Св. Синод розглянув «Соборний акт» і прийняв ухвалу про приєднання греко-уніатської церкви до Православ'я [3, с. 382].

30 березня 1839 р. на засіданні Св. Синоду було зачитано синодальну грамоту про подію возз'єднання, нова єпархія була перейменована на Білорусько-Литовську, головою якої призначався преосвященний Йосиф. Так відбулося повернення півторамільйонного населення західних регіонів держави в лоно Православної Церкви. Ця подія, нерозривно пов'язана з ім'ям преосвященного Йосифа, вона мала надзвичайно велике значення у церковному житті регіону.

До нагоди возз'єднання на пам'ятній медалі був напис «Відірвані насильством (1596) возз'єднані любов'ю (1839)», що декларував завершеність процесу, але насправді справ було ще багато. Бувші уніати, ставши раптом православними, ще довго були колишніми за переконаннями та зберігали традиції внутрішньоцерковної служби. Ця обставина викликала недовіру до приєднаних з боку верхівки Православної церкви.

На подібні непорозуміння звернув увагу інший владика – подолянин Анатолій (Мартинівський), який з 22 листопада 1844 року 16 років очолював сусідню Могильовську єпархію. Він ґрунтовно вивчав проблеми християнства, написав книгу «Об отношении Римской церкви к другим христианским церквям и

ко всему человеческому роду» (Санкт-Петербург, 1857), під псевдонімом «Овдій Востоков», за яку отримав ступінь доктора богослов'я (див. с. 49-51). Владика Анатолій писав, що деякі єпископи із бувших унійних: «В самой Сергиевой лавре и в Москве открыто требовал на посты молока» і навіть не були ченцями [3, с. 382].. Ситуація була досить складною і напруженою.

Владика Йосиф (Семашко) мав вплив на уніатів Поділля, які не перейшли до Православ'я. Відомо, що масове воз'єднання уніатів з православними в Поділлі відбулося в 1793-1795 роках. Це сталося при єпископі Міському, Із'яславському і Брацлавському Вікторові Садковському, потім при архієпископі Подільському Іоаникію Полонському. Залишилася незначна кількість уніатів, які не воз'єдналися з православними. Під адміністративним і моральним впливом преосвященного Йосифа (Семашко) 1840 року практично всі уніати прийняли Православну віру. Таким чином, завершальне воз'єднання уніатів в Поділлі є в певній мірі заслугою владики-подолянина.

Після Полоцького Собору владика Йосиф до кінця життя очолював Литовську та Віленську єпархію, до якої входили території усїєї західної частини сучасної Білорусі. Віленська єпархія повністю складалася з колишніх греко-католиків. При цьому діяльність його щодо католиків була позбавлена відтінку фанатизму. У 1845 році, при переведенні єпархіального управління з Жировиць до Вільно, він особливо закликав своїх співробітників з любов'ю ставитися до католиків, прощати їм усі образи та клеми.

1 квітня 1847 р. архієпископ Йосиф був призначений членом Св. Синоду, 1852 року возведений в сан митрополита. Високопреосвященний Йосиф працював над утвердженням Православної віри серед воз'єднаної пастви.

Не забував митрополит Йосиф Семашко про своїх земляків. Так майбутній архієпископ-подолянин Модест (Стрельбицький) 1860 року був призначений інспектором Мінської духовної семінарії, а уже 1863 року, за бажанням земляка з Поділля – Віленського митрополита Йосифа (Семашко), архімандрит Модест переведений в Віленську духовну семінарію на посаду інспектора. В цей час відбувалося повстання поляків, що додатково ускладнювало служіння обох

подолян. Повторна хвороба архімандрита Модеста спонукала до переходу 1866 року на інспекторську посаду в Чернігівську семінарію [3, с. 382]..

Після переїзду митрополита Йосифа до Вільно, він кілька разів подавав прохання про звільнення на спокій, проте воно залишалося поза увагою. Саме на останнє десятиліття його життя припало нове польське повстання, саме після нього возз'єднувальні зусилля владики були оцінені ще й як справа державного значення.

23 листопада 1868 року на 70-му році життя і на 40-му році святительського служіння у Вільно тихо помер високопреосвященний митрополит Йосиф. Поховання тіла митрополита Йосифа відбулося 29 листопада в Печерній церкві Віленських мучеників Віленського Свято-Духова монастиря в задалегідь підготовленому самим митрополитом ще 1849 р. склепі [3, с. 382].

Православному митрополиту Йосифу (Семашко) присвячено більшість робіт з історії конфесій західних губерній, періоду 30-60 років XIX ст, за останні більш ніж 150 років, присвячено багато наукових праць. У дослідженнях можна виділити кілька наукових напрямків: безпосередньо владиці Йосифу (Семашко); конфесійна політика держави; історія Уніатської, Православної та Католицької церков цього періоду. Безперечно, владики був неординарною людиною, яка викликала інтерес не тільки у його сучасників, а й у наступних поколінь.

У всіх храмах Білоруської Православної Церкви прийнято щорічне заупокійне молитовне поминання 23 листопада ст. ст. (6 грудня н. ст.) блаженної пам'яті Високопреосвященного Йосифа (Семашко) митрополита Литовського та Віленського [3, с. 382], інших сподвижників, які попрацювали у справі возз'єднання білоруських уніатів з Православною Церквою.

Список використаних жерел:

1. О митрополите Литовском Юсифе Семашко и воссоединении уніатов в 1839 году/ Н.Я. // ПЕВ Неоф.часть 1894, №18-19, С. 311-316.
2. Там само. ПЕВ Неоф.часть 1894, №20, С. 339-347.
3. Там само. ПЕВ Неоф.часть 1894, №21, С. 367-372.
4. Юсиф Семашко митрополит Литовский. К полувековому юбилею воссоединения западно-русских уніатов в 1839 году // ПЕВ Неоф.часть 1889, №19, С. 392-396.

5. Из автобіографіи митрополита Іосифа Семашки (О его домашнем воспитании, школьном образовании и начале служебной деятельности // ПЕВ Неоф. часть 1889, №19, С. 396-407.
6. Записки Іосифа митрополита Литовского, изданные Императорской Академией наук по завещанию автора. -СПб., 1883. –Т.1. – 786 с..
7. Романчук А.Р. Митрополит Іосиф (Семашко), очерки жизни и церковно-общественной деятельности. –Москва-Минск : Издание Крутицкого подворья, 2015. 443 с.
8. Іосиф Семашко // Вікіпедія: <https://uk.wikipedia.org> › wiki.

Просвітники Симашкевичі з Голодьок

Протягом віків Церква була і є важливою складовою життя православного люду. Тут задовольнялися духовні потреби, відбувалися зустрічі, спілкування. Священники, звершуючи Богослужіння у храмах, роз'яснювали Заповіді Божі, забезпечували освітні потреби народу. В умовах дореволюційного села Церква була чи не основним засобом поширення духовних, мистецьких та і загальнолюдських цінностей. Тут люди мали можливість спостерігати сюжети церковного розпису, архітектурну велич храмів. Церковний спів псалмів ставав потребою повсякденного життя. Церква підтримувала народні обряди і традиції.

У церкві віряни отримували Боже благословіння і настанови, громадсько-релігійне визнання новоствореної сім'ї, народження дитини, кожен житель невимушено проходив школу релігійного виховання, духовного становлення, отримував духовні цінності, які передавалися з покоління в покоління. Можна навести чимало прикладів, але зупинимося на служінні Божим справам і збереженні народних традицій родиною Симашкевичів.

Біля Хмільника, на правому березі Південного Бугу, здавна відоме село Голодьки. За переказами, ще на початку XVIII століття в селі був монастир. Під час будівництва храму Святого Миколая знайшли багато людських кісток і кілька провалів землі. Відомо, що в XIX ст. у храмі Святого Миколая настоятелями були отець Василь, його син отець Володимир та онук Калліст Симашкевичі [3, с. 64]. У Голодьках народилися майбутні священнослужителі: владика Митрофан Васильович Симашкевич, його брат протоієрей Володимир Васильович, племінники протоієрей Миколай Володимирович – настоятель храму в Теліжинцях

Літинського повіту, протоієрей Калліст Володимирович Симашкевич – настоятель храму в Голодьках після батька отця Володимира.

Як зазначає отець Калліст [16, с. 777], у Голодьках з 1813 по 1829 роки проживала з сином Агафоном рідна сестра Високопреосвященного Іоанікія Агафія Більська. Жила вона при дочці Феодосії Гнатівні – дружині настоятеля Голодьківського храму протоієрея Григорія Барановського. Сімейство Григорія Барановського та Феодосії Гнатівни було чималим: дочка Марія, одружена з священником Давидовичем, який помер у сані архімандрита з ім'ям Флор; дочка Ганна була за священником с. Порубинці Григорієм Компанським; дочка Параскева – за протоієреєм Антонієм Колтуновським; дочка Євдокія, одружена з священником с. Голодьок Василем Симашкевичем, будівничим Голодьківського Свято-Миколаївського храму; дочка Степанида – за священником Миколою Компанським; дочка Фекла, одружена з псаломщиком Олександром Зеленецьким; дочка Анастасія, яка проживала при своєму племінникові, ректорові Донської семінарії Митрофанові Симашкевичу; а також сини Микола, Матвій та Андрій, останній, будучи заштатним чиновником, проживав при племінникові священникові с. Глинськ Іванові Компанському [16, с. 777].

В Голодьках побував і відслужив службу в церкві Св. Миколая Високопреосвященний Іоанікій. На згадку про це після його смерті були надіслані в церкву *«ризи шовкові на білій основі з невеликими квітками, епатрахіль, нарукавники і воздухи такі ж»* [16, с. 779]. Отже, перший владика Подільський і Брацлавський Високопреосвященний Іоаннікій мав певне відношення до Голодьок і його церковних служителів – настоятелів місцевого храму Барановських-Симашкевичів, які були йому родичами.

У с. Голодьки в сім'ї священника Василя Симашкевича 23 листопада 1845 року народився майбутній митрополит Донський і Новочеркаський Митрофан Симашкевич. Він отримав домашню початкову освіту, духовну середню здобув у Подільській духовній семінарії, 1871 року закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. Здібного випускника направили викладачем у Подільську духовну семінарію [1].

Митрополит Митрофан (Симашкевич)
(23.11.1845 - 28.07.1933)

У Кам'янці-Подільському Митрофан Васильович одружився з дочкою священника Юлією Іванівною, мав сина Юліана. 1877 року став ректором семінарії і був висвячений у сан ієрея.

Очоловав Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, координував роботу з підготовки і публікації описів церков і парафій

Подільської єпархії. З 1884 року виконував обов'язки цензора неофіційної частини журналу «Подольские епархиальные ведомости». За роки перебування в семінарії написав низку історичних нарисів про окремі міста, села [7,9] і, власне, Поділля [10], а «Покажчиком історико-археологічних пам'яток Поділля» 1884 року по суті започаткував створення зводу археологічних пам'яток Поділля [5, с. 9].

Цікавими є дослідження Митрофана Симашкевича про релігійні та народні свята і традиції [8,11,12,15]. Одне з таких – «Рахманський Великдень». Свято відзначають на 25-ий день після Великодня, тому часто називають Переполовиненням, тобто посередині між Великоднем і Трійцею [11,13]. Автор описав, як величали, давали дари в вигляді яєць або шкаралупи від яєць величним і щасливим людям із легендарного минулого – рахманам. Періодично рахмани прибували в благодатні краї Поділля. Займалися своїм промислом, допомагали в роботі, завжди врівноважені та милосердні. У буденних важких турботах люди хотіли вірити в існування добрих, справедливих, величних рахманів, які можуть допомогти і захистити. До християнства ця традиція не має прямого відношення, але, як віра в існування кращого життя і добродушних людей, заслуговувала на увагу в давні часи. Хто бував у селах Буша і Оксанівка, мав можливість почути легенди про великих і щасливих людей з минулого, яких називали рахманами, місця їх перебування на берегах Дністра.

Залишив Митрофан Васильович і розповідь про «Розгри», свято, яке відмічається в перший день Петрового посту [14,15]. Уцей день заміжні жінки, які втратили дітей, приходили до храму, замовляли молитву. Після молитви біля храму або на цвинтарі жінки готували трапезу (обід) для дітей. Молитви, прогулянки, спілкування з однолітками, приготування їжі – тут перепліталися розмови про живих з спогадами про померлих, тут слово Боже легко лягало на душі малечі, теплі спомини залишалися на все життя.

Митрофан Симашкевич акцентує і на випадках, коли поминання померлих завершувалося діяннями, не гідними християнського наслідування. У деяких селах після своєї рідної пожеги для живих і померлих дітей заміжні жінки без чоловіків відвідували корчму, вживали міцні напої, що призводило до гулянок у період посту. Це дійство мало назву «ганяти шуляка» [14, с.394]. Автор закликав читачів до збереження кращих народних християнських традицій і застерігав від перетворення їх у непристойні дійства.

Про викладача і ректора семінарії, духовного письменника, історика-краєзнавця, православного священника Митрофана Симашкевича сказано: *«...тоді перед вів талановитий і спритний подоляк Митрофан Симашкевич. Він обійшов пішки все Поділля, знав, як п'ять пальців, всю його територію, зібрав силу цінних етнографічних записів з поля релігійних вірувань, які зреалізував у прекрасних статтях у місцевім єпархіальнім органі («Под. Еп. Вѣдомости») під псевдонімом Churchman. Вірування та взагалі звичаї релігійні подільського краю він виводив з старохристиянських традицій, і се мало у свій час дуже актуальне значення»* [2, с.35].

Про свого дядька Митрофана Васильовича Симашкевича згадував і отець Миколай з Теліжинців: *«Бувши в семінарії учасником того[краєзнавчого. – Авт.] руху, не покинув його і в академії; хотілось йому, щоб і рідне Поділля дало свою квіточку поезій в громадський збірник українського письма»* [2, с.10].

Професор Подільської духовної семінарії Митрофан Симашкевич цікавився фольклором Поділля, перебував у зносінах з київською українською громадою, цікавився творчістю і займався пошуком неопублікованих поезій поета-

подолянина Степана Руданського. Бував у Хомутинях, зустрічався з настоятелем церкви – зятем Руданських отцем Степаном Комарницьким і сестрою поета Ольгою. Від Комарницьких отримав рукописи Руданського, які згодом передав О.Г. Лотоцькому. Олександр Гнатович згадував: «... живши в Петербурзі та збираючи розпорошену спадщину С. Руданського, я звернувся до Симашкевича, тоді вже єпископа пензенського, почувши, що у його є рукопис ще недрукованого перекладу «Іліади». Дійсно, той рукопис знайшовся у Симашкевича, і він прислав мені» [4, с. 63].

1884 року Митрофан Симашкевич переведений на посаду ректора Донської духовної семінарії. 1900 року померла дружина. 1904 року прийняв він чернецтво і був висвячений на архімандрита. 1905 року став єпископом Чебоксарським. 1910 року обраний почесним членом Петербурзької духовної академії. 1815 року став архієпископом Донським і Новочеркаським, брав участь у Священному Соборі 1917-1918 рр. у Москві. 1919 року возведений в сан митрополита.

Того ж року брав участь у роботі Ставропольського церковного Собору, який засудив більшовизм і підтримав білогвардійський рух. 1923 року був заарештований і висланий до Сибіру, повернувся в єпархію 1925 року. Помер митрополит Митрофан Симашкевич 28 липня 1933 року в Новочеркаську.

Долю батька розділив і син священник Юліан, секретар батька-митрополита. 17 квітня 1932 року митрополит Митрофан здійснив хіротонію свого сина на вікарного єпископа Донського. Юліан народився 8 січня 1886 року в Новочеркаську, закінчив Казанську духовну семінарію, згодом Петербурзьку духовну академію. 1919 року висвячений у сан священника в цілібаті. У 1921 і 1924 рр. зазнавав арешту. 1934 року перейшов в обновленську церкву (підтримка демократизації керування церквою та модернізація православного богослужіння). 1937 року єпископ Юліан був знову заарештований і 5 жовтня 1938 року розстріляний [6].

Знаним, особливо в Літинському повіті, був згадуваний племінник митрополита Митрофана отець Миколай Володимирович Симашкевич -

настоятель храму в ім'я Святого Апостола Євангеліста Іоанна Богослова в селі Теліжинці біля Старої Синяви. Священник брав участь в духовному житті громади, цікавився життям країни, випишував засновану після подій 1905 року українську газету «Громадська думка».

Отець Миколай листувався з видатним українським вченим, поетом, прозаїком, критиком, істориком літератури академіком Агатангелом Кримським, який досліджував життя і творчість Степана Руданського, брав участь у підготовці першого семитомного зібрання творів поета. Агатангел Кримський писав: *«П'ятдесят літ зминуло, відколи помер Руданський (1873), і перед Всеукраїнською Академією наук (ВУАН – Авт.) стоїть невідкладна повинність – дати нарешті академічне видання всіх його писань. Разом з тим треба було б якось докладніше в'яснити і його життєпис, ще й досі дуже-дуже неосвітлений»* [2, с.18]. Отець Миколай Симашкевич допомагав неодмінному секретареві ВУАН академіку Агатангелу Кримському зліквідувати ту прогалину у висвітленні подільського періоду життя Степана Руданського [3, с.7-9]. У листі з Теліжинців описував родинні зв'язки двох подільських священницьких родин: *«Село Хомутинци Вінницького повіту – родина Руданських була недалеко від Голодьок – родини Симашкевичів; менший брат Степана Васильовича Олександр їздив з моїм батьком до семінарії, в Кам'янець... По розповідях мого батька протоієрея Володимира Симашкевича цей брат Руданського Олександр, про якого тільки-що сказав, був майстер розказувати багато і дуже цікавих казок. Олександр Руданський був старший за батька і по літах, і по класі; але стояли вони на одні квартирі, і він, бувало, розказуючи казки, читав вірші свого брата Степана. Твори тії були списані в малій тетраді, в 16 долю листа, рукою самого Степана Васильовича»* [2, с.7-9].

Отець Миколай повідомляв, що його батько отець Володимир Симашкевич бачився з Степаном Руданським у *«заштатнім городі Хмільнику в батюшки Кульчицького на святі (22-го липня) пророка Іллі»* [3, с.7]. Степан Васильович тоді закінчив семінарію і гостював зі своїм родичем Павлом Вільчинським. Родич і друг

був монахом з іменем Павло і служив інспектором Полтавської семінарії, з часом став єпископом Пензенським і Саранським [4, с.63].

Священник писав, що небагато людей на Поділлі цікавились відомостями про життя Степана Васильовича, знали про нього тільки близькі родичі його та ще дехто з колег по семінарії. Деякі земляки вивчали напам'ять вірші, співали пісні «Кольор чорний», «Повій, вітре, на Україну», зовсім не цікавлячись, чия то пісня, не гадаючи, що її автором був С. Руданський. З початку семидесятих поміж подолянами появилася більше творів Руданського. Причиною цьому, на думку отця, було поширення на Поділлі українофільського руху. На думку автора листа, «... наслідком цього руху для подолян були надії мати свою українську газету і воскресити свою літературу» [3, с.10].

Із церковних джерел відомо, що на протязі 44 років (1805-1849) служив у подільському селі Конищів Ушицького повіту (нині Мурованокуриловецького району) священник Іоанн Симашкевич [6, с.816]. Є думка, що це предок згадуваних Симашкевичів, батько отця Василя Симашкевича, проте бракує тому архівних підтверджень. Пастир прослужив у селі без малого піввіку і був похований на церковному подвір'ї.

Відомо, що 1914 року орденом св. Володимира 3-го ст. був нагороджений протоієрей Петро Симашкевич, настоятель церкви села Вербка-Казенна Летичівського повіту [17]. Не виключено, що це син Володимира Васильовича Симашкевича.

Священнослужителі, зокрема, з подільського роду Симашкевичів: митрополит Донський і Новочеркаський Митрофан (Симашкевич), його батько отець Василій, брат отець Володимир, племінники – отець Миколай і отець Калліст, прагнули зберегти найкращі духовні традиції свого народу, творчість його кращих представників, збирали і публікували етнографічні матеріали з поля релігійних і народних вірувань. Напрацювання священників минулого є актуальними для духовного життя і просвітництва сьогоденного покоління.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 348.
2. Кримський А. До життєпису Степана Руданського // Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. Київ, 1925. 78 с.
3. Левченко М. Спомини про С. В. Руданського, записані 1906 р. // Записки Історико-філологічного відділу УАН. Київ, 1929. 88 с.
4. Пентюк Б. Степан Руданський: сторінки духовності. Вінниця: «Торг. дім «Альфа і Омега», 2022. 200 с.
5. Прокопчук В.С., Старенький І.О. Пам'яткоохоронна діяльність подільського православного духовенства в XIX-на початку XX ст.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2016. 308 с.
6. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.
7. Семашкевич М. Историко-статистическое описание заштатного города Хмельника, Подольской губернии, Литинского уезда // Подольские епархиальные ведомости. Неофиц. часть. 1869. № 10. С.415-432; №11. С. 473-481; №12. С. 529-544.
8. Его. Кое-что из жизни преосвященного Иоанникия, первого архиепископа Подольского // Там же. 1870. № 16. С. 383-391.
9. Его. Историко-статистическое описание прихода и церкви с. Почапинец // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. Вып. 1.
10. Его. Историко-географический очерк Подолии. Вып. 1-2. Каменец-Подольск, 1875-1876.
11. Его. Рахманський великдень и его происхождение // Подольский листок. Каменец – Подольский, 1881. № 41.
12. Его. Об иконостасной иконе, именуемой «Деисус» // Подольские епархиальные ведомости. Неофиц. часть. 1883. № 33. С. 572-579.
13. Его. Местный народный праздник «Рахманський великдень» // Там же. 1884. № 18. С. 351-354; №19. С. 378-389; №22. С.431-438.
14. Его. Местный народный праздник, именуемый «Розгри» // Там же. 1884. № 23. С. 467-485; №24. С. 493-501.
15. Его. Местный религиозный обычай на второй день Рождества Христова // Там же. 1884. № 51. С. 1030-1032.
16. Семашкевич К. К биографии Высокопреосвященнаго, Иоаникия, Архиепископа Подольского и Брацлавского (11795-1819 гг.) // Подольские епархиальные ведомости. Неофиц. часть. 1892. №42. С. 777-779
17. Церковныя Ведомости. 1914. № 18-19.

Стрельбицькі в Зіновинцях

Село Зіновинці, згідно з місцевими переказами, засноване на честь Богдана-Зиновія Хмельницького. Можна зрозуміти патріотичний запал творців цієї легенди, однак вона не відповідає дійсності: село згадується в люстрації 1564 року, майже за 100 років до появи на історичній арені постаті Б. Хмельницького, тоді воно належало до Хмельницького старостатства [9, с. 541]. В XVII столітті в селі був храм, на що вказував напис, виконаний священником с. Зіновинці на служебнику

Львівського друку [9, с.451-542]. 1758 р. на місці старої церкви збудували новий храм в ім'я Св. Апостола та Євангеліста Іоанна Богослова. Зіновинці були батьківщиною преосвященного Модеста (Стрельбицького) архієпископа Волинського і Житомирського. Для вічного поминання померлих батьків владика Модест 1879 року збудував Свято-Троїцьку дерев'яну цвинтарну церкву. Парафіяльна церква в с. Зіновинці була старою, а нова цвинтарна не могла її замінити. Тому владика вирішив побудувати на місці старої дерев'яної нову кам'яну церкву. Будівництво було доручено брату преосвященного – отцю Хрисанфу Стрельбицькому із Дашківців. 1893 року храм був побудований і освячений [6, с.844-845].

Так хто ж такі Стрельбицькі, звідки вони? Змістовну інформацію в «Подільських єпархіальних відомостях» надає краєзнавець Ю. Сіцінський [2,5,6]. Православний рід Стрельбицьких жив спочатку в Прикарпатті (Червона Русь), володів великими маєтками.

З утвердженням унії витіснялося і знищувалося Православ'я. Для зміцнення в православній вірі члени роду Стрельбицьких прийняли священство. Діяльність їх, як пастирів церкви була відчутною, священники Стрельбицькі стали небезпечними ворогами поборників католицизму, які почалися переслідувати їх. У Стрельбицьких конфіскували маєтки, і самі вони змушені були шукати іншої батьківщини [1, с. 164-167].

Наприкінці XVIII століття з Підгір'я Стрельбицькі переходять на Поділля. Головою родини був священник Федір Йосипович Стрельбицький, який здобув освіту у Львівській колегії. Відомо, що син його Йосип Федорович був священником у с. Редчинці Літинського повіту. Священник Йосип Стрельбицький порушив клопотання перед дворянством Подільської губернії про відновлення своїх родових прав, на що отримав відповідну грамоту про своє дворянство [5, с.409].

У священника Йосипа Стрельбицького було чотири сини: Костянтин, Каленик, Григорій та Андронік. Перший з них одружився з дочкою священника

села Зіновинці Марією Миколаївною Шайдевич і 1820 року після смерті тестя отця Григорія зайняв його місце.

Модест (Стрельбицький)
архієпископ Волинський і Житомирський
(1823 – 1902)

У Костянтина і Марії Стрельбицьких 17 (29) грудня 1823 року в с. Зіновинці Літинського повіту Подільської губернії (нині - с. Шевченка Хмельницької міської громади Хмельницького району Вінницької

області) народився син Данило (майбутній архієпископ Модест (Стрельбицький) архієпископ Волинський і Житомирський) [5, с.411].

На п'ятому році життя хлопчик був вражений паралічем правої руки і ноги. Лікування не допомогало. Отець Костянтин завернув сина в пуховик і поклав перед чудотворною іконою Богоматері, а сам став здійснювати Літургію за його оздоровлення. Після закінчення Літургії та споживання святих Таїнств, отець протер лик Богоматері і обтер обличчя хворого сина Данила. Священник благав Божу Матір: *«Мати Божя, зціли мого сина. Якщо він одужає, то я віддам його Тобі на службу»*. Дитину віднесли додому, і ввечорі на подив присутніх Данило попросив їсти і пити, почав рухати хворою рукою і ногою. А незабаром зовсім одужав. Чудо, що відбулося з дитиною, справило сильне враження не тільки на батьків, а й на парафіян, які бачили хворобу малолітнього сина їхнього пастиря [5, с. 407].

Цю чудодійну ікону пожертвував мешканець села Кожухова наприкінці XVIII століття. Сталося це за таких обставин. Коли захворіла його дружина, вони для сповіді і причастя запросили священника с. Зіновинців. Після сповіді хвора сказала, що вона і чоловік бажають пожертвувати ікону Богоматері до Зиновинської церкви. Хвора відмітила, що вночі від ікони буває сяйво, і тому вони

вважають непристойним тримати таку святиню в своєму будинку. Ікону привезли з Кожухова і поставили на жертovníк під навісом, прикрашеним дерев'яною розмальованою великою короною. Про таке походження і пожертвування святої ікони повідав священник Микола Шайдевич, а також про те, що в храмі ночами, коли в церкві не було жодного Богослужіння і сам храм був замкнений, не раз бувало сяйво від ікони.

Дивне зцілення відтворилося на маленькому Данилові. Дитячі ігри братів (їх було вже два - Іван і Дмитро) його мало цікавили, він шукав усамітнення, переймався думками про храм, про ікону Божої Матері та зцілення хвороб, які відбувалися перед нею [5, с. 413].

У 12 років після домашнього навчання Данило з братом Іваном поступили на навчання до Кам'янецького духовного училища. В останній рік Данило був прийнятий на казенне утримання і навчався в Привороті, звідки поступив до Подільської духовної семінарії. При поверненні до Зіновинців на свята, літні канікули та при від'їзді на навчання батьки зустрічали та проводжали дітей молитвою Богоматері, співом тропарів. У Данила проявилось бажання паломництва до святих місць. Перебуваючи через хворобу в батьків, які тоді служили в с. Велика Мочулка та Лозовата, він двічі відвідував Бершадський монастир, бував у м. Балта. Під час вакацій, після закінчення середнього відділення семінарії, з батьком пішки ходив до Києва на поклоніння святим місцям. Під час навчання в богословському класі відвідав місто зі своїм товаришем по семінарії, майбутнім священником Михневичем [5, с.415].

1847 року, після закінчення семінарії, Данило пішов до Києва і залишився в лаврі послушником при митрополичій церкві. 1848 року, повернувшись до Зіновинців, Данило повідомив батьків про намір прийняти чернецтво. У Кам'янці-Подільському вступив до числа послушників Свято-Троїцького першокласного монастиря, настоятелем якого був ректор Подільській семінарії архімандрит Йосаф. 17 грудня 1848 року він постриг Данила в чернецтво з іменем Модест. 1849 року, у день трьох святителів, чернець Модест преосвященним Єлпідіфором,

єпископом Подільським, посвячений в ієродиякона, а 2 лютого цього ж року, на Стрітєння Господнє – в ієромонаха.

У серпні 1849 року ієромонах Модест відправився до Києва, склав вступні іспити в Київській духовній академії. Під час навчання ієромонах Модест відвідував лавру та печери преподобних отців, брав участь у Богослужіннях. 12 жовтня 1850 року померла мати. Поховали її на цвинтарі села Зіновинці, біля могили батька священника Миколи Шайдевича, матері Марії та сестри Ірини. Ієромонах Модест молився за упокій матері в Києві, а овдовілий батько – за живих

і покійних рідних – у Шагородському монастирі, де прийняв чернецтво і був пострижений з ім'ям Карп [5, с.417].

Зіновинська ікона Божої Матері

Під час канікул ієромонах Модест бував на батьківщині. В один з приїздів попросив у преосвященного Євсевія, єпископа Подільського, дозволу на зняття копії з чудодійної Зиновинської ікони Божої Матері, яка була «особенного вида, какового в числе известных чудотворных икон

Богоматери нет. Богомладенец на иконе сидит на левой руке Богоматери; обе руки Богомладенца положены на левое плечо Богоматери; правая ладонь положена на левую, голова лежит на плече и смотрит прямо вне; глава Богоматери склонилась к голове Богомладенца, а правая Ея рука простерта к плечу и руке Спасителя: к этой руке направлены опущенные и полуоткрытые глаза Богоматери. Икона написана на холсте, в круге, подобно Жировицкой иконе Богоматери» [9, с.407].

Отримавши відповідний дозвіл і з благословіння батька він повіз ікону до Києва, віддав її ієромонаху Києво-Печерської лаври для зняття копії. Копія ікони була виконана, оригінал повернутий в село.

Після закінчення 1853 року академії ієромонах Модест виконував послух в різних місцях. 1854 року призначений наглядачем Слуцького училища. Там дуже хворів і 1858 року в сані ігумена переведений наглядачем у Києво-Подільське училище. У Києві ігумен Модест одужав. На знак вдячності преподобним печерським отцям за зцілення написав він «Краткое сказание о преподобных отцах дальних пещер» [5, с. 413-415]. 1860 року призначений інспектором Мінської духовної семінарії, 1862 року прийняв сан архімандрита.

За бажання земляка з Поділля Віленського митрополита Йосипа Семашка архімандрит Модест 1863 року переведений у Віленську духовну семінарію на посаду інспектора. У цей час відбувалося повстання поляків, що додатково ускладнювало служіння на посаді інспектора православного училища. Повторна хвороба спонукала до переходу 1866 року на інспекторську посаду в Чернігівську семінарію. 1868 року архімандрит Модест призначений ректором Іркутської семінарії. Ректором в Іркутську архімандрит Модест перебував вісім з половиною років. Втіхою та підкріпленням йому в праці служило часте відвідування ним Вознесенської обителі та молитви до Бога біля чудотворних мощів святого Інокентія молитву і перед Зиновинською іконою Божої Матері [5, с.419].

У січні 1877 року архімандрит Модест отримав від ієромонаха Ієрофея, архімандрита Києво-Печерської лаври, телеграму про призначення його єпископом Єкатеринобурзьким. Після Великодня, у неділю Мироносиць, у Санкт-Петербурзі був посвячений в єпископа митрополитом Ісидором за співучасті Київського митрополита Філафея, Московського Інокентія, Литовського архієпископа Макарія, Воронежського архієпископа Серафима і трьох Петербурзьких вікаріїв: Гермогена, Варсонофія та Варлаама.

Отримавши благодать єпископства, преосвященний Модест поспішив до Києва, де не був вісім з половиною років. Побував у лаврі, кілька разів здійснював Богослужіння. З Києва вирушив до Зиновинців. Після літургії у Богословській

церкві, панахиди на могилах діда (священника Миколи Шайдевича) та матері Марії, інших рідних здійснив закладку дерев'яної церкви.

Далі преосвященний Модест вирушив у село Копестирин для здійснення молитов на могилі свого батька – ієромонаха Карпа. У цьому селі служив брат преосвященного – священник Хрисанф Костянтинович Стрельбицький. Батько їх перебував ченцем у Шаргородському монастирі, віддаленому від Копестиринна на 10 верст. Ієромонах Карп сильно захворів, для лікування та кращого нагляду за ним перебрався до сина отця Хрисанфа. З молитвою на вустах ієромонах Карп помер і був похований за вівтарем тамтешньої церкви [5, с.421].

Після молитви на гробі батька в Копестирині, преосвященний Модест з братом Хрисанфом вирішили перенести тіло батька ієромонаха Карпа в Зіновинці. 1878 року на цвинтарі в Зіновинцях був збудований дерев'яний храм в ім'я Покрови Богоматері. Для перезаховання батька ієромонаха Карпа до села прибув преосвященний Модест з Холма, де він виконував обов'язки єпископа Люблінського, вікарія Холмсько-Варшавської єпархії. Зі згоди єпархіального преосвященного єпископ Модест освятив новозбудований храм. Перед вівтарем храму був збудований малий склеп із цегли. Після літургії та панахиди тіло ієромонаха Карпа в подвійній труні поставили в склеп, а над труною на стіні встановили ікони Спасителя і Богоматері. Під час перезахоронення брати Стрельбицькі – єпископ Модест і протоієрей Хрисанф – вирішили збудувати кам'яний храм замість тісного дерев'яного [6, с.844].

Преосвященний Модест замовив в Катеринобурзькому жіночому монастирі ризу для Зіновинської ікони Богоматері. Цією ризою, шитою золотом та з сибірськими самоцвітами, преосвященний Модест прекрасив ікону Зіновинської Богоматері.

Обидва брати, преосвященний Модест і отець Хрисанф Стрельбицький, що вже перейшов з Махнівки в село Дашківці, вирішили влаштувати у Зіновинцях цегельню і за планом, затвердженим преосвященим Донатом, єпископом Подільським, розпочали будувати кам'яний храм.

Для закладки храму в липні 1888 року преосвященний Модест приїхав аж з Нижнього Новгорода [6, с. 846]. Відбувся хресний хід до місця закладки церкви. Срібний хрест з мощами святих угодників ніс брат Преосвященного отець Хрисанф Стрельбицький, а металеву дошку з написом про час спорудження храму та дванадцять хрестів на честь св. апостолів несли братчики-селяни. Срібний хрест із мощами та кілька каменів зі св. гори Єлеонської (у кипарисному ящику) після водосвяття поклав у вівтарній частині церкви владика-хорошоу, а хрести по кутках поклали службові священники, архітектор і родичі владика Модеста [6, с.849].

*І явився Господь Авраамові, і створив там Авраам
жертвовник Господеві, що явився йому. (Бут.12, 7).*

Під час закладання церкви в Зіновинцях слово мовив викладач Одеської духовної семінарії Іван Хрисанфович Стрельбицьким: « ... яка пам'ятка може краще і гідніше висловити людські стосунки до Бога і почуття вдячності Йому за Його благодіяння, як не влаштування жертвовника чи храму для прославлення імені Божого? Між незліченними місцями явища слави та Божої милості людям знаходиться і с. Зіновинці: з початком створення цього храму в ньому рясно являються на людей великі милості від образу Богоматері, принесеного сюди даром благочестивими жителями с. Кожухова. Чудодійна сила св. ікони, що давалася взнаки в багаторазових сяйво, що походило від неї, видно було багатьма в Зіновинцях, а зцілення від різних хвороб виливалося від неї всім, що з вірою закликали Пресвяту Діву» [6, с.847].

25 листопада 1889 року преосвященний Модест переведений з Нижнього Новгорода на Волинську кафедру. Стало зручніше стежити за будівництвом храму. Наглядачем за роботами крім протоієрея Хрисанфа Стрельбицького та його зятя священника Миколи Смирнова із Зіновинців, був економ архієрейського Житомирського будинку ієромонах Автоном. Над розписом собору трудилося п'ять іконописців під керівництвом почаївського ієромонаха Паїсія, відомого в ХІХ столітті іконописця. По своїй архітектурі храм був близький до житомирського кафедрального собору.

По милості Божій храм закінчено 1893 року. Закінчення його ознаменовано тим, що 8 липня преосвященний Модест прибув з Житомира до Зіновинців, освятив дзвони для нової церкви. А їх, піднятих на дзвіницю. Було аж 11, найбільший мав вагу 1200 кг.

Храм мав два престоли: головний – на честь Пресвятої Трійці та малий, теплий на честь Покрови Божої Матері. 1895 року собор був освячений, до нього хресним ходом перенесли чудотворний образ Зіновинської Божої Матері і встановили у виготовлений для нього золочений різьблений кіот. Ікону покрили дорогою срібнопозолоченою ризою, прикрашеною дорогоцінними каменями.

На кошти архієпископа Модеста було збудовано як храм, так і кам'яний будинок для священника. Владика поклав у Житомирське відділення Державного банку 4 тис. крб. на вічні часи для того, щоб половина процентів з капіталу йшла на користь церкви, а друга – священнику та псаломщику. За підтримки брата протоієрея с. Дашківці Літинського повіту Хрисанфа Стрельбицького архієпископ Модест 1900 року купив у князя Льва Кочубея для церкви і причту за 21746 крб. 150 десятин землі [4, с.175-176].

Душевна щедрість та жертівність архієпископа Модеста не залишились непоміченими серед його сучасників. *«Для Подоли, – писав протоієрей Павло Вікул, – Архиепископ Модест особенно памятен своей благотворительностью. В семинарии и училище он пожертвовал капиталы на стипендии его имени и имени его родителей; в Каменецкую кладбищенскую церковь пожертвовал прекрасную ризницу и сделал вклад на поминание души его брата и родных. Такие же вклады сделаны им в Архиерейскую церковь и Свято-Троицкий монастырь. Нередко делал. Денежные пожертвования на некоторые Учреждения епархии. Вообще Преосвященный Модест был весьма отзывчив к нуждам своей родины и постарался оставить здесь по себе добрую память»* [3, с.535-537].

По місцю свого священнослужіння архієпископ Модест 1891 року порушив питання про організацію в Житомирі Давньосховища старожитностей, урочисто відкрите 15 травня 1893 року в приміщенні колишньої Христової церкви на території архієрейського подвір'я» [2, с.380]. Духовенство єпархії було зобов'язане

ретельно збирати та передавати до створеного давньосховища всі цінні предмети і пам'ятки старовини, які були в церквах, монастирях, приватних збірнях священиків.

Священнослужіння на Божій ниві та громадська діяльність архієпископа Модеста були зупинені важкою хворобою – 6 березня 1902 року владика захворів на запалення легень і 13 (26) квітня 1902 року помер. Похований 18 (30) квітня 1902 р. у склепі кафедрального собору в м. Житомирі [2, с.382].

Своєю благодійною діяльністю владика Модест заслужив на глибоку вдячність і пошану серед своїх земляків, завжди дорогого душі та серцю Поділля та невеликого села Зіновинців. Він постійно цікавився духовним життям свого села, допомагав укріпляти релігійну громаду. Особлива любов і повага була до батьків і рідних. У священника Костянтина і Марії Стрельбицьких окрім сина Данила (в священстві єпископа Модеста) були ще сини Іван, Дмитро і Хрисанф.

Син Іван помер від сухот 18 листопада 1847 року, ще в час навчання в богословському класі духовного училища. Син Дмитро, після закінчення в Подільській духовній семінарії навчався в Київській духовній академії, після закінчення якої призначений наглядачем спершу Моздокського, а потім Ставропольського духовного училищ. Потім священствував у Новотроїцькій станиці, де і помер.

Четвертий син Стрельбицьких Хрисанф народився в с. Зіновинці Літинського повіту 19 березня 1832 року. Після закінчення Подільської семінарії одружився з Марією, дочкою священника села Лозова Могилівського повіту Онуфрія Танашевича. 8 листопада 1855 року преосвященним Євсевієм єпископом Подільським посвячений у сан ієрея в село Копестирин, потім священствував у Махнівці та Дашківцях.

В сім'ї отця Хрисанфа було два сини та три дочки. Старший син Іван – був викладачем Одеської духовної семінарії та законовчитель Одеського інституту шляхетних дівчат, другий син Модест священствував у с. Дашківці після батька. Дочка Феодосія одружена з протоієреєм із Нижнього Новгорода Михайлом Кудрявцевим, Марія — зі священником із Нижнього Новгорода Діонісієм

Листовим, Іустинія – з священником с. Зіновинеці Миколою Смирновим [8, с.749].
Усі діти отця Хрисанфа продовжували справу предків у служінні Божим справам.

1900 року 18 червня заштатний протоієрей Хрисанф Костянтинівич Стрельбицький помер у с. Дашківці Літинського повіту на 68-му році життя. Багато потрудився священник при влаштуванні двох церков у с. Копистирині парафіяльної та в с. Зіновинці – сімейної цвинтарної.

Проходить час, змінюється влада та її вподобання. Часи гонінь церковнослужителів і церкви не обійшли Зіновинці. Величний храм не давав спокою новим державцям. Були забрані усі церковні цінності, а 1935 року зруйнований і Свято-Троїцький храм. За свідченням старожилів, протягом перших трьох днів руйнування чудотворна ікона Божої Матері світилася чудесним світлом. З неї зняли дорогу ризу й разом з іншими іконами звалили в церковку на цвинтарі.

Місцева жителька Євдокія Дрійчук зберегла чудотворну ікону в своїй оселі. Інша селянка забрала копію чудотворного образу. Пам'ятаючи про головну святиню села, парафіянка храму Євдокія Дрійчук умовила сусідку віддати їй ікону й до кінця своїх днів таємно зберігала обидві ікони в своєму будинку. Довгий час Зіновинська ікона вважалася безповоротно загубленою.

Місцевий житель, щоб зберегти контури бувшого величного собору, по периметру фундаменту храму посадив сосни. Якщо зайти вглиб цієї посадки, відчуття знаходження в храмі. Тут був престол, тут – вітвар, там – залишки сходів. На місці вітваря до недавнього часу було погруддя вождя пролетаріату. Біля дороги віруючі поставили хрест, щоб позначити місце собору.

Сучасний вигляд
Зіновинської чудодійної ікони
Божої Матері
в храмі села Шевченка

Прошло сімдесят років, перш ніж Пресвята Богородиця знову явила Свій образ. У грудні 2004 р. під час Різдвяного посту (саме тоді, коли у Вінниці перебувала кровоточива Державна ікона Спасителя), хранителька ікон Зінаїда Серова (дочка Євдокії Дрійчук) побачила: ікона Божої Матері відкрила очі. Жінка не розказувала про бачене, тільки обмовилася дочці колишнього церковного старости. Та розповіла священнику села, що є в селі чудодійна ікона, і ніхто не знає її назву.

Священик Володимир Васильович Кищук три дні молився Господу: якщо на те Його воля, то нехай ікона вернеться в храм. Священик запропонував власниці ікони повернути святиню до храму. Жінка дала свою згоду. Коли ікону переносили в храм, жінка похилого віку з важкою хворобою ніг, приклонилася до чудотворного образу Божої Матері, а наступного дня відчула полегшення і зцілення від недуги. Це було перше явне зцілення хворої людини, подібні діяння періодично мають місце і в наш час.

Храм Усікновення голови Іоанна Предтечі
(місцева назва - будинок священників або архієрейський)

Два роки чудотворна Зиновинська ікона Божої Матері перебувала в с. Шевченка в храмі Усікновення глави Іоанна Предтечі, улаштованому в старій хаті. Поруч із чудотворним образом стояв його список, що раніше належав преосвященному Модесту. Завдяки збереженій копії видно чудо, що звершилося:

відкриті очі Богоматері на чудотворному образі й закриті – на стародавньому списку.

Щосереди й щонеділі місцевий священник проводив водосвятний молебень. У зошиті фіксувалися всі випадки зцілення й допомоги після молитов перед образом Божої матері. На іконі сотні дарунків від зцілених – золоті й срібні хрестики, ланцюжки й обручки. Після свята Трійці, у День Святого Духа, в подільське село Шевченка з'їжджалися тисячі прочан з усією Україною, зарубіжних православних общин. Були спроби понівечити храм та чудодійні ікони, проте Зіновинська ікона чудесним чином вціліла. Місцеві жителі вирішили влаштувати церкву в колишньому архієпископському будинку. У селі дотепер зберігся будинок Костянтина Стрельбицького, де зупинявся його син преосвященний Модест.

27 жовтня 2015 року «Зіновинська» ікона Божої Матері була визнана Св. Синодом УПЦ як загальноцерковна святиня, яку вшановують у вівторок першої седмиці після Пятидесятниці.

Храм «Жінок Мироносець» на місці зруйнованого Троїцького храму

На сьогоднішній день у селі Шевченка діє три храми:

– храм Усікновення голови Іоанна Предтечі з трапезою і келіями в колишньому будинку священників, який побудував владика Модест;

- новий храм «Зіновинської ікони Божої Матері», де знаходяться чудодійні ікони;
- літній храм «Жінок Мироносець», розташований на місці зруйнованого 1933 року храму «Святої Трійці».

Біля храмів визначені місця і встановлені надгробні таблички на місцях поховання рідних владики Модеста:

- ієромонаха Карпа (отця Костянтина Федоровича Стрельбицького), який служив у Зіновинцях, був батьком владики;
- матері Марії Миколаївни;
- діда по мамі - отця Миколи Шейдевича;
- бабусі Марії;
- сестри матері Ірини Миколаївни і її чоловіка Андрія Гловацького;
- племінниці Анни.

Місце перепоховання
владики Модеста Стрельбицького
в селі Шевченка

Земляки-парафіяни доглядають за церковним комплексом храмів і могилами священнослужителів з родини Стрельбицьких. Тут буває багато паломників з різних куточків країни, періодично відбуваються хресні ходи. За словами настоятеля храму «Ікони Зіновинської Божої Матері в с. Шевченка отця Володимира Тіщука, 1933 року бронзовий гріб з владикою Модестом таємно привезли із Житомира на вантажному потязі до Вінниці, далі на конях – у Зіновинці. Жителі несли гріб на білих рушниках до села і розмістили в храмі Святої Трійці. Після руйнування храму 1935

року гріб винесли на цвинтар. Старожили вказали місце поховання і оформили

могилу. В кінці ХХ ст. видали дозвіл на перенесення мощей владики Модеста до нового храму, проте парафіяни моляться Богу, щоб дав знак на це перепоховання.

Останнім настоятелем зруйнованого храму був зять Стрельбицьких отець Микола Смирнов. Старожили села переказують, що священника вислали на Соловки, де він помер. Матінка Марія захворіла і її не бачили в селі.

Храм «Зіновинської ікони Божої Матері»

Поруйновані церковні споруди, які побудували священнослужителі села у минулому, відійшли у вічність їх будівничі, проте не канула в часі пам'ять про гідних уваги священнослужителів, які були і залишилися прикладом родинних духовних відносин, любові і турбот про справи земляків. Таким був рід Стрельбицьких із села Зіновинці (нині село Шевченка): батько – отець Костянтин Йосипович (ієромонах Карп); сини Данило Костянтинович (владика Модест) і отець Хрисанф Костянтинович з Дашківцеь; онуки отець Модест Хрисанфович із Дашківців та Іван Хрисанфович – викладач Одеської духовної гімназії; зять Микола Смирнов із Зіновинців. Вони підтримували гарні сімейні та богослужбові стосунки, послужили вірою і правдою Подільській землі та ствердженню православ'я на її теренах. Завдячуючи знаній родині, чудодійна ікона Божої Матері

набула широкої відомості у православних. Пам'ять про духовних служителів з Поділля є прикладом для сучасних поколінь того, як потрібно дбати і духовно опікатися проблемами рідного краю.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк К.В. Церковний і громадський діяч архієпископ Модест (Данило Стрельбицький) // Матеріали всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 660-річчю м. Хмільника (м. Хмільник, 21 вересня 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 164-170.
2. Вилкул П.Ф. Высокопреосвященный Модест, Архиепископ Волынский и Житомирский: некролог / П. В-л // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1902. № 16 - 17. С. 380 - 382.
3. Погребение Архиепископа Волынского Модеста: [ред. стаття] // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1902. № 22. С. 529 - 537.
4. Пожертвования Высокопреосвященного Модеста, Архиепископа Волынского и Житомирского, в пользу церкви и причта с. Зиновинец Литинского уезда: [ред. стаття] // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1900. № 23. С. 175 - 178.
5. С-ий И.И. Краткая историческая. заметка о селе Зиновинцах Литинского уезда. Подольской губернии, о чудотворной иконе Богоматери, находящейся там в Иоанно-Богословской церкви, и о роде Стрельбицких // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1894. № 23. С. 405 - 421.
6. С-ий И. Закладка каменной церкви в с. Зиновинцах Литинского уезда // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». 1889. № 36. С. 844-849.
7. Стрельбицкий Х. Воспоминания о путешествии в Иерусалим и на св. гору Афон / // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1884. № 38. С. 838 – 843.
8. К.С.Протоиерей Хрисанф Стрельбицкий: некролог// Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1900. № 32. С. 749 – 750.
9. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.

Блаженніший Володимир - митрополит Київський і всієї України

Його дорога до Бога почалася 23 листопада 1935 року із села Марківці Летичівського району тоді Вінницької області (з 1937 року – Кам'янець-Подільська, з 1954-го – Хмельницька).

Сім'я Віктора Сабодана була звичайною селянською родиною – батько Маркіян Арсенійович працював у кам'яному кар'єрі, мати Феодосія Іванівна – на колгоспному полі. Батьки були глибоко віруючими людьми, прищепили своїм чотирьом синам віру в Бога, любов до церкви, яку відвідували щонеділі та у свята.

Настоятелька Свято-Преображенського жіночого монастиря в сусідньому селі Головчинці матушка Люба згадувала, що коли 1923 року влада закрила монастир і сестри ходили до церкви у Марківці, Феодосія Іванівна приймала їх у себе вдома, ділилася, чим могла, що саме мати запалила в молодшого Віктора вогник палкої віри. Цей вогник роздмухував і батько – церковний староста. У дев'ять років пішов хлопчик до відкритого в роки німецької окупації храму Святого Архістратига Михаїла, прислуговував у вівтарі, на крилосі.

Митрополит Київський і всієї України
Володимир (Сабодан) (1935-2014)

Та і сам владика згодом підтвердив:
«Завдяки батьківському вихованню ніякої внутрішньої боротьби, що стосується питань віри, ніяких сумнівів або непорозумінь, від яких страждають більшість людей на шляху до храму і до Бога, у мене не було. І коли вчився в семінарії, познайомився з богословськими науками, – все було легко. Я не відчував жодних сумнівів, що мучили деяких моїх

однокурсників» [7].

Початкову освіту здобув у рідному селі, неповну середню – у сусідніх Івонинцях, десятирічку закінчував у Меджибожі. 1954 року подав заяву на ім'я ректора Одеської духовної семінарії: *«Бажаючи після закінчення середньої школи отримати духовну освіту і, якщо Бог благословить, навіть носити духовний сан, переконливо прошу ректора Одеської Духовної Семінарії зарахувати мене до числа вихованців Вашої духовної семінарії. Прошу не відмовити в моєму проханні»* [3, с.152]. До заяви додав рекомендацію священника, який підтвердив, що з 1944 року Віктор Сабодан прислужував у вівтарі, співав у церковному хорі, читав на крилосі.

Храм Св. Архістратиґа
Михайла в с. Марківці на
Летичівщині

У час, коли в країні розгорталася шалена антирелігійна кампанія, це був мужній вчинок. Сільрадівські працівники та учителі намагалися відговорити і його, і

батьків, страшили, що брата Степана за це виженуть з армії, звертались до ректора. Але Віктор був непохитний. Він став одним з кращих вихованців, товариським, готовим підтримати, допомогти, помічником бібліотекаря семінарії.

Вищу богословську освіту здобував у Ленінградській духовній академії, яку закінчив 1962 року кандидатом богослов'я за наукову працю «Христос Спаситель – начальник світу». Над поповненням знань працював усе життя, здобув світську юридичну освіту, закінчив аспірантуру, захистив магістерську дисертацію «Екклезіологія у вітчизняному богослов'ї» і, як твердить один із дослідників життя і пастирського служіння Блаженнішого доцент Ю.І. Блажевич, здобув докторський науковий ступінь [3,с. 152].

Його кар'єра на духовній стежці була стрімкою і цілком відповідала інтелектуальному і духовному рівню, над удосконаленням якого працював до останніх днів життя. 1962 року направлення отримав в Одесу. 14 червня митрополит Одеський і Херсонський Борис висвятив його у диякона, 15-го – у священника, а 26 серпня Віктор Сабодан прийняв чернечий постриг з ім'ям Володимир. Працював викладачем Одеської духовної семінарії, помічником ректора, водночас і секретарем Одеського єпархіального управління. 1965 року, після закінчення аспірантури в Московській духовній академії, став ректором Одеської духовної семінарії [4].

8 липня 1966 року був возведений в сан єпископа і призначений на Звенигородську кафедру та вікарієм Московської єпархії. Згодом йому довірили обов'язки заступника начальника Російської духовної місії в Єрусалимі, представника РПЦ при Всесвітній раді церков у Женеві і настоятеля Женевської парафії Різдва Пресвятої Богородиці. 1968 року очолив Переяслав-Хмельницьку єпархію, став вікарним єпископом митрополита Київського і Галицького, патріаршого екзарха України Філарета (Денисенка). З 1969 року очолював Чернігівську та Ніжинську кафедру і тимчасово – Сумську. До квітня 1973 року був відповідальним редактором «Православного вісника» – журналу екзархату України [5].

Дев'ятнадцять років, з 18 квітня 1973 року і до 27 травня 1992 року, випало нести службу в Росії: спочатку єпископом Дмитрієвським, вікарієм Московської єпархії, ректором Московської духовної академії і семінарії; 19 вересня 1973 року возведений в сан архиєпископа; 28 березня 1984 року призначений патріаршим екзархом Західної Європи; 16 червня 1987 року став митрополитом і очолив Ростовську та Новочеркаську кафедру; з 30 грудня 1987 року – керуючий справами Московської патріархії; 1990 року в числі трьох кандидатів брав участь у виборах патріарха РПЦ, був другим, набравши 143 голоси, тоді як обраний патріархом Алексій – 166 [6].

А 27 травня 1992 року розпочався важливий двадцятидворічний період Богослужіння в рідній Україні. Того дня архиєрейський собор Української православної церкви обрав його митрополитом Київським і всієї України, предстоятелем УПЦ. Російська православна церква закріпила за ним титул «Блаженніший» і право носіння двох панагій. Мудрою політикою новий предстоятель зумів тоді уникнути конфронтації суспільства на релігійному ґрунті, знайти порозуміння з предстоятелями інших гілок православ'я і державною владою. Це визнавали й сучасники. Московський патріарх Алексій II 24 червня 2008 року на архиєрейському соборі підкреслив: *«Здесь (у Києві. - В.П.) ныне достойно, мудро и рассудительно совершает свое служение Блаженнейший митрополит Киевский и всея Украины Владимир...»*. А 5 жовтня 2009 року

представники константинопольського патріарха, побувавши в Києві з метою розібратися в ситуації з українським православ'ям і знайти спосіб врегулювання проблем, зробили висновок, що *«постать митрополита Володимира об'єднує всіх православних України, до якої б юрисдикції вони не належали»* [6].

За час його служіння на Київській кафедрі кількість парафій збільшилася з 5,5 тис. до 12,5 тис., монастирів – з 32 до 200, духовних шкіл – у 5 разів, церковних засобів масової інформації – з одного видання до понад 500 друкованих, телевізійних, радіо й інтернет – проектів [4].

Про рівень міжнародного авторитету свідчать факти його співпраці з ЮНЕСКО, участь у конференції Європейських церков, у Всесвітній раді церков, обрання його академіком Академії інформації при ООН, Міжнародної кадрової академії Ради Європи, почесним головою Оргкомітету ООН з відзначення 2000-ліття Різдва Христового [3, с. 153].

Є у біографії Блаженнішого ще один факт, який характеризує його особистість і віддзеркалює світоглядні устої. Після смерті Алексія II ієрархи УПЦ звернулись до нього з проханням прийняти пропозицію про висунення його кандидатури для участі у виборах патріарха РПЦ. 17 січня 2009 року на нараді єпископів УПЦ і делегатів на помісний собор РПЦ від України він у відповідь заявив: *«Сьогодні багато розмов іде про те, хто скоро займе овдовілий патріарший престол. Серед можливих кандидатів говорять і про мене, бачачи в моїй особі наступника святійшого патріарха Алексія. Однак, щиро дякуючи за таку велику честь, я хочу предстати перед Богом 121-им Митрополитом Київським. Шістнадцятим Патріархом Московським і всієї Русі нехай буде той, на кого укаже Бог і ваш вибір»*[6].

Духовний подвиг Блаженнішого, його служіння рідному народові знайшли високу оцінку й української держави. Разом із предстоятелем УПЦ КП Філаретом (Денисенком) він став повним кавалером ордена князя Ярослава Мудрого, протягом 1999-2011 років отримавши ордени усіх п'яти ступенів. А 9 липня 2011 року з нагоди 45-річчя хіротонії і 20-річчя незалежності України за видатні особисті заслуги в утвердженні духовності, гуманізму і милосердя в суспільстві,

багатолітнє добросовісне служіння українському народові указом Президента України йому було присвоєно звання Героя України.

Митрополит Володимир був всесторонньо обдарованою людиною, письменником, у творчості якого, звичайно, переважали твори духовного змісту. 2014 року була видана збірка його віршів під назвою «Добрій людині на пам'ять». Чимало віршів покладені на музику, найбільш відома пісня на його слова «Ромашка белая, лепесточки нежные». Його пастирські проповіді, богословські і літературні твори видані в одинадцяти томах [6].

Був доступним і простим у спілкуванні, шанував родичів, односельчан, земляків – хмельничан. Це засвідчила і двоюрідна сестра Галина Малиновська: *«В нас дуже позитивне ставлення, ми звичайно пишаємося таким родичем. Дуже приємно, що з нашої бідної селянської сім'ї вийшла така визначна людина, як владика».*

Він не раз бував на Хмельниччині. За даними, наведеними Ю.І. Блажевичем, тільки за період 1992-2014 рр. Блаженніший відвідав рідний край щонайменше 27 разів. Перший офіційний, зустрівся з духовенством і керівництвом області, приїзд відбувся в серпні 1993 року, очолив богослужіння в Свято-Покровському кафедральному соборі, обговорив питання повернення вірянам культових приміщень. Майже кожного перебування в області не оминав рідних Марківців, останній раз, вже хворий - 25 травня 2013 року. Відвідав Свято -Михайлівський храм, побував на сільському кладовищі, де покояться батьки, відправив заупокійну літію за спочилими батьками, родичами, односельчанами, які загинули в роки Голодомору 1932- 1933 років [1; 2]. Ніби прощався.

5 липня 2014 року завершив земне життя. Похований на території Києво-Печерської лаври, біля храму Різдва Божої Матері. Останні почесні покійному віддала і делегація з Марківців на чолі з головою Летичівської райдержадміністрації Іриною Матлаєвою [7].

Хмельничани пам'ятають і шанують свого видатного земляка. Його ім'я носить Хмельницький інститут МАУП, де є кафедра українського православ'я і теології, яку очолює о. Олександр Дацюк,

кандидат богословських наук, встановлено бюст, діє музей та каплиця, освячена ще за життя самим Блаженнішим [3, с. 153].

Список використаних джерел:

1. Блажевич Ю.І. Мала батьківщина в життєвому і духовному контексті митрополита Володимира (Сабодана) // Блажевич Ю.І. Нариси історії православ'я Поділля – Хмельниччини. Хмельницький: Сікорська С.В., 2017. С. 239-243.

2. Його. Незабутні зустрічі з митрополитом Володимиром (Сабоданом) – покровителем відродження православного життя на Хмельниччині // Блажевич Ю.І. Нариси історії православ'я Поділля – Хмельниччини. Хмельницький: Сікорська С.В., 2017. С. 243 - 246.
3. Його. Митрополит Володимир, син Подільської землі – на службі Всевишньому, церкві і людям // Блажевич Ю.І. Вони прославляли і прославляють наш край. Хмельницький: ХГПА, 2021. С. 151-154.
4. Біографія митрополита Володимира [Електр. ресурс]. Режим доступу: <https://patriarchia.org.ua/biografiya-mytropolyta-volodymyra/> (дата звернення: 12.01.2023).
5. Володимир (Сабодан) – митрополит Київський та всієї України, голова УПЦ МП (1992-2014 рр.) [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/file/person/1434_volodimir_sabodan.html (дата звернення: 12.01.2023).
6. Владимир (Сабодан) [Електр. ресурс]. Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_\(%D0%A1%D0%B0%D0%B1/%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BD](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_(%D0%A1%D0%B0%D0%B1/%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BD) (дата звернення: 12.01.2023).
7. Марківці – батьківщина Блаженнішого митрополита Володимира [Електр. ресурс]. Режим доступу: <https://letychiv.km.ua/%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2/%D1%86%D1%96%D0%B1%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%89/%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD/%D0%BD/%D1%96%D0%B9%D1%88%D0%BE%D0%B3%D0%BE> (дата звернення: 12.01.2023).

1.3. Подвижники духовного служіння

Родина Дложевських

Багато імен видатних українських діячів, особливо зі стану священнослужителів, були невідомими і, навіть, заборонені до згадування в радянську пору. До таких належала й подільська родина Дложевських – церковнослужителів у чотирьох поколіннях, з якої вийшли відомі священники, краєзнавці, історики, науковці.

Северіан Якович Дложевський – син протоієрея Якова із села Аркадіївці Проскурівського повіту (нині - Аркадіївці Лісовогринівецької сільської територіальної громади Хмельницького району Хмельницької області). Народився 1819 року, 1839 року закінчив Подільську духовну семінарію. Архієпископом Подільським і Брацлавським Арсенієм 1841 року посвячений у священника на парафію села Шендерівка в 2-му Могилівському окрузі (Чернівецький район Вінницької області) [15, с. 594].

1854 року отець Северіан був обраний окружним депутатом, і ці обов'язки виконував 26 років. Неодноразово отримував архіпастирські подяки за турботу про благоустрій сільського училища, придбання на власні кошти навчальних посібників для учнів, успіхи у навчанні селянських дітей (1860-1861р.), за доступне проповідування і пояснення катехези. За старанне виконання службових обов'язків відзначений оксамитовою фіолетовою скуфією, камілавою, золотим наперсним хрестом, саном протоієрея, у пам'ять війни 1853-56 років – бронзовим хрестом на володимирській та медаллю на андріївській стрічках.

Священник прожив 65 років, із них 42 роки священствував в храмі Св. Архістратиґа Михаїла та інших небесних сил. Біля храму протоієрей Северіан Дложевський і був похований. [16, с. 100].

На похороні було багато людей, виступали священники-сусіди. Онук – студент Київської духовної академії сказав: *«У межах теперішнього життя не досягається кінцева мета і призначення людини, за межами сьогодення є*

найкращий світ, де буде досягнуто все те, до чого прагне наш піднесений дух, наше благородне серце. Цю істину вселяє нам свята релігія, її зміцнює в нашій душі глибоке почуття нашого серця. Отже я вірю, що і нині жива душа твоя, мій добрий і дорогий дідусь, хоч і живе вона в незримому для наших тілесних очей духовному світі, але там у кращих умовах ти починаєш нині новий період твого життя» [16, с. 101].

Залишилася дружина 63 років та двоє невлаштованих дітей – син Володимир 22 років, який навчався в Подільській духовній семінарії, та дочка Євгенія 30 років. Дочка Єлизавета Северіанівна вже мала свою сім'ю, її чоловік священник Гнат Лотоцький служив у селах Чернилівка Літинського, Бронниця Могилівського, Білоусівка Брацлавського повітів, а згодом – у Браїлівському жіночому монастирі. У подружжя було троє синів: Віктор, Олександр, Сергій і три дочки: Онися, Марія, Любов (див. нарис «*Сторінками життя Олександра Лотоцького*»).

В отця Северіана були брати Данило Якович і Степан Якович Дложевські.

Відомо, що Данило Якович Дложевський закінчив Подільську духовну семінарію з атестатом другого розряду. У листопаді 1833 р. посвячений архієпископом Кирилом у священника с. Гармаки, 1834 року переведений у м. Ямпіль, де був депутатом 5 благочинницького округу, 1838 -го до м. Гусятин. 1844 року нагороджений набедреником. 1846-го приєднав з католицтва 14 осіб. 1851 затверджений на посаді благочинного 7 округу. Помер 5 лютого 1852 року.

Після отця Данила в Гусятині служив його син Віктор Дложевський, вихованець Подільської духовної семінарії, 19 березня 1860 року високопреосвященнішим Іринархом рукопокладений у священника м. Гусятин.

Степан Якович Дложевський з жовтня 1856 року священствував у храмі Покрови Пресвятої Богородиці села Ходаківці Проскурівського повіту. 1860 року в селі відкрив церковно-парафіяльну школу. 6 травня 1914 року протоієрей Степан Дложевський був нагороджений орденом Св. Володимира 3-го ст. [19]. Вийшов за штат 10 травня 1917 року, був священником у Ходаківцях майже 61 рік.

Відомо, що син отця Степана Яковича Флорентій Степанович Дложевський священствував у селі Снітівка Летичівського повіту. Ймовірно

Леонтій Степанович Дложевський який на початку ХХ ст. учителював у Літинському двокласному міському училищі, теж був сином отця Степана.

Степан Степанович Дложевський. Був в отця Степана ще один син, названий на честь батька Степаном, відомий на Поділлі викладач Кам'янецького духовного училища, церковний історик, просвітник, громадський діяч. Народився він, ймовірно, 1857 року в селі Ходаківці, де батько отець Степан з жовтня 1856 року протягом 61 року священствував у місцевому храмі. У липні 1880 року закінчив Подільську духовну семінарію першим учнем і належав до семи випускників, удостоєних ступеня студента.

З 15 вересня того ж року викладав латинську мову в Кам'янець-Подільському духовному чоловічому училищі, з 1884 року – ще й чистописання в першому класі училища. Дружина Пелагея Андріївна Савицька 1878 року закінчила Кам'янець-Подільську Маріїнську гімназію зі срібною медаллю і була залишена в ній класною наглядачкою. Жили у власному кам'яному будинку, на Новому плані по вулиці Гунській. Обоє мали статус спадкових почесних громадян і на час перепису 1897 року належали до 544 приватних і спадкових почесних громадян Кам'янця-Подільського [22].

1886 року став дійсним членом Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1903 р. – Подільського церковного історико-археологічного товариства) [1], 15 вересня того року титулярний радник Степан Дложевський був підвищений у ранзі до колежського асесора [17]. Зі створенням у Кам'янці-Подільському Подільської «Просвіти» був її активним членом. 1909 року став редактором газети «Подолія», яка в губернському Кам'янці-Подільському виходила тричі на тиждень [6]. Нагороджений орденом Св. Станіслава III ст. [3].

Викладацьку діяльність закінчив 1914 року. Газета «Подолія» 7 лютого 1914 року в інформації В. Вельського повідала, що 2 лютого відбулося прощання вчителя з колективом училища – педагогами на чолі з наглядачем Опанасом Захаровичем Неселовським та вихованцями. Учні піднесли Степану Степановичу ікону Спасителя, висловили вдячність і побажання многоліття. А він зі слізьми на очах підходив до кожного учня і дарував прощальний поцілунок. *«Бог миру та*

любові нехай буде завжди між нами. Образ Божественного Учителя до кінця життя мого нагадуватиме мені про найкращі дні, проведені з вами...», – сказав на прощання [22].

Степан Степанович брав активну участь у краєзнавчому та громадському житті міста і краю. Зі створенням 30 січня 1890 р. Давньосховища в Кам'янці-Подільському став одним з найактивніших поповнювачів його фондів: передав до музею візити – матеріали перевірок церкви с. Ходаківці Проскурівського повіту, де служив його батько протоієрей Степан, уривки із старого Богогласника, церковні книги Почаївського видання та декілька документів XVIII ст., інші предмети церковного вжитку та історичні цінності [12,13]. У роки Української революції 1917-1920 рр. був співробітником Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва [4]. У вересні 1920 р., коли в Кам'янці-Подільському розпочав діяти Комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи (Камподкост), він ввійшов до нього разом з Пилипом Клименком (керівник), Юхимом Сіцінським, Павлом Клепатським, Євгеном Сташевським, Яковом Регулом, Володимиром Гагенмейстером, Володимиром Свідзінським [5].

Близько середини 20-х років XX ст. помер у рідному місті.

У наукових колах був відомий як церковний історик. До науково – краєзнавчого доробку Степана Степановича Дложевського належать праці: «О визитации или ревизии церквей во времена униии», «Простонародные обычаи, соединённые с христианским празднованием св. Андрея и Екатерины», «Учреждение соборных церквей в городах Подольской губернии», «Празднование памяти св. Пантелеймона в связи с народным поверием о «Паликопе»», «Униатское духовенство Подольской епархии в I половине настоящего столетия», «Пределы Подольской епархии с 1793 г.», «Православие в имениях князя Александра Любомирского в Брацлавщине (1776-1793 гг.)» [11], «Последние дни господства турок в Каменце и передача города Польше», 1907 р [5] та ін.

У своїх дослідженнях автор зосереджується на церковному житті [9], народних традиціях Поділля [11]. У працях «О визитации или ревизии церквей во

времена унии», «Униатское духовенство Подольской епархии в I половине настоящего столетия» торкається питання стану унії в кінці XVIII-початку XIX ст. [8; 10].

Він порушив проблему існування православ'я в непростий час, коли по всій польській Україні йшла боротьба католиків з православними. Тоді в деяких подільських маєтках, зокрема, князя Олександра Любомирського, православне населення знайшло для себе не тільки прихисток, а й свободу віросповідання. У праці «Православие в имениях князя Александра Любомирского в Брацлавщине (1776-1793 гг.)» [11, с.604-606] показує, як подоляни засновували в його володіннях православні парафії, у церквах священники на антимінсах, що принесли з собою, безперешкодно здійснювали православне богослужіння. Католик О. Любомирський допускав свободу сповідання, ремонтував і оздоблював існуючі православні храми, будував нові саме тоді, коли польські власники відбирали в православних церкви і даровані раніше фондуші.

У чому причина такого меценатства? Тут верх брала не ідеологія, а звичайний матеріальний інтерес: маєтки залюднювались – доходи власника зростали. Вигоду мало й місцеве православне населення: отримувало прихисток і захист, водночас – і задоволення духовних потреб. Пустирі та раніш незаселені місця за таких сприятливих умов незабаром перетворилися на православні парафії. Так села Бобрик Малий, Бобрик Великий, Чаусова, Сарацея наприкінці 70-х років XVIII ст. ще не були заселені, а до початку 80-х років у деяких з них, наприклад, у Сарацеї, вже були збудовані храми, в них чинили богослужіння православні священники [11, с. 609].

Складнощами для православних було і те, що на всю тогочасну Польщу був єдиний православний єпископ Віктор Садковський, який керував Переяславсько-Бориспільською єпархією. Часто бували випадки, коли благословіння на побудову храму давав владика однієї країни, антимінс (*плат з часткою мощів святого – авт.*), без якого не звершується Свята Літургія і таїнство Євхаристії та сан священства – владики іншої країни.

Автор описує: *«У місті Рашків кам'яна церква в ім'я Пресвятої Трійці, закладена в 1787 році з благословіння єпископа Віктора Садковського. Освячена того ж року 5 жовтня Рашківським благочинним Іоанном Пашковським. Антимінс виданий преосвященним Іовом Переяславським в церкву села Михалківці Чечельницької волості в 1773 році священнику Іоанну Палеховичу.*

У тому ж містечку церква Вознесіння Господнього закладена в 1780 р. з благословення Переяславського єпископа Іларіона, освячена керуючим Рашківського благочинням священником Петром Степановичем. При цій церкві призначений священник Лукашка Бантши, який висвячений молдавським єпископом Інокентієм Гуцьким, а призначений на парафію єпископом Віктором Садковським.

У селі Сарацея церкву в ім'я архістратиґа Михаїла закладено з благословення єпископа Переяславського Іларіона у 1781 році. Освячена церква керуючим Рашківського благочиння Петром Стефановським, священник Василь Романовський посвячений молдавським єпископом Іоакимом Ренським» [11, с.615].

До речі, село Шендерівка Могилівського повіту, в якому 42 роки служив Северіан Дложевський (дід Степана Степановича Дложевського), певний час також належало князю Олександру Любомирському, а трикупольний храм в честь св. Архистратиґа Михаїла був побудований на кошти парафіян 1753 року [15, с. 594].

Автор повідав, що в Придністров'ї зберігалася стара православна традиція: священника для служіння обирали в самій парафії, а владики тільки затверджував вибір та призначав священника на парафію з наданням відповідної грамоти. Підтвердження знаходимо в завершальній частині статті: *«Даю цей документ, або право, велебному Іоанну Зубржицькому, неуніту (неуніату – авт.), який отримав привілеї на с. Окницю, у такому сенсі. Оскільки громада одноголосно обрали його пресвітером, отримувє на його особу презенту, тому я, вчиняю йому, як і іншим неунітам у моїх маєтках, звичайну милість, звільняю його від будь-яких податей як двірських, так і громадських, від десятин – овечої та бджільної, а також від військових фуражів. Має служити до виявлення подальшої моєї волі. Для*

належного значення підписую власною рукою. Дано до Рашкова 3 вересня 1786 року. Кн. Олександр Любомирський» [11, с.616].

Традиція вибору священника була змінена в ХІХ ст., коли розпочалася централізація духовного правління: священників на парафію призначав керуючий владики, а актив парафії надавав згоду на призначеного.

Єдиною дитиною педагога, церковного історика і просвітника Степана Степановича та його дружини класної наглядачки Кам'янецької жіночої гімназії Пелагеї Андріївни Дложевських був син Сергій.

Професор Сергій Степанович Дложевський. Важливе місце в науково-педагогічному і краєзнавчому житті Поділля та України належить сину Степана Степановича Сергію Дложевському. Він народився 22 вересня 1889 р. в Кам'янці-Подільському, із золотою медаллю закінчив Кам'янець-Подільську гімназію і 1907 року став студентом історико-філологічного факультету університету св. Володимира в Києві. На четвертому курсі проходив стажування в Лейпцизькому університеті. Протягом 1911-1913 рр. був професорським стипендіатом цього ж університету, 1914 року захистив дисертацію й отримав диплом магістра класичної філології.

З жовтня 1914 року Сергій Степанович вів викладацьку та науково-адміністративну роботу як приват-доцент, доцент, професор кафедри класичної філології в університеті св. Володимира [20], з 1917 року – лектор і декан Київського народного університету. З 1918 р. Сергій Степанович співпрацював з ВУАН, зокрема – Всеукраїнським археологічним комітетом.

1919 року С.С. Дложевський був обраний приват-доцентом Новоросійського університету і переїхав до Одеси. 1921 року за ініціативи і клопотання С. Дложевського був створений Одеський археологічний інститут, в якому він став професором і проректором. З 1926 року очолював Одеський історико-археологічний музей, одночасно працюючи інспектором охорони пам'яток матеріальної культури. 1928 року став дійсним членом Всеукраїнського археологічного комітету УАН [5].

Сергій Степанович Дложевський –
філолог, археолог, краєзнавець (1889-1930)

До кола наукових інтересів Сергія Степановича Дложевського належали мовознавство, історія, класична археологія, музейна справа. Він написав низку наукових праць з питань археології: «Територія Південної України щодо її зв'язків із стародавнім малоазійським комплексом Ольвії і Мілету», «Організація Археологічного інституту в Одесі.

Історична довідка» (1921), «До історії античної Меніпеї» (1922), «Плутарх у листуванні Сковороди» (1923), «Новий Ольвійський декрет на честь Агатокла-Евоката» (1927), «Амфорні ручки з клеймами ольвійських розкопів р. 1926» (1930), «Про археологічні розкопки в Ольвії в рр. 1924, 1925 і 1926», «Ще одна ціла херсонеська амфора» та інші.

Великі надії Сергій Степанович покладав на Товариство історії і старожитностей, яке діяло в Одесі з 1839 року. За більшовиків він підтримав ідею відродження Товариства і брав участь у його засіданнях, що викликало різке роздратування влади. За ним був встановлений нагляд з боку НКВС [5]. Не уник гонінь, коли на початку 1920-х років влада організувала похід проти музейників, вигалада Одеський філіал контрреволюційної організації музейних працівників, який нібито діяв під прикриттям Одеської комісії краєзнавства й організаційним керівництвом директора музею професора С.С. Дложевського [4].

Деякий час Сергій Степанович працював і на Поділлі. 15 червня 1922 р. був прийнятий до Кам'янець-Подільського інституту народної освіти на посаду професора кафедри мовознавства за сумісництвом (викладав мовознавство та українську мову) і працював там до 1928 р. [5]. Протягом 1925-1928 років – член Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН.

23 жовтня 1930 р. помер від раку шлунку.

Володимир Северіанович Дложевський. Найменшим сином в сім'ї отця Северіана Яковича Дложевського був Володимир. Народився він 12 березня 1861 року в селі Шендерівка. 1885 року, після закінчення богословського курсу Подільської духовної семінарії, преосвященним Іосифом, єпископом Подільським і Брацлавським, вікарієм Подільської єпархії, призначений псаломщиком в містечко Лучинець, 1886 року преосвященнішим Іустином, єпископом Подільським і Брацлавським, висвячений в священника села Комарівці Літинського повіту. 1891 року отцю Володимиру Северіановичу було 30 років, його дружині Варварі Іванівні – 25, сину Володимиру – 4, дочці Марії – 1. Подальша доля священника поки що невідома [2].

Володимир Володимирович Дложевський. Батькову справу продовжив син Володимир, який народився 22 березня 1886 року в с. Комарівці Літинського повіту (Барський район Вінницької області). З 1918 по 1923 роки був благочинним 5-го округу Вінницького повіту. З 1930 по 1942 рік працював робітником Гніванського кар'єру Тиврівського району Вінницької області. Згідно реєстраційної картки уповноваженого в справах православної церкви (посвідчення 12.01.1945, № 328) був нагороджений усіма церковними нагородами до «палиці».

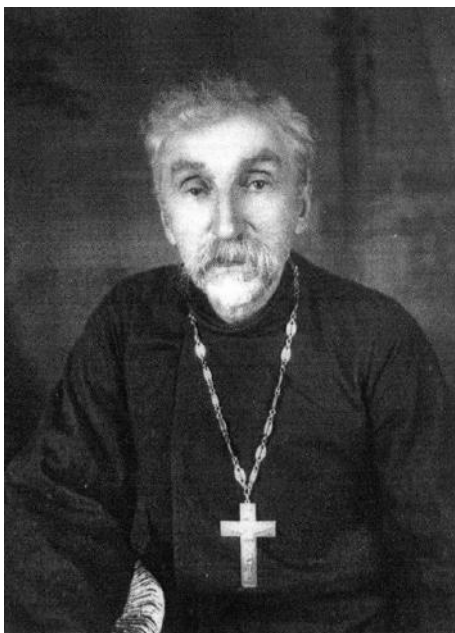

Семінарист В. Дложевський серед друзів (у 1-му ряду 2-й зліва). 1910 р.

Священник Володимир Дложевський проживав з дружиною Марією та єдиною донькою Оленою в місті Гнівань (нині Вінницького району). Йому було близько 50 років, коли Німеччина напала на СРСР. 17 липня німці ввійшли до міста, і воно

перебувало під їх окупацією протягом двох з половиною років. Сусідні села на південь від Гнівані входили до підконтрольної Румунії території Трансністрії. Під час окупації відновив служіння і був настоятелем місцевого храму смт Гнівань.

Протоієрей Володимир Володимирович Дложевський. Як тільки почалося переслідування євреїв у Гнівані, Дложевські відчинили двері для тих, хто потрапив у біду, зокрема, родини Панських з п'яти осіб, родини вбитого Абрама Райкіса, його вдови і п'ятох дітей – Беті, Лізи, Мані, Михайла та Філі. Невдовзі до Дложевських звернулися за допомогою ще дві родини - Матвія Вайнберга та Шмуеля Еліса. Згодом ситуація в Гнівані ускладнилася, проживання тут стало небезпечним.

Протоієрей Володимир Володимирович
Дложевський
(22.03.1886 -19.08.1956)

Дложевські допомогли Панським знайти провідника, який перевіз їх через р. Південний Буг до Трансністрії. Те саме зробили з Вайнбергами. Шмуеля, його дружину Мольку та доньку Анну, сховавши у возі отця Володимира, по одному перевезли до Ворошилівки, де вони перебували аж до звільнення містечка від окупантів. 20 червня 1942 р. були розстріляні євреї, які перебували в Гнівані і серед них – Соня Райкіс з дітьми. На щастя, кулі оминули 12-річного Михайла, який наступної ночі виліз з-під трупів і прийшов до Дложевських. Вони одягли хлопця, забезпечили грошима і відправили на окуповану Румунією територію. Після війни всі євреї, яким допомагали Дложевські, підтримували зв'язок зі своїми рятівниками. 1956 року всі вони були присутні на похороні отця Володимира [21].

В некролозі було відмічено: *«19 серпня 1956 року раптово помер благочинний Тиврівського району Вінницької єпархії настоятель церкви селища Гнівань протоієрей Володимир Володимирович Дложевський. 44 роки*

прослуживши у священному сані, покійний поєднував у собі багато добрих якостей, необхідних для важкого пастирського служіння. Окружне духовенство втратило в його особі досвідченого та доброзичливого радника і друга, парафія – доброго і турботливого пастиря» [14].

Місцева єврейська громада продовжувала шанувати Марію Дложевську, яка пережила свого чоловіка. 23 лютого 2003 року Яд Вашем визнав Володимира і Марію Дложевських Праведниками народів світу.

У Тиврові та Ворошилівці поблизу Гнівани проживають нащадки Дложевських, які пам'ятають своїх рідних. Велику роботу зі збереження пам'яті родини Дложевських-Лотоцьких проводить їх нащадок інженер-хімік з Нетішина Мирослав Хлонь.

У підсумку можемо аргументовано стверджувати, що члени родини Дложевських відіграли значну роль в утвердженні православ'я на Поділлі, розвитку народної освіти, краєзнавства, пам'яткоохоронної справи та археології. Чотири покоління протягом більше півтора століття священствували в різних місцях Поділля. Так отець Северіан Дложевський, син протоієрея Якова, 42 роки служив на одній парафії в Шендерівці, його брат отець Степан Якович – 61 рік в Ходаківцях, продовжили справу своїх батьків отці Данило Якович, Віктор Данилович, Флорентій Степанович, Володимир Северіанович, Володимир Володимирович, більшість із них відзначені церковними нагородами.

Степан Степанович Дложевський був викладачем, редактором газети, фахівцем з охорони пам'яток старовини та мистецтва, його син Сергій Степанович – професором, керівником наукового закладу з вивчення історії та археології Півдня України. Родина Дложевських достойно потрудилася й залишила яскравий слід на теренах духовного і наукового життя Поділля й України.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський : Міськдрукарня, 1993. 480 с.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р-302. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 2–4.
3. Дложевський Сергій Степанович // Українська радянська енциклопедія. Київ: Голов. ред. УРЕ. 1973. Т. 3. С. 389-390.

4. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ-початку ХХІ ст. / Наук. ред. П. Т. Тронько ; Мін. освіти і науки України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. С. 70.
5. Старенький О.І. Пам'яткоохоронці і краєзнавці батько і син Степан та Сергій Дложевські // Праці центру пам'яткознавства. Київ, 2014. С. 225-231.
6. Адрес-календар Подольской губернии, составитель Г.С. Станкевич. Каменец-Подольский: Типогр. Подольск.губ.правл., 1909.
7. Личный состав служащих в духовно-учебных заведениях Подольской епархии в 1904 году // Прибавление к ПЕВ. 1904. № 42. С. 6.
8. Дложевский С. С. О визитации или ревизии церквей во времена унии / Ст. Д-ий // Прибавление к ПЕВ. 1886. № 43. С. 867-884
9. Его. Учреждение соборных церквей в городах Подольской губерний /Ст-н Дл-вский // Прибавление к ПЕВ. 1887. № 22. С. 499-507.
- 10.Его. Униатское духовенство Подольской епархии в I половине настоящего столетия / Ст. Дложевский // Прибавление к ПЕВ. 1889. № 22. С. 499-507.
- 11.Его. Православие в имениях князя Александра Любомирского в Брацлавщине (1776–1793 гг.) / Ст-н Дл-вский // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1892. № 33. С. 604-616.
- 12.Сецинский Е. И. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им Древнехранилища за 1890 год // ПЕВ. 1891. № 11. С. 195.
- 13.Отчет Подольского церковно историко-археологического общества за 1903 год // Прибавление к ПЕВ. 1904. № 15. С. 10.
14. Некрологи. Журнал Московской патриархии, Декабрь. Москва. 1956. С. 15
- 15.Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.
- 16.Протоіерей Северіан Яковлевич Дложевскій (Некролог) // Подольские епархиальные ведомости. Неоф. часть. 1884. №5. С. 95-101.
17. Награды священнослужителям.// Подольские епархиальные ведомости. 1863. №5. С. 57
18. О производстве в чины // Подольские епархиальные ведомости. 1887. №18-19. С. 42
19. Церковныя ведомости, издаваемыя при Св. Правительствующем Синоде. 1914. № 18-19.
- 20.Дложевський Сергій Степанович [Електр. ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (дата звернення: 3.03. 2023).
21. Дложевський Володимир Володимирович. Праведники народів світу [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://righteous.jew.org.ua/id/1974> /(дата звернення: 2.03.2023).
22. Краєзнавець Стефан Стефанович Дложевський / Олег Будзей [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/budzej/posts/pfbid0Reg6CzW9tjsne4opyKTXhvzd8y/LtsDErES5AufV7CgFaSTTXCXiKmbdXs9xY4v9NAIKmbgXs9xY4v9NAI>.

Церковнослужителі з роду Лотоцьких

Надовго залишаються в пам'яті нащадків мудрі люди, які тихо і спокійно роблять великі діяння, визначають перебіг людського життя, творять історію. До скромних трудівників, які створюють умови і розчищають дорогу можливостей для майбутніх поколінь, справедливо можна віднести священника Ігнатія Олександровича Лотоцького, який 40 років плідно трудився на духовній ниві Подільської єпархії.

Отець Ігнатій Лотоцький народився 20 грудня 1834 року в с. Богушівка Ушицького повіту в сім'ї священника Олександра Лотоцького. Після приєднання

парафії села Богушівка до сусідньої парафії села Конищів 1835 року (в Конищеві тоді служив отець Іван Симашкевич (див. нарис «Просвітники з родини Симашкевичів»), отець Олександр перейшов на парафію в село Буша Ямпільського повіту, де і пройшли дитячі роки Ігнатія [9, с.816].

Отець Ігнатій Лотоцький
(20.12.1834 -1.06.1898)

З восьмирічного віку хлопчик навчався в Шаргородському духовному училищі. Рано втратив батька і змалку зазнав чималих життєвих випробувань. Вчився старанно, знав напам'ять низку висловів латинських класиків, чим дивував освічених людей. Продовжив навчання в Подільській духовній семінарії на казенний кошт, додаткові засоби для життя здобував репетиторством і приватними уроками. Так у заняттях і постійних підробітках проходило семінарське життя. Помітно стали проявлятися кращі риси характеру надзвичайна доброта, чуйність і товаристкість. Ігнатій навчався в Подільській духовній семінарії одночасно з першим поетом Поділля Степаном Руданським і українським романістом Анатолієм Свидницьким. Не розповідав рідним про відомих подолян. Згодом його син Олександр почав збирати і публікувати поезії Степана Руданського [8, с. 171-172].

Після закінчення семінарії одружився з дочкою протоієрея Северіана Дложевського із Шендерівки, що давало право на священницьку працю. 1859 року преосвященний Іринарх висвятив Ігнатія у священники, і він зайняв посаду настоятеля Свято-Миколаївської церкви в селі Чернилівці Літинського повіту. Парафія була вкрай бідною і малонаселеною, церковні ґрунти – болотисті і маловрожайні [9, 492]. Священник змушений був особисто займатися землеробством, за рахунок особистих коштів та вкладеної фізичної праці звів церковний будинок, облагородив парафіяльний храм, чим заслужив авторитет і повагу парафіян і єпархіального керівництва.

1866 року був переведений в село Бронниця Могилівського повіту [9, с.573]. Нова парафія мала більше матеріальних можливостей, але отцю Ігнатію довелося через суд тривалий час відстоювати церковні угіддя в протистоянні з багатим і впливовим власником Бронниці князем Вітгенштейном. Чимало праці вклав у будівництво в Бронниці нового парафіяльного храму в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці. Багато труднощів представляла для священника надзвичайно гориста місцевість парафії, віддаленість храму від місця його проживання. Преосвященний Леонтій (Лебединський), архієпископ Подільський і Брацлавський, який неодноразово відвідував Бронницю, пропонував священникові перейти на кращу парафію, але пастир зріднився зі своїми парафіянами і відхиляв милостиві пропозиції, поки загострення хвороби не змусили його прийняти їх.

У 1881 році отець Ігнатій перейшов у с. Білоусівку Брацлавського повіту, де були кращі умови для проживання і виховання дітей. За його участі в Білоусівці збудували школу. При школі облаштував він бібліотеку, проводив позабогослужбові бесіди. Стараннями священника було створене товариство сестричок, яке піклувалося прикрашанням храму, допомагало в богослужіннях. Отець Ігнатій розпочав збір коштів на новий храм, але завершити будівництво довелося його наступникам [10, с. 26].

1895 року преосвященний Димитрій (Самбикін), єпископ Подільський і Брацлавський, призначив отця Ігнатія старшим священником Браїлівського жіночого першокласного монастиря [3, с. 16]. Це була заслужена нагорода не тільки

за багаторічну подвижницьку працю на духовній ниві, а й своєрідне визнання його високого морального та інтелектуального рівня, який виразно проглядає навіть із першої проповіді, проголошеної в монастирській церкві в день Святої Трійці: *«Промислом Божим і з волі архіпастиря нашого дано і мені відтепер виконувати своє служіння в цій святій обителі. Як корабель, розхитаний морськими хвилями, прагне сховатися в тиху і безпечну гавань, так і я протягом 37 -річного служіння свого серед хвиль життєвого моря завжди прагнув до тихого життя в стінах чернечої обителі. Господь дарував мені виконання мого заповітного бажання. Вшановуючи Всевишнього за Його милість до мене, вітаю Вас, любимох в Христі ігуменю з сестрами вітанням св. Апостола Христового: «...благодать вам і мир від Бога Отця нашого та Господа Ісуса Христа». Знаю, наскільки важким є подвиг монастирського життя і служіння, особливо в наш час, коли всюди помічається прохолодне ставлення до св. Віри та Церкви. У такий час усі, кому дорогі заповіді св. Православної церкви, повинні бути на варті. Особливо цей обов'язок повинен лежати на святих обителях, як осередках істинно-християнського життя і просвітництва. Від цього стає ще важчим подвиг служіння як сестер обителі, так і священнослужителів, покликаних проходити в ній своє служіння. Тільки надія на допомогу Божу, яка в немоцях здійснюється, і надія на молитви, любов і сприяння Ваше дають мені сміливість прийняти на себе такий важкий подвиг служіння» [3, с.8].*

Браїлівський
Св. Троїцький жіночий монастир

У виконанні свого обов'язку старший священник монастиря протоієрей Ігнатій був вимогливим до себе: з першим ударом дзвона вже був у храмі, дбав про чистоту служби Божої. До Браїлівського монастиря приходило чимало прочан, а в дні храмових свят їх число

обраховувалося тисячами і десятками тисяч. Часто практикувалися позабогослужбові бесіди, священник роздавав вірянам брошури релігійно – морального характеру та інформаційні листки.

Отець Ігнатій був інспектором і старшим законовчителем монастирської школи для дівчат – сиріт з духовного стану. У школі він проводив чимало часу, наставляв дітей у Законі Божому, слідкував за перебігом їх навчання та виховання, вникав в умови їх побуту та приватні потреби. Особливо у Різдвяні та Великодні свята, коли вихованки – сироти залишалися в училищі, о. Ігнатій докладав усіх зусиль для влаштування для них ялинки, літературних вечорів, читань. Вихованки сміливо зверталися до нього в разі потреби, шукали поради і підтримки, ділилися своїми тривогами і радіщами [5, с. 21].

При монастирі під керівництвом о. Ігнатія діяли недільні класи для дорослих дівчат і жінок, з якими займалися вихованки старшого класу. За його участі була відкрита школа грамоти при Браїлівському цукровому заводі, і він був її завідувачем.

Титульна сторінка
напису історії Вінницько-Браїлівського
монастиря

1895 року виповнилося століття з часу возз'єднання Браїлівського жіночого монастиря з православною церквою та п'ятдесятиріччя переведення черниць з м. Вінниці до Браїлова. Для відзначення цих подій отець Ігнатій розробив програму ювілейних торжеств, написав історію монастиря, надруковану 1900 року в Немирові [3].

У книзі автор розглянув історію становлення обителі, початок якої відноситься до 1635 року. Тоді фундатор Михайло Кропивницький отримав у короля Владислава IV грамоту на заснування у Вінниці жіночого монастиря. Був збудований дерев'яний трикупольний храм в ім'я Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Відомо, що вже 1723

року новий храм освятив уніатський єпископ Афанасій Шептицький. 1780 року уніатські черниці залишили збіднілий монастир, а після шести років три черниці знову поселилися в ньому. 1795 року Вінницький монастир був приєднаний до православ'я [4, с. 218]. 1768 року в Браїлові був закінчений монастир для католиків ченців-тринітаріїв. 1832 року, після польського повстання, католицькі монахи були виселені і монастир спорожнів. 1 жовтня 1845 року монастир з Вінниці перейшов до Браїлова.

У книзі описано історію монастирських церковних храмів. А їх у Браїлівському монастирі було аж три: великий холодний і два теплих. У головному храмі три престоли: в ім'я Святої Трійці, Благовіщення Пресвятої Діви Марії та Великомучениці Варвари. Тепла церква в ім'я преподобних і богоносних отців Антонія і Феодосія Печерських Чудотворців облаштована 1847 року в підземеллі великої холодної. Друга тепла церква в ім'я святого Миколая Мирлікійського облаштована 1860 року в північній частині монастирського корпусу.

У книзі розповідається і про монастирські святині – дві старі чудодійні Браїлівські ікони Божої Матері.

Браїлово - Ченстоховська
ікона Божої Матері

Браїлівська ікона висвячена 1635 року і залишилася неушкодженою за всіх непростих ситуацій. Написана на полотні, наклеєному на кипарисну дошку. Живопис на ній давній, візантійського стилю, потемнів від часу, лики - величаво-строгі [7]. За переказами, ікону пожертвував монастирю підсудок Михайло Кропивницький, засновник Благовіщенського монастиря у Вінниці. Після переміщення монахів до Браїлова, чудотворна ікона

стала називатися Браїлівською. За типом зображення вона нагадує Ченстоховську ікону Божої Матері, тому згодом її почали називати Браїлово-Ченстоховською.

У тій же Браїлівській обителі знаходиться й інша чудотворна ікона Богоматері і також називається Браїлівською. 1888 року цю ікону привезли з Почаєва. Там її знайшов професор А. Хайнацький з написом «Зображення чудотворної ікони Божої Матері Браїлівської» [3, с.21]. Тому її почали називати «Браїлово-Почаївською іконою Божої Матері».

30 серпня 1896 року на відзначення 100-річчя возз'єднання Вінницького монастиря з православною церквою і 50-річчя переведення його до Браїлова прибув преосвященний Димитрій (Самбикін). Зупинився у Вінниці, на другий день у міському соборі взяв участь у літургії. Проповідь виголосив законовчитель Вінницького реального училища священник І. Шипович.

Браїлово-Почаївська ікона Божої матері

У супроводі отця Іоанна Шиповича та старшого священника Браїлівського монастиря Ігнатія Лотоцького владика відбув до Браїлова. Там відбувалися хресні ходи з сусідніх сіл і місцевих храмів до монастиря, святкова зустріч владика і літургія в головному храмі.

Після богослужінь відбулася хресна хода з владикою до річки Рів з освяченням води та навколо монастиря. На трапезі з вітальним словом виступав кандидат богослов'я Олександр Гнатович Лотоцький, повідав історію Вінницько-Браїлівського монастиря. Прозвучали вітання від багатьох священнослужителів, зокрема, ректора Донської семінарії протоієрея Митрофана Симашкевича, наглядача Кам'янецького духовного училища М.І. Яворовського, соборного

священника м. Кам'янця Євфимія Сіцінського, викладача Одеської духовної семінарії отця Іоанна Стрельбицького.

Про просвітницьку роль монастиря в минулому і майбутньому говорив подільський єпархіальний місіонер Віктор Гнатович Лотоцький. Він запропонував поліпшити інформаційну роботу, *«влаштувати у монастирі вечірні співбесіди з прочанами після богослужіння. Проходячи сотні і навіть тисячі верст для задоволення своєї глибокої релігійної потреби, прочани отримували б тут від цих співбесід, біля ніг, так би мовити, монастирської святині, справжню релігійну втіху. Корисно було б також влаштувати при монастирі склад брошур релігійно-морального змісту, щоб народ, що приходить сюди в безлічі, міг отримати тут здорову релігійно-моральну їжу. Так само корисно і дуже легко було б влаштувати при монастирі, так звані, вуличні летючі бібліотеки, щоб грамотні прочани, які масами наповнювали монастирський двір, могли пізнавати самі й вчити інших»* [3, с. 57-58]. Владика уважно вислухав доповідача, схвалив його пропозиції про вуличні бібліотеки і книжкові склади.

Під час своєї тривалої священницької служби о. Ігнатій Лотоцький займав посади окружного наглядача церковно-парафіяльних шкіл, депутата училищного та окружного з'їздів духовенства, члена-співробітника окружного відділення Товариства піклування про бідних духовного звання, члена ревізійного комітету з питань Тульчинського духовного училища. За свою службу був нагороджений набедреником, скуфією, камилавкою і наперсним хрестом.

Навесні 1898 року о. Ігнатій захворів на бронхіт. На Трійцю знову сильно застудився. Запалення легень швидко поширювалося. 1 червня 1898 року отець Ігнатій помер.

У відспівуванні покійного брали участь до 30 священників. Прах поховали 2 червня на цвинтарі Браїлівського жіночого монастиря, де зберігається і доглядається могила.

У своїй сім'ї о. Ігнатій підтримував живі родинні взаємини і найщирішу приязнь. Три його дочки були видані за священників, двоє синів здобули вищу освіту, ще два навчалися в школі, підростали й онуки. Численна сім'я часто

збиралася під гостинним дахом батьків. Теплий характер носили зустрічі і з сім'ями подільських священників Дложевських, Цапукевичів, Татомирів, які були між собою в родинних стосунках.

Хрест на могилі отця Ігнатія Лотоцького

Після смерті отця Ігнатія Лотоцького дружина Єлизавета Северіанівна (у дівочтві – Дложевська) переїхала до Вінниці. Там у Слов'янських Липках вона проживала з сином Віктором, кандидатом богослов'я, викладачем Тифліської семінарії, який у зв'язку з хворобою очей повернувся в Україну. Віктор виконував обов'язки місіонера Подільської єпархії. Більшість членів родини проживала у Вінницькому повіті, вони часто бували у мами.

Навідувався до Вінниці й син Олександр з Києва (див. нарис «Сторінками життя Олександра Лотоцького»). У спогадах про батька він зазначав: *«Батько мій був священником. Не з самого лише синівського почуття до його постаті його*

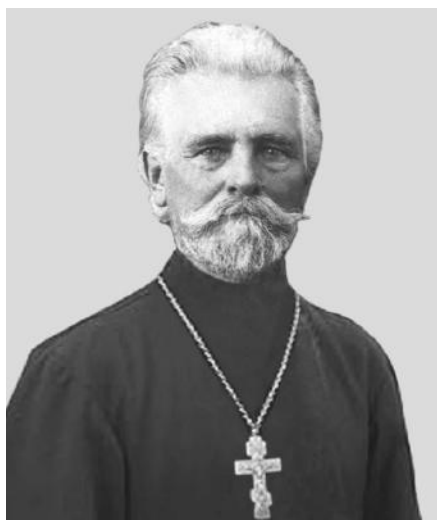
уявляю собі як одну з кращих постатей людських, які зустрічав я в своєму житті. М'який, делікатний у поведженні, він був твердим у своїх переконаннях та засадах. Національне почуття його було щире, природне. Українська стихія була для нього надто натуральною, безперечною річчю, щоб над тим роздумувати – і весь характер нашого родинного життя був суто український. Українська мова була виключною мовою у нас і в родині, у зносинах з стороннім оточенням – з сусідами священниками, з місцевою адміністрацією, офіціалістами сусідніх маєтків і т. ін. Навіть більше, – за всієї делікатності свого поводження з людьми, батько мій звичайно не міг здержатись від іронічних дошкульних уваг на адресу

тих (особливо одного сусіднього священника), хто ненатурально намагався вдавати з себе «руссаго человека» [6, с. 21].

У верхньому ряду: (?), Сергій, Лідія і Олена (діти Любові Татомир), у першому: Любов Татомир (Лотоцька), Єлизавета Лотоцька – дружина о. Ігнатія. 1910 р.

Молодший син Сергій Гнатович працював учителем математики. У 1910-1911 роках став священником, служив в с. Якубівка, Бандурові, Ольгополі, а потім – у с. Концеба, на Одещині. Мав він п'ятеро дітей. За переказами, сільський партпрацівник знущався над священником. Від голоду і побоїв о. Сергій з дружиною померли одночасно в 30-х роках.

Отець Хрисанф Татомир і його дружина Любов Гнатівна (Лотоцька)

Найстарша дочка Онися Гнатівна Лотоцька була дружиною священника Івана Дмитровича Самгородського, який служив у с. Малашівка, біля Проскурова.

Дочка Марія Гнатівна одружилася з священником Володимиром Лукичем Цапкевичем з Павлівки Вінницького повіту (див. нарис «Більше століття в одному селі»). Дочка Любов Гнатівна була дружиною священника Хрисанфа Никифоровича Татомира – настоятеля Михайлівського храму, в Летичеві. Його брат Євгеній Никифорович Татомир з 1915 по 1931 роки мав середню духовну освіту, священствував у с. Сальник Калинівського району. 10 жовтня 1937 р. був заарештований, звинувачений в антирадянській агітації і 25 жовтня 1937 р. розстріляний. За 15 днів відбувся арешт, суд і розстріл. Оперативність надзвичайна. Немає людини – немає проблем. Реабілітований 1989 року [9, с. 81].

Татомири були священниками в кількох поколіннях, місцем їх основного служіння була Подільська єпархія. Вони підтримували тісні стосунки з сім'ями Лотоцьких, Дложевських, Цапкевичів.

о.

Мирослав Хлонь біля могили прадіда Ігнатія Лотоцького в Браїлові. 2020 р.

Інженер-хімік із Нетішина Мирослав Сергійович Хлонь є нащадком священницьких родів Лотоцьких-Дложевських-Татомирів.

Він вивчає рід по батькові Сергійові Хрисанфовичу Татомиру, зібрав цікаві документи, світлини про своїх пращурів. Він підтримує зв'язки з нащадками Олександра Лотоцького в Америці, отця Володимира Дложевського у Тиврові та Ворошилівці, провідує місця, пов'язані з перебуванням своїх родичів на Поділлі, проводить активну роботу з відновлення пам'яті про них, бере участь у науково-краєзнавчих конференціях. Матеріали сімейного архіву Мирослава Сергійовича допомогли і нам глибше пізнати особистості цілої династії подільських священнослужителів.

«Що ми чули і що взнали, і що батьки наші розповіли нам, не втаїмо перед дітьми їх, сповіщаючи роду майбутньому славу Господню» (Пс. 77: 3-4) [1. с.609].

Список використаних джерел:

1. Біблія або книга святого письма Старого і Нового Заповіту / Пер. І. Огієнко. Київ: Укр. біблійне т-во, 2002. 1375 с.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр.12492 – Клировые ведомости церквей различных местечек и сел Проскуровского уезда за 1891 год. Арк. 274– 275.
3. Лотоцкий И. Виннице-Браиловский женский монастырь и его святыни. Немиров: Типогр.р. Б. Шерра, 1900. 62 с.
4. Лотоцкий А. К истории Браиловского монастыря // Подольские епархиальные ведомости. 1895. №38.
5. Лотоцкий И.А.: некролог. Киев.Типогр. Крижановского и Авдющенко.1899. 16 с.
6. Лотоцкий О.Г. Сторінки минулого. Варшава, 1932. Ч.1. 288 с. // Праці УНІ. (Серія мемуарів; т.6, кн.1).
7. Мартыновский В. Сказание о чудотворной иконе Божей Матери, именуемой Браиловской / Подольские епархиальные ведомости . 1888. № 7.
8. Пентюк Б.М. Павлівка. Витоки духовності. Вінниця: Твори, 2019. 250 с. (Серія: Моя Вінниччина; вип.41).
9. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.
10. Сварчевський А.В. Подільська Голгофа ХХ століття: літ.-док. вид. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. Вип. 27. 240 с. (Серія «Моя Вінниччина»).
11. Смірнов М.А., Романюк І.М. Браїлівський Свято-Троїцький жіночий монастир: іст. нарис. Вінниця: Балюк І.Б. 2009. 120 с.

Більше століття – в одному селі

*Священник стоїть посередником між Богом і родом людським
(Свт. Іоанн Златоуст)*

Значний слід у житті Поділля кінця XVIII-початку ХХ ст. залишили родини священнослужителів, які протягом десятиліть виконували важливу роботу духовного просвітництва в одному або декількох селах краю. Однією з таких є родина Цапукевичів: дід – отець Лука Павлович служив у селі Павлівка Віницького повіту з 1840 до 1885 року (45 років), син – отець Володимир Лукич – з 1885 до 1919 року (37 років), онук – отець Ростислав Володимирович – з 1941 до 1963 року (близько 22 роки), разом усі служили в одному селі – 102 роки.

Засновником династії в селі та першим відомим священником новозбудованого храму був отець Лука Цапукевич, син священника Павла із села

Літинка Літинського повіту. Відомо також, що отець Павло Цапукевич, перед служінням в Літинці, з 1803 по 1824 рік був прихідським священником Успінського храму в містечку Пилява Літинського повіту [16, с. 560]. Духовну освіту Лука Павлович здобув у Подільській духовній семінарії. 1837 року, 23 вересня, призначений викладачем у Кам'янецьке духовне училище. 7 квітня 1840 року звільнений з учительської посади, а 29 червня цього ж року перший вікарний преосвящений Подільської єпархії, єпископ Вінницький Євгеній (Добротворський) висвятив Луку Цапукевича у священника і направив служити в село Павлівка Вінницького повіту [10, арк. 944].

Із клірових відомостей за 1857 рік дізнаємося, що з 1844 до 1849 роки священник Лука Цапукевич був у повіті благочинним 4-го округу. Опікувався духовним життям благочиння і численним своїм сімейством. Отець Лука з дружиною Марією Георгіївною мав дітей: Олександра, Ольгу, Неонілу, Костянтина, Володимира та синів Михайла і Миколая, які навчалися в Шаргородському духовному училищі [6, арк. 108].

Непростими були стосунки православних священників з польськими землевласниками, які сповідували католицьку віру. 1857 року в Подільську духовну консисторію надійшла скарга на священника Луку Цапукевича від поміщиці Закревської про вінчання її селянки Степаниди Харитинич без згоди заявниці. У час кріпосництва, до 1861р., вінчання молодят не могло бути здійснене без дозволу поміщиків, вони мали можливість ставити власні вимоги до виконання священниками духовних обов'язків навіть у разі їх необґрунтованості. У цій конкретній ситуації молоді жили і працювали в різних поміщиків. Відбулося детальне розслідування справи з допитом свідків. Врешті прийнято рішення про наявність достатніх підстав для вінчання селян, які належали різним поміщикам [9, арк. 5].

При отці Луці в Павлівці діяла церковно-парафіяльна школа, розташована в окремому будинку, побудованому для священника [13, арк. 726]. Пізніше будівля використовувалася для церковних і сільських потреб: дім священника, хата-читальня, сільрада, початкова школа.

1885 року отець Лука помер і справу батька в Павлівці продовжив син Володимир. Народився Володимир Цапукевич 8 червня 1855 року в с. Павлівка. Отримав домашню освіту, 1867 р. вступив до Тульчинського духовного училища, а 1873 р. – до Подільської духовної семінарії, яку закінчив із званням студента. 1880 року, згідно з резолюцією Преосвященного Іонуарія, єпископа Балтського, вікарія Подільської єпархії, Володимир Цапукевич призначений псаломщиком Свято-Онуфрієвої церкви с. Слобода Кустовецька Вінницького повіту. 1883 року був наглядачем Кам'янецького духовного училища. Єпископ Подільський і Брацлавський Іустін 16 червня 1885 року висвятив його у священника і направив у Павлівку Вінницького повіту, де він і служив після батька.

Для кожного священнослужителя та християнина з усіх будівель найчудовіший по достоїнству своєму є земний храм. Хоча Бог присутній усюди, але в храмі присутність Його проявляється по-особливому, найбільш відчутним і найкориснішим для людини. 1890 року при отці Володимирі в Павлівці закладений кам'яний фундамент, а в 1892 році побудували новий храм на честь Святого Апостола і Євангелиста Іонна Богослова [7, спр. 42, арк. 2; 15, с.31]. Храм був однокупольний, великих розмірів. з дерев'яною дзвіницею, встановлений на камінній основі. Побудували його в центрі села, на горбочку, поряд із хатою священника. Іконостас – з попередньої церкви, чотириярусний дерев'яний. Біля храму згодом побудували дзвіницю висотою 12 метрів з 12 дзвонами, вилитими в Байківці. Великий дзвін подавав свій голос аж до Калинівки. Церква побудована без жодного металевих цвяха з дуба, завезеного з пиківських лісів. Перший ряд вікон – із звичайного прозорого скла, другий – з різнокольорового скла (жовтого, червоного, зеленого), що дуже прикрашало і звеселяло будівлю храму. В усіх церковних справах велика заслуга його настоятеля, який організував парафіян на розбудову храму, займався благоустроєм прилеглої території.

Отець Володимир був шанований своєю паствою, брав участь в усіх сільських заходах, захищав інтереси парафіян. 1909 року став благочинним, організовував духовне життя в навколишніх селах. Священник переймався освітою в селі, дбав про продовження священницького роду. За служіння

Цапукевичів у селі побудували два храми. Один влада зруйнувала 1935 року, інший – діє дотепер [5, с. 24-31].

Отець Володимир з родиною: нижній ряд – дружина Марія Гнатівна, невістка Раїса Логіївна (дружина о. Ростислава), о. Володимир, син о. Ростислав, верхній ряд – дочка Лариса, син Всеволод та учитель. 1914 р.

Володимир Цапукевич був одружений з Марією Гнатівною Лотоцькою, мав дітей: Ларису, Ростислава і Всеволода. Старший син Ростислав закінчив духовну семінарію, прийняв сан священника, служив у сусідньому селі Байківка.

1919 року в село зайшли більшовики. Жителі вчинили опір, однак сили були нерівні. Червоноармійці заарештували сімох павлівчан: Довгополюка Антона Андрійовича, Гуменчука Івана Павловича, Дичука Мирона Артемовича, Криворучка Прокопа Максимовича, Панасюка Макара Родіоновича, Цимбала Романа Аврамовича, Харитинича Павла Івановича. Священник просив відпустити молодих хлопців, але їх без суду розстріляли. Згодом настала черга настоятеля – при вході до храму, червоноармієць застрелив отця Володимира. Захисників села похоронили в одній могилі на цвинтарі під лісом, а священника Володимира Цапукевича – біля збудованої ним церкви.

Про маминого брата отця Володимира згадує Павло Богацький: «...з вибухом большевизму на Україні в 1919 році та боями з ними військ УНР біля Калинівки, не оминули вони й села Павлівка. І так, змагаючись з ними в обороні церкви, отець Володимир не пускав напасників у церкву. Вони перемогли його спротив і в скаженій люті прибили живцем на вхідних дверях церкви, і в той спосіб замордували» [18, с. 208]. У селі розпочинала господарювати нова влада.

1924 року в село прийшов священник Афанасій Здіховський з Вінниці, він був благочинним і членом Вінницького церковного управління. Отець Афанасій організував хресний хід з хрестами, хоругами та іконами до поклонного чудотворного хреста, що знаходився в кінці села, і влада звинуватила його в організації масових заходів і поширенні заразних хвороб. Почалися переслідування, і 1935 року він вимушений був залишити парафію.

Павлівський храм за часів священників Цапукевичів

Цього ж року осиротілу Павлівську церкву святого Апостола Іоанна Богослова за наказом більшовиків розібрали робітники залізничної станції «Голендри». За переказами односельців, лише два місцевих жителі допомагали їм руйнувати церкву: один скинув плащаницю і топтався по ній ногами, як наслідок – ноги відняло, ходити не міг, а одну, взагалі, ампутували, інший скинув купола з хрестом і після руйнування храму важко захворів та помер.

1938 року був заарештований син отця Володимира священник Ростислав Цапукевич, проте за недоказаністю злочину виправданий (див. ст. 30-32).

Під час окупації села 1941 року новозбудований клуб у Павлівці об'їдали під церкву. Через 100 років після початку служіння в Павлівці династії священників Цапкевичів, протоієрей Ростислав одягнув ризи і почав здійснювати Богослужіння, вінчав молоді пари, хрестив дітей, вів церковнопарафіяльну школу.

У березні 1944 року Павлівка була звільнена від ворога. Влада вимагала від віруючих повернути бувший клуб, проте іншого приміщення або земельну ділянку під церкву не надавали. Отець Ростислав за згодою односельчанки Марії Ляхвинчук об'їдав світлицю в її домі під церкву і в цій оселі церква діяла з 1944 по 1947 рік.

Священник і парафіяни прийняли рішення розпочати будівництво нового храму на існуючому цвинтарі, організували збір коштів і будівельних матеріалів. На місці майбутнього вівтаря було два великих «кагати». Під час голодомору 1932-33 років людей хоронили в цих канавах-«кагатах». Покійників на ряденцях зносили і поклали в спільну могилу і лише зверху присипали землею. Люди в повоєнні роки жили бідно, грошей не було.

Жертвували на будівництво все необхідне. Робітників не наймали, працювали толокою во Славу Божу всім селом. Приїздили на допомогу віряни з Мізякова, Гущинців, Кам'яногірки. Самі добували каміння, клали під стовпи. Залишки околотів продали, щоб купити цвяхів і жерсть для накриття церкви.

1947 року будівництво храму закінчили, назвали в честь дня початку Богослужінь – ікони «Всіх скорботних радість». Святкову службу вели священники благочиння при велелюдді павлівчан. Присутність у новозбудованому храмі є найбільшим щастям для вірянина. Святий пророк Давид, хоча був царем, хоча мав великі чудові палати, хоча мав усі засоби земної насолоди та веселощів, але, розглянувши все і оцінивши все належно, сказав: *«Одного прошу я у Господа, одного бажаю, щоб жити мені в домі Господньому усі дні життя мого, дивитись на красу Господню, щоранку молитися у храмі Його»* (Пс.26; 4). По завершенні служби відбувся обід для священників і вірян.

Влада не могла спокійно дивитися на духовний порив церковних громад – і посирила репресії: тільки за період з 1 січня 1947 до 1 червня 1950 року за

надуманими звинуваченнями було заарештовано 679 православних священників [17, с.28]. Раніш судимий «член антирадянської націоналістичної повстанської організації» священник Ростислав Цапкевич, розуміючи, що чекає його, 1947 року передав павлівську церкву священнику Леоніду Кириловичу Рибаку.

По волі Божій, наступного 1948 року о. Ростислав Цапкевич знову повернувся до служби в рідному селі. Так у постійних тривогах продовжувалося духовне життя в Павлівці, як і в усій країні. Священник проявляв турботу про людей, допомагав хворим, самотнім, пристарілим і сиротам. Це особливо відзначали односельчани порівняно з бездушністю офіційної влади, яка тільки організовувала виконання планів чергових п'ятирічок та збір податків. Як наслідок кількість людей, які відкрито дотримувалися релігійних поглядів, зростала.

Отець Ростислав. 1956 р.

У 60-х роках загострилися хвороби отця Ростислава. У нього була екзема, надбана ще під час арешту 1938 року, ноги ятрилися ранами, важко стало ходити. Його єдина донька Тамара проживала в Кам'янці-Подільському і 1963 року забрала до себе хворого батька. Помер протоієрей Ростислав Цапкевич влітку 1978 року. Поховали священника в Павлівці на цвинтарі біля церкви, прощались усім селом.

Нелегким видалося 100-ліття духовного служіння трьох поколінь священників Цапкевичів. Тут і період кріпосного права з його безправ'ям;

утвердження нової безбожницької влади і вбивство отця Володимира; руйнування храму; репресії проти священників... Змінювалися епохи, відбувалися грандіозні соціальні ломки, але не прикорочувався безперервний хід церковного життя. Люди гуртувалися біля священників, вірили в майбутнє Воскресіння і вічне життя.

Павлівчани пам'ятають священників Цапукевичів, доглядають за їх могилами. Дбають про старенький післявоєнний храм «Всіх скорботних радість» і розбудовують новий в честь святого Апостола Іоанна Богослова.

На могилі о. Ростислава його нащадки і павлівчани. 2017 р.

На могилах дідусів в Павлівці бувають нащадки отця Ростислава Цапукевича Катерина Осипова з дочкою Мариною Миколук.

Список використаної літератури:

1. Біблія. Книга Священного Писання Старого і Нового Завіту. Київ, 2007.
2. Архів Управління у справах національностей та релігій при Вінницькій облдержадміністрації.
3. Державний архів Вінницької області. Ф.Р – 6023. Оп.4. Спр. 15063 – Про священників-виселенців, що проживали у Павлівці.
4. Там само. Ф. 603. Оп.1. Спр. 3 – Ревизская сказка, 1795 р. Арк. 460 – 470.
5. Там само. Ф. 506. Оп.1. Спр. 51 - Клировые ведомости церквей различных местечек и сел Винницкого уезда за 1835 год. Арк. 274–275.
6. Там само. Ф. 437. Оп.1. Спр. 1 – Клірові відомості по церквах Вінницького повіту за 1857р. Арк. 407-414.
7. Там само. Ф.145. Оп.1. Спр. 1-14. Богослужбовий щоденник. Церква «Іоанна Богослова», с. Павлівка, 1824-1903 рр.
8. Державний архів Хмельницької області. Ф.315. Оп.1. Спр.6295 – Справа про рукопокладання священника с. Павлівка Вінницького повіту Добротворського Порфирія. 14 арк.
9. Там само. Ф.315. Оп.1. Спр. 2003 – По скарзі власниці села Павлівка Вінницького повіту Закревської на священника Цапукевича про вінчання її селянки Харитиничевої без згоди заявниці.
10. Там само. Спр. 7516 – Исповедальные ведомости церквей Винницкого уезда. 1840г. Арк. 944-962.
11. Там само. Спр. 8359 – Исповедальные ведомости церквей Винницкого уезда за 1856 год. Арк. 22-257.
12. Там само. Спр. 11912 – Исповедальные ведомости церквей Винницкого уезда за 1875 год. Арк. 16-195.
13. Там само. Спр. 12490 – Исповедальные ведомости церквей Винницкого уезда за 1891 год. Арк. 7-735.
14. ДАХО, Ф.315, оп.1, спр. 12152. Исповедальные ведомости церквей Винницкого уезда за 1878 год. Арк. 170-180.
15. Пентюк Б.М. Павлівка. Витоки духовності. Вінниця: 2019. 250 с. (Серія: Моя Вінниччина; вип.41).
16. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.
17. Сварчевський А. В. Подільська Голгофа ХХ століття. Вид. 2. Вінниця: Балюк, 2016. 208.
18. Архіви / упорядн. Левко Богацький. Сідней, 2003. 432 с.: фото.

Розділ II. Наукова і творча інтелігенція

2.1. Фундатори церковного краєзнавства

Засновники Подільського єпархіального Історико-статистичного Комітету

1865 року на Поділлі, у Кам'янці–Подільському, постав Комітет для історико-статистичного опису церков і парафій Подільської єпархії у складі священнослужителів і викладачів духовних навчальних закладів, передовсім – Подільської духовної семінарії, всього 21 особа, очолив Комітет ректор семінарії архімандрит Феогност. Комітету випала роль зачинателя на Поділлі організованого краєзнавства, а його першому складу – літописців краю. Вони заклали методологічні основи дослідження – сформували концепцію, методику збору матеріалів, написання і публікації нарисів, опублікували протягом першого періоду (1865-1875) в «Подольских Епархиальных Ведомостях» (ПЕВ) 61 історико-статистичний опис, започаткували випуск «Трудов Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии».

Поява цієї інституції обумовлена низкою причин. Майже 360 років до інкорпорації Правобережної України в лоно Російської імперії край перебував у складі Речі Посполитої. В економічному, політичному і духовному житті переважав польський елемент. Поляки вважали Поділля своїм, прагнули повернути його, що продемонстрували в ході повстання 1830-1831 рр. Тому російська адміністративна і духовна влада ставила політичну мету — на основі історичних досліджень довести *«браттям-полякам»*, що Поділля — давня руська земля, а їх наміри — *«...нездійсненна мрія розпашілої уяви»*, такі собі *«дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними панамі в нашій чисто руській стороні»* [18,с.20]. Російська адміністрація поступово витискувала поляків з економічної і політичної сфер. Однак духовний світ людей, їх світогляд ніякими заборонами змінити не можливо. Цю роль, як завжди, могло виконати звернення

до минулого — до історії, традицій, звичаїв, обрядів народу, до витоків Православ'я. А втілити задумане в життя мало духовенство — найбільш підготовлена для цього верства суспільства. Початок краєзнавчого дослідження краю саме й пов'язаний з діяльністю подільського духовенства, викладачів Подільської духовної семінарії і духовних училищ.

Чимало матеріалів про Подільську єпархію, її історію і фактичний стан православної церкви зібрав доктор богослов'я, професор Київського університету Св. Володимира і Київської духовної академії протоієрей **Іоанн Скворцов**, який за дорученням Святійшого Синоду ревізував Подільську єпархію — 1839 церков, які діяли на той час [3, с. 28].

Дослідженням Поділля займався **Павло Гліщинський**, вихованець Подільської духовної семінарії і Петербурзької духовної академії. 1837 року, після закінчення академії, повернувся він у Подільську духовну семінарію викладачем історії у нижчому відділенні та грецької — у середньому. З 26 квітня 1838 року — смотритель Приворотського духовного училища. З 1843 року знову викладав логіку, психологію, французьку мову й очолював бібліотеку Подільської духовної семінарії. Тут за завданням керівництва розпочав збір матеріалів і підготовку історико-статистичного опису єпархії. На жаль, 1855 року помер, і його опис побачив світ аж 1862 року в семи числах щойно заснованих «Подольских епархиальных ведомостей» [16].

1855 року було доручено сільським священникам зібрати можливий матеріал і підготувати описи своїх парафій і церков. Далеко не всі зуміли справитись з поставленим завданням, надіслані описи грішили поверховістю. Оскільки Синод вимагав від усіх новостворених парафій завершення роботи, єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій розпорядився: *«Є невідкладна потреба в історико-статистичному описі Подільської єпархії у відповідності з давно прийнятим розпорядженням Святійшого Синоду. І я вважаю необхідним створити Комітет для цього при семінарії. Пропоную Правлінню представити мені проект складу*

Комітету з програмою самого опису. Головою Комітету має бути о. Ректор семінарії Архімандрит Феогност» [7].

8 липня 1865 року Комітет — 9 священнослужителів та 12 викладачів духовних навчальних закладів — зібрався на своє перше засідання [14, с.58]. На засіданні був представлений розроблений головою Комітету план діяльності, обговорений і затверджений. Розглядалась також раніш складена програма історико-статистичного опису церков. Було доручено члену Комітету протоієрею Павлу Троїцькому її виправити і доповнити. А підготовку Програми опису монастирів взяв на себе голова Комітету архімандрит Феогност.

Мету своєї діяльності члени Комітету вбачали, насамперед, у перевірці, виправленні, доповненні і та певній уніфікації описів монастирів і церков, підготовлених їх настоятелями. Зібрання Комітету передбачалося проводити в семінарії чи Консисторії. На наступних засіданнях 6 і 12 жовтня були схвалені програми опису монастирів і церков і згодом розіслані на місця. Так була започаткована діяльність зі збору матеріалів, підготовки і публікації історико-статистичних описів, яка тривала 55 років і дала плідні результати. Членами Комітету було віднайдено кілька тисяч різних документів, упорядковано й використано в процесі написання нарисів історії церков і парафій, опублікованих як у «Подольских епархиальных ведомостях», так і «Трудах Подольского епархиального историко-статистического Комитета», підготовлено і видано низку монографій і статей. Церковні історики-краєзнавці створили Давньосховище — перший на Поділлі музей старожитностей, здійснили значний обсяг заходів з охорони пам'яток історії і культури. Але це відбулося пізніше — десь на екваторі діяльності. Найважче було першому складу Комітету, тим, хто виробляв концепцію діяльності, зміст і методологію праці, апробовував і публікував перші описи — зразок для наслідування.

Відповідальність вищого рівня розпорядженням єпископа Подільського і Брацлавського Леонтія була покладена на архімандрита Феогноста Лебедева, який рік до того, 15 липня 1864 р., очолював Подільську духовну семінарію. Він —

росіянин, 1830 року народився у Тверській губернії. Пройшов усі сходи духовної освіти. Після Тверської духовної семінарії навчався в Санкт-Петербурзькій духовній академії. Рано залишився сиротою, пізнав бідність, життєві незгоди. Навчався старанно, здобув ґрунтовні знання і ступінь магістра богослов'я. Ще до закінчення академії прийняв монашеський постриг. З 1853 року — викладач і керівник Кирилівського духовного училища, потім — професор Петербурзької духовної семінарії (викладав історію руського розколу, загальну історію, катехізіс, вчення про богословські книги), смотритель Олександрівського духовного училища, з 1857 року — інспектор Новгородської духовної семінарії. 24 жовтня 1858 року висвячений на архімандрита. У цьому сані 1861 року став ректором Орловської духовної семінарії, настоятелем Мценського Петропавлівського третьокласного монастиря [4,с.112].

У Кам'янець-Подільський 34-літній архімандрит прибув сформованим управлінцем, маючи ґрунтовні знання та великий педагогічний досвід. Це зразу відчували і викладачі, і семінаристи. До приїзду нового ректора між педагогами та учнями склалися неприязні стосунки. За спогадами випускника семінарії, що сховався за криптонімом «Д», дисципліна в закладі помітно впала. Відвідування уроків семінарстами, особливо з другорядних предметів, вважалося необов'язковим, класи покидали кому коли хотілося. Не стримував ні сторож, ні замкнутий вхід. Не допомагали ні моралізування, ні покарання. Феогност після переходу семінарії в нове приміщення (нині — старий корпус Подільського державного університету) розпорядився ворота не запирати, а охорону зняти. Поділ на основні і другорядні предмети відпав сам собою. Повноцінна освіта складається із знань, а не предметів, — таку лінію повів ректор. І особистим прикладом викладача доводив важливість різних предметів. А володів він універсальними знаннями, міг переконати будь-кого силою аргументів.«Суд» у ректора, на який попадали грубі порушники семінарських порядків, закінчувався глибоким каяттям і нерідко слізьми вихованців. Настанови доповнювалися серйозною і щирою турботою ректора про побут та умови навчання вихованців. Як член Будівельного комітету, що займався спорудженням корпусу на Новому плані, він показував

приклад ставлення до праці, контролював оформлення класів, облаштування бібліотеки, їдальні, житлового приміщення для учнів. Територію огородили, семінаристи з ректором і наставниками посадили фруктові дерева. Зроблене своїми руками ставало своїм і об'єктивно міняло ставлення вихованців до оточення. Ректор усіляко підтримував бідних учнів, які проявляли старанність у навчанні і поведінці. Часто відвідував заняття, їдальню, спальний корпус. У можливість поліпшити ситуацію повірили й педагоги. Поступово дух у семінарії змінився [5].

Єпископ Феогност (Лебедев)

Зі створенням Комітету для історико-статистичного опису церков і парафій турбот у ректора добавилось. Він зайнявся справою, яка була йому близькою, відповідала інтелектуальній потребі творця. Насамперед — формуванням персонального складу Комітету як з викладачів, здатних досліджувати документальний матеріал, редагувати описи, так і священнослужителів, які відзначалися вмінням використовувати історичні факти, як аргументи у проповідях, могли організувати збір матеріалів і підготовку описів. Тому серед членів Комітету з'явилися смотрителі Кам'янецького, Приворотського, Шаргородського духовних училищ, протоієреї з Кам'янця-Подільського, Вінниці, Гайсина та інші відомі на той час педагоги і священнослужителі. Своїм помічником і діловодом Комітету обрав викладача семінарії магістра богослов'я — Олександра Павловича.

Він взяв також активну участь у формуванні програмних документів — плану дій Комітету, особисто склав програму збору матеріалів і підготовки описів монастирів. На першому установчому засіданні Комітету зробив заголовну доповідь, окреслив мету, завдання та основні напрями роботи, визначив доручення

членам Комітету, зокрема, Павлу Троїцькому, протоіерею Іоанно-Предтечинського кафедрального собору, доручив скласти програму опису церков і парафій, а Данилові Синицькому — прорецензувати раніш надіслані парафіяльними священниками описи церков. А далі — від засідання до засідання — координував, направляв діяльність членів Комітету з підготовки і публікації в «Подольских епархиальных ведомостях» нових описів.

Окрім того, на плечі архімандрита Феогноста лягли турботи з організації життя Свято-Троїцького першокласного монастиря. За неповних три роки він набув заслуженого авторитету серед подолян-освітян і священнослужителів, став членом Духовної консисторії. А 22 січня 1867 року у великій церкві Києво-Печерської лаври митрополит Київський Арсеній здійснив хіротонію архімандрита Феогноста на єпископа Балтського, вікарія Подільської єпархії. Три роки в статусі вікарія допомагав він правлячому архієрею Леонтію, згодом митрополиту Московському, управляти Подільською і Брацлавською єпархією, набуваючи досвіду, який досить скоро пригодився йому в самостійній архіпастирській діяльності спочатку в Астраханській (1870-1874), Подільській (1874-1878), Володимирській (1878-1892), Новгородській (1892-1900), а після отримання сану митрополита — у Київській (1900-1901) єпархіях [20, с.77-78].

У статусі архієрея Подільської єпархії знову долучився до історико-статистичних досліджень краю, запровадив додаток до «Подольских епархиальных ведомостей» під назвою «Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии», в яких публікувались результати діяльності Комітету — описи, історичні розвідки, документи і матеріали на допомогу авторам описів. Зокрема, у перших двох випусках Трудов, що побачили світ у 1876 і 1878-1879 рр., були вміщені історико-географічний та етнографічний нарис історії Поділля М.В. Симашкевича, описи Почапінців, Жванця, Панівців, Цвіклівців, Козина, Ісаківців. Нову справу високо оцінили журнал «Древняя и новая Россия», київські «Университетские известия» і газета «Киевлянин» [18, с.9].

Дбав він про розвиток бібліотек — шкільних, училищних, семінарської, церковних, окружних, єпархіальної, бо високо оцінював роль освіти і знань у

формуванні світогляду і морального обличчя пастви. Великої уваги надавав охороні старожитностей.

Як член Святійшого Синоду щозими їздив до Санкт-Петербурга. 23 січня 1901 року там і помер. Похований у Христо-Воздвиженській церкві Києво-Печерської лаври [15].

Важлива роль у Комітеті для історико-статистичного опису Подільської єпархії була відведена **Олександрю Яковичу Павловичу**. Він був його діловодом, вів журнал засідань, отримував описи і після резолюції голови передавав виконавцям. Чому вибір ректора впав на двадцятишестирічного викладача семінарії, який відпрацював лише два роки? Приглянувся йому Олександр Павлович, та і всьому колективу, спокійним урівноваженим характером, відповідальним і, як нині кажуть, креативним ставленням до справи, ґрунтовними знаннями, отриманими спочатку у Волинській духовній семінарії, а потім — у Київській духовній академії, яку закінчив з дипломом магістра богослов'я. 1863 року приступив до обов'язків викладача філософських дисциплін Подільської духовної семінарії і був сприйнятий колегами й учнями як прекрасний фахівець. З його приходом у семінарії відкрили кафедру педагогіки. Молодий викладач готував лекції, апробовував їх, публікував у «Подольських єпархиальних ведомостях», чим полегшував і учням, і колегам освоєння нового курсу. Тому при розподілі обов'язків члени Комітету погодились співпрацювати з молодим колегою, як координатором реалізації планів. Вже на початку комітетської діяльності на сторінках «Подольських єпархиальних ведомостей» повідав він громадськості про заснування нової інституції, мету, завдання і основні напрями її діяльності, про перші засідання, у такий спосіб запрошуючи до праці зі збору історико-статистичного матеріалу священників єпархії, шкільних учителів, викладачів духовних училищ та семінарії [14].

Грамотність, навички коректора і редактора, яких набував щоденною роботою над описами церков і парафій, скоро йому пригодились на посаді редактора «Подольських єпархиальних ведомостей», яку обіймав упродовж 1876-

1883 рр. На сторінках часопису все частіше друкувалися описи, краєзнавчі статті, документальні матеріали, а згодом як додаток — «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета». З'являлись також публікації самого редактора. Їх тематику визначали заняття — окрім викладацької роботи на Олександра Яковича були покладені обов'язки інспектора семінарії, які виконував він до 1883 року — виїзду з Кам'янця-Подільського. Це, в основному, — статті з педагогіки і методики навчання: «Про першопочаткове викладання грамоти», «Про першопочаткове навчання письма», «Про викладання Закону Божого в народних школах». Автор на основі історичного екскурсу торкнувся пекучих проблем — ролі єзуїтів, католиків у релігійному житті краю («Іезуїти як вихователі Польщі і Західної Росії в XVI ст.», «До яких наслідків дійшло латинство, відокремившись від єдності з Вселенською Церквою»). За його авторства з'являлись інформації про важливі події в єпархії, які сьогодні є неоціненним джерелом історії православної церкви [23, с.859]. Турбуючись про вплив пастирського слова на релігійне і моральне виховання парафіян, друкував підготовлені ним зразки проповідей, протягом 1881-1882 рр. видавав спеціальний збірник «Труды подольских пастырей». Загалом за час перебування в Кам'янці-Подільському видрукував він, за підрахунками М.І. Яворовського, 96 різнопланових матеріалів [26, с.864-869].

1883 року О.Я. Павлович був переведений в Могилівську духовну семінарію, згодом читав російську мову і літературу в Сувальській жіночій гімназії, з 1884 року був директором Калішської жіночої, з 1891-го — інспектором Калішської чоловічої гімназій. Того ж року за старанну службу нагороджений орденом св. Володимира 4 ст.

1895 року, вийшовши у відставку, повернувся до Кам'янця-Подільського. Час від часу друкувався в «Подольских епархиальных ведомостях», зокрема, вмістив спогади про Подільську духовну семінарію (№№38-41 за 1898 р.), про побут священників (№№10, 11, 13 за 1897 р.) та ін. Помер 19 вересня 1901 року у Варшаві, де і похований на Вольському цвинтарі [26, с.855].

У списку першого складу Подільського єпархіального історико-статистичного комітету **Михайлу Якимовичу Орловському**, на той час священнику Свято-Михайлівської церкви в с. Глядки Проскурівського повіту (нині — село Летичівського району), відвели за чином аж 9 місце, хоча мав би бути на першому. Адже прийшов у Комітет вже знаним істориком-краєзнавцем, автором кількох десятків публікацій. Тільки в «Подольских єпархиальных ведомостях» з 1862 року, часу заснування, вмістив 16 нарисів про населені пункти Поділля: 1862 року — про Меджибіж, Панівці, Сатанів, Ярмолинці; 1863-го — Бар, Брацлав, Вінницю, Ладижин, Чорний Острів, Шаргород; 1864 — Балту, Летичів, Літин, Могилів — Подільський, Смотрич, Ямпіль [12, с.271-272].

Він — подолянин, виходець із с. Кочубіїв Кам'янецького повіту (нині — село Чемеровецького району), де народився 30 вересня 1807 року. Знання здобував у Кам'янці-Подільському, спочатку, як і водилося, у духовному училищі, потім — у Подільській духовній семінарії як на уроках, так і в фундаментальній бібліотеці, де з дозволу керівництва перечитав майже всю історичну літературу. На знак вдячності згодом, вже очолюючи парафію і зібравши одну з кращих на Поділлі приватних бібліотек, передав семінарії кількасот цінних книг і рукописів. 1839 року за подаровані фундаментальній бібліотеці 9 латинських стародруків отримав архіпастирську подяку та відповідне свідоцтво за №239 від семінарії. 12 березня 1855 року за передану семінарській книгозбірні добірку історичних книг подяку Михайлові Орловському оголосив Преосвященний Євсей, 1876 року за пожертву 130 стародруків і давніх рукописів — Преосвященний Феогност [8, с. 258, 260].

Все його трудове життя пройшло в с. Глядки, де після рукопокладання, яке 14 липня 1835 року здійснив архієрей Кирило, прослужив 52 роки і 21 жовтня 1887 року завершив життя земне. На час обрання до Комітету був уже визнаним істориком краю. Дехто з друзів і колег називав його «подільським Міллером». Зібравши одну з кращих бібліотек, постійно слідкуючи за історіографічними новинками, він розкривав минуле краю сторінка за сторінкою, видрукував 42 історико-статистичних описи населених пунктів Подільської губернії, низку статей. Серед них — «Краткие записки о Подольской архиерейской церкви»,

«Сведения о чудотворной иконе Божией Матери, находящейся в церкви с. Глядок Проскуровского уезда Подольской губернии» [12], «Записки о Преосвященном Кирилле, архиепископе Подольском и Брацлавском», історична повість про Анастасію Лісовську, дружину турецького султана Сулеймана II, відому під ім'ям Роксолана, що друкувалася 1880 року в 10 числах «Подольских епархиальных ведомостей» і вже в наш час внесена А.М. Трембіцьким та С.М. Єсюніним до збірки вибраних творів М.Я. Орловського [13, с.129-156].

Чимало уваги надавав збору фольклору — легенд, переказів, подільських колядок, щедрівок, гаївок, публікації їх у різних джерелах. 1861 року надіслав він 2000 прислів'їв П. Кулішу в Санкт-Петербург. 6 січня 1884 року редактор «Киевской старины» Лебединцев повідомляв Михайла Якимовича про отримання 1300 прислів'їв [7, с.264]. Він і сам піддавав аналізу зібраний матеріал і публікував у «Подольских епархиальных ведомостях», «Быту подолян», «Основе», «Домашней беседе», «Киевском телеграфе», «Киевской старине», «Подольском листке» [7, с.266]. Його наукові розвідки приймали «Известия Российского географического общества», «Записки об общей географии», «Записки по статистике», «Записки по этнографии», «Живая старина», «Пчеловодный листок», «Труды Императорского вольного общества» та ін. [13, с.11-12].

Незважаючи на те, що жив він у віддаленому від губернського центру селі, завдяки численним публікаціям мав широкі контакти, був членом багатьох наукових і громадських інституцій. Окрім активної участі в Подільському епархіальному історико-статистичному Комітеті, яка тривала до кінця життя, був почесним членом Подільського Губернського статистичного Комітету, дійсним членом трьох наукових товариств у столичному Петербурзі, зокрема, «Императорского вольного экономического общества», «Императорского географического общества».

Михайло Якимович був відомий як один з кращих бібліофілів та консультант з питань подільського краєзнавства. Бібліотеку почав збирати ще зі студентських років. 1850 року вона налічувала 934 назви — 1395 примірників, 1865 року — 2349 книг і рукописів. Після кількох дарувань семінарській та іншим бібліотекам

і колегам 1881 року залишилося 1812 примірників [8, с.273-274]. Костянтин Добровольський так характеризував Михайла Якимовича: *«Покійний був дуже освіченою людиною і дуже цікавився класичними творами сучасної йому науки і літератури, бажаючи не тільки бігло, шляхом прочитання, познайомитися з ними, але й постійно мати їх у своїй бібліотеці для користування ними в цілях наукових. Цю почесну рису покійного знали багато діячів науки, чому й вдавалися нерідко до скарбів його значної бібліотеки»* [8, с.275]. Не раз консультувався з Михайлом Якимовичем і користувався його бібліотекою автор «Историко-статистического описания Подольской епархии» Павло Гліщинський. 18 лютого 1852 року він писав у Глядки: *«Із книг, взятих мною у Вас, відсилаю Вам назад п'ять томів Шафарика і одну книгу історії давньої церкви у слов'ян Мацієвського; решту залишаю ще в себе...Якщо Бог допоможе мені започатковану працю привести до закінчення, то перш за все формально подякую Вам за виявлене мені сприяння своїми корисними книгами...»* [8, с.276]. Просив надіслати деякі твори, надруковані в Панівцях, Митрофан Симашкевич, автор «Историко-географического и этнографического очерка Подолии». Такі звернення надходили з Петербурга, Москви як від окремих науковців, так і товариств.

Михайло Орловський був улюбленим пастором своєї парафії, благочинним, протоієреєм. Його праця відмічена майже всіма церковними нагородами, відзнаками багатьох наукових і громадських інституцій, мідною медаллю на андріївській стрічці та мідним нагрудним хрестом на володимирській стрічці на пам'ять про Кримську війну 1853-1854 рр. Він був також нагороджений орденом св. Анни III ст. Рушійною силою його подвижницьких діянь, особливо на ниві краєзнавства, була любов до рідного краю, усвідомлення, що людина, яка не знає свого рідного, є недостатньо освіченою, що вивчення рідного є суттєвим елементом патріотизму, що священник не зможе достойно служити своєму краю, не знаючи його.

Сорок п'ять років, з 1865 по 1910-ий, працював у складі Подільського єпархіального «Історико-статистичного Комітету (з 1903 року — церковного історико-археологічного Товариства) **Михайло Флорович Багинський**. Він також подолянин, народився 8 листопада 1833 року. Навчався в Подільському

духовному училищі, Подільській духовній семінарії, вищу духовну освіту і ступінь магістра богослов'я здобув у Київській духовній академії.

Михайло Флорович Багинський (1833-1910)

1861 року отримав направлення у Волинську духовну семінарію, а звідти 1863 року був переведений в Подільську духовну семінарію викладачем церковної історії. Протягом майже 40 років викладацької праці читав загальну російську історію, німецьку мову, обіймав посаду інспектора семінарії, 1892 року — ректора. Викладав і в Кам'янецькому училищі для дівчат, не раз був головою екзаменаційних комісій у різних духовних навчальних закладах. Мав чин статського радника, 1900 року відзначений орденом св. Володимира III ст. Вийшов у відставку 1902 року [27, с.408].

Вільний від роботи і домашніх турбот час віддавав Комітету, підготовці історичних розвідок, описів. Друкувався в «Подольских єпархиальных ведомостях», а після їх реорганізації — у журналі «Подолия». 1865 року в ПЕВ побачила світ його стаття «О православном иконописании и способе поддерживать его в прихожан» (№17), 1867-го — «О древних словянских библиотеках» (№21), 1869-го — «Воспоминание о св. Кирилле Философе, просветителе словян, в день тысячелетия кончины его» (№6), 1878 г. — «О значении царствования императора

Александра I в истории православной церкви» (№1), 1885 г. — «Речь в день 1000-летней памяти блаженной кончины св. Мефодия, просветителя словян» (№16).

В особі М.Ф. Багинського Подільська духовна семінарія знайшла свого історика, який вмістив у ПЕВ кілька багатосторінкових нарисів, статей, зокрема: «Из истории Подольской духовной семинарии» (1894), «Основание Подольской духовной семинарии и первые годы ея существования» (1898), «К истории Подольской духовной семинарии. Письмо Преосвященного Иоанникия, епископа Подольского и Брацлавского, к митрополиту Киевскому Иерофею 1797 г. 30 октября» (1903) [27,с.408-409]. Мабуть, тому Михайлові Флоровичу, викладачеві історії і літописцю семінарії, й було доручено на урочистостях з нагоди 100-річчя заснування Подільської духовної семінарії зробити заголовну доповідь. Він не обійшов увагою ні її засновників, ні наступників — творців закладу, достойно відмітивши заслуги першого архієрея відновленої православної Подільської і Брацлавської єпархії Іоаникія — батька подільської духовної освіти, ні єпископа Леонтія, який підняв на достойний рівень матеріальну базу і кадровий потенціал, та й ректора архімандрита Феогноста, за якого було завершено будівництво на Новому плані комплексу семінарських споруд, їх наступників.

Помер 17 січня 1910 року, залишивши світлу пам'ять і низку історико-краєзнавчих праць, які і нині є важливим джерелом фактів з минулого краю.

Гідне місце в складі Комітету зайняв тридцятисемилітній настоятель Покровської церкви у Кам'янці-Подільському **Мойсей Захарович Доронович**, став автором кількох нарисів, організатором діяльності багатьох священників з підготовки описів своїх церков і парафій.

Він — виходець із села Кумари Балтського повіту, де народився 4 вересня 1828 року. Вчився в Подільській духовній семінарії. 1851 року, після завершення повного курсу семінарії, став священником Свято-Михайлівської церкви в Нетечинцях-Нових Летичівського повіту. 30 жовтня 1855 року з переміщенням у руськофільваровецьку Покровську церкву почався самий плідний Кам'янецький період його життя і діяльності.

11 квітня 1868 року талановитий священник був призначений в Кам'янецьке духовне училище для дівчат настоятелем церкви і законоучителем. Так розпочалась його тривала педагогічна праця, яку згодом поширив і на інші навчальні заклади міста — був законоучителем Кам'янецького духовного училища для хлопчиків, Маріїнської жіночої гімназії, Подільської духовної семінарії. Колишній вихованець Мойсея Захаровича, а згодом священник с. Ріпенці М. Бахталовський згадував, що відрізнявся він від інших наставників глибоким інтелектом, умінням доступно викладати матеріал, був справжнім вихователем, високопорядною людиною. В училищі за будь — яку провину карали: розмова на підвищених тонах, образливі епітети і «палі» — удари лінійкою по руках. Цього Мойсей Захарович не допускав. І якщо учень завинив, то про це не доносив ні інспектору, ні смотрителю, його щира розмова викликала сльози каяття та запам'ятовувалася на все життя [2, с.1109-1111].

У Кам'янці-Подільському, окрім зазначених, у М.З. Дороновича було ще три службових переміщення: 1870-го року став настоятелем Миколаївської церкви, 1879-го — Георгіївської церкви на Польських фільварках, а 10 квітня 1885-го року — кафедральним протоієреєм Казанського собору. У ці роки розгорнув велику громадську діяльність: був членом духовної консисторії, ради з опіки над бідними духовного стану, членом і головою училищної ради, членом губернського статистичного комітету, протягом 12 років — гласним Кам'янецької міської думи, членом і старшиною Іоанно-Предтечинського братства, входив до церковно — будівельного присутствія, комітету з облаштування притчових приміщень та інших. Усі ці обрання були неабияким визнанням авторитету і заслуг Мойсея Захаровича.

До справи ставився відповідально. Мав високий авторитет серед колег та архієреїв. Недарма саме він був включений до складу подільської делегації на відзначення у Києві 900-ліття хрещення Русі. М.І. Яворовський згадував, що Мойсей Захарович сприйняв пропозицію Преосвященного Доната як високе довір'я і нагороду. Під час урочистостей з благоговінням слухав промови, вільний

час заповнював спілкуваннями, зокрема — з представниками Саратовської єпархії. У наступні роки часто згадував урочисті події в Києві [25, с.1087].

Як голова Єпархіальної училищної ради інспектував підпорядковані ради навчальні заклади. 1887 року за дорученням єпископа Доната з 25 червня по 2 липня перевіряв діяльність 17 церковно-парафіяльних шкіл (ЦПШ): у містах Оринин, Лянцкорунь, Смотрич, селах Жердя, Івахнівці, Красноставці, Криничани, Лисогірка, Лісківці, Ріпенці, Свіршківці, Стара Пісочна, Фрідрівці. В одинадцяти школах проєкзаменував учнів на уміння читати російською та старослов'янською мовами (українська мова у школах була заборонена), писати під диктовку, здійснювати в межах програми математичні дії, і, об'єктивно оцінивши, визнав, що тільки ЦПШ у Лянцкоруні, Ріпенцях, Кочубіїві, Летаві, Яромирці, Красноставцях і Криничанах оправдовують свою назву, решта чотири мають рівень шкіл грамотності. Високо оцінював роль шкільних бібліотек, у тому числі наявність книг для позакласного доступного для дітей і батьків читання, бо вони, на його думку, *«не тільки підтримують грамотність у сільського населення, а й довершують розумове і моральне виховання»* [11, с.955]. Тільки турботою про стан освіти і моралі в Лянцкоруні, Жерді та деяких інших селах викликана його підтримка пропозицій про реорганізацію ЦПШ у початкові училища Міністерства народної освіти за умови, що завідування ними будуть здійснювати авторитетні священники. Мойсей Захарович пропонував посилити в школах заняття співом, адже в Яромирці організований священником хор із 28 хлопчиків — учнів церковно-парафіяльної школи, по-суті, став одним з вагомих факторів активного відвідування церкви і, навіть, переходу деяких іновірців у лоно православної церкви [11, с.953].

Плідною була діяльність Мойсея Захаровича і в складі Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету. Саме завдяки йому кам'янецькі Покровська та св. Миколаївська церкви отримали свою друковану історію, а Кам'янецьке духовне жіноче училище — нарис діяльності за першу чверть століття. 29 жовтня 1889 року на черговому засіданні Комітету, де розглядалося питання відкриття єпархіального музею, він увійшов до комісії з вирішення практичних

справ і запропонував розмістити його у лівій галереї Казанського кафедрального собору [18, с.41]. Там під його патронатом Давньосховище функціонувало з 1890 до 1903 року, зібравши станом на 1896 рік 4281 заоблікований предмет: 862 книги, 69 рукописів, 36 грамот та актів, більше 800 церковних речей, 40 картин, 398 фотографій, 1329 монет і медалей. Чимало експонатів передав музею і Мойсей Доронович [18, с.43].

Багатолітня і різностороння діяльність М.З. Дороновича була не раз пошанована як церковною, так і світською владою, у тому числі орденами св. Анни III і II ст., св. Володимира IV і III ст. [9, с.975]. Він був діяльним членом Комітету до кінця земного життя, яке завершилося 9 вересня 1891 року. Був похований на міському кладовищі в родинному склепі.

Важливу роль у становленні Комітету відіграв **Павло Микитович Троїцький**. Його життю, церковній, громадській, редакторській і краєзнавчій діяльності в Кам'янці-Подільському нами присвячене окреме дослідження, тому обмежимося стислою констатацією деяких фактів. Він — син настоятеля кафедрального храму в місті Смоленську. З останнього класу Смоленської духовної семінарії був направлений на навчання до Московської духовної академії, яку закінчив із ступенем магістра богослов'я.

З 1844 по 1874 рік жив і працював у Кам'янці-Подільському: викладач, інспектор Подільської духовної семінарії (1844-1858), 1844 року рукопокладений священником Іоанно-Предтеченського кафедрального собору, з 1849 року — законовчитель чоловічої гімназії, з 1857 року — протоієрей, перший редактор «Подольских епархиальных ведомостей» (1862-1865). Як член епархіального історико-статистичного комітету виробив програму збору матеріалів й підготовки описів церков і парафій, досліджував історію відновлення 1795 року Подільської єпархії, опублікував низку краєзнавчих розвідок [22]. Його по праву можна вважати істориком братського руху на Поділлі [21]. 1874 року переведений на посаду настоятеля Олександро-Невського собору в м. Сімферополі, де помер 15 січня 1886 року.

Помітною фігурою в першому складі Комітету був **Данило Олександрович Синицький** — вихованець Подільської духовної семінарії і Київської духовної академії. 1861 року призначений учителем мов, у тому числі й латинської, у Подільську духовну семінарію. Автор «Исторических сведений о Подольской духовной семинарии», 1865 року опублікованих у кількох числах ПЕВ. Як член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету проаналізував раніш надіслані священниками описи, визнав їх надто слабкими, дав рекомендації щодо удосконалення змісту. За дорученням Комітету досліджував історію православ'я на Поділлі до 1795 року. З Кам'янця-Подільського був переведений у Київ на посаду начальника Маріїнських жіночих училищ.

До першого складу Комітету був введений і професор семінарії **Євген Степанович Струменський**. Він закінчив Волинську духовну семінарію, Київську духовну академію і 1854 року був направлений в Подільську духовну семінарію учителем мов у нижче відділення, згодом читав у семінарії і бібліографічний курс про богослужбові книги. 7 лютого 1856 року був рукопокладений на священника Іоанно-Предтечинського кафедрального собору. Плідно співпрацював з П.М. Троїцьким в редакції ПЕВ. Був настоятелем церкви в чоловічій гімназії. У Комітеті відповідав за підготовку і редагування описів церков Балтського повіт, як і інші члени Комітету щомісячно доповідав про зібрані, розглянуті й виправлені описи. Опублікував низку краєзнавчих матеріалів [19, с.169].

У першому складі Комітету серед осіб, які представляли єпархіальне відомство, успішно працював **Юліан Данилович Лотоцький**, протоієрей Кам'янецької Петропавлівської церкви. Виходець із священницької сім'ї (народився 1808 року в селі Майдан Олександрівський Ушицького повіту) він закінчив у Кам'янці-Подільському духовне училище (1819) і духовну семінарію (1829). Був викладачем Приворотського і Кам'янецького духовних училищ. 1832 року рукопокладений на священника Кам'янецької Петропавлівської церкви, 1833 року отримав сан протоієрея [6,с.264].

За 43 роки пастирської служби набув незаперечного авторитету як у духовному, так і світському середовищі, став Кам'янецьким міським благочинним,

протягом 33 років — членом Подільської духовної консисторії, членом і казначеєм Подільського опікунства над бідними духовного стану, директором опікунчого комітету над тюрмами, депутатом від духовенства в Подільській палаті цивільного і кримінального суду, з 1850 року — членом і казначеєм Комітету з будівництва духовної семінарії [6,с.265].

У Комітеті з історико-статистичного опису Подільської єпархії прислужились його знання мов, минулого краю, особливо — рідного Ушицького повіту, за яким згідно розподілу обов'язків разом із М.Ф. Багинським був закріплений для збору і редагування описів церков і парафій. Окрім того, Ю.Д. Лотоцький залишив для нащадків спогади про світське і духовне життя краю упродовж майже піввіку [6, с.266-381]. Вони тривалий час зберігались у дочки Люби Юліанівни, потім — у М.Ф. Багинського, і лише згодом, 1911 року, були опубліковані в одинадцятому випуску «Трудов Подольского церковного историко-археологического общества». Як документальне джерело, вони дають цінну інформацію з історії Подільської духовної семінарії, Приворотського і Кам'янецького чоловічих духовних училищ, про приїзд 1818 року в подільський губернський центр імператора Олександра І, про володаря Миньковецького ключа маєтків, так званої Миньковецької держави, графа Ігнація Мархоцького, життя подільського духовенства, кам'янецьких містян тощо [6].

Певний внесок у дослідження краю зробили й інші члени Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету першого скликання. Серед них — представники єпархіального відомства **Михайло Новицький**, кафедральний протоієрей, настоятель Іоанно-Предтечинського кафедрального собору, протоієрей, **Василь Виноградов**, протоієрей Вінницький і викладач, протоієрей **Матвій Захаревич**, гайсинський протоієрей **Федір Юцковський**, священник **Андрій Литвинський** та представники училищного відомства **Петро Александрович**, вихованець Подільської духовної семінарії та Київської духовної академії, з 1860 року — викладач історії та латинської мови Подільської духовної семінарії, **Платон Голуб'єв**, викладач семінарії, **Семен Карачевський**, смотритель Кам'янецького повітового училища, **Леонід Мартиновський**,

інспектор семінарії, **Симен Оболенський**, протоієрей, смотритель Приворотського духовного училища, **Євген Шеляговський**, наглядач Шаргородського духовного училища [14, с.58].

Всі вони стали фундаторами і творцями Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету (з 1903 року — Подільське церковне Історико-археологічне Товариство). Відновлені ними сторінки минулого посилили історичну пам'ять сучасників, а напрацьований досвід, а, головне, зафіксовані в описах факти, допомогли наступникам у 60 -х роках минулого століття здійснити проект з написання і видання двадцятишеститомної історії населених пунктів України, допоможуть і нинішньому поколінню науковців і краєзнавців усунути недоліки попередніх видань — їх зрусифікованість та заідеологізованість — у новій редакції історії міст і сіл незалежної України, робота над якою вже розпочалася, як кажуть, зусиллями низів. У цьому, в першу чергу, полягає історичне значення подвигу піонерів краєзнавчого руху.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX — XX ст.: історіографія, біобібліографія, матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
2. Бахталовский М. Воспоминание об о. кафедральном протоиерее Моисее Дороновиче // Прибавление к ПЕВ. 1891. №43. С.1109-1111.
3. Блажевич Ю.І. Церковно-історичне (релігійне) краєзнавство на Поділлі: витоки, становлення, церковні історики та діячі (XIX - перша третина XX ст.) // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук. — краєзн. зб. Хмельницький: Мельник А.А., 2015. Вип. 5. С. 23-62.
4. Высокопреосвященный Феогност, митрополит Киевский и Галицкий: некролог / В // Подольские епархиальные ведомости (далі — ПЕВ): часть неофиц. 1903. 1 февр.(№5). С. 111-116.
5. Воспоминания ученика о Митрополите Феогносте как ректоре Подольской духовной семинарии / Д // Там само. №9. С. 218-223.
6. Воспоминания каменецкого протоиерея Иулиана Даниловича Лотоцкого // Труды Подольского церковного историко-археологического общества (далі — Труды)/ под. ред. Е. Сецинского, Н. Яворовского. Каменец-Подольск: Типогр. Св. Троицкого братства, 1911. Вып. 11. С. 264-381.
7. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-3333. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1.
8. Добровольский К. Памяти протоиерея Михаила Иоакимовича Орловского // Прибавление к ПЕВ. 1888. №12. С. 257-278.
9. Кафедральный протоиерей Моисей Захарьевич Доронович: некролог // Прибавление к ПЕВ, — 1891. №38. С.973-978.
10. Кошель О.М. Між церквою і наукою: іст. нарис діяльності Подільського церковного Іст. — археолог. Т-ва (1865-1920). Київ; Кам'янець-Подільський, 1998. 69 с.

- 11.Обозрение о. председателем Подольского епархиального училищного совета протоиереем М. Дороновичем церковно-приходских школ в Каменецком уезде // Прибавление к ПЕВ. 1887. №42. С. 945-956.
- 12.Орловский М.Я. Сведения о чудотворной иконе Божией Матери, находящейся в церкви с. Глядок Проскуровского уезда // ПЕВ. 1885. №15. С. 288-291.
- 13.Михайло Якимович Орловський (1807-1887): вибрані праці / упорядн.: А.М. Трембіцький, С.М. Єсюнін; рецензенти: В.С. Прокопчук, І.В. Рибак. Хмельницький; Кам'янець-Подільський, Сисин О.В., 2007. Ч.1. 276 с.
- 14.Павлович А.Я. Известие о Комитете, учрежденном при Подольской духовной семинарии для церковно-исторического и статистического описания Подольской епархии // ПЕВ: отд. второй неофици. 1866. 15 янв. (№2). С. 56-64.
- 15.Погребение почившего митрополита Феоноста // ПЕВ: часть неофици. 1903. 8 февр. (№6). С. 144 - 153.
16. Подольские епархиальные ведомости. 1862. № 7, 8, 11, 13, 14, 20, 22.
17. Прокопчук В.С., Крючкова Н.Д. Труды Подольского епархиального историко — статистического комитета (церковного историко-археологического общества)(1876-1916): зведений каталог, покажчик змісту. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 186 с.: фото.
- 18.Його. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія. 2- ге вид., доповн. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2014. 312 с.
- 19.Його. Павло Микитович Троїцький: біля витоків Подільського епархіального Історико — статистичного Комітету // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: Мельник А.А., 2015. Вип. 5. С. 168-189.
20. 35- лєтєє служєня в єпископском санє Вєсокопрєсвященногò митрополитò Кєєвскогò и Галицкогò Фєогноста // ПЕВ: часть неофици. 1902. 2 февр. (№15). С. 77-81.
- 21.Троицкий П.Н. Православное братство при Каменецком кафедральном Свято-Иоанно-Предтечинском соборе // ПЕВ: часть неофици. 1865. 1 янв. (№1). С. 11-26.
22. Его. Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом Преосвященного Иоанникия 1795 г. // ПЕВ: отд. неофици. 1873. 1 марта (№5). С. 175-193.
23. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под. ред. Н.И. Яворовского . Каменец-Подольск: Типогр. Под. губ. правл., 1895. Вып. 7. XXII, 611 с.
24. Труды Подольского епархиального Историко-статистического Комитета: приходы и церкви Подольской епархии / под. ред. Е.И. Сецинского. Каменец-Подольск: Типогр. С.П. Киржацкого, 1901. Вып. 9. XX, 1064, 170 с.
25. Яворовский Н.И. Памяти почившего о. кафедрального протоиерея Моисея Захаревича Дороновича // Прибавление к ПЕВ. 1891. №41 - 42. С.1083-1088.
26. Его. Памяти Александра Павловича // ПЕВ. 1901. 15 дек. (№50). С. 855-869.
27. Его. Михаил Флорович Багинский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е.Сецинского, Н.Яворовского. Каменец-Подольск: Типогр. Св.-Троицкого братства, 1911. Вып.11. С.407-411.

Редактор «Подольских епархиальных ведомостей»

У 60-80-і роки XIX ст. ім'я **Павла Микитовича Троїцького** не сходило зі сторінок подільських і таврійських епархиальних відомостей. Однак у XX ст. було забуто, як і церковні видання, витиснуті комуністичною ідеологією з духовного ужитку українців.

Він народився в сім'ї кафедрального протоієрея м. Смоленська, де пройшов перші студії — уроки високої моралі і добродетей. Як і водилося в той час у священницькому середовищі, пройшов курс духовного училища, а відтак, як здібний випускник, став казеннокоштным учнем Смоленської духовної семінарії. Мав велику тягу до знань і чималі генетичні можливості, замічені семінарським керівництвом, бо 1840 року, після закінчення першого богословського класу, був направлений для продовження освіти в Московську духовну академію, яку закінчив 1844 року у званні магістра богослов'я [6, с.217].

Направлення отримав на Поділля, яке потребувало кваліфікованих кадрів як викладачів, так і православних священників. Адже на Правобережній Україні, 1793 року приєднаній до Росії, точилася гостра політична й ідейна боротьба між польськими поміщиками, католицьким духовенством, чисельними педагогічними кадрами католицьких навчальних закладів, поляками, які посідали впливові посади в новій російській адміністрації, з одного боку, і православним духовенством, педколективами малочисельних церковних шкіл, духовних училищ і семінарій, світських навчальних закладів та російською адміністрацією — з другого. І хоч польське повстання 1830-1831 рр. закінчилося поразкою, все ж поляки, а Правобережжя 340 років було в складі Речі Посполитої, не покидали надії повернути цей благодатний край у лоно Польської держави. За тодішніми правилами Павло Троїцький мав відпрацювати, як випускник, що навчався за казенний кошт, 4 роки. І, без сумніву, мріяв повернутися в рідний смоленський край. Однак доля розпорядилася так, що на 30 років Поділля стало йому близьким. Тут реалізовував набуті знання, набирався педагогічного і пастирського досвіду, щоб достойно завершити душпастирську кар'єру, та і життя, у Криму на високій

посаді кафедрального протоієрея Сімферопольського Олександро-Невського собору.

Учительська праця П.М. Троїцького в Кам'янці-Подільському почалася 30 вересня 1844 року в Подільській духовній семінарії, що розташовувалася на Губернаторській площі в Старому місті, поруч з кафедральним Іоанно-Предтеченським собором. Викладацьку роботу поєднував з виховною, а згодом й інспекторською: із 10 років праці в семінарії 8 був помічником інспектора, тричі виконував обов'язки інспектора [4, с.381]. 1849 року був призначений ще й законоучителем Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії, до 1854 року суміщаючи ці обов'язки з викладацькою роботою в семінарії. Мав можливість акумулювати кращий досвід як семінарського, так і гімназійного колективів. В останньому працював у колі таких відомих професорів (так тоді, шануючи працю і авторитет педагогів, називали викладачів семінарій, гімназій), як географ Петро Омелянович Чуйкевич (1846-1853), Василь Іванович Лучицький, учитель логіки і російської словесності (1857-1862), Іван Кузьмич Михалевич, учитель російської мови і літератури, бібліотекознавець, голова ради та історик Кам'янець-Подільської міської публічної бібліотеки, Євген Олександрович Підгаєцький (1864-1869), Євген Степанович Струменський, настоятель гімназійної церкви, Олександр Йосипович Кремер, засновник і голова Товариства подільських лікарів, гімназійний лікар, батько петербурзької актриси Марії Савіної Підраменцов та ін. [5, с.100]. До обов'язків ставився ретельно, як і належало викладачеві Закону Божого. У таблиці пропущених протягом 1862-1864 рр. викладачами гімназії занять Павло Микитович виглядав найкраще – всього 17 пропусків за три роки. Інші ж колеги з різних причин пропустили від 124 до 495 уроків кожен [5, с.125].

Водночас його діяльність розгорталася і в іншому напрямку – 25 липня 1848 року був рукопокладений, став священником кафедрального собору, наприкінці листопада того ж року за поданням єпархіального керівництва затверджений Св. Синодом членом Подільської духовної Консисторії. 1853 року став ключником Іоанно-Предтеченського кафедрального собору і надалі, аж до 1874 року, його

праця була тісно пов'язана з головним храмом губернського Кам'янця-Подільського [4, с.383].

Іоанно-Предтеченська церква була однією з найдавніших. Сам П.М. Троїцький, як історик православної церкви на Поділлі, допускав, що вона могла бути побудована ще за князів Коріатовичів, у другій половині XIV ст. [29, с.17]. 1593 року згадується паломником Коробейниковим: *«В Литовской земле, в Каменце-Подольском, к церкви Рождества Ивана Предтечи протопопу Василию дано государевы задравные милостыни 2 золотых...»* [29, с.37-38]. В одній з візит XVIII ст. є повідомлення, що до будівництва Іоанно-Предтеченської церкви причетні пани Ластовецькі, власники с. Ластівці на Кам'янецьчині, а ротмістр кам'янецької королівської піхоти Василь Ластовецький 1606 року купив суміжну з церквою садибу і подарував Іоанно-Предтеченському братству, щойно заснованому при церкві [22, с.142]. За турецької окупації Кам'янця-Подільського (1672–1699) вона була перетворена в мечеть великого візира, а після вигнання турків передана уніатам і 1781 року стала їх кафедральним собором. З приєднанням Поділля до Росії, 1795 року, стала православним кафедральним собором й виконувала роль головного храму аж до 1878 року, коли кафедральним став Казанський собор [12, с.140]. З Іоанно-Предтеченською церквою й пов'язана священницька діяльність Павла Троїцького до переїзду в Таврійську губернію. Суміщати обов'язки священника і законоучителя з викладанням стало важко, тому звільнився з семінарії за власним бажанням. Відзначаючи заслуги Павла Микитовича перед семінарією, ректор семінарії преміював його піврічним окладом [4, с.382]. Однак і надалі не поривав зв'язків із семінарією, з якої взяв старт у різностороннє життя Поділля. У розкладі екзаменів за 1868-1869 н.р. знаходимо його прізвище в складі екзаменаційної комісії в складі П. Троїцького, викладачів М. Коп'єва та М. Яворовського, яка 1 липня 1869 р. у першому класі вищого відділення комісія приймала іспит з дисципліни «Моральне богословіє», 3 липня - з курсу «Педагогіка» [9]. 1857 року Павло Микитович був підвищений в чині до протоієрея. Як законоучитель чоловічої гімназії, показував приклад сумлінного ставлення до педагогічної праці, не раз відзначався: 1852 року отримав

архіпастирську подяку, у 1861, 1865 і 1867 роках – грошові премії по 200 руб., що рівнялося в той час майже річному окладу викладача [4, с.382].

1861 року подільський архієпископ Ірінарх запросив П.М. Троїцького до комісії з підготовки програми єпархіального періодичного видання. У січні 1886 року, відзначаючи 25-річчя «Подольских єпархиальных ведомостей», редакція підкреслила, що творець Програми, а ним, як відомо, був Павло Троїцький, ґрунтовно осягнув мету і сформулював завдання так точно і, водночас широко, що і «в даний час немає підстав розширювати чи переробляти рамки видання, і в майбутньому 25 - річчі навряд чи виникне необхідність змінювати в чому-небудь першу раз накреслену програму» [2, с.4]. Зважаючи на важливість цього документа для розуміння характеру й спрямованості «Подольских єпархиальных ведомостей», наведемо повний текст цього короткого за формою, але глибокого за змістом документа в нашому перекладі з російської: *«Подольские єпархиальные ведомости» повинні складатися з двох частин: самих Відомостей і Додатку до них. Єпархіальні відомості: 1. Височайші маніфести і розпорядження по духовному відомству. 2. Укази і розпорядження Святійшого Синоду як загальні, так і ті, що стосувалися власне Подільської єпархії; повідомлення про нагороди по Подільській єпархії; вияв благословення і подяк від Святійшого Синоду і єпархіального керівництва. 3. Розпорядження єпархіального керівництва, що стосуються всієї єпархії чи значної її частини, витяги із звітів по різних частинах Єпархіального управління. 4. Призначення і звільнення посадових осіб по єпархіальному і духовно-навчальному управліннях в Подільській єпархії та повідомлення про священно- і церковнослужбові вакансії. 5. Некрологи посадових осіб і священнослужителів Подільської єпархії. Додаток до Єпархіальних відомостей: 1. Пастирські настанови, що стосуються всієї пастви, слова, промови, виголошені з особливих випадків, кращі повчання, катехізичні бесіди і промови священнослужителів подільської єпархії; настановчі роздуми і духовні поради, що стосуються потреб подільської пастви. 2. Історико-статистичні відомості про парафії, церкви, монастирі і духовенство Подільської єпархії, про духовні училища і благодійні заклади; біографії ієрархів, видатних*

священнослужителів, вихователів духовного юнацтва, добротинців церкви, подвижників та інших осіб, відомих благочестивим життям, опис релігійних звичаїв, марновірств і забобонів у Подільській єпархії. 3. Інформація про школи грамоти при церквах Подільської єпархії і поради щодо кращих способів навчання. 4. Грамоти, акти та інші визначні документи, що стосуються церков, монастирів і духовенства Подільської єпархії. 5. Короткі бібліографічні відомості про тільки що видані книги, що мають відношення до духовної літератури, а також відомості про духовні періодичні видання. 6. Єпархіальна хроніка, різні відомості про сучасний стан Церкви, духовенства і подільської пастви [2, с.2-3].

Ціна Єпархіальних відомостей за річне видання встановлювалася: для духовенства Подільської єпархії – 3 руб. сріблом, а для сторонніх осіб і в усі міста Російської імперії – 4 руб. сріблом з пересилкою. Програмою передбачалося видавати журнал двічі на місяць у двох частинах: перша – офіційна, де мали друкуватися постанови Св. Синоду, єпархіального управління, церковна хроніка, повідомлення про призначення, переміщення, вакансії, нагородження, маршрути архієрейських об'їздів єпархії, і друга – неофіційна – з матеріалами про повсякденне життя єпархії, православного духовенства, історико-географічні описи, спогади, некрологи, бібліографічна інформація, історія окремих церков і парафій, документи [3; 11, с.3-4].

Указом Св. Синоду від 23 серпня 1861 р. №3295 було надано дозвіл на видання «Подольских епархиальных ведомостей» (ПЕВ), редактором призначений протоієрей Павло Троїцький. І вже на початку 1862 року побачив світ перший номер. Забігаючи наперед, скажу, що часопис проіснував до початку 1906 року. Його редагували відомі на Поділлі церковні й освітні діячі: з 4 листопада 1865 р. по 1867 р. - ректор семінарії архімандрит Феогност, потім ректор архімандрит Мемнон, протоієрей Василь Княжинський, з 1875 року – протоієрей Захарій Шморгунов, з 17 серпня 1876 р. – викладач семінарії Олександр Павлович, з 1883 року – викладач, а згодом смотритель чоловічого духовного училища Микола Яворовський, з 1892 року і до закриття в 1905 р. – Юхим Сіцінський [11, с.6]. Однак першим редактором і втілювачем в життя концепції видання, закладеної в

програмі, був Павло Микитович Троїцький. Йому допомагав у ролі заступника редактора протоієрей Євген Струменський. Мету видання редактор висловив у передовій статті першого номера: *«На жаль, ми досі в своєму стані не мали спільного засобу для взаємного спілкування, щоби передавати іншим свої відомості і спостереження. Тепер спільний засіб спілкування для всього православного подільського духовенства відкривається в цих Відомостях... Познайомимося з тим, що у нас на Поділлі є визначного в церковно-релігійному відношенні, познайомимося з місцевими історичними переказами і пам'ятниками, самі собі в'яснимо сучасний наш стан, нашу працю і потреби, не сховаємо недоліків і слабкостей, щоби спільно зарадити горю; відкриємо розумові і моральні потреби пастви, їх моральні недуги, слабкості і моральні недоліки... Заявимо на пам'ять наступним поколінням про свій спосіб мислення, відчуття, бажання, надії, – одне слово – про побут, життя подільського духовенства»* [11, с.5].

Для духовенства за відсутності оперативного зв'язку розпорядчо-нормативна інформація, хроніка духовного життя мали чимале значення. Павлу Микитовичу доводилося постійно контактувати з консисторією, інколи – з архієреєм, аби сама свіжа службова інформація оперативно доходила до священнослужителів усіх благочиній та парафій. Вирішував він і низку інших рутинних питань. Оскільки друкарня Подільського губернського правління була перевантаженою, друкували ПЕВ у приватній друкарні, яка випускала лише бланки, не мала ні грамотних складачів, ні нормального шрифту чи паперу. Тому перші п'ять чисел виглядали досить примітивно. Довелося редакції шукати шрифт і папір аж у Львові, аби якось виправити ситуацію. Статей, які б відповідали програмі, у портфелі не було. *«Необхідність заставила, – писав у передовій з нагоди річниці П. Троїцький, – бути і редактором, і автором матеріалів»* [13, с.2]. І хоч видання було шостим із тридцяти діючих на той час Єпархіальних відомостей в Російській імперії, не мало досвіду, адже видавалося лише перший рік, все ж було не гіршим за змістом, ніж інші. З нагоди чвертьстолітнього ювілею Відомостей, оцінюючи працю попередників, редакція, ймовірно тодішній редактор М.І. Яворовський, відзначала: *«Перша честь стосовно цього належить першому редакторові, який підписався*

від Програмою, протоієрею кафедрального собору Павлу Микитовичу Троїцькому» [2, с.4].

Вже в другому номері «Подольских епархиальных ведомостей» П.М. Троїцький подав нарис історії Кам'янецького кафедрального Іоанно-Предтеченського собору [14]. У листах до редакції читачі висловлювали враження і пропозиції щодо дальшої публікації краєзнавчих матеріалів. Тому до кінця кам'янецького періоду життя (1844-1874), навіть покинувши редакторське крісло, Павло Микитович тісно співпрацював з часописом, надаючи гласності своїм думкам та краєзнавчим дослідженням, які особливо активізував зі створенням 1865 року Подільського епархіального Історико-статистичного Комітету.

Ставши одним із зачинателів подільського церковного краєзнавства, він подавав особистий приклад наукового дослідження подій і фактів минулого краю. Дякуючи П.М. Троїцькому, маємо детальну інформацію про закладку 12 червня 1864 року новопланівського мосту з участю глави Подільської єпархії єпископа Леонтія, Київського, Волинського і Подільського генерал - губернатора Анненкова, Подільського губернатора Брауншвейга, дивізійного генерала Нірода, духовенства, учительства, міщан. Подія була нерядовою. Міст давав вихід до передмість, а головне – можливість розширити губернський центр. Адже питання бути Кам'янцю-Подільському губернським містом, чи ні, вирішувалося не раз. Ще сто років до того маршалок подільської шляхти Стефан Маковецький запропонував проект будівництва мосту зі скали на скалу та його фінансування коштом подільських магнатів, яким з плати за проїзд гроші мали бути повернуті. Однак проект з-за Барської конфедерації, в якій маршалок взяв активну участь і був висланий до Сибіру, був відтермінований. 1854 року, під час Кримської війни, губернатор навіть отримав розпорядження перенести губернський центр до м. Брацлава. Потрібно було негайно вирішувати питання комунікації між Старим містом і Новим планом. Тому й зібрала подія високе начальство, була пишно обставлена – з хресною ходою, промовами, гарматною пальбою. Про це детально повідав нам редактор «Подольских епархиальных ведомостей» П.М. Троїцький [16].

Його дослідження стосувалися, в основному, історії Православної церкви, окремих храмів, відновлення Православ'я в приєднаному до Росії Поділлі, діяльності братств, організації освіти в краї, де провідну роль з середини ХІХ ст. відігравала Православна церква. У 5-му числі ПЕВ за 1873 рік він вмістив статтю «Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом Преосвященного Иоанникия 1795 г.».

У дослідженнях Павла Микитовича велике місце зайняла історія виникнення й функціонування в Подільській єпархії опікунських рад [18] і братств. Його цілком справедливо треба визнати істориком братського руху на Поділлі, який зародився в Кам'янці-Подільському ще на початку ХVІІ ст. : 1606 року при Іоанно-Предтеченській церкві, 1641-го – при Троїцькій, 1672 – Покровській [12, с.117]. Навіть у 60-х роках ХІХ ст. зберігалися подекуди старі скрині – важливий атрибут братств, місце збереження братських свічок, документів, грошей. Павло Микитович не тільки вивчав документальні свідчення функціонування братств. 1 жовтня 1863 р. він у складі трьох засновників – соборний священник Филімон Лазаркевич, учитель гімназії Микола Протопопов і протоієрей Павло Троїцький - відновив братство при кафедральному Іоанно-Предтеченському соборі на умовах: до братства могли вступати як чоловіки, так і жінки, вносячи щорічно посильну пожертву на зміцнення матеріальної бази церкви, поліпшення її вигляду тощо [15]. Відновлене братство сконцентрувало зусилля на наведенні порядку на цвинтарі, за підтримки архієрея єпископа Леонтія і губернатора Брауншвейга отримало додаткову землю для його розширення, поставило загорожу. А в соборі – трое нових дверей, подвійні вікна тощо. І це було ще до появи імператорського дозволу засновувати братства при кожній церкві. Після цього дозволу Св. Синод своїм указом розширив функціональні можливості братств: надав право відкривати школи, проводити просвітницьку роботу серед вірян. Новий статут передбачив обрання до складу братства дійсних членів та членів - жертводавців. Перші сприяли щорічними внесками, своєю працею і постійною участю в обговоренні питань, прийнятті рішень, другі – тільки пожертвою. Загальні збори обирали голову, діловода і скарбника, які разом з кількома членами склали Раду братства. Рада

збиралася щотижня, у вихідний день, для вирішення поточних питань, мала печатку, скриню, корогви, 12 великих воскових свічок. Раз на рік відбувалися звітно-виборні збори. Серед членів братства були високі посадовці - глава єпархії, губернатор, кафедральний протоієрей М. Новицький, віце - губернатор В. Андреев, міський голова І. Грієльський, лікар А. Старцев, чиновники різних відомств, учителі, інші містяни. У реорганізованому й урочисто відкритому 1 листопада 1864 року братстві було 19 дійсних і 10 членів - жертводавців. Павла Микитовича обрали скарбником, а згодом – головою братської ради [17, с. 11]. З публікацій П.М. Троїцького («О братствах в Подольской епархии», «Братский ремесленный приют», «Об открытии трех школ Иоанно-Предтеченским братством», «Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1871-72 год» та ін.) довідуємося, яку велику роботу щодо організації в місті 1865 року початкових та ремісничої шкіл провело братства [7; 1; 27]. Вони діяли в Старому місті, на Польських та Руських фільварках. А 1867 року на Польських фільварках, у найнятому в єврея Вайнгурта будинку. Рада братства відкрили ремісничу школу, її освятив вікарний єпископ Феогност. Оскільки вона засновувалася на базі діючої початкової, то в своїй діяльності поєднувала елементи і першої, і другої, окрім читання і письма, вихованці опановували столярною справою, різьбою по дереву, чоботарським ремеслом [1, с.160]. На кінець року в ремісничому інтернаті утримувалось на кошти братства 35 хлопчиків [7, с.120]. Влітку 1872 року реміснича школа отримала замовлення на пошиття 130 пар чобіт для семінарії, 24 пар – для вихованців духовного училища. Прибутки нерідко складали до 100 руб. 1899 року братство відкрило іконну і книжкову лавки [27, с.874]. З-під пера П.М. Троїцького з'явилася історія не тільки Іоанно-Предтечинського братства, а й Гусятинського [21], братства при Ямпільському міському соборі [38], у Кривохижинцях і Долинянах Могилівського, Вербці Ольгопільського повітів [11; 23].

Як викладач Закону Божого в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії, Павло Микитович брав участь в освітньому житті міста та губернії. Наприкінці 1865 року був запрошений до участі в нараді з питань діяльності Подільської

духовної семінарії, яку провів єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій. Низька зарплата, слабка матеріально-навчальна база класів, бібліотек – фундаментальної та учнівських, недостатнє фінансування казеннокоштных учнів, низькокалорійне харчування – все це породжувало нездорову обстановку і вимагало вжиття невідкладних заходів. Глава єпархії попросив викладачів семінарії, членів консисторії, присутніх на нараді, дати відповідь на одне питання: що робити аби поліпшити побут і моральну обстановку в семінарії. Виступаючі звертали увагу, насамперед, на низьку оплату праці. Адже 13 викладачів семінарії отримували в рік по 257 руб. 40 коп., як і ректор семінарії, що було у два з половиною рази менше, ніж у гімназії. Тому при першій можливості перейти на роботу в гімназію вони покидали семінарію. Річна платня секретаря семінарії складала всього 85 руб. 80 коп., бібліотекаря – 71 руб. 50 коп. Не в кращому становищі були й вихованці. На утримання казеннокоштного, нині сказати - бюджетного вихованця, потрібно було на рік 125 руб., асигнувалося лише 34 руб. 28 коп. На бібліотеку з 1865 року відпускалася більша, ніж до того сума, – 208 руб. 49 коп., однак, як зауважували учасники дискусії, її не вистачало на придбання нової літератури [8, с.13]. Внаслідок обговорення зійшлись на думці підвищити платню ректору і викладачам до 600 руб. річних, інспектора – до 400 руб., бібліотекаря – до 200 руб., утримання казеннокоштных вихованців збільшити вдвоє - до 80 руб. 48 коп., напівказенних – до 40 руб., лікарні виділяти в рік 1037 руб. 50 коп., бібліотеці – 400 руб. [8, с.15]. Особливу думку висловив П.М. Троїцький: при урівнянні викладачів семінарії в оплаті праці з гімназійними варто довести їм таку ж кількість годин, як у гімназії, а ще ввести плату «за право слухання лекцій – по 20 руб. з кожного вихованця в рік» [8, с.16]. Пропозиції зацікавили архієрея, бо були слухними, але, враховуючи ситуацію в семінарії, не могли бути введені в життя негайно, бо могли б привести до скорочення штату викладачів, погіршення становища утриманців, а отже – і без того напруженої ситуації.

Відгукнувся редактор «Подольских епархиальных ведомостей» на відкриття в Тульчині за ініціативи протоієрея В.В. Гречулевича жіночого духовного

училища, який за підтримки Консисторії придбав у Тульчині кам'яний двоповерховий будинок із садибою і на кінець червня 1865 року зібрав в училищі 17 вихованок — дочок священників ближніх до Тульчина повітів [19, с.33]. Павло Микитович детально повідав про відкриття закладу 22 липня 1856 р., у день народження імператриці Марії Олександрівни, урочистою літургією і освяченням приміщення. Це було друге в єпархії жіноче духовне училище. Водночас відбулася закладка училищної церкви, на будівництво якої дійсний статський радник О. Абаза виділив землю й пожертвував лісоматеріали [19, с.334].

П.М. Троїцький оперативно відгукнувся і на появу на Поділлі шкіл для дорослих. У статті «О школах грамотности в Подольской епархии», вміщеній у 17-му числі «Подольских епархиальных ведомостей» за 1868 рік, розкрив історію зародження і розвитку народних шкіл, причини, які гальмували розбудову на Правобережній Україні освіти для дорослих. Історичний екскурс розпочав з Петра I, який, розуміючи роль освіти у вирішенні державних справ, відкрив більше сотні народних шкіл. Цю тенденцію розвивали наступники, особливо Олександр I, Микола I. Останній, організовуючи міністерство державного майна, поставив завдання облаштувати сільські початкові школи для державних селян. Справу підтримали й окремі прогресивні землевласники, засновуючи навчальні заклади в своїх маєтках. З ліквідацією кріпосницьких порядків справа активізувалася. За даними Св. Синоду, на 1 січня 1867 р. в Російській імперії вже діяло 19436 церковнопарафіяльних шкіл, в яких навчався 383181 учень [26, с.528]. Подекуди у вихідні, після церковної служби, у школах, щоб опановувати грамотою, збиралися й дорослі. П.М. Троїцький акцентує, що на Правобережжі, яке до 1793 року входило до складу Польщі, діяли, в основному, польські навчальні заклади (ліцеї, гімназії, семінарії), і лише з приєднанням краю до Росії були зроблені перші кроки в напрямку освіти для сільських дітей. 20 червня 1867 р. обер-прокурор Св. Синоду граф Д. Толстой запропонував єпископу Подільському і Брацлавському Леонтію звернути увагу на освіту для сільського населення і дорослих, зокрема. *«Взрослые же поселяне, большинство которых доселе неграмотное вовсе, лишены возможности, хотя бы желали, получить школьное образование, по отсутствию*

специально для сего назначенных заведений, — констатував глава Св. Синоду. — Отсюда само собою возникает потребность в устройстве таких школ... Потребность эта давно уже осознана в образованнейших государствах Европы, классы для взрослых или же особые для них школы учреждены там во множестве...» [26, с.530]. У вересні 1867 року було дано розпорядження благочинним розгорнути школи або класи для дорослих на базі церковно-парафіяльних початкових навчальних закладів, використовуючи їх матеріальну базу, фонд підручників і працю вчителів. У жовтні того року такі школи почали подекуди діяти. Благочинний Літинського повіту Іван Гандзулевич доповів єпископу Леонтію, що 2 жовтня організував школу особисто, за три неділі контингент учнів з числа дорослих зріс з 12 до 20 осіб [26, с.531]. Автор статті наводить чимало інших прикладів, узагальнив проблеми і пропозиції з місць, виступаючи таким чином не просто реєстратором фактів, а й популяризатором досвіду.

Як дослідник-краєзнавець Павло Микитович залишив чимало інших документів епохи у формі статей, інформацій, репортажів [20; 25]. Останньою публікацією П.М. Троїцького, відслідкованою нами на сторінках «Подольских епархиальных ведомостей», був його репортаж про огляд єпархії, який з 17 липня по 16 серпня 1874 року здійснив глава Подільської єпархії з його участю. Цієї честі Павло Микитович заслужив багатолітньою працею. Адже попри основні обов'язки ключника і протоієрея кафедрального Іоанно-Предтечинського собору, до 1869 року, завершення двадцятирічного стажу законоучителя губерніяльної чоловічої гімназії, він виконував і низку інших громадських доручень. У 1861 і 1863 роках був наглядачем недільної школи в м. Кам'янці-Подільському, з 1868 по 1871 рік — членом училищного правління Кам'янецького духовного училища [4, с.382]. Входив до складу консисторського правління, був цензором священницьких проповідей, повчань і духовно-моральних творів, директором Комітету по тюрмах, депутатом Подільської кримінальної палати, благочинним Кам'янецьких міських церков, членом свічкового Комітету, членом Правління училищного округу Кам'янець-Подільського і Проскурівського повітів, Головою з'їзду цього округу [4,

с.384]. Всі обов'язки виконував з високою відповідальністю і наполегливістю. Це добре ілюструє його участь у роботі комітету з будівництва церкви на Польських фільварках. Саме він надсилав запрошення вірянам, добродійцям і зібрав 40 тис. руб. на побудову церкви. Якщо врахувати, що пожертви надходили не сотнями - тисячами, а рублями, що не всі відгукувалися на запрошення, то скільки ж листів треба було йому підготувати, підписати конвертів, щоби зібрати таку суму. Але відданість справі, наполегливість у досягненні мети в поєднанні з ввічливістю, толерантністю, повагою до людей завжди забезпечували успіх будь-яким його починанням. Тому й сприйняв запрошення до поїздки по єпархії, як високу нагороду. Бо за 30 років служби в Кам'янці-Подільському не мав нагоди побачити красивий подільський край, його людей, поспілкуватися з колегами — парафіяльними священиками, повітовими керівниками і благочинними. І хоч його репортаж переповнений емоціями від побаченого, все ж відтворює об'єктивну картину парафіяльного життя, постановки шкільної справи, морального виховання пастви [28].

Водночас це було й прощання з краєм, де пройшли золоті роки життя. У серпні 1874 року указом Св. Синоду був переміщений до Криму на посаду кафедрального протоієрея Олександро-Невського собору в м. Сімферополі. 15 жовтня 1874 року «Подольские епархиальные ведомости» повідомили: *«Ключник Кам'янецького кафедрального собору, колишній член Подільської духовної консисторії протоієрей Павло Троїцький переведений у відповідності з його заявою в Таврійську єпархію з наданням йому посади кафедрального протоієрея Сімферопольського кафедрального собору»* [10, с.562]. Це була висока нагорода за роки вірного служіння Православній церкві на Поділлі.

Список використаних джерел:

1. Троицкий П.Н. Братский ремесленный приют // Подольские епархиальные ведомости: неофиц. отд. 1867. 1 марта (№5). С. 155-162.
2. Двадцатипятилетие издания «Подольских епархиальных ведомостей» // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». 1886. №1. С. 1-20.
3. Енциклопедія історії України. Київ: Наук. думка, 2011. Т. 8. С. 309.

4. Кафедральный протоиерей П.Н. Троицкий: некролог // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». 1886. №19-20. С. 381-391.
5. Михалевич И.К. Каменец-Подольская гимназия: историческая записка о пятидесятилетнем ее существовании (1833–1883). Каменец-Подольск: Типогр. Под. губ. правл., 1883. X, 144, 66, СXXXIV с.: карта-схема.
6. Некролог // Таврические епархиальные ведомости: отдел неофиц. 1886. 15 февр. (№4). С. 217-225.
7. О братствах в Подольской епархии // ПЕВ. 1868. №4. С. 114-120; №6. С. 172-178.
8. Павлович А.Я. По поводу собрания наставников Подольской семинарии и членов консистории у его Преосвященства Преосвященнейшего Леонтия, епископа Подольского и Брацлавского, для рассуждения об улучшении быта семинарии // Подольские епархиальные ведомости. 1866. 1 янв. (№1). С. 5-22.
9. Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. 1869. 15 июня (№12). С. 181.
10. Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. 1874. 15 октября (№20). С. 562.
11. Пятидесятилетие епархиальных периодических изданий Подольской епархии (1862–1912) // Православная Подолия. 1912. 8 янв. (№1). С. 3-9.
12. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский: ист. описание. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1895. X, 248 с.: ил.
13. Троицкий П.Н. К духовенству Подольской епархии от редакции // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям». 1863. №1. С. 1-7.
14. Його. Каменецкий кафедральный Св. Иоанно-Предтеченский собор // Подольские епархиальные ведомости. 1862. №2. С. 28-29.
15. Його. Восстановление братства при Каменецком кафедральном Свято - Иоанно-Предтеченском соборе // Прибавление к «Подольским епархиальным ведомостям»: часть неофиц. 1863. 15 окт. (№20). С. 810-812.
16. Його. Закладка каменного моста в г. Каменце 1864 года 12 июня и речь, по сему случаю произнесенная Преосвященным Леонтием, епископом Подольским и Брацлавским // Подольские епархиальные ведомости. 1864. №13. С. 476-482.
17. Його. Православное братство при Каменецком кафедральном Свято-Иоанно-Предтеченском соборе // Подольские епархиальные ведомости: часть неофиц. 1865. 1 янв. (№1). С. 11-26.
18. Його. О приходских церковных попечительствах в Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. 1866. 15 марта (№6). С. 192-203.
19. Його. О женском для девиц духовного звания училище в местечке Тульчине Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости: отд. неофиц. 1866. 1 мая (№9). С. 329-334.
20. Його. Освящение Свято-Параскевской церкви в селе Устье Каменецкого уезда // Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. 1866. 15 нояб. (№22). С. 811-818.
21. Його. Гусятинское братство // Подольские епархиальные ведомости. 1868. №6. С. 172-178.
22. Його. Свято-Николаевское братство при церкви села Великой Вербке Ольгопольского уезда // Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. 1868. 1 мая (№9). С. 267-273.
23. Його. Православное церковное братство при Покровской церкви в селе Кривохижинцах и училищный совет в селе Долинянах Могилевского уезда // Подольские епархиальные ведомости: отд. неофиц. 1868. 1 июля (№11). С. 331-336.
24. Його. Церковное православное братство при Ямпольском городском соборе // Подольские епархиальные ведомости: отд. неофиц. 1868. 15 июня (№12). С. 373-379.
25. Його. О приходских попечительствах в Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости: отд. неофиц. 1868. 15 авг. (№16). С. 488-499.
26. Його. О школах грамотности для возрастных в Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости: отд. неофиц. 1868. 1 сент. (№17). С. 526-538.
27. Його. Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1971-72 год // Подольские епархиальные ведомости: отд. неофиц. 1872. 15 дек. (№24). С. 866-881.

28. Його. Извлечение из путевого журнала о ревизии церквей Подольской епархии его Преосвященством Высокопреосвященнейшим Леонтием, архиепископом Подольским и Брацлавским, 1874 года с 17-го июля по 16-е августа // Подольские епархиальные ведомости: отд. неофиц. – 1874. – 1 нояб. (№21). – С. 573-583.
29. Труды Подольского епархиального историко-статистического Комитета/под. ред. Н.И. Яворовского. Каменец-Подольский : Типогр. Под. губ. правл., 1895. Вип. 7. XXII, 211 с.

Микола Іванович Яворовський

Подольанин, педагог, краєзнавець, церковний і громадський діяч М.І. Яворовський народився на Вінниччині в селі Голубече Ольгопільського повіту в династичній священницькій родині. Дід Віссаріон і батько Іван були людьми освіченими, шанували книгу, думки і спостереження викладали письмово. В одинадцятому числі «Подольских епархиальных ведомостей» за 1863 р. батько Миколи вмістив повідомлення «Благодарственное молебствование, совершенное крестьянами Голубеческой волости Ольгопольского уезда по случаю введения Уставной грамоты»[3]. У літературі зустрічається дві дати його народження – 1842-ий і 10 січня 1843 року. Первинного документа, який би засвідчив цей факт, поки не знайдено. Але в "Подольских епархиальных ведомостях" є два матеріали, приурочені 25-і 35-річчю його службової діяльності, які відзначалися 24 листопада

1892 і 1902 років, схоже, в ювілейні день і рік [2]. Це дає підстави датою народження М.І. Яворовського вважати 24 листопада 1842 року.

Микола Іванович Яворовський
(1857-1919)

Достеменно відомо, що Микола Іванович закінчив Подільську духовну семінарію і, як кращий випускник, був направлений у

Київську духовну академію для здобуття вищої богословської освіти. Навчався старанно, пізнавав не тільки богословську, але й світську літературу. 1867 р. завершив повний курс й отримав ступінь кандидата богословських наук.

Того ж року приступив до обов'язків помічника інспектора Подільської духовної семінарії в приміщенні на Новому плані, куди семінаристи перебралися зі Старого міста ще 1865 р. 1868 р. почав викладати гомілетіку і літургіку. Досконало володів кількома мовами, тому 1870 року викладав і грецьку, а з 1885-го – ще й словесність та історію російської літератури. Його любов до книги, знання мов, літератури дали підстави ректору запропонувати молодому викладачеві ще й посаду завідувача фундаментальної семінарської бібліотеки, яку він обіймав упродовж 15 років, суміщаючи з викладацькою роботою [4].

У ці роки в семінарії навчався Юхим Сіцінський, здібний і дуже зацікавлений семінарист, який потягнувся до свого вчителя Миколи Івановича Яворовського, під його впливом підготував етнографічну розвідку «Народное предание о полозе» [5]. Ю. Сіцінський не раз бував удома в М.І. Яворовського, користувався бібліотекою, отримував консультації. Ці стосунки витримали перевірку часом, бо їх єднала любов до Поділля, вивченню якого присвятили все життя.

Свою педагогічну і бібліотечну діяльність Микола Іванович успішно поєднував з науково-дослідницькою, і вже в перші роки перебування в Кам'янці-Подільському опублікував в «Подольских епархиальных ведомостях» етнографічний нарис про побут подільських сільських священників та історичну розвідку про спробу католицького єпископа ще в XIII ст., у час княжіння Данила Галицького, підпорядкувати собі православну церкву в Південно-Західному регіоні [6]. Цілком ймовірно, що талановитий дослідник, який до того ж вправно володів пером, 1868 р. був залучений до праці в Подільському єпархіальному історико-статистичному Комітеті, бо вже на цьому початковому етапі діяльності після П. Гліщинського й М. Орловського зайняв одне з провідних місць у підготовці нарисів-описів церков і парафій, зокрема, рідного села Голубече на Вінниччині, м. Гусятин, м. Бар та Барського Свято-Покровського монастиря [7]. У першому випуску «Трудов Комитета для историко-статистического описания

Подольской епархии», що побачили світ 1876 р., представив ґрунтовні історико-статистичні описи м. Жванця, сіл Ісаківці, Устя з приписаними до нього Цвіклівцями і Кізям, які зайняли більше половини збірника [8].

Достовірно відомо, що 1883 р. серед семи членів Комітету – М. Симашкевич, С. Струменський, М. Доронович, С. Лобатинський, О. Длугопольський, М. Багинський – був і М. Яворовський [9], у другій половині 80-их обраний керуючим справами і казначеєм Комітету – фактичним координатором роботи колективу дослідників подільської старовини.

Окремого дослідження заслуговує редакторську діяльність Миколи Івановича. Його талант дослідника, помножений на знання кількох мов і, у першу чергу, російської, загальноживаної у той час, логічно привів його до обов'язків редактора «Подольских епархиальных ведомостей», які виконував протягом 1883-1892 рр. [10]. Часопис виходив у книжковому форматі, річне видання складало 120 друкованих аркушів – більше 2500 сторінок тексту. Отже, за 9 років праці йому довелося відредагувати більше 25 тис. сторінок офіційних документів, наукових, науково-популярних, бібліографічних матеріалів, щоразу брати на себе відповідальність за граматичний, фактологічний і технічний рівень видання.

Цілком логічно, що обов'язки редактора додатків до «Подольских епархиальных ведомостей», збірників наукових праць під назвою «Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии», теж перейшли до нього. Третій випуск Праць (1887), за ним четвертий (1889) і п'ятий (1891), вийшли під редакцією М.І. Яворовського. Вони представили краснорядному активу – творцям історико-статистичних описів церков і парафій – багатий джерельний матеріал, результат багаторічної праці членів Комітету над розробкою історичних рукописних матеріалів, які стали документальною базою підготовки, доопрацювання і публікації у наступних шостому, сьомому, дев'ятому, одинадцятому випусках Праць історико-статистичних описів церков і парафій усіх 62 благочинних округів Подільської епархії. Окрім 3, 4 і 5, Микола Іванович редагував і наступні п'ять випусків – 6, 7, 8, 10, 11, два із них, 10 і 11-й, у співпраці

з Ю.Й. Сіцінським. Власне, до восьми випусків Праць із дванадцяти він доклав зусиль як творець збірників – організатор матеріалів, їх редактор.

1886 року стався крутий поворот у долі М.І. Яворовського – 11 лютого він очолив Кам'янецьке духовне училище для хлопчиків. Дев'яте число «Подольских епархиальных ведомостей» в офіційній хроніці, як тоді водилося, повідомило громадськість про переміщення колишнього доглядача училища ієромонаха Климента на посаду інспектора Вологодської духовної семінарії і призначення на його місце викладача Подільської духовної семінарії колежського радника М.І. Яворовського [11]. Так закінчилася дев'ятнадцятилітня його праця в семінарії і розпочалася кар'єра керівника одного з провідних духовних навчальних закладів Поділля, яка тривала 16 років, до виходу Миколи Івановича як державного службовця у відставку.

Училище мало на той час майже 70-річну історію і в своєму розвитку пройшло кілька етапів. 1817 року за рахунок нижчих класів Подільської духовної семінарії виділилося в окремий духовний навчальний заклад, мета якого полягала в підготовці учнів до вступу в семінарію. Вони вивчали катехізис, церковну історію, арифметику, географію, правопис, мови російську, грецьку. Вивчення цих предметів відбувалося в нижчому і вищому відділеннях протягом 4 років. Очолював училище смотритель, якого, як і всіх учителів, призначало правління семінарії, воно ж і контролювало діяльність колективу.

1837 року училище із-за тісноти перейшло в орендований будинок Генрієти Фрейгенової, що знаходився на Польських фільварках внизу при підйомі дороги від річки наверх [12]. Із-за нестачі приміщень 1847 року два нижчих парафіяльних класи були переведені в с. Привороття, згодом – у Бар, а вищі класи – в Дунаївці, у приміщенні закритого католицького монастиря. Займались вони в Дунаївцях до 1855 року – часу з'єднання з Приворотськими [13]. 1859 року училище повернулося до Кам'янця-Подільського, оскільки матеріальна база Барського училища виявилася неспроможною забезпечити нормальні умови для його функціонування, а також через безкінечні скарги монахів, у життя яких навчальний заклад привносив дискомфорт. Училище налічувало 183 учнів [14]. До 1865 р. воно

розташовувалося в будинку Блінштейна на Польських фільварках і перебралося в Старе місто, як тільки семінарія перейшла в побудований на Новому плані новий просторий корпус.

У ході духовно-навчальної реформи 1867 року становище училища поліпшилося: зріс рівень зарплати доглядача і учителів, зміцніла матеріальна база, поліпшився благоустрій, стан класних кімнат, гуртожитку, їдальні, училищна бібліотека щороку отримувала 150 крб. на комплектування фонду, була встановлена платня лікарю училищної лікарні, яка функціонувала з 1861 р., 1872 року почала діяти училищна домова церква. Відбулося й адміністративне перепідпорядкування училища – воно вийшло з-під влади семінарського правління у відання духовно-навчального Комітету, почало обирати своє правління в складі доглядача, його помічника, двох учителів і двох представників місцевого духовенства, самостійно вирішувати питання внутрішнього життя, а більш складні, які стосувалися пошуку коштів, виносили на розгляд єпархіальних училищних з'їздів [15].

За рік праці на посаді керівника закладу М.І. Яворовський домогся серйозних зрушень в усіх напрямках його роботи. 1887 р. ревізор С.І. Миропольський констатував: *«Учебная часть училища находится в состоянии настолько удовлетворительном, что училище по успехам обучения занимает первое место в ряду других училищ Подольской епархии, почти все оканчивающие курс в сем училище воспитанники в последние годы были удостоиваемы переводом в семинарию, где также занимали и занимают высшие места по успехам. Этим училище обязано и хорошему в общем составу преподавателей и особенно заботливости правления об устранении причин малоуспешности учащихся... Воспитательная часть поставлена в училище удовлетворительно. Ученики вообще скромны и религиозны...»* [16].

1886 року М.І. Яворовський прийняв училище в складі чотирьох основних і одного підготовчого класів: у підготовчому – 15 учнів, I-му – 36, II – 22, III – 23, IV – 14, всього 110 учнів. Із зростанням авторитету закладу зростала й кількість вихованців, наступного 1887 року їх було вже 149, 1889 р. – 164, 1891 р. – 172.

Постало навіть питання будівництва нового приміщення для училища, чим досить діяльно зайнявся новий керівник, на Польських фільварках придбана садиба, складений проект і кошторис будівництва, почалося накопичення коштів [17]. Питання будівництва неодноразово порушував він на засіданнях Подільської єпархіальної училищної ради, членом якої був, на єпархіальних з'їздах.

Зростання авторитету Миколи Івановича засвідчив і факт делегування його від Подільської єпархії до Києва на святкування 900-річчя хрещення Русі й обрання членом-кореспондентом церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії. Як учасник ювілейних святкувань у Києві М.І. Яворовський зробив усе, щоби пам'ятно відзначити цю подію і в стінах свого училища. Святкування відбулося дещо пізніше, 30 вересня, після повернення учнів з канікул. Про рівень заходу може свідчити факт участі в ньому глави Подільської єпархії преосвященнішого Доната, а також ректора Подільської семінарії та кафедрального протоієрея. Після доповіді учителя К.С. Добровольського, виступу архієрея Доната учням були роздані книги про життя і діяльність святого Володимира, учнівський хор виконав кантату на честь Кирила і Мефодія – просвітителів слов'ян: «Славяне! Песню високой...», урочисті піснопіви «Достойно есть» і «Боже, Царя храни». Керівник училища організував для гостей святковий прийом [18].

Питання освіти знайшли також відображення в його науково - педагогічних публікаціях. 1877 р. порушив він питання діяльності братської школи в Кам'янці-Подільському [19], 1879-го – висловив ряд думок щодо минулого освіти в Росії і ходу її реформування в 70-х роках XIX ст., 1883 р., напередодні з'їзду Кам'янецького училищного округу, висловився з приводу постановки духовної освіти в єпархії, вніс пропозиції щодо її удосконалення [20]. 1888 р. на сторінках «Подольских єпархиальных ведомостей» торкнувся історії приміщень Кам'янецького духовного училища, спрямовуючи думку читачів, у першу чергу, єпархіального духовенства, на пошук коштів для будівництва нового училищного приміщення [21]. Не залишав поза увагою проблеми освіти, виховання і в наступні роки, активно впроваджував у навчально-виховний процес елементи історії,

етнографії Поділля, залучаючи викладачів, кращих вихованців до краєзнавчого пошуку [22]. Училищний лікар Й. Ролле, а 1890 р. помічник доглядача І. Олесницький та викладач К. Добровольський були обрані дійсними членами Подільського єпархіального історико-статистичного комітету [23].

До 50-річчя від дня народження і 25-річчя службової діяльності підійшов з чималим доробком, заслугами й високим авторитетом. Був нагороджений орденом св. Анни II ст. А після ревізії училища членом-ревізором Учбового комітету при Синоді С.І. Миропольським представлений до ордена св. Володимира IV ст. Ювілей урочисто відзначили 24 листопада 1892 р., з дозволу єпископа Димитрія в училищній церкві відбулися подячні моління, ювіляру піднесена ікона святителя Миколая Чудотворця, на його честь виголошені промови, виконані духовні пісенні твори [24].

Важливе місце в житті М.І. Яворовського займала духовно-громадська діяльність. Він був членом Кам'янець-Подільського православного Св. Іоанно-Предтеченського братства, допомагав братській ремісничій школі, в якій діти селян, міщан, духовенства вивчали як загальноосвітні предмети, так і оволодівали професіями. 1910 року із 66 учнів 21 навчався столярної, токарної, чоботарної справи [25].

Увесь вільний від службової діяльності час віддавав історико - краєзнавчим заняттям, роботі Подільського єпархіального історико - статистичного комітету. Саме М.І. Яворовський на засідання Комітету 29 жовтня 1889 р. вніс пропозицію облаштувати єпархіальне Давньосховище, де можна було б зберігати предмети старовини, архівні матеріали, рукописи, книги. Пропозиція була прийнята з високим ентузіазмом, кафедральний протоієрей М.З. Доронович навіть запропонував розмістити музей у лівій галереї кафедрального собору. Була обрана комісія з трьох осіб – М.З. Доронович, В.С. Якубович та Ю.И. Сіцінський – для підготовки проекту облаштування Давньосховища. 15 грудня 1889 р. глава Подільської єпархії Донат затвердив проект резолюцією *«Господь да благословит доброе и полезное для науки дело»*, завідуючим Давньосховища призначив В.С. Якубовича, секретарем Комітету в справах Давньосховища – Ю.Й.Сіцінського.

Сам єпископ Подільський Дмитрій взявся керувати облаштуванням музею. 30 січня 1890 р., у день загального зібрання Комітету, відбулося урочисте відкриття єпархіального Давньосховища. Спочатку в церкві Троїцького монастиря відбувся молебень. А далі засідання продовжилося в покоях єпископа Дмитрія його ж промовою про значення збирання, збереження і популяризації пам'яток старовини, був прочитаний «Проект облаштування в Кам'янці-Подільському єпархіального церковного Давньосховища», власне – правила його діяльності, свого роду перший статут, і проголошено таким чином створення в Кам'янці музею церковної старовини [26]. Ця подія знайшла відгук у пресі, «Киевлянин», «Новом времени», «Свете», «Киевской старине». Остання підкреслила: *«Приветствуя новое учреждение и желая ему полного процветания, не можем не высказать пожелания, чтобы в других городах края завелись подобные музеи, где бы сохранялись исчезающие теперь бесследно памятники прошлого»* [27]. Цього ж року відбулося вдосконалення структури Комітету, він був поділений на почесних, дійсних і членів-змагальників, яких 1890 р. було 53 [28].

Микола Іванович не тільки ініціював добрі справи, але й власним прикладом заохочував членів Комітету до науково-громадської діяльності. 1889 р. Завершив редагування IV випуску Трудов, у 9-му числі «Подольских єпархиальных ведомостей» вмістив статтю з історії колишньої Миколаївської церкви. З гонорару за редагування IV випуску Трудов 50 крб. пожертвував на вікна для Давньосховища [25]. Того ж 1889 року окремою книгою опублікував документальні матеріали про парафію свого батька під назвою «Церковно-приходские документы XVIII и начала XIX вв. с. Голубече Ольгопольского уезда». А 18 вересня, дізнавшись, що в Бакоті знайдено старовинні печери, разом з Ю.Й. Сіцінським виїхав на місце, обслідували розкопані селянами входи, коридори, гробниці, окремі пам'ятники привезли до Кам'янця, а інформацію про Бакоту повідомили В.Б. Антоновичу, який у наступні роки організував розкопки монастиря [29].

Сприяв М.І. Яворовський поширенню в єпархії виданих П.М. Батюшковим книг «Подолия». Як фактичний керівник Комітету дбав про налагодження

контактів з дослідниками, науковими й навчальними закладами. Побувавши в Одесі, встановив зв'язок з викладачем Одеської духовної семінарії Львом Степановичем Мацевичем, залучив його до пошукової діяльності, поповнення Давньосховища та бібліотеки предметами старовини, книгами, зініціював прийняття його 18 вересня 1892 р. у дійсні члени [30].

Після створення 1890 року Давньосховища, 1892 року – Єпархіальної бібліотеки, змін у структурі членства, виникла потреба відобразити це в статуті. 27 січня 1894 р. на засіданні Комітету була створена комісія з підготовки проекту статуту, яку очолив М.І. Яворовський. 6 лютого на річних загальних зборах членів Комітету проект був обговорений, доповнений і згодом представлений Св. Синоду на затвердження, яке в жовтні того ж року відбулося. «Устав Подольського єпархиального историко-статистического Комитета и состоящих при нем церковного Древнехранилища и Епархиальной библиотеки» у 23 параграфах зафіксував зміни, що сталися, унормував діяльність згаданих структур, визначив мету і завдання їх функціонування, права та обов'язки, став каталізатором діяльності на наступні десять років [31].

Подільський єпархіальний історико-статистичний Комітет надавав великої уваги веденню церковних літописів – важливого джерела фактів [32]. 1896 року Комітет запросив від благочинних інформацію про те, як і чи в усіх парафіях вони ведуться. Оскільки не всі священники знали, яку інформацію в них поміщати, 1897 року були підготовлені і направлені в кожну церкву друковані програми-анкети, а згодом – спеціальні бланкові книги для літописів, які треба було заповнити по розділах на основі документів, переказів і повернути до Комітету. Планувалося на основі тих записів, а також за рахунок напрацьованого членами Комітету і опублікованого джерельного матеріалу, завершити складання коротких описів усіх парафій, здійснити їх опублікування [33], 1898 року розподілили цю роботу між членами Комітету. У результаті 1901 року описи побачили світ у редактованому Ю.Й. Сіцінським з допомогою М.І. Яворовського ІХ-му випуску «Трудов» на 80 друкованих аркушах [34].

5 лютого 1895 р. відбулися річні збори, на яких Микола Іванович оголосив доповідь «Религиозна жизнь Подолии перед воссоединением с Россией». Відповідно до § 17-го нового статуту відбулися вибори: керуючим справами, редакційною частиною і казначеєм знову обрали М.І. Яворовського, секретарем Комітету і завідувачем Давньосховища – Ю.Й. Сіцінського, завідувачем Єпархіальної бібліотеки – священника П.Ф. Вікула [35]. Того ж року М.І. Яворовський і Ю.Й. Сіцінський були обрані делегатами XI археологічного з'їзду, який 1899 р. мав відбутися в Києві. Вони сконцентрували зусилля на відборі для експонування під час роботи з'їзду близько 100 пам'яток подільської старовини [36].

1902 рік змінив звичайний ритм життя Миколи Івановича. 24 листопада йому виповнилося 60 років і 35 років службової діяльності, і він, як службовець, пішов у відставку в чині статського радника з трьома високими відзнаками – орденами Станіслава II ст., св. Анни II ст., св. Володимира IV ст. [37]. У звіті Комітету за 1903 рік, де подано список його членів, посада «смотритель Каменецкого духовного училища» проти його прізвища вже закреслена. Її посів Опанас Захарович Неселовський – викладач Подільської духовної семінарії. У звіті Комітету за 1904 рік у списку чітко видруковано новий статус обох: М.І. Яворовський – статський радник, О.З. Неселовський – смотритель Кам'янецького духовного училища. Микола Іванович ще з більшим запалом віддався улюбленій справі – краєзнавству.

Наприкінці 1902 року постало питання реорганізації Комітету в історико-археологічне товариство з ширшими можливостями досліджувати не тільки церковну, але й світську історію. Був вироблений проект статуту з пропозицією перейменувати Комітет. У квітні 1903 р. проект був направлений Синоду і 29 вересня затверджений. Синод постановив: «*Діючий у м. Кам'янці-Подільському Єпархіальний історико-статистичний Комітет реорганізувати в Церковне історико-археологічне товариство і статут цього Товариства затвердити*» [38]. 26 жовтня відбулися загальні збори, оголошений указ Синоду, прийнята постанова. Головою Товариства і завідувачем Давньосховища був обраний Ю.Й. Сіцінський, його заступником і казначеєм – М.І. Яворовський, секретарем і завідувачем

Єпархіальної бібліотеки – М.І. Бичковський. На цей час у складі Товариства налічувалося 157 осіб – 8 почесних, 72 дійсних і 77 членів-змагальників [39].

Чимало зусиль Миколи Івановича забирали організаційно-господарські питання. 1903 року Давньосховище і 2 бібліотеки – наукова та єпархіальна – перебралися в подомініканські приміщення, місця стало більше, вдалося оформити ширші експозиції, виділити кімнату для читальні [40]. І все ж ці приміщення були тимчасовим притулком музею і не забезпечували його достатньою для експонування зібраних музейних предметів площею. Тому був узятий курс на побудову окремого приміщення для Товариства, Давньосховища і Єпархіальної бібліотеки. З 1903 р. за постановою єпархіального з'їзду на побудову музею почалося відчислення одного відсотка з прибутку свічкового заводу, що 1903-1904 рр. дало 1765 крб. [41]. Події 1905-1907 рр. посилили сподівання на демократизацію життя в Україні і Микола Іванович зайняв своє місце в цих процесах, одним з перших вступивши до подільської «Просвіти». Віктор Приходько в книзі «Під сонцем Поділля» згадує його, *«старенького, маленького і загальновідомого на Поділлі»*, великого просвітника, історика-краєзнавця [42].

Микола Іванович був талановитим дослідником. Його наукові інтереси відзначалися широким діапазоном. Насамперед, він – церковний історик як за освітою, службовою діяльністю, так і сімейним вихованням. Починав з етнографічних замальовок про традицію скликання на церковну службу з допомогою дзвонів, клепал, билів [43], про деякі церковні обряди. В історичному минулому шукав уроки для удосконалення тодішнього церковного життя [44]. Чимало уваги приділив історії унії, переходу від унії до православ'я після приєднання краю до Росії, ролі митрополита Литовського Йосифа Семашка в об'єднанні уніатів 1839 р. [45]. Серед його розвідок вагоме місце зайняла історія конкретних церков і парафій, раніш згаданих та кам'янецьких Хресто-Воздвиженської на Карвасарах і Миколаївської церков, печерної церкви в с. Берізки-Бершадські Ольгопольського повіту [46]. Його «Исторические сведения о Каменце - Подольском и его православных церквах в связи с гражданскою и церковною жизнью Подолии» публікувалися протягом 1889-1891 рр. у восьми

випусках «Подольских епархиальных ведомостей» [47]. 1897 р. у III випуску Трудов вмістив статтю про церковно-релігійне життя на Поділлі перед возз'єднанням з Росією [48]. Як член Комісії брав активну участь у підготовці і відзначенні 100-річчя Подільської єпархії, виступав на ювілейних урочистостях з промовою, опублікованою в «Подольских епархиальных ведомостях» і спецзбірнику «Святкування сторіччя Подільської єпархії».

Його наукові дослідження, опубліковані праці вирізняє вмале поєднання церковної і світської історії краю. Це прослідковується в ранніх історико-статистичних описах Жванця, Ісаковець, Устя, Цвіклівців, Кізя, Голубечого, Бара, Гусятини, нарисі «Подолія 100 лет тому назад и в настоящее время» [49] і, особливо – у праці «История гражданской и церковной жизни Подолии» (1912) [50]. Він використав низку фактів із праць М. Симашкевича, Ю. Сіцінського, виданої П. Батюшковим «Подолія» та інших джерел. Виклад логічний, гарна, дещо охудожнена мова, чітка структура: три розділи (періоди), які, у свою чергу, діляться на підрозділи й послідовно розкривають історію церковно-релігійного життя на Поділлі за князів Коріатовичів, литовсько-польської доби, після приєднання краю до Росії. Історичне полотно складає тло церковної історії, написаної тенденційно, з проросійських позицій. Достатньо зауважити, що в книзі на 88 сторінок автор жодного разу не вжив термінів «Україна», «українець», «український», натомість скрізь і всюди – «Юго - Западный край», «русский народ Подолии», «малорусский язык» тощо. Це відповідало духові часу й було наслідком жорсткої цензури і контролю з боку російської адміністрації за друкованим словом, гонінь, яких зазнавали прихильники українського відродження, зокрема, викладач Кам'янецької гімназії Трохим Іллч Біленький, який за українофільські настрої «удостоївся» перевезу на Кавказ, де і помер.

Данину уваги віддав Микола Іванович етнографічним дослідженням. Знав усну народну творчість краю, збирав легенди, перекази, думи і, як водилося тоді, використовував фольклорно-етнографічні матеріали в своїх творах. 1878 року в одинадцяти подачах «Подольских епархиальных ведомостей» розповів про традицію медоваріння, дав історію появи та аналіз змісту різдвяних колядок [51].

1891 року опублікував народний переказ з с. Маньківка про самітника-аскета, на 38 журнальних сторінках оповів про католицький відпуст і народний ярмарок у містечку Тинна Ушицького повіту [52], у замітці про залучанські печери ґрунтовно описав їх стан, подав легенду про розправу татар над жителями сіл Залуччя і Нігина, які сховалися в них. Ця легенда стала ще одним свідченням жорстокого характеру набігів і способів порятунку й протистояння, які застосовувало подільське населення [53]. Великий резонанс мали опубліковані М.І. Яворовським нариси з побуту сільських священників Поділля [54].

Історія – це події, факти у просторі і часі, творцями яких є люди. Тому Микола Іванович, як дослідник, не обійшов увагою цікаві постаті подільської історії. Серед його публікацій – легенда про П.Х. Вітгенштейна, нарис діяльності митрополита Йосифа Семашка, подільського архієрея Дмитрія Самбикіна [55]. Варто підкреслити особливий характер тогочасних некрологів. Вони писалися не як формальна данина «групи товаришів» пам'яті покійного, а як добротний, досить об'ємний нарис, в якому ґрунтовно висвітлювався життєвий шлях покійного, досягнення – творчі, наукові, господарські, політичні чи військові, а особистість залишилася надовше в пам'яті та історії. Такою повнотою, людською теплотою і щирістю відзначаються написані М.І. Яворовським некрологи М.З. Дороновича [56], кафедрального протоієрея, церковного історика, пам'яткоохоронця, С.М. Лобатинського – однолітка і земляка Миколи Івановича, який одночасно з ним навчався в Подільській духовній семінарії, Київській духовній академії, згодом працював у Подільській духовній семінарії, жіночому духовному училищі, був настоятелем Петро-Павловської церкви і, водночас, діяльним членом Комітету, опублікував історико-статистичні описи Тульчина, Тиврова, парафій і церков Брацлавського повіту, десятки інших статей, розвідок, заміток, передав історико-археологічному товариству свою бібліотеку [57]. Документальною добротністю позначені спогади Миколи Івановича про Й.Й. Ролле з приводу десятиріччя його смерті, про М.Ф. Багинського і М.С. Гогоцького. Такі публікації зберігають джерельну цінність і використовуються сучасними науковцями навіть у дисертаційних дослідженнях [58].

У полі зору М.І. Яворовського була бібліотечна справа, їй присвятив він 15 років праці на посаді завідувача семінарської книгозбірні, разом з Ю.Й. Сіцінським був творцем Єпархіальної бібліотеки, а також – наукової бібліотеки Комітету й Товариства, сприяв їх комплектуванню. У ряді статей обґрунтував важливе значення книги для подолання неграмотності, неучтва, темноти, аморальних проявів і пияцтва. У статті «О церковно-приходских библиотеках» твердив, що головним засобом проти *«народної недуги»* є піднесення інтелектуального і морального рівня народних мас з допомогою освіти, а *«важливим засобом і зброєю для досягнення цієї мети може бути читання книг»*. Він закликав пастирів взяти на себе облаштування народних бібліотек, організувати голосні читки і в такий спосіб будити інтерес пастви до книги, до навчання, дав низку рекомендацій священникам щодо формування книжкового фонду, читацького репертуару, ведення каталогу, організації роботи бібліотеки [59].

М.І. Яворовський був не тільки дослідником, організатором подільського краєзнавства, а його першим істориком. За його участі з 1890 року формувалися і публікувалися в «Подольских епархиальных ведомостях» й окремими брошурами щорічні звіти про роботу Подільського єпархіального історико-статистичного комітету та Подільського церковного історико-археологічного товариства, особливо та їх частина, що стосувалася надходжень до Комітету, Давньосховища, бібліотек, поповнення і витрачення фінансових ресурсів. Не раз робив він повідомлення на засіданнях Товариства про науково-краєзнавчу діяльність його членів. Великий інтерес дослідників історії подільського краєзнавства викликають його публікації «Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии» (1883), «Очерк научной деятельности историко-статистического комитета за прежнее время с 1866 г. по 1903 г.» (1903), доповідь «О деятельности Общества в деле изучения истории Подолии и собирания памятников местной старины» (1906) [60].

На жаль, ми мало знаємо про М.І. Яворовського як поета. А він писав, особливо з нагоди важливих подій, ювілеїв. В оді на честь Олександра II – славив його, що зняв кайдани з народу:

Затем избавленье от тяжкого рабства
И горькой неволи миллионов народа,
Который, как узник, сняв бремя цепей,
Воспрянул для жизни. Воскресла свобода! [61].

Ідея єдності слов'ян і першості серед них росіян проходить через «Стихотворение к юбилею просветителей славянских» – поетичний твір, присвячений пам'яті Кирила і Мефодія [62]. Побачив світ вірш-присвята Подільській духовній семінарії з нагоди її 100-річчя. Були й інші поезії, і не тільки патріотичного, а й ліричного характеру, але їх ще треба віднайти.

1914 року відбулися останні вибори ради Товариства. Микола Іванович й надалі, до кінця свого земного життя, залишався товаришем голови і казначеєм, разом зі своїм учнем і соратником Юхимом Йосиповичем Сіцінським очолював одну з кращих краєзнавчих інституцій Поділля в екстремальний для краю час – роки Першої світової війни, національно-визвольної боротьби, утвердження Української державності [63]. У списку членів Подільського церковного історико-археологічного товариства на 22 червня 1919 р. Микола Іванович числиться ще заступником Голови і казначеєм [64]. У тому складі Товариства з'явилися прізвища викладачів відкритого 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільського державного українського університету: серед почесних членів – ректора професора І.І. Огієнка, серед дійсних – професорів О.Г. Білецького, В.О. Біднова, П.Г. Клепатського, П.В. Клименка, І.А. Любарського, К.В. Широцького, доцента Л.Б. Бялковського.

З приходом більшовицьких військ для членів Товариства наступила пора важких випробувань, вони були витиснуті новою владою на задній план наукового й суспільного життя, чимало з них зазнали репресій. М.І. Яворовський вже не був ні учасником, ні свідком цих подій – 8 грудня 1919 року він покинув світ земний. Похований на руськофільваровецькому кладовищі в Кам'янці-Подільському.

Список використаних джерел:

1. Яворовський Микола Іванович // Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-

- Поділ. міськ. друк., 1993. С.409; Його. Подвижник на тлі історії Поділля Микола Яворовський // *Kamieniec Podolski: studia z dziejow miasta i regionu / pod red. Feliksa Kiryka*. Krakow: Wydwo naukowe AP, 2000. S.279-281; Кошель О.М. Між церквою і наукою: іст. нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865-1920). Київ; Кам'янець-Поділ.: Центр поділлязнавства, 1998. 69 с. [Про М.І.Яворовського на С.3, 17-18, 21-22, 26, 30, 66]; Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ: Рідний край, 1995. С.29-30; Його. Під егідою Українського комітету краєзнавства. - Кам'янець-Поділ.: Абетка-Нова, 2004. С.14-15.
2. Двадцятипятилетие служебной деятельности доглядача Каменецкого духовного училища Н.И.Яворовского // ПЕВ. 1893. №1. С.13-16; 35-летие духовно-учебной деятельности доглядач Каменецкого духовного училища Николая Ивановича Яворовского // ПЕВ. 1903. №8. 22 февр. С.195-197.
 3. Яворовский И. Благодарственное молебствование, совершенное крестьянами Голубеческой волости Ольгопольского уезда по случаю введения Уставной грамоты / свящ. Иоанна Яворовского // ПЕВ. 1863. №11. С.477.
 4. 25-летие духовно-учебной деятельности... С.195.
 5. Сецинский Е.И. Народное предание о полозе // Подольский листок. 1881. № 58.
 6. Яворовский Н.И. Очерки из быта сельских священников Подольской епархии // ПЕВ. 1867. №24. С.829-837; 1868. №1. С.16-27; Его. Попытка римского епископа подчинить своей власти юго-западную русскую церковь в XIII столетии, во время княжения Даниила Романовича Галицкого // ПЕВ. 1869. №3. С.91-100; №4. С.141-155.
 7. Его. С. Голубече: историко-статистическое описание церкви и прихода с.Голубечега Ольгопольского уезда // ПЕВ.1872. №8. С.280-303; №9. С.318-246; Його. Историко-статистическое описание г. Бара и заштатного Барского Свято-Покровского монастыря // ПЕВ. 1875. №12. С.356-369; №16. С.473-484; №17. С.502-512; №18. С.533-548; Його. Историко-статистическое описание м. Гусятина и церквей его // ПЕВ. 1876. №19. С.206-208; №20. С.209-216; №21. С.217-224; №23; №24; 1877. №1, 4, 5, 6.
 8. Его. Историко-статистическое описание м. Жванца, его церкви и прихода // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. Каменец - Подольск.: Тип. наслед. Д.Крайза, 1876. Вып.1. С.90-151; Его. Историко-статистическое описание церкви и прихода с. Исаковец // Там же. С.174-283; Его. Историко-статистическое описание церкви и прихода с. Устя с приписанными к нему с. Цвикловцами и деревней Козей // Там же. С.321-360.
 9. Яворовский Н.И. Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии // ПЕВ. 1883. №44. С.838.
 10. Пятидесятилетие епархиальных периодических изданий Подольской епархии (1862-1912 г.) // Православная Подолия. 1912. №1. 8 янв. С.6.
 11. Распоряжения по духовно-учебному ведомству // ПЕВ.1886. №9. С.85.
 12. Олесницкий И.А. Исторические сведения о Каменецком и Барском духовных училищах // Каменец-Подольский: Типогр. Под. губ. правл., 1891. С.3.
 13. Там же. С.4.
 14. Там же. С.40.
 15. Там же. С.44-51.
 16. Там же. С.52.
 17. Там же.
 18. Креминский П. Празднование Каменецким духовным училищем 900-летия крещения Руси // ПЕВ. 1892. №39. 26 сент. С.1043-1044.
 19. Яворовский Н.И. О средствах к поддержанию братской школы и приюта в г. Каменце-Подольском // ПЕВ. 1877. №17. С.512-520.
 20. Его. По поводу предстоящего съезда Каменецкого училищного округа 18 апреля сего года [1883] // ПЕВ. 1883. №11. С.223-233.

21. Его. Существующие ныне задания Каменецкого духовного училища в их прошедшей судьбе // ПЕВ. 1888. №38. С.871-899.
22. Его. Объединение духовенства с народом посредством школы // ПЕВ. 1897. №2. С.25-31.
23. Заседания Подольского епархиального историко-статистического Комитета и поступления в епархиальное Древнехранилище // Отчет Подольского епархиального историко-статистического Комитета и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1891. С.7.
24. Двадцатипятилетие служебной деятельности... С.13-14.
25. Отчет о деятельности православного Св. Иоанно-Предтеческого братства за 1910 год (47-й год существования) // Православная Подолия. 1912. №1. 8 янв. С.15.
26. Отчет Подольского епархиального историко-статистического Комитета и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год. Кам.-Подольск.: Тип. Под. губ. правл., 1891. С.2-3.
27. Киевская старина. 1890. Июнь. С.552.
28. Заседание Подольского епархиального историко-статистического Комитета и поступления в епархиальное Древнехранилище (апрель-июнь 1891 г.) // Отчет Подольского епархиального историко-статистического Комитета и учрежденного церковно-исторического Древнехранилища за 1891 год. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1892. С.1.
29. Матеріали поїздки і наступних розкопок знайшли відображення в статті Ю.Й. Сіцінського «Розкопки Бакотського монастирища в 1892 году», опублікованій у 39 номері «Подольських епархиальних ведомостей» (С.706-708) за 1892 рік.
30. Собрание Подольского епархиального историко-статистического Комитета и поступления в церковно-историческое Древнехранилище // Отчет Под. епарх. ист.-стат. Комитета и учрежденного им церк.-ист. Древнехранилища за 1892 год. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1892. С.1.
31. Устав Подольского епархиального историко-статистического Комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки. – Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1895. С.1-4.
32. Предписание духовенству завести в приходах церковные летописи // ПЕВ. 1868. №22. С.418.
33. Отчет Подольского епархиального историко-статистического Комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897-1900 гг. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1907. С. 5-6.
34. Труды Подольского церковного историко-археологического Общества / под ред. Е. Сецинского, Н. Яворовского. Кам.-Подольск: Тип. Св.-Троиц. брат., 1911. Вып.11 529 с.: ил.
35. Отчет Подольского епархиального историко-статистического Комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1895 год. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1896. С.3.
36. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897-1900 гг. С.7.
37. 35-летие духовно-учебной деятельности доглядача Каменецкого духовного училища Николая Ивановича Яворовского... С.195.
38. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1903 год. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1904. С.1.
39. Там же. С.2-3.
40. Там же. С.4-5.
41. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1905 год. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1906. С.3.
42. Приходько В. Під сонцем Поділля. Вид. 4-е. Нью-Йорк; Мюнхен: Криниця, 1967. Ч.1. С.116.
43. Яворовский Н.И. О созывании к богослужению в древности: о церковных билах, клепалах и колоколах // ПЕВ. 1871. №14. С.605-614; №15. С.645-654.
44. Его. Уроки для настоящего из прошедшей церковно-приходской практики в нашем крае // ПЕВ. 1877. №17. С.507-512; №18. С.532-541.

45. Его О митрополите Литовском Йосифе Семашко и воссоединении униатов в 1839 году // ПЕВ. 1894. №18-19. С.311-317; №20. С.339-347; №21. С.367-372.
46. Его. Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковь на Карвасарах // ПЕВ. 1892. №20. С.335-348; Його. Заметка о пещерной церкви в с. Березках-Бершадских Ольгопольского уезда // ПЕВ. 1891. №18. С.364-369.
47. Его. Исторические сведения о Каменце-Подольском и его православных церквях в связи с гражданской и церковной жизнью Подолии // ПЕВ. 1889. №19. С.407- 419; №21. С.463-471; №24. С.555-563; №27. С.628-637; №30. С.701-711; №51 С.1299-1313; 1890. №9-10. С.211-214; 1891. №32. С.759-764.
48. Его. Религиозная жизнь в Подолии в конце прошлого века, перед воссоединением ее с Россией // Труды Подольского епархиального историко-статистического Комитета / под ред. Н. Яворовского, Е. Сицинского. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1897. С.195-209.
49. Его. Подолия сто лет тому назад и в настоящее время // ПЕВ. 1892. №1. 4 янв. С.10-16.
50. Его. История гражданской и церковной жизни Подолии. Каменец-Подольск: Тип.: Св.-Троиц. братства, 1912. 88 с.
51. Его. Медоварение на Руси и остатки его при церквях Подольской епархии // ПЕВ. 1878. №6. С.247-251; №7. С.277-285; №8. С.311-317; №9. С.324-331; №10. С.359- 366; №11. С.405-412; №12. С.448-459; №13. С.483-489; №15. С.555-565; №18. С.643- 650; №19. С.673-685; Його. Старинная Рождественская колядка // ПЕВ. 1882. №52. С.644-645.
52. Его. Народное предание с.Маньковки об отшельнике XVIII столетия // ПЕВ. 1891. №34. С.838-840; Его. Католический отпуск и народная ярмарка в м.Тынной Ушицкого уезда Подольской губернии // ПЕВ. 1884. №39. С.829-838; №40. С.851-866; №41. С.873-866.
53. Его. Заметки о залучанских пещерах // ПЕВ. 1890. №38. С.878-884.
54. Его. Дом зажиточного подольского священника и комнатные украшения во вкусе прошлого века // ПЕВ. 1880. №3. С.34-36; Беленький Т. По поводу сообщения Н.И. Яворовского «Дом зажиточного священника и комнатные украшения во вкусе прошлого столетия» // ПЕВ. 1880. №39. С.470-472; №40. С.480-482.
55. Яворовский Н.И. Подольская старина: посмертная легенда о Петре Христиановиче Витгенштейне // ПЕВ. 1881. №20. С.244-246; №21. С.257-259; Его. О митрополите Литовском Йосифе Семашко и воссоединении униатов в 1839 г. (по поводу 25-летия со дня смерти митрополита Йосифа) // ПЕВ. 1894. №18-21; Его. Воспоминания о высокопреосвященном Димитрии, бывшем Архипастыре Подольском // Труды... Вып.11. С.392-400.
56. Его. Памяти о кафедрального протоиерея М.Дороновича // ПЕВ. 1891. №4-42.
57. Его. Созонт Михайлович Лобатинский // Труды... Вып.11. С.404-407.
58. Его. Воспоминания об Йосифе Йосифовиче Ролле // Труды Подольского церковного историко-археологического Общества / под ред. Н.И. Яворовского. Каменец-Подольск: Тип. Под. губ. правл., 1895. Вып.7. С.506-517; Его. Михаил Федорович Багинский // Труды... Вып.11. С.407-411; Його. Николай Сильвестрович Гогоцкий // ПЕВ. 1900. №6. С.212-218; Баженова С.Е. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість: наук. вид. Кам'янець-Подільський: Центр поділезнавства, 2001. 224 с.
59. Яворовский Н.И. О церковно-приходских библиотеках // ПЕВ. 1883. №7. С.131- 136; Его. Несколько слов по поводу статьи «О церковно-приходских библиотеках» // ПЕВ. 1883. №11. С.246-249.
60. Его. Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии // ПЕВ. 1883. №44. С.840; Его. Очерк научной деятельности историко-статистического Комитета за прежнее время с 1866 г. по 1903 г. // ПЕВ. 1903. №46.
61. Его. 19 февраля 1880 года (стихи) // ПЕВ. 1880. №8. С.94.
62. Его. Стихотворение к юбилею просветителей славянских // ПЕВ. №11. 1885. С.209-210.
63. Отчет Подольского церковного историко-археологического Общества за 1914 год. Каменец-Подольский: Тип. Под. губ. правл., 1915. С.1.
64. Кошель О.М. Між церквою і наукою... С.65-68.

Патріарх подільського краєзнавства: феномен Юхима Сіцінського

Його називають патріархом подільського краєзнавства, підкреслюючи в такий спосіб значний внесок у регіональне дослідництво. Діяльність Юхима Йосиповича Сіцінського співпала з зародженням краєзнавства на Поділлі і його досить результативним розвитком, викликаним низкою обставин.

Насамперед, необхідністю після інкорпорації Правобережної України до складу Росії протиставити значному і досить впливовому польському суспільному прошарку комплекс заходів – політичних, економічних і світоглядних, покликаних нейтралізувати їх вплив на місцеве населення, спроби в ході двох повстань – 1830-1831 і 1863-1864 років – повернути втрачені позиції. Не зважаючи на обмеження і суттєве витіснення поляків з політичного, економічного і духовного життя шляхом конфіскації маєтностей учасників повстань, секвестрування земель католицьких храмів і монастирів, заборони купляти маєтки, займати посади в апараті місцевого управління, закриття низки костелів, кляшторів, польських навчальних закладів, все ж їх вплив залишався відчутним. Ще 1887 року поляки на Поділлі володіли 55 відсотками земель [17, с. 196].

Варто брати до уваги, що після падіння кріпосництва і здійснення комплексу реформ, створення державних і церковних шкіл, бібліотек зріс інтерес народу до свого минулого, до національного коріння.

Краєзнавчий порив подільської інтелігенції знайшов підтримку російської влади ще й тому, що вона прагнула організувати виховання населення приєднаного краю на засадах покори владі та підпорядковувала політичним завданням діяльність різних інституцій, закладів освіти і науки. Тому й з'явилися в губернському Кам'янці-Подільському чоловіча гімназія, у Києві – університет, 1843 року – Тимчасова Комісія для розгляду давніх актів, посилилась краєзнавча діяльність губстаткомітетів, щойно заснованих часописів – губернських і єпархіальних відомостей. Мета цих заходів – вирвати з-під польського впливу місцеве населення, формувати його проросійський світогляд. А для цього використати ближчу для сприйняття історію краю, інтегрувати її з історією Росії.

Власне, у середині XIX ст. об'єктивно інтереси офіційної російської історичної науки збіглися з потребами українського суспільства, передовсім – передової інтелігенції, наукової еліти пізнати свій край, своє коріння.

Важлива роль у реалізації цієї політики відводилася Церкві і священнослужителям – найбільш освіченому і організованому прошарку населення. Ще 1850 року єпархіальне керівництво у відповідь на вимогу Св. Синоду доручило священникам здійснити історико-статистичний опис церков і парафій, а педагогічному колективу Подільської духовної семінарії – узагальнення і редагування матеріалу [3, арк. 1].

Краєзнавчу роботу вело Товариство подільських лікарів, очолюване О. Кремером та Й. Ролле [22, с. 21-22]. Однак розмах роботи і її результати, у першу чергу – зміст і фактологічна наповненість, не відповідали задуму. Щоб прискорити підготовку описів, посилити їх якість, 1865 року архієпископ Леонтій, глава Подільської православної єпархії, розпорядився створити історико-статистичний комітет для збору документального матеріалу й опису церков і парафій єпархії.

Вже протягом 1865-1875 років на сторінках «Подольских єпархиальных ведомостей» був опублікований 61 історико-статистичний опис [22, с.24]. 1876 року вийшов перший том «Трудов Комитета для историко-статистического описания Подольской єпархии», в якому були вміщені ґрунтовні нариси історії Жванця, Панівців, Ісаківців, Устя М.І. Яворовського, села Почапінці – М.В. Симашкевича. У такій обстановці в колектив подільських краєзнавців влився Ю.Й. Сіцінський, 1889 року повернувшись з Бахмута до Кам'янця-Подільського.

Юхим Йосипович був людиною різностороннього таланту і зреалізував себе в багатьох напрямках: він – священнослужитель, краєзнавець, відомий не тільки на Поділлі, в Україні, а й Росії, археолог, етнограф, церковний історик, музейник, пам'яткоохоронець, а ще журналіст, редактор кількох видань, і педагог, викладач низки духовних і світських навчальних закладів, приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету, бібліотекар і бібліотекознавець, громадський діяч. Володів крім української і російської церковно-слов'янською, латинською, грецькою, староврейською, німецькою,

французькою і польською мовами. Гарно малював, грав на скрипці, був вправним фотографом – його фото, як твердив А.Г. Паравійчук, ввійшли до десятка альбомів, у тому числі й альбому селянського одягу, виданого Кам'янець-Подільською художньо-промисловою школою [18, с. 89]. Власне, за що б не брався, все доводив до логічного кінця.

А витоки цього таланту треба шукати в селі Мазники Летичівського повіту Подільської губернії, де він народився, як аргументовано доводить дослідник життя і діяльності Ю.Й. Сіцінського А.М. Трембіцький, 15 жовтня 1859 року в сім'ї священника Йосипа Сіцінського, настоятеля місцевого Іоанно-Предтеченського храму [37, с. 48-49]. У цій родині щонайменше шість поколінь були священниками, зокрема й ближчі в часі прадід Федір, дід Симеон і батько. Прадід Федір був із с. Січинці, що з південного боку прилягають до Дунаївців, від них і прізвище. Принаймні так твердив Юхим Йосипович у своїх автобіографічних записах. По традиції і Євфимію (Юхиму) належало торувати стежу попередників, тому батько докладав зусиль для доучилищної підготовки сина. Вдома дітей – старшого Володимира, Юхима і дочку Степаниду – навчали Георгій Компанський, пані Клара, дочка летичівського священника, вчитель музики Микола Руновський. У рік вступу до училища батько відвіз його в с. Калюсик до псаломщика Олександра Руданського, згодом відомого на Поділлі священника, краєзнавця-етнографа, учителя, двоюрідного брата Степана Руданського. Навчався з весни до серпня 1870 року – до обіду уроки, після обіду – вивчити вірш, а далі – твій вільний час [4, арк. 25-29]. Уроки Олександра Андрійовича не тільки посприяли успішному вступу до Кам'янець-Подільського духовного училища, а й посіяли в душі хлопця потяг до краєзнавства, етнографії – збору перлин усної народної творчості.

Училище закінчив першим у списку випускників, що дало право вступу до Подільської духовної семінарії без іспитів. Навчання в семінарії тривало 6 років – два роки в нижчому відділенні, два – у середньому, і ці чотири роки давали загальну освіту, а ще два – на богословському відділенні відкривали шлях до священницького місця або вступу до духовної академії. Вивчав катехізіс, риторику, загальну історію, біблейну, історію церкви, мови грецьку, латинську, а

ще літературу, природничі дисципліни – алгебру, геометрію, фізику, природознавство, основи сільського господарства, медицини і народного лікування, закони, у т.ч. канонічні, та низку інших церковних прикладних дисциплін.

Саме в роки його навчання в Кам'янці-Подільському набирав сили краєзначий рух, у центрі якого опинились викладачі і училищ, і семінарії. Їх знання місцевої історії, як і досвід, щоразу торкалися душ вихованців, втягуючи багатьох у цей процес. Зокрема і Юхима Сіцінського, батькового знайомого зі своїм учителем Миколою Яворовським, у домашній бібліотеці якого знаходив необхідні книги. Прикладом був і ректор Митрофан Симашкевич, автор багатьох краєзнавчих публікацій, який заохочував семінаристів до краєзначої праці. З особистої бібліотеки М.Симашкевича брав книги і Юхим Йосипович, працюючи над першою своєю етнографічною розвідкою «Народное предание о Полозе», 1881 року надрукованою в газеті «Подольский листок» [5, арк.72; 25]. Водночас зародилася мрія здобути університетську освіту. Однак з огляду на щорічне збільшення числа випускників семінарій, які покидали духовний стан, вступаючи до університетів, Св. Синод зніціював зміну правил – з 1879 року до університетів приймали тільки

тих, хто здав іспити за повний курс класичної гімназії. Вибору не залишалося.

Юхим Сіцінський – студент
Київської духовної академії

1881 року, здавши вступні екзамени, Юхим Сіцінський був зарахований до Київської духовної академії і опинився в середовищі, де дослідництво процвітало і носило яскраво виражений науковий характер. Його професорами були відомі науковці М. Петров, С. Голуб'єв, П. Терновський та ін. Темою дисертації за порадою професора П. Терновського обрав слов'яно-руську язичницьку і двоєвірну есхатологію, постійно працював у

бібліотеці академії, її відділі рукописів і стародруків й успішно захистив 600-сторінкову працю, ставши кандидатом богослов'я. Ще студентом, як свідчив сам, був учасником археологічного з'їзду в Одесі, слухав багатьох доповідачів, у т.ч. професора В.Б. Антоновича [37, с.57-58].

Направлення отримав у Бахмутське духовне училище, куди виїхав з дружиною Марією Глушовською. Це була чотирикласна духовна школа, одна із 30 в Україні. До навчального плану входили предмети: катехізіс у підготовчому класі; священна історія Старого Заповіту – 3 тижневих години у першому класі; священна історія Нового Заповіту – 3 год. у другому; церковний статут з поясненням богослужіння; російська та церковнослов'янська мови; латинська мова з читанням уривків творів класиків; грецька мова і читання вибраних творів святих отців Церкви; арифметика; географія – по 3 год. у 3 і 4 класах; церковний спів протягом усіх років навчання; краснописання. Юхим Йосипович викладав церковнослов'янську, російську, а з 1888 року й латинську мови, був обраний членом правління і діловодом училища. До послуг учителів та учнів Бахмутське училище мало аж чотири бібліотеки – фундаментальну та учнівську, а ще сирітську для безкоштовної роздачі головним чином підручників учням-сиротам і продажну – для продажу учням із заможних священницьких родин. Молодий учитель виділявся старанністю, наполегливістю і науковими дослідженнями, які не покинув і на Катеринославщині, надрукувавши в «Подольских епархиальных ведомостях» 6 і в «Киевской старине» 3 науково – краєзнавчих розвідки, зокрема: «Народное воззрение на праздник Пасхи» (ПЕВ,1886, №15, с. 317-320), «Древнее рукописное Евангелие, найденое в м. Сатанове Проскуровского уезда Подольской губернии» (ПЕВ,1887, №44, с.1007-1014), «К истории быта сельского духовенства в Подолии» (КС,1887, №9, с. 67-70), «Празднование 900-летия крещения Руси в м. Сатанове Проскуровского уезда 15 июля 1888 года» (ПЕВ,1888, №34, с.799-808) та ін. 1888 року був обраний членом – кореспондентом церковно-історичного та археологічного Товариства при Київській духовній академії [37, с. 61].

1889 року повернувся на рідне Поділля з гарним педагогічним і науковим досвідом і влився в активне духовне життя губерньського Кам'янця-Подільського.

Тут зреалізував своє головне покликання священнослужителя – був висвячений на священника і розпочав богослужіння в кафедральному соборі Казанської ікони Божої Матері і вже через рік отримав сан протоієрея. З освяченням 1897 року Олександро-Невського собору став його протоієреєм, ключником і радником архієрея. У Кам'янці-Подільському з постановою 1918 року державного українського університету правив службу в університетській Свято - Миколаївській церкві. Користувався довір'ям, виконував низку обов'язків у різних церковних громадських інституціях, зокрема, Подільському єпархіальному історико-статистичному Комітеті, членом якого став з поверненням до міста.

Як священнослужитель поступово еволюціонував у бік проведення богослужіння рідною мовою парафіян, створення в Україні своєї автокефальної православної церкви. І докладав до цього чималих зусиль. 1905 року став членом комісії з правки і видання перекладеного українською ще в середині ХІХ ст. П.С. Морачевським «Четвероєвангелія». Потребу в Євангелії рідною мовою відчувало не одне покоління українців, адже переважна більшість парафіян не розуміла давніх євангельських текстів і навіть проповідей російською мовою. У листі до єпископа Парфенія, Подільського і Брацлавського архієрея, це засвідчив Михайло Лободовський. На питання, що селянин зрозумів із проповіді, той відповів: *«Бог його зна, що воно і до чого хилить. Батюшка то, мабуть, знають... То для Бога, а не для нас, а Бог усе розуміє...»* [20, с., 16]. Під тиском громадскості та обставин, викликаних першою російською революцією, зокрема й доповідної записки «Про скасування утисків друкованого малоруського слова», Св. Синод прийняв рішення про видання в Московській синодальній друкарні Євангелія українською мовою. 12 березня 1905 року першоприсутній член Св. Синоду митрополит Санкт-Петербурзький і Ладозький Антоній повідомив єпископа Подільського і Брацлавського Парфенія: *«...Св. Синод приказал желательным поручить Вашему Преосвященству по рассмотрении сего перевода доставить свой отзыв о достоинстве его и допустимости к обращению...»* [20, с., 268].

Єпископ сформував комісію з представників духовенства для кваліфікованого редагування тексту і підготовки його до друку в складі протоієреїв Юхима

Сіцінського, Кирила Стиранкевича, викладача Подільської духовної семінарії священника В. Чекана, інспектора Кам'янець-Подільського жіночого училища Михайла Стиранкевича та викладача цього училища відомого краєзнавця і завідуючого бібліотекою Подільського церковного історико – археологічного товариства Миколи Бичковського. Координатором цього творчого колективу, автором багатьох правок і листів у різні інституції і до багатьох учасників підготовки Четвероєвангелія до друку, вхожим до архієрея, був Юхим Йосипович.

На той час вже існувало чотири переклади Євангелія українською – Шашкевича, Куліша і Пулюя, Лободовського і Морачевського з датою 1860 р. Останній, на думку багатьох відомих учених – філологів, був найбільш придатним для редагування і надрукування. *«Не має жодного сумніву, - зробив висновок Житецький, - що Морачевський у значній мірі володів відчуттям народної мови і, так би мовити, її психології...»* [20, с.279]. Підготовка україномовного Євангелія згуртувала демократичні кола українців - над перекладом працювали подоляни, а також кияни, зокрема Павло Житецький, Сергій Єфремов, і навіть комісія переважно з українців у Санкт-Петербурзі. З цього приводу подолянин Олександр

Лотоцький 8 жовтня 1905 року писав Ю.Й. Сіцінському з Петербурга: *«Дорогой Євфимій Осипович! Зараз одібрав Вашого листа і зараз таки написав Шахматову, щоб не затягав справи. З першими аркушами може трохи затягнутися, бо треба спершу організувати комісію з академіків і т-ва Академією, а далі піде все скоренько. Пишуть мені із Києва, що коректу Євангелії читали там Грінченко, Єфремов, Житецький та Ор. Левицький»* [20, с. 225]. Особливу увагу привернув переклад молитви «Отче наш», адже саме через неї рідне слово мало торкнутися душі кожного українця. Юхим Йосипович запропонував свій варіант, який при розгляді став базовим:

«Отче наш, що на небі єси,
Хай святиться ім'я Твоє,
Хай буде воля Твоя
І на небі, і на землі.
Хліб наш щоденний

Дай нам сьогодні.
І прости провини наші,
Як і ми прощаємо тим,
Хто нам винен.
І не введи нас у спокусу,
А визволи нас од лихого.
Бо Твоє є царство і сила повік.
Амінь» [20, с. 19].

З великим ентузіазмом і надією на переміни зустрів Юхим Йосипович 1917 рік. На єпархіальному з'їзді подільських священнослужителів, делегатом якого був, порушив питання про українізацію служби та автокефалію церкви. З проголошенням Української Народної Республіки долучився до її розбудови в царині, де міг зробити найбільше. Він став діяльним членом Ради міністерства ісповідань, членом Кирило-Мефодіївського православного товариства, підтримав створення Української автокефальної православної церкви, повів богослужіння українською і за цю активність єпископом Пименом був відсторонений від служби [9, с. 41].

Паралельно із священницькою працею реалізовував він і покликання педагога. Та, власне, кожен священник – то педагог і психолог, учитель і вихователь пастви. А в XIX-на початку XX ст. на Церкву ще й була покладена місія організації народної освіти, створення церковних, церковно-парафіяльних шкіл, шкіл грамоти, де священник виконував роль завідувача і законоучителя. Юхим Йосипович виконував цей обов'язок, так би мовити, не зі страху, а по совісті, працюючи і в церковно-парафіяльних школах, і в духовних училищах, а також у деяких світських навчальних закладах, зокрема, у Кам'янець-Подільській технічній середній школі та жіночій гімназії. 1916 року був призначений Подільським єпархіальним наглядачем церковних шкіл [1, арк.13].

Важливою сторінкою його педагогічного життя стала праця в Кам'янець-Подільському державному українському університеті, до створення якого як член університетської комісії він активно долучився. Вже 10 вересня 1918 року, ще за

два тижні до офіційного відкриття закладу, був призначений священником університетської домової Свято-Миколаївської церкви, 5 листопада – помічником бібліотекаря університетської фундаментальної бібліотеки, а 13 березня 1919 року – приват-доцентом по кафедрі церковної археології. Він читав курс церковної археології на богословському, історію Поділля, а згодом історію мистецтва – на історико-філологічному факультетах, вів практичні заняття. Розроблені ним лекції «Загальний огляд історії Поділля», «Найдавніші сліди існування людини», «Стародавні племена і народи на Поділля», «Початок християнства на Поділля», «Побожжя і Пониззя за часів Галицького князівства», «Болохівські князі і Болохівська земля», «Князі Коріатовичі й заснування міста Кам'янця» та інші згодом склали основу його нарисів історії Поділля [1, арк. 5; 28]. Долучився він і до розбудови навчального кабінету, поступово розгорнув його у повноцінний університетський музей, який на кінець 1920 року мав 3274 експонати, завідував ним. До жовтня 1922 року працював і в створеному на базі реорганізованого університету – інституті народної освіти [12, с. 7].

Під час
відкриття
КПДУ
22.10.1918 р.
Другий зліва –
Ю.Й.
Сіцинський,
наступний –
ректор Іван
Огієнко

У середині 1920-х завершив священницьку службу, але продовжив активну участь у науково-краєзнавчих дослідженнях. Спектр його наукових інтересів був різнобічним: етнографія і фольклор, археологія, регіоналістика, історична

топографія, персоналістика, мистецтвознавство, музеєзнавство, пам'яткознавство, бібліографія, релігієзнавство. Не менш розмаїтими були форми оприлюднення результатів краєзнавчого пошуку: це – газетні повідомлення про важливі події поточного, головним чином – церковного життя, інформації про засідання церковного історико-археологічного товариства, річні звіти про його роботу, статті, історичні нариси, навчальні посібники, монографії, рецензії, бібліографічні огляди, некрологи тощо. У своїй дослідницькій праці розділяв і керувався методологією історичної школи М.С. Грушевського, з яким упродовж життя мав приязні стосунки і наукові контакти. Головне місце в ній займав його величність Факт-джерело і основа відтворення минулого без ідеологічного та політичного забарвлення.

Юхиму Йосиповичу випало жити і працювати в межах трьох епох: за царизму, у роки впертої і, на жаль, трагічної боротьби за національну незалежність і українську державність, та 17 років – у радянській Україні. А це було непросто, спричиняло велику інтелектуальну і психологічну напругу, ударів зазнавали світоглядні устої, моральні принципи і фізичне здоров'я. Однак усі випробування долі він пройшов достойно, у наполегливій науковій праці знаходив відраду, реалізовував науковий потенціал і досвід. На жаль, і досі не зроблено повної бібліографії його друкованих і рукописних праць. Спробу бібліографії доробку Ю.Й. Сіцинського зробив і результати оприлюднив у 9 випуску «Українського історичного журналу» за 1968 рік А.Г. Паравійчук, вказавши в примітці, що до покажчика ввійшло 137 праць вченого із 183 [18, с. 89]. Інші науковці називають їх кількість у діапазоні від 147 [8, с. 5] – до 220 [7, с. 15]. Нам здається, що їх облік далеко не вивершено. Дослідник життя і наукової діяльності Ю.Й. Сіцинського доктор історичних наук А.М. Трембіцький твердить, що тільки з історії культових споруд учений надрукував у виданнях НТШ 144 статті – огляди [37, с. 83]. Але ж він був не тільки членом Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка (з 1899 р.), а й Історичного товариства Нестора літописця (1896-1918), Московського археологічного товариства, Київського Товариства старожитностей і мистецтва (1902-1918) та ін., що зобов'язувало співпрацювати з ними, давати до друку

наукову продукцію. Власне, тут чимале поле діяльності для бібліографів і науковців, у першу чергу – Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

У науковому плані найбільше зробив Юхим Йосипович у дореволюційну епоху, за період до 1917 року. Увагу науковців, краєзнавців і читацького загалу привернули його праці «Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакота Ушицкого уезда» (1891-1892), «Семейная жизнь в Подолии в первой половине прошлого века» (1891), «Древнейшие православные церкви в Подолии» (1890-1895) про церкву – замок у Сутківцях, замкову церкву в Кам'янці, Кам'янецьку Іоанно-Предтеченську та Зіньківську, історичний нарис «Город Каменец-Подольский» (1895), «Бакота, древняя столица Понизья» (1899), «К истории унии» (1899), «Археологическая карта Подольской губернии» (1901), редаговані ним Труди з описом церков і парафій Подільської єпархії та ін.

Чимало зробив у царині етнографії. Склав і поширив серед краєзнавчого активу «Программу для собирания сведений этнографических о пасхе в ближайшем к ней времени» і «Программу для собирания писанок и вышивок» (Православная Подолия. 1906. №2), в результаті поповнив експозицію Давньосховища, а узагальнені матеріали знайшли місце в його дослідженнях. Перу науковця належить низка етнографічних статей: «Семейная жизнь в Подолии в I половине XVIII века» (1891), «Пасхальные писанки» (1899), «Каменецкий народный праздник по описанию Стефана Руданского» (1906) та ін.

Торкнувся він і сфери мистецтва, у першу чергу – церковного, активізувавши свій пошук після того, як йому було доручено читати курс історії мистецтва на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського державного українського університету. Опублікував наукові розвідки і фундаментальні праці з історії сакральної архітектури, про мистецькі твори в храмових спорудах, зокрема «Роспись церкви в южнорусском стиле» (1909), «Иконы художника В.А. Тропинина в церкви с. Кукавки Могилевского уезда» (1907) та ін.

Не обійшов увагою персоналістику, став автором некрологів у пам'ять Й.Й. Ролле, Н.В. Молчановського, В.Б. Антоновича, написаних у формі розгорнутих довідок про життя і діяльність видатних учених [27].

Особливий інтерес у читацької громадскості викликав нарис про губернський центр Поділля Кам'янець-Подільський [26]. Книга подолала довгий шлях, поки попала в руки читача: написана до 1893 року до 100-річчя приєднання Поділля до Росії, дозвіл цензора на друк отримала 23 квітня 1894 року, а побачила світ аж 1895 року. Текст структуровано на 11 розділів, доповнено 24 ілюстраціями, які зафіксували в різних ракурсах Старе місто, фортецю, церковні пам'ятки, зокрема, знищені радянською владою Олександрівський і кафедральний ікони Казанської Божої Матері собори тощо. У книзі дав своє трактування заснування Кам'янця-Подільського, повторивши відому літописну згадку про полювання Коріатовичів: *«Затем, занимаясь охотою, случилось им загнать оленей на тот остров, где ныне находится город Каменец; там они вырубали лес и из камня построили («умуровали») город Каменец»* [26, с.8]. Сталося то в другій половині XIV ст. Чи було це твердження категоричною позицією Ю. Й. Сіцинського? Дехто, аналізуючи версії походження і датування Кам'янця (дако-римську II ст., часів Київської Русі і тільки що наведену з Литовсько-руського літопису), безапеляційно стверджує, що саме так. Однак, спираючись на документальну літописну згадку, Юхим Йосипович у своїй основній праці про Кам'янець-Подільський не відкидав існування давнішого поселення на цьому місці: *«...хотя возможно, что Каменец стоит на месте какого – нибудь древняго поселения, так как местность, занимаемая окрестностями Каменца, была издревле заселена культурными славянскими племенами»* [26, с.5]. Книга дала не тільки змістовний екскурс у минуле міста, а й панорамно представила губернський центр кінця XIX ст. й донині залишається цінним джерелом його історії, історичної топографії [19].

Як і його «Археологическая карта Подольской губернии», високо поцінована видатним археологом України професором І.С. Винокуром: *«У цій роботі, яка зберегла своє пізнавальне значення і сьогодні, Ю.Й. Сіцинський зафіксував і систематизував біля 2 тисяч пам'яток кам'яної віку, доби міді і бронзи, раннього*

залізного віку і періоду Київської Русі IX-XIII ст.» [10, с.95; 11]. Готувалася вона на замовлення Московського археологічного товариства, археологічні розвідки, стаціонарні розкопки, систематизація добутого матеріалу здійснювалася під науковим керівництвом професора В.Б. Антоновича і 1899 року була представлена Юхимом Йосиповичем у спеціальній доповіді на XI Археологічному з'їзді, який проходив у Києві. Як незаперечне археологічне джерело використовується вона і сучасними дослідниками [13].

У роки Української революції 1917-1921 рр., в умовах бойових дій і частоті зміни влади, а відтак з установленням більшовицьких порядків, відкритого наступу радянської влади на церкву і священнослужителів, жити і працювати, а тим більше видавати наукові праці ставало все важче. Вже в травні 1922 року сталося перше серйозне зіткнення Ю.Й. Сіцинського з новою владою, коли в ході кампанії з надання допомоги голодуючим комісія з чотирьох осіб прийшла в інститут народної освіти і вилучила з кабінету-музею, створеного ним, 1699 срібних монет, 7 золотих з нумізматичної колекції, 1919 року придбаної у Казимира Пуласького, 4 срібних медалі, 25 шматків срібних риз з ікон та чимало інших цінних речей [8, с. 8]. Наступного дня, 6 травня, таке вилучення відбулося і в Кам'янець-Подільському археологічному музеї, яким на той час завідував – комісія забрала срібну чашу 1754 року, 2 срібних хрести, 15 золотників, срібний ланцюжок від панагії, 1054 срібних монети, київську гривну. Протест Ю.Й. Сіцинського, задресований повіткому та губкому, допоміг дещо повернути, але дорого коштував йому самому. Він не знав, що вождь більшовиків дав карателям відверто цинічну установку: *«Якщо необхідно для здійснення відомої політичної мети вдатися до ряду жорстокостей, то треба здійснювати їх найенергійнішим чином і в найкоротший строк»* [Цит. за: 23, с. 135]. 1922 року за кордон було вислано 200 науковців, викладачів, письменників, у т.ч. 77 – з України. Ю.Й. Сіцинський був заарештований, але згодом відпущений, а в жовтні з поясненням губполітосвіти, що *«священнослужитель не може завідувати радянською установою»*, звільнений з посади завідувача музею [22, с.76].

Залишився рядовим співробітником музею, а 1928 року став ще й ученим - охоронцем Кам'янець-Подільського державного історико-культурного заповідника, турбувався про фінанси на ремонт, видав 100 прим. листівки, яка роз'яснювала історичне значення фортеці, повідомляла, що фортеця стала історико-культурним заповідником і взята під охорону, згодом, за порадою В.В. Дубровського, головного інспектора з охорони пам'яток культури УКОПК, який побував у заповіднику, видрукував і путівник [2, арк. 9; 22, с. 83].

На цьому радянському заключному етапі життя вже в зрілому віці все ж зумів немало опублікувати. Найбільш помітні праці: «Начерки з історії Поділля» (1920), «Стародруки Кам'янецького історико-археологічного музею» (1924), «Муровані церкви Поділля» (1925), «Вплив візантійсько-атенської архітектури на будівництво мурованих церков на Поділлі» (1925), «Нариси історії Поділля» (1927), «Оборонні замки Західного Поділля» (1928), «Кам'янець-Подільський державний історико-культурний заповідник. Кам'янецька фортеця» (1929), «Матеріали до археології Західного Поділля» (1931), «Друкарні і видання на Поділлі» (1934) та ін. Вони не втратили цінності й складають добре систематизований джерельний матеріал для нинішнього покоління дослідників Поділля.

Юхим Йосипович водночас був організатором і координатором краєзнавчого руху на Поділлі по всіх його основних напрямках, 1890 року ставши секретарем Подільського епархіального історико-статистичного Комітету, а 1903-го, з реорганізацією Комітету в Подільське церковне історико-археологічне товариство, головою, і був ним аж до кінця 1920 року, приходу до влади більшовиків.

Він здійснював велику редакторську і видавничу роботу. З 1892 року редагував «Подольские епархиальные ведомости», а протягом 1903-1918 рр. – журнал «Православная Подолия» і газету «Подолия». Під його редакцією вийшли 6, 8 і 9-ий випуски «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета» за 1893, 1897, 1901 рр. і 10, 11, 12-ий випуски «Трудов Подольского церковного историко-археологического Общества» за 1904, 1911, 1916 роки [21].

43 роки віддав музейній справі, був одним з творців та завідувачем Давньосховища - музею церковних старожитностей, Кабінету-музею Кам'янець-

Подільського державного українського університету, згодом – Кам'янець-Подільського історико-археологічного музею, три роки праці (1931-1933) – Лаврському музейному містечку в Києві.

Зробив він чималий внесок у розбудову на Поділлі бібліотечної справи. На допомогу авторам описів церков і парафій сформував бібліотеку краєзнавчої літератури при Давньосховищі, долучився до створення Єпархіальної бібліотеки, як член комісії займався створенням і церковних бібліотек. 1908 року опинився він біля витоків «Подільської «Просвіти», створення її книжкових збірок у населених пунктах краю [16]. А 5 листопада 1918 року обійняв посаду помічника бібліотекаря фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, очолив Бібліотечну комісію, яка займалася формуванням книжкового фонду, нормативно-правової бази бібліотеки, зокрема, – Статуту, який визначив права і обов'язки, принципи і порядок діяльності колективу.

Він був діяльним членом багатьох громадських інституцій і в кожній з них залишив помітний слід. Однак цього внеску в життя міста і краю не цінувала більшовицька влада, конфіскувала будинок, зведений за власний кошт, та в значній мірі, і власними руками [15]. Не минули Ю.Й. Сіцінського репресії у сфальсифікованій справі так званої «Спілки визволення України» – 25 серпня 1929 року був заарештований. Слідство намагалося зробити його центральною фігурою Кам'янецької філії СВУ, однак він категорично заперечував будь-яку причетність до протиправної діяльності. Слідчий Бріччі, його начальник Гросман і заступник начальника прикордонного загону ДПУ Євген'єв направили справу на розгляд Трійки з пропозицією вислати Ю.Й. Сіцінського на 3 роки за межі України. Однак харківським режисерам «опери СВУ» одіозна постать старого кам'янчанина, який заперечував усі висунуті звинувачення, могла зіпсувати «картинку», і він був звільнений під підписку про невиїзд і нерозголошення таємниці слідства. 21 квітня 1930 року, по завершенні показового суду в Харкові, справу закрили за відсутності складу злочину [10, с. 98]. Залишившись без роботи, а отже й засобів для життя, та з метою відірватись від пильного ока репресантів, він скористався запрошенням

київських колег і переїхав на роботу в Лаврське музейне містечко, де працював упродовж майже трьох років.

Важко хворів, боліли ноги. 1933 року повернувся в Кам'янець-Подільський. Вимушений був винаймати кімнату на Підзамчі. За спогадами М.І. Волкової, там двічі спіткав його інсульт, спаралізував, два з половиною роки лежав під доглядом дружини Олени Купріянівни [6, арк. 6 зв.] і 7 грудня 1937 року помер.

У роки незалежності ім'я і внесок Ю.Й. Сіцинського в дослідження Поділля достойно пошановано на Хмельниччині. Його життя і науково-краєзнавча праця стали предметом дисертаційного дослідження, виконаного А.М. Трембіцьким, ним видана монографія «Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність» (2009), відбулося кілька присвячених йому науково-краєзнавчих конференцій (1992, 1994, 2002, 2010).

Пам'ятник роботи професора
Б.М. Негоди на
руськофільваровецькому
кладовищі

1993 року встановлена обласна премія його імені, якою відзначаються подвижники краєзнавства, а також колективи «за вагомі досягнення у розвитку історичного краєзнавства, охороні й збереженні історико-культурної спадщини, дослідження й популяризації історії рідного краю». Серед перших номінантів – Степан Костянтинович Гуменюк (1994), один із засновників і

протягом 30 років – голова Хмельницького історико-краєзнавчого товариства, академік Петро Тимофійович Тронько (1995), Стасюк Іван Архипович (1996),

голова Теофіпольської районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, професор Іон Ізраїлевич Винокур (1997), професор Лев Васильович Баженов (1999), а 2004 року – і автор цієї статті. 1 червня 1992 року ім'я Ю.Й. Сіцинського надано вулиці у Кам'янці Подільському. У наш час зусиллями ентузіастів перевидано низку праць Юхима Йосиповича [14; 29-36], знято документальний фільм, у с. Мазники, на батьківщині вченого, відкрито музей.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-582 Кам'янець-Подільський державний український університет. Оп. 1. Спр. 23 -Листування декана історико-філологічного факультету з правлінням у-ту по службових питаннях (5.03.1919-23.02.1920).
2. Там само. Ф.Р-3333 Сіцинський Ю.Й. Оп. 1. Спр. 15 – Особисті документи і фотографії Ю.Й. Сіцинського та О.К. Сіцинської (1902-1955). 42 арк.
3. Там само. Спр. 24 –Авторський рукопис Ю.Й. Сіцинського «Історичний огляд діяльності Подільського церковного історико-археологічного Товариства за п'ятдесятиліття. 1865-1915». 5 арк.
4. Там само. Спр. 26 – Автобіографічні записки Ю.Й. Сіцинського. 36 арк.
5. Там само. Спр. 33 – Біографічні довідки про діячів м. Кам'янця-Подільського. 97 арк.
6. Там само. Спр. 38 – Спогади родичів і знайомих про Ю.Й. Сіцинського, зібрані С.К. Шкурко (1960). 65 арк.
7. Баженов Л.В. Творча спадщина Є.Й. Сіцинського в українській історіографії (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.) // Юхим Сіцинський в історії і культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-краєзн. конф. Кам'ян.-Подільський: КПДУ, ІВВ, 2004. С.11-17.
8. Баженов Л.В., Вавринчук М.П. Творча спадщина Є.Й. Сіцинського в українській історіографії (кінець ХІХ-початок ХХІ ст.) // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. І. Огієнка, 2010. С. 3-8.
9. Блажевич Ю.І. Євфимій (Юхим) Сіцинський – церковний діяч Поділля // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. Наук- практи. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2004. С.36-42.
10. Винокур І.С., Корнілов В.В. Визначний літописець Поділля(Ю.Й. Сіцинський) // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). Київ: Рідний край,1991. С. 93 -101.
11. Винокур І.С. Ю.Й. Сіцинський та його діяльність в галузі археології // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практи. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2004. С.17-25.
12. Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцинський – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практи. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2004. С.6-11.
13. Захар'єв В.А., Осецький Й.П. Дунаєвеччина доісторична. Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2021. 128 с.
14. Епістолярна спадщина Юхима Сіцинського. Листи до Михайла Грушевського (1891-1927 рр.) / вступ. стаття і упорядк. О.М. Кошеля. Київ, 2009. 140 с.: іл.

15. Ківільша Г.Б. Будинок Юхимка Йосиповича Сіцінського в м. Кам'янці-Подільському // Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2004. С.126-129.
16. Кучеров Г.Г. Є.Й. Сіцінський та його участь в просвітницькому русі Поділля // Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук. – практ. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2004. С.101-104.
17. Малий В.В. Становище поляків на Поділлі в 30-90-х роках ХІХ ст. // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: зб. наук. пр. за матер. наук. конф. 23-24 червня 1996 року. Хмельницький: Поділля, 1996. С.196-202.
18. Паравійчук А.Г. Видатний історик Поділля // Український історичний журнал. 1968. №9. С.87-92.
19. Петров М.Б. Сторінки історії Кам'янця-Подільського в науковій спадщині Ю.Й. Сіцінського // Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. 28-29 листоп. 2002 р. Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2004. С.50-59.
20. Постаті в листах: епістолярій Юхима Сіцінського / упорядн.: Кошель О.М., Прокопчук В.С., Старенький І.О. Київ: Старий світ, 2014. 320 с.: 12 іл.
21. Прокопчук В.С., Крючкова Н.Д. Труды Подольского епархиального историко – статистического Комитета» (церковного историко-археологического общества) (1876-1916): зведений каталог і покажчик змісту. Кам'янець – Подільський: Аксіома, 2010. 184 с.: фото.
22. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія. 2-ге вид., доп. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2014. 312 с.
23. Його. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ-початку ХХІ ст. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 600 с.
24. Рукопис П.А. Гліщинського побачив світ в 7, 8, 11, 13, 14, 20 і 22 числах «Подольских епархиальных ведомостей» за 1862 рік.
25. Сецинский Е. Народное предание о Полозе (этнографический эскиз) // Подольский листок. Каменец-Подольский, 1881. 19 мая (№58).
26. Його. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: Типогр. С.В. Кульженка, 1895. 247 с.: іл.
27. Його. Д-р И.И. Ролле: некролог // Подольские епархиальные ведомости. 1894. № 4; Н.В. Молчановский: некролог // Подолия. 1906. №280; Профессор Владимир Бонифатьевич Антонович: некролог // Труды Подольского церковного историко-археологического Общества / под ред. Е.И. Сецинского, Н.И. Яворовского. Каменец-Подольск: Тип. Св.Троиц. братства, 1911. Вып. 11. С. 401-404.
28. Його. Нарис історії Поділля. Вінниця, 1927. Ч. 1. 74 с.: 48 іл.
29. Його. Южно-русское церковное зодчество. Хмельницкий: Миранда, 1991. 23 с.: іл. (Вперше видано 1907 року в друкарні Поділ. Св. Троїцького братства).
30. Його. Оборонні замки Західного Поділля ХІV-ХVІІ ст.: іст.-археолог. нариси / упорядн. С.В. Трубочанінов; передм.: І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов. Кам'янець – Поділ.: Центр поділезнавства, 1994. 96 с.: іл. (Передрук видання, що побачило світ 1928 року в друкарні УАН).
31. Його. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця – Подільського та його околиць / упорядк. М. Мошак. Кам'янець – Подільський: Вид. Поділ. Братства, 1994. 60 с.: іл.
32. Його. Муровані церкви на Поділлі. Кам'янець – Подільський: Мошак М.І., 2001. 32 с.: іл. (Репринтне видання, що побачило світ 1925 року у Львові).
33. Його. Смотрицький замок / передм. і упорядк. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2003. 22 с.
34. Його. Гектор Кам'янецької фортеці: іст. нарис / Хмельниц. обл. краєзн. музей; передм. і упорядк. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2003. 30 с. (3 рукопису 1934 р.).

35. Його. Болохівське князівство (1150-1257) / передм. і упорядк. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2004. 27 с. (З рукопису, віднайденого упорядником в Держархіві Хмельницької обл.).
36. Його. Поділля під владою Литви / упорядн.: Дмитро Ващук, Мирослав Мошак. Кам'янець-Поділ., 2009. 160 с.
37. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: [монографія]. Хмельницький: Мельник А.А., 2009. 300 с.

Біограф подільських ієрархів

«Біограф подільських ієрархів» – у таку формулу ніяк не вмістити ні різносторонні обдарування Павла Федоровича Вікула, ні його багатоаспектну діяльність на ниві освіти, церковного і громадського життя, краєзнавчої праці. Однак для нинішнього наукового і краєзнавчого загалу він більш відомий як дослідник церковної історії і біограф подільських владик.

Павло Федорович Вікул (1888-1935)

Народився Павло Вікул 1857 року на Вінниччині, у селі Собо́ві Рахни Гайсинського повіту. Село давнє, згадується в ревізії Брацлавського замку 1545 року. Топонім походить від назви річки Соб та прізвища його засновника і власника Рахновського. Воно було чималим – налічувало 1024 жителі православної віри і складало

самостійну парафію. Батько Павла отець Федір був настоятелем парафіяльної Свято-Георгіївської церкви, побудованої 1762 року ще за уніатів. У селі діяла школа грамоти, 1894 року реорганізована в однокласну церковно-парафіяльну [16, с.255].

Павло здобув як для свого часу і свого стану ґрунтовну освіту. Як відомо, 1808 року «Комісія духовних училищ» склала перший статут духовно-навчальних закладів, за яким вони поділялися на нижчі – духовні училища (парафіяльні і повітові), середні – духовні семінарії та вищі – духовні академії. Він пройшов усі три сходини духовних начальних закладів: навчався в Приворотському, на Кам'янецьчині духовному училищі, Подільській духовній семінарії в Кам'янці-Подільському і в 1881-1885 рр. – у Київській духовній академії. За статутом 1884 року в духовних академіях викладалися богословські, історичні, церковно-практичні предмети, філософські, мови давні – давньогрецька, латинська, давньоєврейська та ін. і мови нові – англійська, німецька, французька, італійська, іспанська. Значна частина цих предметів була обов'язковою для всіх студентів. Викладання вели ординарні і екстраординарні професори, доценти і лектори нових мов. Академії перебували у віданні Святішого Синоду під опікою місцевих архієреїв та під керівництвом ректора, ради і правління. Духовні академії мали право надавати вчені ступені доктора, магістра і кандидата богословських наук. За працю «Киевские митрополиты как благотворители и покровители Киево-Богоявленского братства и его школы» 19 червня 1885 року рішенням ради академії Павлу Вікулу було присуджено ступінь кандидата богослов'я [19].

Випускник церковно-історичного відділення академії починав трудове життя 1885 року з педагогічної праці в Грузії – посади учителя географії та арифметики Мінгрельського духовного училища, з 1887 року – викладача історії Тифліської духовної семінарії та учителя арифметики в Тифліському єпархіальному жіночому училищі. Гарно себе зарекомендував, про рівень авторитету може свідчити обрання його до складу Гурійсько-Мінгрельської єпархіальної училищної Ради, комісії з упорядкування фундаментальної та учнівської бібліотек Тифліської семінарії, врешті – на посаду бібліотекаря, яку посідав протягом 1887-1888 рр.

Відпрацювавши належний випускникові термін, повернувся на Поділля, 22 липня 1889 року був висвячений і очолив парафію Свято-Успенської церкви у Чернівцях Ямпільського повіту, влився в активне церковне і громадське життя краю. Був обраний головою повітового відділення Подільської єпархіальної ради,

став законоучителем і завідувачем Олександрівської школи, цензором проповідей аж двох повітів – Ольгопільського і Ямпільського, 1802 року – депутатом єпархіального з'їзду [2, с. 14-15].

1892 року розпочався тривалий і найбільш продуктивний Кам'янецький період життя і діяльності Павла Федоровича. Починав з посади священника кафедрального собору Казанської ікони Божої Матері, 1903 року отримав сан протоієрея, з 1914 року викладав у місцевому єпархіальному жіночому училищі. З матінкою Сусанною дали життя синам Миколі, 1888 року народження, Григорію, 1890 р.н., у Кам'янці-Подільському сім'ю поповнили: 1893 року – син Іван, 1895 року – В'ячеслав, 1897 року – дочка Марія, 1906-го – Надія. Життя в губернському центрі цілком поглинуло і час, і зусилля Павла Федоровича як організаторські, так й інтелектуальні.

За нашими підрахунками, за час проживання в Кам'янці-Подільському на громадських засадах обіймав він близько 20 різних посад, зокрема члена Подільської духовної консисторії, наглядача церковно-парафіяльних шкіл Кам'янецького та Проскурівського повітів, члена Подільської єпархіальної училищної ради, ревізора благочинницьких округів Проскурівського повіту, члена комісії зі створення церковних бібліотек, впродовж 1893-1903 рр. – завідувача єпархіальною бібліотекою, члена Олександрівської опікунської ради та її розпорядчого комітету, каси взаємодопомоги та ін.

Виконував доручення і більшої ваги. 1894 року був учасником I-го церковно-училищного з'їзду в Києві, зробив доповідь «Про обов'язки завідуючого школою законоучителя стосовно школи і учителя». 1896 року представляв Поділля на всеросійській Нижньогородській виставці із церковно-шкільних справ. 1903 року за дорученням єпархіального з'їзду побував у Санкт-Петербурзі для затвердження статуту каси взаємодопомоги. І всі ці доручення виконав успішно [19].

Але найбільший слід залишив у царині церковної історії і краєзнавства. До такої праці був, по суті, готовий ще з часів навчання на церковно-історичному відділенні Київської духовної академії, де слухав лекції провідних професорів академії, працював у бібліотеках, готував реферати й виступав з ними, опублікував

дві статті. Його дослідницькій праці сприяла й обстановка. З середини ХІХ ст. у відповідності з вимогою Св. Синоду в єпархії розпочалася робота з підготовки історії церков і парафій, мета якої – довести полякам, які займали провідні позиції в економічному, досить помітні і в політичному, і духовному житті, всьому населенню, що православ'я було християнською вірою в краї ще до його включення до складу Речі Посполитої, і лише згодом потиснуто католицькою та уніатською церквами. 1862 року почали видаватись «Подольские епархиальные ведомости» (ПЕВ), які в своїй неофіційній частині вміщали історичні розвідки та нариси, підготовлені до друку викладачем і бібліотекарем семінарії Павлом Гліщинським, священником Михайлом Орловським та іншими викладачами семінарії, духовних училищ та священнослужителями єпархії. 1865 року розпорядженням владики з метою опису церков і парафій був створений спеціальний орган – Єпархіяльний історико-статистичний Комітет, членом якого П.Ф. Вікул став 1893 року, поселившись у губернському центрі. Учасі в науково-красознавчому дослідженні вимагали й тогочасні подільські владики, нерідко показуючи приклад. Зокрема, єпископ Іринеї під началом якого деякий час служив отець Павло, вимагав від священнослужителів, особливо випускників академій письмових праць.

З переїздом до Кам'янця-Подільського Павло Федорович почав активно публікуватися. Вже в першому і другому числі ПЕВ побачило світ його дослідження «Прошедшее Подолии» з нагоди 100-річчя приєднання краю до Російської імперії [3]. На цьому початковому етапі здебільшого виступав як хронікер, фіксує важливі події церковного й освітянського життя. Того ж року повідав про освячення ікони в кафедральному соборі [4], про з'їзд подільських благочинних у Кам'янці-Подільському та його рішення [5], про урочистості у Вінниці з нагоди освячення 19 вересня 1893 року церкви в реальному училищі [6], відкриття Тиврівського духовного училища [8], а згодом освячення печерної церкви в Бакоті. Друкувався в журналах «Странник», «Пастырский собеседник», «Православная Подолия», у газеті «Подолия» та ін.

Не раз відгукувався на смерть відомих у той час священнослужителів і педагогів духовних навчальних закладів, які самовідданою працею прислужились

православній громаді Поділля, 1893 року в 52-му числі ПЕВ – про похорон інспектора Вінницького реального училища П.А. Завистовського [7], 1902 року пам'яті покійного архієпископа Волинського і Житомирського Модеста присвятив некролог, який на відміну від некрологів радянської доби вирізнявся докладним описом життя і діянь покійного [11].

Досить плідним виявився 1895 рік, коли подільська єпархія відзначала століття свого відновлення. У часописах з'явився його нарис «Столетие учреждения православной епархии в Подолии (1795-1895)», того ж року видрукований окремою книжкою [19]. Ювілею був приурочений не тільки спецвипуск «Подольских епархиальных ведомостей», а й окремих 8-ий 753-сторінковий випуск «Трудов Подольского епархиального историко-статистического Комитета», редагований М.І. Яворовським і Ю.Й. Сіцинським [18]. Відкривали випуск написані П.Ф. Вікулом 15 нарисів життя і діяльності подільських ієрархів, починаючи від архієпископа Іоанікія (Никифоровича - Полонського), на долю якого впродовж 1795-1819 років випало відновлювати православ'я на Поділлі, і завершуючи діючим на той час єпископом Димитрієм (Самбікінім) (з 1890 року), який особливо прислужився на ниві церковної історії, створення Музею – Давньосховища, збереження рукописної і друкованої спадщини, пам'яток церковної історії, заснування і функціонування єпархіальної та церковних бібліотек. А також нариси про архієпископів Антонія (Соколова) (1819-1821), Ксенофонта (Троєпольського) (1821-1832), Кирила (Богословського - Платонова) (1832-1841), Арсенія (Москвина) (1841-1848), єпископів Елпідіфора (Бенедиктова) (1848-1851), Євгенія (Льїнського) (1851-1858), архієпископів Ірінарха (Попова) (1858-1863), Леонтія (Лебединського) (1863-1874), єпископів Феогноста (Лебедева) (1874-1878), ректора Подільської духовної семінарії, настоятеля Троїцького монастиря в Кам'янці-Подільському, першого глави Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету, Маркела (Попеля) (1878-1882), Вікторія (Любимова) (1882), Іустина (Охотіна) (1882-1887), Доната (Соколова-Бабинського) (1887-1890) [17, с.101-102]. Крім того, у «Подольских епархиальных ведомостях» змістив він нариси життя і діяльності київського

митрополита Іова Борецького [9] та єпископа Подільського і Брацлавського Ірінея [10]. Доклав зусиль Павло Федорович і до статистичного опису низки церков і парафій Ушицького повіту. Загалом його доробок на 1910 рік складав понад 150 позицій.

Подвижницька праця П.Ф. Вікула на духовному поприщі була відзначена низкою церковних нагород. А п'ятдесятирічний віковий відрізок підсумував орден Св. Анни III ст.

У життєписі Павла Федоровича поки що невідомою залишається його діяльність часів I Світової війни, національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., перших років радянської влади. В.М. Кривошея та Т.В. Кривошея повідомляють, що 1917 року був він настоятелем Миколаївської церкви [12, с. 296]. Жоден з авторів публікацій про П.Ф. Вікула не дає дати його смерті. У довіднику Л.В. Баженова вказано 1920 рік, але зі знаком питання [1, с. 149].

Невідома й доля його сім'ї – синів і дочок. В.М. Кривошея та Т.В. Кривошея твердять, що найбільш відзначився участю в політичному житті син Павла Федоровича Сергій Павлович, 1890 року народження, отримав вищу юридичну освіту в Петербурзькому університеті, був членом УСДРП, за Директорії очолював Департамент праці, займався і журналістською діяльністю, 1933 року був репресований [12, с. 296-297]. Цю ж інформацію про Сергія Вікула без посилання на родинні зв'язки з Павлом і Сусанною Вікулами підтверджує Тетяна Осташко в довідці, вміщеній у першому томі «Енциклопедії сучасної України», підкреслюючи, що народився він у Вінниці, був членом Української Центральної Ради, жив в еміграції, а після повернення 1928 року в Україну працював у Харкові членом колегії ЦСУ УСРР, заступником директора Інституту історії партії та Жовтневої революції, 1933 року засуджений на 10 років і 1937 року, страчений [15]. Однак у твердженні Кривошеїв про родинні стосунки Сергія з Павлом Федоровичем Вікулом багато чого не стикується: в анкеті, яку 1910 року власноруч заповнив П.Ф. Вікул на звернення Київської духовної академії, у графі про склад сім'ї син Сергій не згадується; 1890 року сім'ю Вікулів поповнив син Григорій; Сергій народився у Вінниці, а Сусанна і Павло Вікули в той час там не проживали.

Автор статті «Подільські краєзнавці Микола Яворовський та о. Павло Вікул: штрихи до біографій» Максим Яременко вважає, що Сергій Павлович є сином колишнього учителя Шаргородського духовного училища, на той час вінницького священника Павла Юстиновича Вікула [19].

Зате достеменно відомо, що старший син Вікулів Микола народився 1888 року в Тбілісі, закінчив Подільську духовну семінарію, Варшавський університет, у 1919-1920 рр. був викладачем Кам'янець-Подільського державного українського університету, в еміграції, в Українському вільному університеті, здобув науковий ступінь доктора філософії, викладав хімію в Українській господарській академії в Подєбрадах [14, с.159], був автором низки наукових праць, підручників, навчальних посібників і закінчив земне життя 1935 року [13, с. 150].

Минуло 165 років від дня народження Павла Федоровича Вікула. А його життя і подвижницька діяльність, як церковна, так і світська, особливо в царині краєзнавства, не забувається, для нинішнього і наступних поколінь вона є прикладом відданого служіння своєму народу.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
2. Блажевич Ю.І. Вони прославляли і прославляють наш край: [наук. – попул. монографія]. Хмельницький: ХГПА, 2021. 200 с.
3. Вікул П.Ф. Прошедшее Подолии (по поводу исполнения 100-летия воссоединения Подолии с Россией) // Подольские епархиальные ведомости. Неофиц. часть. 1893. №1. С. 1-3; №2. С. 30-43.
4. Его. Торжественное освящение иконы в кафедральном соборе // Там же. №2. С. 130 - 136.
5. Его. Съезд подольских благочинных в г. Каменце // Там же. № 46-47. С. 828-842.
6. Его. Винница и ее торжества 19 сентября 1893 года (освящение церкви в Реальном училище с закладкой лечебницы) // Там же. № 48. С. 853-864; № 49. С. 922-926.
7. Его. Погребение инспектора Винницкого Реального училища П.А. Завистовского // Там же. № 52. С. 971- 977.
Его. Открытие Тывровского духовного училища (21 сентября 1893 г.) // Там же. 1894. № 1. С. 1-3; № 2-3. С. 28-43; № 5. С. 87-104; № 6. С. 113-119.
8. Его. Киевский митрополит Иов Борецкий (1620-1631) // Там же. № 24. С. 433-440; №25. С. 458-463; №26. С. 481-492; №27. С. 513-522; № 28. С. 541-551.
9. Его. Преосвященный Ириней, епископ Подольский и Брацлавский // Там же. 1896. № 50. С. 1097-1106.
10. Его. Высокопреосвященный Модест, архиепископ Волынский и Житомирский (некролог) // Там же. 1902. № 16-17. С. 380-382.
11. Кривошея В.В., Кривошея Т.В. Подоляни – активні діячі національно-визвольного руху на початку XX століття (до постановки проблеми) // Духовні витоки Поділля: творці історії

- краю: матер. міжнар. наук. практ.-конф. 9-11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. Хмельницький: Поділля, 1994. Ч. 1. С. 295-297.
12. Марценюк Н.М. Освітяни Поділля в Українській господарській академії у Подебрадах // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: Стрихар А.М., 2022. Вип. 38. С. 148 -154.
 13. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. 2-ге вид. Львів; Кент; Острог: НТШ у Львові, 2008. Част. 1. XX + 372 + ССХХХІІ.
 14. Осташко Т.С. Вікул Сергій Павлович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А-В 688 с.: іл.[Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Vikul_S (Дата звернення: 12.12.2022).
 15. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.
 17. Прокопчук В.С., Крючкова Н.Д. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (церковного историко-археологического Общества) (1876-1916): звездный каталог і покажчик змісту. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 184 с.: фото.
 18. Труды Подольского епархиального историко-статистического Комитета / под ред. Н.И. Яворовского, Е.И. Сецинского. Каменец-Подольский: Типогр. Под. губ. правления, 1897. Вып. 8. 753 с.: 15 фото.
 19. Яременко М. Подільські краєзнавці Микола Яворовський та о. Павло Вікул: штрихи до біографій [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yaremenko_Maksym/Podilski_kraieznavtsi_Mykola_Yavorovskiyi_ta_o_Pavlo_Vikul_shtrykhy_do_biohrafii.pdf?PHPSESSID=ijm3qfo4vq3117e6qe23r3n7n2. Дата звернення: 12 груд. 2022 р.

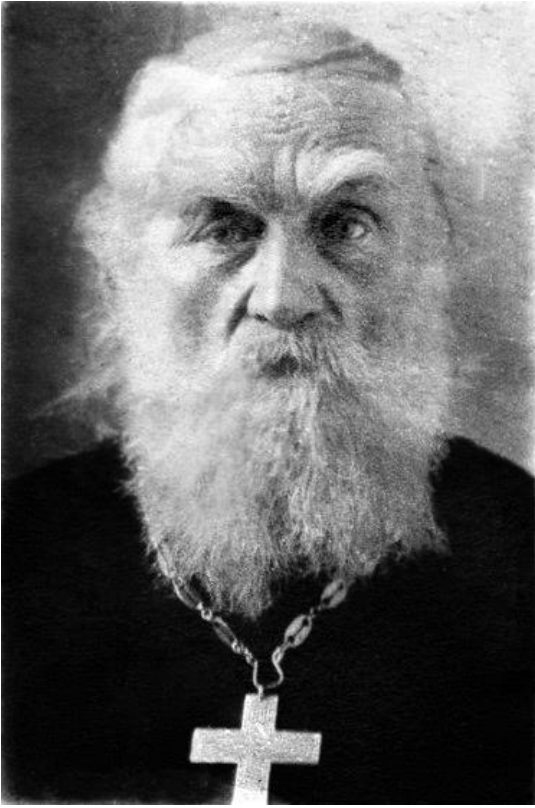
Краєзнавець Поділля священносповідник Іоанн Шипович

Священник, історик, археолог, етнограф, член церковних і наукових товариств, автор праць з історії Поділля та церкви Іоанн Омелянович Шипович народився в селі Бронниця Могилівського повіту Подільської губернії, де батько був священником місцевого Свято-Успенського храму. Згодом сім'я переїхала в с. Галайківці, де в минулому діяв старовинний монастир [1, с. 117].

Після здобуття домашньої освіти Іоанн навчався в Шаргородському духовному училищі, про яке з теплотою згадував: *«Вчителі вчили нас старанно, рідко вдавалися до покарань... Була і чимала шкільна бібліотека. Учні читали не тільки вдома, а й крадькома на лекціях.*

Межи собою учні жили гарно. Один одному говорили правду. Учні ділилися між собою книжками, грішми, навіть одягом; стояли один за одного, як побратими. Та й зверталися однокласники один до одного «братуку мій» [7, с. 47].

Юанн Омелянович Шипович
(1857-1936)

Ним написані цікаві спогади «Про Шаргородське духовне училище», які зберігаються у фондах музею ім. Михайла Коцюбинського у Вінниці [3, с.12]. Автор колоритно описав своє навчання в освітньому закладі, який закінчили відомі на Поділлі особистості – поет Степан Руданський, старший священник Браїлівського монастиря Ігнатій Лотоцький, письменники Анатолій Свидницький і Михайло Коцюбинський,

композитор Микола Леонтович, переважна більшість майбутніх священників з навколишніх повітів.

Шаргородське училище було одним з перших духовних навчальних закладів на Поділлі. Про особливості заснування і викладання в даному духовному закладі зупинемося більш детально. Училище постало після того, як заснована 1798 року єпископом Подільським і Брацлавським Іоанікієм (Никифоровичем-Полонським) Подільська духовна семінарія повністю перебралася до Кам'янця-Подільського. Це сталося 1817 року. У Шаргороді відбулися освітні зміни – створені Повітове і Парафіяльне училища. 1818 р. у статусі смотрителя училища очолив Петро Зущинський [3 с. 17].

Училище складалося з трьох відділень: нижче, середнє і вище. Нижче відділення складалося з двох класів парафіяльного училища, а середнє і вище утворювалися з нижчого та вищого відділень повітового училища. За навчальною програмою освоєння повного курсу відбувалося за шість років – у кожному відділенні по два роки [5, с. 94].

Духовні училища на той час давали ґрунтовні початкові знання. У них викладали Катехізіс, Священну історію і коротку історію Російської держави,

географію, арифметику, грецьку, латинську, російську і слов'янську мови, церковний Статут, чистописання російським, латинським прописами, щоденні церковні співи. Крім того в кожному класі до початку уроків щоденно читалося Євангеліє з поясненнями. У кожному класі було 17 тижневих двогодинних уроків – кожного дня по три, а в суботу – два.

У повітовому училищі уроки по кожній навчальній дисципліні розподілялись наступним чином: у вищому відділенні по Катехізису, історії, арифметиці і нотних співах був один урок в неділю; по географії – три, а по грецькій і латинській мовах – по п'ять. В нижчому відділенні по одному уроку в неділю мали катехісис, церковний Статут, російська і слов'янська граматики; по нотних співах було два уроки, арифметиці – три; по грецькій і латинській мовах – чотири уроки в неділю.

Згідно з «Положенням про нижчі Духовні училища» від 1857 р. започатковувалися училищні округи. До Шаргородської училищної округи належало духовенство Літинського, Вінницького, Могилівського і Ямпільського повітів. Була ліквідована фізична кара та інші засоби приниження дітей.

Поліпшилися умови життя учнів на квартирах, педагогам уведено в обов'язок контроль за учнями в школі і вдома. Вихованці отримали право грати на скрипці, влаштовувати вокально-літературні вечори [4, с. 8].

Через десять років (1867 р.), сталося нове перетворення Шаргородського духовного училища – з 3-х відділень створено чотири класи з річним курсом навчання. У такому вигляді воно проіснувало до переведення його 1893 року до Тиврова [3, с. 42].

Іоанн Шипович навчався в Шаргородському училищі протягом 1865-1873 рр. Цікавими є його згадки про шкільне та позашкільне життя тодішніх учнів: жили школярі по 6-10 чоловік на квартирах; гарна господиня, як правило, готувала їм на сніданок лемішку або мамалигу з салом, на обід – борщ і кашу, у неділю і свято – печеню (смажене яйце); на полудень – 3-4 яблука з хлібом; на вечерю – куліш або тісто. Чай пили тільки в святкові дні після служби Божої. На запуски й на масляну давали різні ласощі та по чарці горілки [5, с. 22].

Приміщення колишнього Шаргородського духовного училища. 1980 р.

Родзинкою спогадів Шиповича є опис учнівських розваг. Іноді, коли збирався гурт учнів, залазили в монастирський виноград, у город ксьондзів по горох. Зачинателя таких «подвигів» називали «гомашом», тобто героєм. З таким «гомашом» спілкувались і поводитись як з особливо поважною особою. У поведінці тодішніх шаргородських школярів було чимало сваволі, збитошності, навіть дитячої та молодечої жорстокості. Попри все те вони були дітьми доброго серця. Останні копійки могли пожертвувати бідним, хоча б через те довелося залишитись без обіду [7 с. 10-13].

Після закінчення духовного училища Іоанн Шипович з 1873 по червень 1879 року навчався в Подільській духовній семінарії. Тут освоював навчальний процес і вивчав народні і релігійні традиції. У цей час в семінарії з 1871 року працював викладачем, а з 1877 року ректором випускник Київської духовної академії Митрофан Симашкевич. Ректор семінарії активно вивчав історію і етнографію Поділля, спонукав семінаристів, до дослідницької роботи.

Продовжив Іоанн Шипович навчання в Київській духовній академії, яку успішно закінчив у червні 1882 року зі ступенем кандидата богослов'я. У жовтні призначений на посаду помічника інспектора Подільської семінарії, згодом викладав Закон Божий у Приворотському духовному училищі (нині – с. Подільське

Кам'янець-Подільського району Хмельницької області), розпочав краєзнавчу дослідницьку працю.

У жовтні 1883 року був призначений помічником інспектора Подільської семінарії і виконував ці обов'язки до серпня 1887 р. З 1886 року і до закриття останнього в 1920 році був членом Подільського єпархіального історико – статистичного Комітету (з 1903 року – історико-археологічного Товариства), брав активну участь у його роботі, продовжував досліджувати місцеву історію і традиції, друкувався в «Подольских єпархиальных ведомостях». Описав архітектуру і особливості життя в Сатанівському, Микулинському (Рожецькому) монастирях [9], історію села Борівка Ямпільського повіту [10] – ґрунтовно показав умови життя селян, кліматичні та географічні особливості, храмову споруду, церковне облаштування, служіння знакових для села священників.

З 21 серпня 1887 року до 9 грудня 1891 року працював викладачем латині в Подільській семінарії. Мав незаперечні успіхи у викладацькій та громадській роботі, був нагороджений орденом Святого Станіслава 3 ст. І коли прийшла пора духовного служіння й самовдосконалення на Божій ниві, Іоанн Шипович прийняв сан служителя церкви і 1 червня 1893 року став головним священником домового Кирило-Мефодіївського храму при Вінницькому Реальному училищі.

Учні реального училища любили свого наставника. Про це свідчать спогади випускника училища Георгія Густавовича Брілінга: *«Хіба можна забути, з якого широкого погляду трактував він Біблію і як часто зупинявся на виключно історичному значенні багатьох розділів та їх літературних достоїнствах. Ніколи не забуду його читання П'ятинижжя, де йшлося і про стародавнє законодавство, і про умови побудови військового табору, і про відомості з медицини, гігієни, фінансового права, шлюб тощо. З ним можна було говорити на будь-які історичні та літературні теми. Але головне, він був чудовим педагогом, зовсім позбавленим релігійного фанатизму. Уроки проходили дуже просто. Будь-яка зовнішня муштра була відсутня. Викладач не тільки знав історію релігій, але й був ґрунтовно знайомий з російською, польською, єврейською та західноєвропейською літературами. Для своїх історичних пошуків використовував джерела багатьма*

мовами. І, безумовно, цей мудрий чоловік чудово розумів нас і наше безбожжя і знав, що ніщо не зможе нас звернути з обраного шляху. А тому намагався дати нам те, що можливо, високу мораль, почуття обов'язку, навіть незалежно від релігії. Мабуть, у його обличчі ми мали справді християнина, якого поважали і любили» [6, с.221].

У 1902 р. з'явилася наукова праця отця Іоанна про Вінницький капуцинський монастир [8]. У книзі показано умови монастирського життя, дано опис головних подій з життям Вінниці 1745-1888 рр.

На початку Першої світової війни видав монографію «О границах бывшей Брацлавщины, историческая жизнь в ней и отношение Брацлавщины к Подолии» про життя і межі колишньої Брацлавщини, стосунки між Брацлавщиною і Поділлям. У передмові автор наголосив увагу на тому, що вже давно назріло питання переносу губернського центру, а також єпархії з кафедрою у Вінницю. Отець Іоанн займався й археологією Поділля, багато років очолював археологічну комісію при Вінницькій міській управі. Він першим знайшов Сабарівське слов'янське городище, розташоване на високому лівому березі Південного Бугу.

Вінницьке реальне училище
за часів роботи в ньому Іоанна
Шиповича

На початку 20-х років
знавець археології
займається науковими
справами, добровільно
передав усю свою колекцію

археологічних знахідок (череп та кістки мамонта, кам'яні знаряддя праці, кераміку, нумізматику та ін.) до Вінницького краєзнавчого музею [6, с.222].

31 червня 1903 року отця Іоанна було призначено ще й законоучителем Вінницького Реального училища, де він викладав Закон Божий аж до його закриття 12 січня 1919 року.

Він був членом різних наукових товариств та установ: Церковно-археологічного та історичного Товариств при Київській духовній академії, Історичного Товариства Нестора літописця, Московського археологічного товариства, Київського товариства старожитностей та мистецтва.

З 14 вересня 1921 року по жовтень 1924 року протоієрей Іоанн служив настоятелем Свято-Миколаївської церкви с. Шереметки (тепер Пирогово у межах Вінниці) і перебрався туди жити у новопридбаний будинок.

На початку 1924 р. у Вінниці В.Д. Отамановським було створено Кабінет вивчення Поділля, до якого в статусі наукових консультантів входили дослідники Поділля з Вінниці, Кам'янця-Подільського. Активно співробітничав з Кабінетом Іван Омелянович.

Храм Святого Миколая Мирлікійського в Шереметці,
в якому протягом 1821-24 рр. служив отець Іоанн
Шипович (сучасний вигляд)

У передмові до дослідження з історії Вінниці В.Д. Отамановський називав його в одному ряду з двома академіками О. Кримським, М. Василенком, видатним знавцем

Поділля Ю. Сіцінським і висловив подяку «за співпрацю та цінні відомості відомому знавцю вінницької старовини І.О. Шиповичу», [6, с.222].

7 жовтня 1924 р. протоієрея І. Шиповича було переведено до Браїлівського жіночого монастиря на посаду старшого священника. Важкі часи для країни, гоніння на віруючих, залякування ченців і священнослужителів. 15 червня 1927 р. о. Іоанна затримали і відправили до Вінницької в'язниці, однак 19 червня звільнили.

Однак Браїлівський жіночий монастир і його священник були явно приречені. Під час голодомору 1932-33 років селяни з навколишніх сіл сховали у Божому храмі трохи зерна. Знайшовся донощик і отця Іоанна в грудні 1932 року засудили за статтею 54-10 Кримінального Кодексу УСРР (контрреволюційна пропаганда та агітація) до 5-ти років позбавлення волі і у віці 75 років відправили до Сибіру. Повернувся наприкінці грудня 1936 року, хворів – боліли ноги і легені, побачив рідні місця і тут до закінчення року помер. Поховали на православному цвинтарі біля Свято-Воскресенського храму (нині – паркова зона).

Сьогодні відновлюється пам'ять про знаних у краї людей, які силою свого таланту, працездатності робили добро для свого народу. Серед відомих подолян почесне місце відведено отцю Іоанну Омеляновичу Шиповичу. Все своє свідоме життя він присвятив справі служіння Богу та Його заповідям, вивчав історію Поділля, зберігав пам'ятки історії та культури, поширював історико-краєзнавчі та духовні знання серед людей. Його здобутки заслуговують на увагу і вивчення. Подвижницька праця просвітителя і вченого є гідним зразком для наслідування.

Список використаних джерел:

1. Гальчак С.Д. Краєзнавство Східного Поділля. Вінниця, 2005. 350с .
2. Лисий А.К. Знавець вінницької старовини // Вінницький капуцинський монастир. Вінниця, 1995. 96 с .
3. Любацька Л.В. Ласкава зірка України: Життя і творчість М. Коцюбинського в спогадах сучасників. Вінниця: ДП «Держ. картографічна Фабрика», 2011. 256 с.
4. Пентюк Б.М. Шаргородський Свято-Миколаївський монастир. Сторінки історії та відродження. Вінниця: ПП «ТД Едельвайс і К», 2015. 162 с.
5. Причишин С. Подільські духовні школи кінця XVIII-середини XIX ст.(до 200-ої річниці заснування Подільської Духовної Семінарії) // Православ'я на Поділлі: матер. наук.- практ. конф. Кам'янець-Подільський, 2009. С.47.
6. Сварчевский А.В. Подольский патерик XX века. 2-е вид. перероб. і доп. Вінниця: Балюк І.Б., 2015. 420 с.
7. Шипович І.О. Про Шаргородське духовне училище // Спогади про Михайла Коцюбинського. Київ, 1989. 148 с.
8. Його. О границах бывшей Брацлавщины, исторической жизни в ней и отношении Брацлавщины к Подолии. Винница, 1914. 24 с.
9. Його. Из прошлого Сатановского монастыря и летопись этого монастыря // Подольские епархиальные ведомости. Часть неофиц. 1886. № 51. С. 1063-1076.
10. Його. Исторические сведения о с. Боровке Ямпольского уезда. Каменец-Подольск, 1895. 15 с.
11. Його. Летопись Винницкого капуцинского кляштора. Каменец-Подольск, 1902. 55 с.

Професор Кость Широцький

Костянтин Віталійович Широцький
(26.05. (07.06). 1886 - 31. 08. 1919)

Історик, етнограф, мистецтвознавець, краєзнавець, церковний дослідник Поділля. Народився Кость Широцький в с. Вільшанка-Бершадська Ольгопільського повіту Подільської губернії (нині – село Покровське Гайворонського району Кіровоградської області) [1,с.240], в рідному селі закінчив церковно-парафіяльну школу.

У нього був знаний на Поділлі рід священників. Батько Віталій Андрійович Широцький (Шероцький) родом із Губника Гайсинського повіту, закінчив Подільську духовну семінарію, 1884 року – священник Свято-Покровської церкви в с. Вільшанка-Бершадська, 1894-го – переведений помічником настоятеля Олександрівської церкви в м. Межиріві Літинського повіту, де настоятелем храму був його тесть Іван Квартірович.

Батько Віталій Андрійович Широцький

З 1896 р. отець Віталій – настоятель церкви в честь святого Архістрати́га Михаїла в с. Білоусівка Гайсинського повіту. Священник підтримував стосунки з редактором «Подольских епархиальных ведомостей» істориком Ю. Сіцінським [6, с.12,17].

Дід Костя Широцького по батькові Андрій Романович Широцький народився в сім'ї священнослужителя Георгіївської церкви в Кам'янці-Подільському. Цікаву

біографічну хроніку з нагоди 50-річного служіння отця Андрія в священницькому сані вмістили «Подольские епархиальные ведомости» за 1904 рік: «Син чиновника (із старовинного роду дворян Шейцов - Широцьких), о. ювіляр народився 7 квітня 1832 року в передмісті Кам'янця Польських-Фільварках у парафії Георгіївської церкви. Спочатку вступив він до Кам'янецької гімназії, потім перейшов до Дунаєвського духовного училища, звідси до Подільської духовної семінарії, яку закінчив 15 липня 1853 року за першим розрядом. 21 березня наступного 1854 року прийняв сан ієрея. Першим місцем його пастирської діяльності було с. Вовчок Ольгопільського повіту. В 1858 році о. Андрій, згідно прохання, переміщений до Свято-Миколаївського Могилівського собору на посаду соборного священника, а наступного 1859 року перейшов на місце, яке він займав в селі Губник Гайсинського повіту. Тут і протікало майже все багаторічне і многотрудне життя і діяльність о. ювіляра» [16, с.881].

Отець Андрій брав активну участь у суспільному житті духовенства: був окружним бібліотекарем, окружним депутатом Тульчинського духовного училищного з'їзду, членом Благочинницької ради, окружним благочинним з 1881 до 1893 р., наглядачем церковно-парафіяльних шкіл, членом Гайсинського відділення Подільської епархіальної училищної ради (1888-1895) і товаришем голови цієї ради. У нагороду за старанне виконання своїх пасторських та інших обов'язків о. Андрій отримав сан протоієрея та орден святої Анни ІІІ ст. [16, с.883].

18-річним семінаристом Костя побував на 50-річчі священницького служіння діда Андрія і ті враження залишилися в його душі і пам'яті на все життя. На свято з різних кінців Поділля прибули до села Губник майже всі діти та онуки отця Андрія, 10 синів та зятів – священнослужителів. Співав хор із села Білоусівка Гайсинського повіту, де священствував його син отець Віталій. Під час літургії проповідь виголосив благочинний о. Іоанн Лашкар'єв – зять отця Андрія. Старший син священник с. Нового-Поріччя Кам'янського повіту о. Кирило зустрів батьків іконою [16, с. 885]. Це була йому вдячність за старанність пастирське служіння, розсудливість і терпіння, любов і лагідність на тернистому полі церковного

служіння. Приклад Отця Андрія спрямовував рідню на життєвий шлях любові, добра і справедливості.

Мати Костя Широцького Євгенія Іванівна народилася 1868 року в сім'ї священника з с. Куровка Проскурівського повіту Івана Івановича Квартировича [6, с. 44]. Цікава доля діда отця Івана Квартировича, який народився 26 вересня 1832 р., навчався в Подільській духовній семінарії. Саме там цікавими обставинами переплелись долі Івана Квартировича та поета і майбутнього лікаря Степана Руданського. Семінаристи Іван і Степан товаришували, разом винаймали житло в найбіднішій частині Кам'янця-Подільського, яку семінаристи називали Палестиною. У господині матінки-проскурниці Єлизавети Княгницької було три доньки. Найстарша Марія зачарувала обох семінаристів, але перевагу віддавала Степанові - він був життєрадісним, гарно співав українські пісні, польські романси, писав вірші. Почуття до Марії надихнули Степана на прекрасні ліричні поезії, в яких часто звучали мотиви розлуки і самотності: «Ти не моя», «Мене забудь!», «Сирота я безродний», а згодом і відому «Повій, вітре, на Україну».

Після закінчення семінарії Степан поїхав до Петербурга, а Іван – до Києва, хотів прийняти чернечий послух. З часом Іван провідує рідні місця, відвідав і Княгницьких, запропонував Марії Княгницькій стати його дружиною й отримав згоду.

Широцька (Квартирович)
Євгенія Іванівна

Дочка Широцьких Євгенія Іванівна згадувала, що *«студент Руданський у Петербурзі дуже жалкував за Манею і біль свого серця висловлював у своїх листах до матінки Княгницької»* [2, с.32].

Іван Квартирович з 1857 р. і до кінця свого життя був священником у м. Межиріві Літинського повіту. Протягом 32 років

виконував обов'язки законовчителя, був визнаний відомим подільським меценатом під час збирання коштів для побудови Олександро-Невського храму в м. Кам'янці-Подільському [5, с.57].

Після переїзду батьків до Білоусівки, Кость Широцький протягом 1890-1900 років навчався в Тульчинському духовному училищі. Згодом поступив до Подільської духовної семінарії. Там часто відвідував бібліотеку-читальню при Подільському історико-археологічному Товаристві на чолі з відомим істориком, протоієреєм Ю. Сіцінським, [6, с. 36], брав участь невеликій місцевій українській Громаді. А коли почалися переслідування членів української Громади, перевівся до Новочеркаської семінарії. Після закінчення навчався в Петербурзі на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету, підтримував зв'язки з нелегальною громадою, членами Товариства українських поступовців (ТУП), познайомився з одним із його засновників своїм земляком Олександром Лотоцьким із Білоусівки Брацлавського повіту.

Кость Широцький брав участь у заснуванні на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету «Гуртка українознавства». Навчання в університеті поєднував з навчанням у Петербурзькому археологічному інституті (1910-1911 рр.) 1912 року, після закінчення університету, став професорським стипендіатом, щоб здобути ступінь магістра [5, с.142]. Він цікавився проблемами рідного краю, сприяв діяльності українського видавничого товариства на Поділлі, допомагав легалізувати товариство для видання релігійної популярної літератури [4,с.9].

1915-1917 рр. працював приват-доцентом на кафедрі історії та теорії мистецтва історико-філологічного факультету Петербурзького університету, читав лекції з історії стародавнього київського і галицького мистецтва [4, с. 12].

Весною 1917 року Костя Широцького запросив друг-земляк О. Лотоцький, який на той час був керівником адміністративної влади Тимчасового уряду в Галичині та на Буковині, очолити Городенківський повітовий комісаріат. О. Лотоцький у спогадах писав, що *«мало мені доводилось зустрічати людей, що визначалися б такою працьовитістю та роботоздатністю, обравши за фах*

історію українського мистецтва, працював він так запопадливо, що, здавалося, й хвили часу у нього не пропадало, – наче відчував він, що недовго йому працювати на світі, та поспішав скоріше свій план обробити...» [5, с. 68].

Згодом Кость Віталійович працює у Києві, але через хворобливий стан повернувся до батьків у Білоусівку. 1918 року брав участь у заходах з підготовки до відкриття державного університету в Кам'янці-Подільському. Професор К. Широцький був присутній на святі відкриття університету. Однак до викладання не приступив, бо важко хворів [4, с.15]. 13 вересня 1919 р. у будинку батька в Білоусівці він помер. Відспівували раба Божого Костянтина в Білоусівській церкві, яку раніше він зі своїми друзями розписав в самобутньому українському народному стилі [5, с. 286].

Храм св. Архистратига
Михайла у с. Білоусівка,
сучасний вигляд

Кость Широцький мав у своєму творчому здобутку понад 200 друкованих праць з історії, церковних традицій, культури,

народного побуту та фольклору України, зокрема, Поділля XIX-початку XX ст. У праці «Надгробні хрести на Україні» висвітлив елементи народного сакрального мистецтва, здійснив оцінку зображень з надгробних хрестів на старих запуштених цвинтарях Поділля. Вперше класифікував українські хрести за формою, охарактеризував основні особливості, розкрив їх історичний розвиток і специфіку декорування.

До здобутків Костя Віталійовича слід віднести дослідження церковного мистецтва й архітектури, оздоблення та розпису церков, церковних орнаментів в українському стилі. У праці «Дещо з української іконографії» [11] він звернув

увагу на використання в церковному іконописі народних образів із зображенням святих у національному одязі та сюжетів із українського народного побуту. У його працях розглянуто особливості архітектури українських церков з трьома та п'ятьма банями, зокрема, церкви Святого Юрія в Дрогобичі, інших храмів Галичини, Буковини та Поділля, що їх вчений досліджував під час краєзнавчих експедицій [12]

Українські народні повір'я, звичаї, церковні обряди в родині та житті українців, подолян, зокрема, К. Широцький висвітлив у праці «Церковний обряд на Україні» і рукописі «Народные поверия о будних днях недели и празднование этих дней простым народом». Науковець зібрав фольклорний матеріал у рідній Білоусівці та надрукував працю «Подольския «колядки» и «щедривки». Євфимій Сіцінський назвав спадщину К. Широцького великим скарбом нових і маловідомих історичних матеріалів з історії українського сакрального й церковного мистецтва, архітектури, етнографії, фольклору, малярства й історії культури України [6, с.10].

Значний внесок у дослідженні біографії та наукового доробку К.В. Широцького внесла дослідниця Лілія Іваневич – доктор історичних наук, лауреат Хмельницької обласної премії імені Костянтина Широцького у галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії [4, 5, 6].

Подоляни шанують свого славетного ученого-земляка. 9 листопада 1993 р. засновано Хмельницьку обласну премію імені Костя Віталійовича Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії, лауреатами її стали більше двадцяти дослідників.

1992 р. у Кам'янці-Подільському вулиця Проектна-2 отримала назву Костя Широцького. 2015 року Вінницька міська рада своїм рішенням перейменувала вулицю Щорса на вулицю Костя Широцького [2, с.285].

2 червня 2011 р. з нагоди 125-річчя від дня народження Костя Віталійовича Широцького в с. Вільшанка Крижопільського району Вінницької області за організації Вінницького обласного краєзнавчого музею був проведений музейний фестиваль етнографічних міні- експозицій.

5 червня 2012 року в с. Білоусівка Тульчинського району відбувся фестиваль

народної творчості «Кроковеє колесо», присвячений Дню Святої Трійці та науковій спадщині К. В. Широцького. Організаторами колоритного свята стали керівництво Білоусівської ЗОШ І–ІІІ, науковці Вінниччини й Хмельниччини, Вінницький обласний центр народної творчості.

З нагоди 130-річчя дня народження Костя Віталійовича Широцького, 9 червня 2016 р., у Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці відбувся науковий круглий стіл «Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог» [7, с.29]. 21 червня 2016 р. за сприяння наукової й творчої громадськості Хмельниччини та Вінниччини в с. Білоусівка Тульчинського району проведено другий фестиваль народної творчості «Кроковеє колесо» та круглий стіл у Білоусівській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів. До організації заходів доклали зусиль управління культури й мистецтв Вінницької обласної державної адміністрації, Вінницький обласний центр народної творчості, Тульчинська райдержадміністрація, Білоусівські сільська рада та школа [2, с. 285].

2017 та 2021 рр. в с. Білоусівці проведено чергові обласні фестивалі народної творчості «Кроковеє колесо» та наукові круглі столи пам'яті видатного науковця, просвітника, етнографа.

11 листопада 2017 р. зусиллями місцевих краєзнавців та громади у с. Покровське (колишня Вільшанка-Бершадська, яка впродовж 1927–2016 рр. носила назву Котовка) Гайворонського району Кіровоградської області відкрито меморіальну дошку з портретом К. Широцького та надписом «У цьому будинку навчався у церковно-парафіяльній школі Костянтин Віталійович Широцький (1886-1919) – відомий український вчений, просвітник і педагог» [2].

13 вересня 2019 р. відбулася 1-а Тульчинська краєзнавча конференція, присвячена 185-й річниці від дня народження Анатолія Свидницького та 100-річчю з дня смерті Костя Широцького.

Могила Костя Широцького в
с. Білоусівка

За останні роки перевидано низку праць Костя Широцького, а саме: «Подільські колядки та щедрівки» (1991); «Знамениті українські артисти-співці XVII–XVIII віку» (1993); «Київ. Путівник» (1994, 1995); «Музика й співи в Україні» (1995); «Надгробні хрести на Україні» (1998); «Національне мистецтво й завдання мистецтва в Україні» (2010, 2016). Праці Костя Віталійовича Широцького дають змогу сучасникам по-новому поглянути на ті чи інші історичні події, дізнатися про маловідомі факти з церковного життя

і побуту українців, оцінити їх значення для становлення, культурного, духовного й освітнього розвитку нашої Української держави.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. : Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
2. Гальчак С. У вдячній пам'яті науковців краєзнавців // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 135-й річниці з дня народження відомого історика, етнографа, мистецтвознавця, краєзнавця Поділля (21 листопада 2021 р., Вінниця). Вінниця, 2021. С. 282–288.
3. Пентюк Б.М. Степан Руданський: сторінки духовності. Вінниця: «Торговий дім «Альфа і Омега», 2022. 200 с.
4. Іваневич Л., Трембіцький А. Епістолярна та творча спадщина К. В. Широцького – джерело дослідження історичних подій 1906–1919 рр. // Матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 135-й річниці з дня народження відомого історика, етнографа, мистецтвознавця, краєзнавця Поділля (21 листопада 2021 р., Вінниця). Вінниця, 2021. С. 5–59.

5. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог: монографія. 3-є вид., допов. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2016. 392 с.: 96 с. дод.
6. Кость Широцький (у працях істориків і дослідників-мистецтвознавців України Євфимія Січінського та Володимира Січинського) / [передмова Л. А. Іваневич, авт. післямови та упоряд. А. М. Трембіцький]. Хмельницький, 2004. 32 с.
7. Сентемон Н. Кость Широцький. Повернення. Світлиця. Вінниця, 2016. Квіт.-черв. (№ 2). С. 29.
8. Його. Народня поверія о будних дняхъ недели и празднование этих дней простым народом: рукопись. 1907 р. // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. ДК 5292. Арк. 1-8.
9. Його. Софійський собор в Полоцке / К. Широцький. Петроград : Типогр. М. Александрова, 1915. 14 с.: 8 мал.
10. Його. Білоусівська церква / передмова Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький; Вінницький обласний центр народної творчості. Вінниця, 2019. 60 с. : іл.
11. Його. Дещо з української іконографії / К. Широцький // Рада (Київ). 1911. 27 лип. (№ 168). С. 1.
12. Його. На руїнах Бакоти / К. Широцький // ЛНВ. Київ, 1912. Кн. 1. С. 71-80.
13. Його. Подільські колядки та щедрівки / К. Широцький. 2-е вид. Хотин : Буковина, 1991. 32 с.
14. Його. Церковний обряд на Україні / К. Широцький // Календар на рік звичайний 1918 / [за ред. К. Широцького]. Київ : Вид. «Благодійного товариства видання загально-корисних та дешевих книжок», 1918. С. 13.
15. Цвігун Т. Конференція – це один крок до національного самоусвідомлення. Світлиця. Вінниця, 2022. Січень-берез. (№ 1). С. 4.
16. 50-летний юбилей прот. Андрея Шероцкого // ПЕВ. Часть неофиц 1904. №41. С. 881-887.
17. Предания о Стоянах Брацлавского уезда и основателе их свящ. Плащевском, свящ. Виталия Шероцкого // ПЕВ. Часть неофиц. 1904. №9. С. 227-229.

2.2. Представники красного письменства

Біля витоків української полемічної літератури

Смотрицький Герасим Данилович

(Р.н.-невід.- 1594)

Народився Герасим Смотрицький на Поділлі, а закінчив земне життя на Волині. Рік народження встановити не видається можливим, у жодному джерелі він не вказаний, відсутній навіть натяк на вік. Можна лише без сумніву стверджувати, що його життя припало на XVI ст., коли українці усіма методами відстоювали свою ідентичність в умовах тотальної полонізації та окатоличення.

Малою батьківщиною Герасима був Смотрич [17], відомий в джерелах з 1362 року, часу відвоювання краю у татар. Князі Коріатовичі зробили Смотрич своїм адміністративним і політичним центром, власне – столицею Подільської землі. 1444 року в Смотричі ще був замок, а в ньому «чорна хата» – дитинець з брамою, що оборонялася двома гарматами, «спіжарня» – склад боєприпасів (пороху, ядер, куль), продуктів. До замку належали млин, ставок, фільварок, села Біла, Чорна, Окнина, Татарський Мукарів, Трихівці, Лосківці. Схоже згодом замок був зруйнований, бо 1518 року король дав згоду смотричанам на його відбудову зусиллями мешканців [15]. 1448 року місто отримало «магдебургію» – Право на самоврядування. Згодом, місто як королівське, ввійшло до Кам'янецького староства.

На території замку був дерев'яний костел, а недалеко від нього, на захід – православна Миколаївська церква, яку називали замковою або приградською. Діяла, мабуть, і школа – Смотрич потребував грамотних людей. Отже, було де

докласти снаги батькові Герасима дрібному шляхтичеві Данилові Смотрицькому, священнослужителю-дяку, людині грамотній, переписувачеві книг, учителю. У рукописному збірнику середини XVI ст., до якого ввійшли «Пасії Христові», «Сказаніє Афродитіяна», «Менандрові мудрості» та інші твори, засвідчено, що *«писал дяк Данило в богоспасаимом граде Смотриче жеби сеса книга рекома Пасия жеби не отдалена била от отца Василия»* [8,с.120]. У Києві був знайдений ще один рукопис «дяка Данила», переписаний многогрішним Герасимом [7].

Саме під його началом син отримав ґрунтовну домашню освіту. А культ знань і книги сформував таку домашню атмосферу, яка визначила подальші його інтереси, як і інших дітей та онуків. Чи завершилася батьковою наукою освіта Герасима? Сам Герасим у передмові до острозької «Біблії» зауважив, що училища не бачив, тобто знання нібито здобув удома та шляхом самоосвіти. Дехто з дослідників відносить це твердження на рахунок особистої скромності Герасима, яка помітно виокремлювала його особистість, надавала їй ще більшого авторитету, і не погоджується з таким твердженням. Бо бути Кам'янецьким писарем за трьох старост, згодом очолити Острозьку академію, в якій викладачами працювали навіть люди з університетською освітою, здійснити так вправно редагування «Біблії» як з мовного, так і змістового боку, писати полемічні трактати, вірші, передмови могла тільки людина з великими задатками та добrotною освітою, можливо й здобутою на Заході. Доктор педагогічних наук, професор Бабишен Степан Дмитрович свого часу схилився до думки, що Герасим зі Смотрича навчався щонайменше в Кам'янецькій школі, закладі підвищеного типу, де викладались також грамати́ка, риторика і філософія [1]. Без сумніву можна твердити, що Герасим Смотрицький для свого часу був досить грамотною й інтелектуально багатою людиною.

Деяку інформацію про ранній період життя і діяльності батька можна почерпнути з брошури «Оборона верифікації», написаної сином Мелетієм і виданої 1621 року. У ній опонує він авторові «Подвійної вини», який закидає йому не тільки нестійкість релігійних поглядів, а й низьке соціальне походження. Зважаючи на фактологічну цінність наведу цей уривок повністю: *«...назвав еси Герасима попа і називаєш його батьком Смотрицького - ей, лицемірний русине,*

думаєш, що тим засоромиш і образиш Смотрицького? Але тільки за добро, між іншими свого чесного походження прикметами вважав би то собі отець Смотрицький, якби родився від мужа, на службу Божу поставленого! Але коли ти сказав це на зневагу йому, то не вадить тобі вказати, що ти в тім розминувся з правдою! Хто сидить в льоху, може так само слушно сказати, що сонце не світить, бо він його не бачить. Так і шляхетській повазі того чоловіка високих чеснот не пошкодить, що він невідомий тобі, покутному чоловікові! Знало ж Герасима Даниловича Смотрицького Поділля, що його родило і виховало, і писарем гродським Кам'янецьким за трьох старост кам'янецьких мало. Знала Волинь, де він мешкав, наділений, попри свій подільський зем'янський ґрунть, неабиякою маєтністю від покійного князя Острозького, воєводи Київського, в окрузі Константинівській» [3,с.180]. Отже, Мелетій підкреслив, що його батько народився на Поділлі, був шляхтичем-власником невеликого зем'янського маєтку на Поділлі, Кам'янецьким міським писарем за трьох старост, свого часу великою людиною в народі руським, талант якої помітив воєвода Київський князь Костянтин Острозький, коли збирав в Острозі мужів грамотних, учених для оборони віри православної, а отже – народу руського. Цю біографічну інформацію не заперечив у своїй «Історії української літератури» і Михайло Грушевський [2,с.64-65].

У біографії Герасима Смотрицького більше «ймовірно», «можливо», «мабуть», «можна припустити» аніж «доведено», «без сумніву», «можемо стверджувати». Причина відома – часова відстань, джерельний дефіцит. Не встановити, яким чином відбулося запрошення Герасима Даниловича до Острога, яким сімейним складом переїхав на Волинь, якими були перші кроки на новому місці. Однак відомо, що сталося це 1576 року, коли Костянтин Острозький остаточно оформив свою власність на місто. До 1574 року резиденцією князя було м. Дубно. Острог передала йому племінниця Гальшка – дочка брата Іллі ще 1573 року, але фактичним володарем міста був король, якому подарував ці маєтності вітчизняним Гальшки О. Ласький. Новий король Генріх Валуа 1574 року відмовився від них на

користь К. Острозького. Але зрікся престолу, і новий король Стефан Баторій підтвердив грамоту аж у листопаді 1576 року [8, с.28].

На той час князь Костянтин Острозький, воєвода Київський, був у zenіті слави. Від свого батька, гетьмана Великого князівства Литовського, успадкував чималі багатства, згодом примножив їх у кілька разів і вважався найбільшим після короля магнатом Речі Посполитої. Йому належала третина Волині, а ще маєтки на Поділлі, Київщині, Малопольщі, всього – 59 міст, містечок, замків, 857 сіл, 111 фільварків [8,с.23]. А Острог став його родинним, адміністративно-політичним, оборонним, культурно-освітнім і релігійним центром. 1583 року місто мало 283 будинки, 1585 року отримало Магдебурзьке Право, поступово стало важливим ремісничим і торговим центром, по кількості населення було рівним Дубну [8,с.19-20].

У протистоянні полонізації й окатоличенню князь використовував дозволені методи, головним чином – просвітництво та підтримку Православ'я. Ще 1572 року надав він землю дяку Д. Митуричу в Турові, де народився, аби той школу тримав. Збудував 6 храмів, заснував 10 монастирів. У волосних містах діяли школи. В Острозі – іконописна майстерня, духовні хори, 1583 року в документах згадується Лаврентій – музика князя К. Острозького. Засновано шпиталь – благодійний заклад для православних. Тут до появи Івана Федоровича, проводилося переписування книг. Були й бібліотеки. 1576 року з ініціативи князя започатковано академію Острозьку. Назріла потреба дати православному світові й Біблію тогочасною церковнослов'янською мовою. Для цього потрібні були високоосвічені люди, яких князь шукавав не тільки в землях литовських і польських, а й у зарубіжжі. Герасим Смотрицький виявився таким, що відповідав запитам князя.

Починав Г. Смотрицький з посади підскарбія, власне, посадовця, що займався фінансовими справами князя. Князь щедро винагороджував потрібних людей, надаючи їм оплачувані посади, маєтки. Наприклад, друкар Іван Федорович з березня 1575 року був настоятелем Дерманського монастиря, мав у володінні селян викладач Ян Лятош, Герасим Данилович став власником сіл Борисівка і Баклаївка при Костянтинівському тракті. Чи не село це Баглаї, що в XVI ст. під назвою «Баглеевка» відносилось до маєтностей Острозьких? Можливо Борисівка – це село

Борисів за 18 верст від Острога, що належало до Острозької волості і також було князівською власністю [4,с.344,134]. Улюбому випадку сім'я Смотрицьких була забезпеченою і пошуками хліба щоденного не займалася. А була родина чималою – тільки в пом'янику Мижигірського монастиря згадується 13 осіб, серед черниць – *«Мавра, отця Смотрицького мати»* та *«род ісрея Стефана з Острога Смотрицького ... Герасим, Данило, Антоній, Євфросинія, Марія, Меланія, Христина, Анастасія, Анастасья, Іоан, Марія»*[8,с.112]. Юрист князя Ян Прилепський володів селами Доросином, Княжим, Немиром [8,с.107]. Ректору Мартину належало село Коптевичі [8,с.100].

Потрапив Герасим Данилович до Острога, коли почались роботи зі створення навчального закладу. До питання його ректорства в тій школі науковці майже без винятку підходять обережно. Автор монографії «Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636)» Ігор Зіновійович Мицько говорить: *«Першим острозьким ректором традиційно вважається письменник-полеміст, редактор острозької «Біблії» 1581 р. Герасим Данилович Смотрицький»*[8,с.39]. Сучасний дослідник життя і діяльності Мелетія Смотрицького професор П.М. Кралюк зауважує, що редактор «Біблії» *«водночас міг працювати ректором заснованої в Острозі академії»* [6,с.13]. У такому ж ключі звучить думка з цього питання професора Ігоря Демидовича Пасічника, ректора Національного університету «Острозька академія»: *«Очевидно, що по приїзді в Острог Смотрицький стає викладачем і першим ректором Острозької школи»*. При цьому всі посилаються на твердження про ректорство Герасима Даниловича першого біографа Мелетія Смотрицького уніатського біскупа Холмського Якуба Сушу [11,с.45]. Ця обережність пояснюється насамперед відсутністю документального підтвердження факту і, мабуть, надією, що такий документ, можливо, ще десь чекає свого відкривача. Однак ніхто навіть і не натякає на присутність на цій посаді на початковому етапі іншої особи. Згодом, 1592 року, у документах згадується ректор острозької школи Мартин, у 1594-1600 рр. з перервами – ректор Кирило Лукарис, у пом'янику Межигірського монастиря – рід інока «Самоїла ректора Острозького» – Сави Фляка (Флячича) [8,с.115]. Але все це – потім, пізніше...

Чи міг Герасим претендувати на таку посаду? Звичайно, міг. Бо мав добротну домашню освіту, яка на той час шляхетними родинами визнавалася більш ґрунтовною і всесторонньою, ніж знання, що їх могли дати навіть організовані шкільні колективи. У даному випадку ще й учителем був «книжник» і зацікавлена особа батько Данило. Герасим Смотрицький добре володів старослов'янською, тогочасною українською книжною, а ще – польською і латинською мовами, знав чеську, грецьку та арабську [6, с.13-14]. З 1560-х років, очолюючи в Кам'янці старостинську канцелярію, писар Г. Смотрицький, а дехто прирівнює його посаду до статусу підстарости кам'янецького, пройшов велику управлінську школу і приїхав до Острога зі значним досвідом. Управляючи фінансами князя, підскарбій мав прямий стосунок до усіх проектів К. Острозького, у тому числі й до створення академії – контролю і фінансування будівництва приміщень, придбання обладнання, книг учительних, а далі – й добору дидактиків, формування навчального плану, організації навчального процесу.

Дискутується й питання назви, власне – статусу Острозького навчального закладу. Найдавніша згадка про нього в передмові до видрукованого 1578 року в Острозі «Букаря» фіксує назву «*детищного училища*». 1600 року, ще в час функціонування закладу, Семен Пекалід у поемі «Про острозьку війну» називає його «*тримовним ліцеєм*», «*тримовною гімназією*». Водночас у тогочасних документах йдеться про «*грецьку колегію*». Назва «*академія*» згадується у вихідних даних книги Герасима Смотрицького «Ключ Царства небесного» (1587). Іпатій Потій назвав Клірика Острозького «*студентом славної академії острозької*», Я. Велєвіцький вжив термін «*схизматицька академія*» [8,с.25]. Така подвійність у визначенні статусу закладу побутує і тепер. І.З. Мицько свою працю пономінував «Острозька слов'яно-греко-латинська академія», а в назвах розділів зустрічаємо і «*колегію*», і «*академію*».

У закладі ж насправді вивчали кілька мов – старослов'янську, грецьку, латинську, без яких не можливо було працювати з тогочасною літературою – рукописною і друкованою та спілкуватися із західним світом, а ще польську, арифметику, геометрію, астрономію, катехізис, музику і хорівий спів, а далі –

поетику й риторичку, граматичку, філософію (діалектику і логіку). Власне, відрізнявся він від діючих на землях Острозьких шкіл вищим рівнем як структурою (сім класів), так і змістом навчання і рівнем викладання. Працювали в ньому греки Никифір Кантакузен і Кирило Лукарис, згодом – ректор та візантійський патріарх, поляк Ян Лятош, білорус Андрій Римша, Тимофій Анич та ін. Варто наголосити, що при закладі діяв науково-літературний гурток, що підготував до друку «Біблію» та інші книги, продемонструвавши таким чином зачатки українського наукового дослідництва, і друкарня.

Формально острозька школа не дотягувала до статусу академії, бо не мала 8-го богословського класу, але була новим типом Колегії – слов'яно-греко-латинської, яка за змістом навчальної праці наближалася до рівня вищого навчального закладу - академії. Доказом тому є визнання її заслуг тогочасниками – як прихильниками Православ'я, так і його противниками, а також функціонування саме цієї назви в народній пам'яті та сучасних наукових виданнях.

Пам'ятний знак на місці,
де була Острозька академія

За твердженням І.З. Мицька, за 60 років функціонування академія дала освіту близько 500 вихованцям. Серед них і багатьом громадським, політичним, військовим, освітнім і релігійним діячам, зокрема, синам першого ректора Стефану і Максиму (Мелетію – у чернецтві) Смотрицьким, митрополиту Київському Іову Борецькому, Єлисею Плетенецькому, засновнику Києво-Печерської друкарні (1615 р.), Іову Княгницькому, братам Дем'яну і Северину Наливайкам, гетьману Петру Сагайдачному та ін. А біля її витоків стояв подолянин Герасим Смотрицький.

Важливу роль у культурно-освітньому житті Острога, особливо у протистоянні польській ідеологічній експансії, відіграв діючий при академії літературно-науковий гурток, його нерідко називають просто «гуртком учених», а також «культурно - освітнім центром». Серед його активних діячів – педагоги Герасим Смотрицький, Зизаній Тустановський, Кирило Лукарис, Ян Лятош, Никифір Кантакузен, Андрій Римша, анонімний полеміст Клірик Острозький, Мотовило, Євстахій Натаніель, Георгій Паламід, Симон Пекалід, Діонісій Раллі, Василь Суразький, Дем'ян Наливайко, Мартин Броневський (Христофор Філалет), Стефан Смотрицький та інші. Керівне становище в гуртку займали, найперше, Герасим Смотрицький, а потім – Василь Малюшицький, Дем'ян Наливайко. Центр не мав документально укладеної програми, однак діяльність науковців, педагогів, письменників – членів гуртка була чітко зорієнтована на підготовку «Біблії» церковно-слов'янською мовою та іншої літератури-навчальної, духовної, полемічної. Тільки в Острозькій друкарні зусиллями літературно-наукового гуртка було видано, за підрахунками академіка Я. Ісаєвича, 28 книг [8,с.31].

Потреба в «Біблії» для православного світу визначалася низкою факторів, передовсім – необхідністю протистояти полонізації і окатоличенню, зберегти в цих умовах хоч якусь автономію українського та білоруського народів. Католики ще з 1561 року мали свою Біблію, мали й протестанти, а в православних слов'ян ще не було її повного тексту старослов'янською мовою.

Взявши курс на підготовку Біблії для православних християн, острожани задумалися, якою мовою її надрукувати – національною, тобто тогочасною українською, чи старослов'янською, що єднала православні народи Європи. На останній і зупинилися. Хоч варто зразу ж зауважити, що в Біблію непоодинокі проникли й зразки тодішньої української лексики.

Не менш складними питаннями виявилися пошук текстів та їх переклад з інших мов. Спочатку користувалися церковнослов'янським перекладом Біблії з грецької, його ще 1573 року привіз із Москви писар Великого князівства Литовського Михайло Гарабурда. Але, як відмітив у передмові Г. Смотрицький, виявивши методом порівняння різних текстів «не токмо разствия, но и развращения» в

ньому, почали шукати нові тексти в Римі, Константинополі та інших місцях. Посланці князя виїжджали в різні країни – Грецію, Болгарію, Італію, Сербію, Кандійські острови, відвідували православні центри, де, благо, знаходили підтримку одновірців. До пошуку текстів міг долучатися Дерманський монастир. Діонісій Раллі список Біблії привіз із Риму [8,с.107]. Врешті вирішили взяти за основу грецький переклад з єврейської, так звану Септуагінту. Перекладацьке навантаження лягло на плечі знавців грецької, зокрема – Євстахія Натаніела, учителя острозьких княжат [8,с.104] та інших елліністів.

Координував роботу членів гуртка Герасим Смотрицький, контролював виконання ними визначених доручень, особисто звіряв переклади з оригіналами, увів Біблії нові розділи, написав дві передмови. І хоч автором першої, де йдеться про історію підготовки і надрукування Біблії, зазначено князя Костянтина Острозького, однак по стилю письма видно, що то робота ректора – керівника редакційного колективу. Друга передмова *«Предисловие к благоверному и православному всякого чина, возраста и сана читателеви»* присвячена боротьбі з ересю. Закінчується вона віршем-одою князю – великому поборнику Православної віри і захиснику православних вірян:

«Владимер бо свой народ крещением просветил,
Константин же благоразумия писаним осветил.
Ярослав зиданием церковным Киев и Чернигов украси,
Константин же едину соборну церков писанием возвеси.»

Острозькі редактори ввели у Біблію на наступній після титульної сторінки - зображення герба Острозьких, своєрідну данину вдячності князю за його внесок у зміцнення церкви православних слов'ян, та вірш Герасима Даниловича *«Зри сия знамення...»*, де він прирівняв князя, що відстоював Православну віру в боротьбі з її ідеологічними противниками, до візантійського імператора Костянтина Великого, який у IV ст. узаконив християнську віру.

Острозький літературно-науковий гурток виконав роль видавництва, що дало православному світові Біблію – потужну зброю для зміцнення віри, відстоювання інтересів православного слов'янства і, передовсім – українського і білоруського народів. Однак його робота, як і друкарні при ньому, на тому не припинилася. Як

уже зазначалося, острозькі друкарі видали 28 книг. Першим – «Буквар» (1578), 1581 року – «Біблію» та «Хронологію» – поетичну книжку А. Римші.

Острозька Біблія 1581 року видання

Наступним був збірник творів Герасима Смотрицького «Ключ Царства небесного» (1587). Появу збірника обумовило посилення агресивності польської влади та католицьких ідеологів у ставленні до православних вірян – українців і білорусів. 1584 року львівський католицький біскуп Д. Соліковський намагався ввести серед українців новий календар папи Григорія XIII, а 1586 року львівський єзуїт Бенедикт Гербест надрукував у Кракові книгу «*Віри костелу римського висновки*», де образливо висловився на адресу православних,

їх традицій. Це викликало реакцію захисників православної віри, зокрема – Герасима Смотрицького. До збірника ввійшли присвята нащадкові князя Костянтина сімнадцятирічному Олександрові Острозькому, єдиному серед синів, хто тримався батькової віри, передмова до читача на 9 сторінках та два полемічних трактати – «Ключ царства небесного и наше христианское духовное власти нерушимый узел» і «Календар римський новий».

У присвяті він благає княжича Олександра йти слідами батька, триматися віри, в якій хрестився. Просить перечитати книгу, присвячену йому, укріпитися в Православ'ї. Слід наголосити, князь Олександр, молодший син Костянтина Острозького, до кінця свого короткого життя залишався вірним батьком закладеним духовним традиціям. Ставши 1593 року воєводою Волинським, активно протистояв католицькій експансії, разом з батьком брав участь у Брестському антикатолицькому соборі 1596 року, не раз виступав на сеймах на

захист православних. Усі вважали, що після батька саме він мав очолити антикатолицький табір. Однак 1603 року тридцятирічний князь був отруєний [8, с.105].

У передмові *«До народов Руских короткая и пилная предмовка, з напомниманием и молением прилежным»* Герасим Смотрицький виступає проти апологетів католицизму, звинувачує не тільки українську феодальну знать, яка ради свого збагачення та благополуччя ополячувалася та окатоличувалася, а й окремих православних владик та отців у духовному убозстві, бездарності й аморальності. Нагадує їм патріотичні традиції предків (*«Про што на предки свои не памаеете, о котрых полн увесь поднебесный свет великое славы и дивное справи...»*), закликає ратні досягнення попередників примножити перемогами в боротьбі з ідейними противниками. Він звертається до народів руських: *«Повстанте, почувте ся и поднесете очи души ваших а обачте с пильностью, як спротивник ваш, диявол, не спит, и не толко як лев рыкаючи шукает кого пожерти, але явнее в пащеки ему разными способы многие от крови и повинных ваших впадают»* [Цит. за: 2, с.69]. І закликає нагострити *«меч духовний»*, очистити з нього *«ржу недбальства»* і перемогти духовних супостатів.

У полемічній статті *«Ключ Царства Небесного и наше христианское духовное власти нерушимый узел»* йдеться про ключ царства небесного, наданий Ісусом Христом апостолу Петру, як владу *«в'язати і розв'язувати»*, і переданий Петром його наступникам. Герасим Смотрицький пов'язує цей євангельський текст з іншим, де Ісус обіцяє бути там, де буде *«два або три зібрані в ім'я його»* і сповнити те, що два або три попросять у Бога. І стверджує, що Христос не обіцяв ніякої влади одному, зокрема – папі, а тільки двом-трьом. Відповідно до цього Церква згодом обрала трьох, а врешті п'ятьох апостольських намісників (головних єпископів), серед яких був і папа. Однак з часом папа відступив з правильного шляху і від рівного собі братства, намагаючись стати єдиним апостольським намісником у Піднебессі. А Скарги і Гербсти почали його *«катедру носити аж под небеса»*. Г. Смотрицький доводить, що це величання противне євангельському духові. Бо Христос дав приклад покірливості, омиваючи ноги своїм учням, а папа

«мнящий ся наместник ученика его, протягает тленные и не нескверные ноги в целование гордостное всем приходящим к нему» [2,с.72]. Силою цих аргументів автор трактату виступає проти католицького монархізму, розвінчує ідею божественного походження папи, а отже засуджує експансіоністську політику Ватикану та її апологетів у тогочасній Україні.

Не менш дошкульним є другий полемічний трактат *«Календар римський новий»*, в якому Герасим Смотрицький, застосувавши відповідний набір художніх засобів (елементи фольклору, логічність викладу, гостру насмішку, дотепи, приповідки, афоризми тощо), напустився на календарну реформу, 5 жовтня 1582 року запроваджену папи Григорія XIII і введenu в межах Речі Посполитої королем Стефаном Баторієм [18]. Він побачив в ній вияв чергового насильства папи над православним світом, зняряддя подальшого окатоличення українців і білорусів й аргументовано показує, яких проблем православним українцям і білорусам він додавив: *«Пан ему кажет у дни святые, богу ко чти и хвале ведле звычайу церковного давного належачие, робити. Боится и Бога, боится и пана, мусит бошого опустити, а меньшему служити...Панское теж свято прийдет, рад бы бедный убозтво свое работою подмог, боится пана, мусит лишити. А часом за теми бедами не только панского нового свята не памятает, але своего старого забывает, в чем и Богу и пану не прав бывает... Мусит нареканем, вздыханем и слезами часто беду свою нагорожати...» [2,с. 77-78].*

Крім того у *«придатку»*, так Г. Смотрицький у передмові називає дещо окрему своїм змістом частину Календаря, що її М.С. Грушевський сприймав як ще один окремих *«трактатик»*, показано корінні на той час *«причины грецких патриархов и римського папежа незгоды»*: походження св. Духа і од Сина; *«опреснок жидовский мертвый»* в причасті; цілібат священників; гоління вусів і борід; скасування йорданського свята. Автор критично розглядає кожен з причин, доводячи цілковиту непослідовність і самочинність пап у справах церковних.

Невелика понадсорокасторінкова брошура Герасима Смотрицького завдала дошкульного удару католицькій ідеології, стала потужним каталізатором

антикатолицького руху й визначила її автору почесне місце серед зачинателів української полемічної літератури.

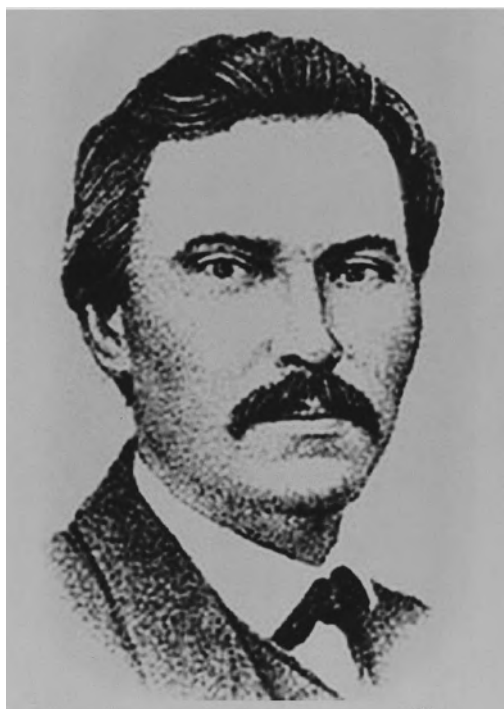
Скудність джерел, а отже оцінка життя і діяльності Герасима Смотрицького здебільшого за масштабом острозьких важливих проектів, до яких він був причетний, не дає можливості детальніше оглянути його життєвий шлях і діяння. І все ж крізь завісу часу проглядає потужна постать видатного діяча свого часу - писаря – представника місцевої влади; педагога - організатора і керівника навчального закладу підвищеного типу; вченого-координатора літературно-наукового гуртка, який підготував до друку низку навчальних і церковних книг; творця Біблії для тогочасного православного слов'янства; просвітника; провідного учасник антикатолицьких і антиполонізаційних ідеологічних проектів князя Костянтина Острозького; одного з основоположників української полемічної літератури.

Список використаної літератури:

1. Бабишен С.Д. Нове про рід учених Смотрицьких// Рад. Поділля.1989. 26 квіт.
2. Грушевський М.С. Початок нової літератури. Герасим Смотрицький і Василь Острозький// Грушевський М.С. Історія української літератури. Київ: Либідь.1995. Т.5, кн.2. С.60 - 85.
3. Його. Історія української літератури. Київ: Либідь, 1996. Т.6, кн..1: Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст. 264 с.
4. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Й. Сіцинського і М.І. Теодоровича): навч. посібн./ упорядн. Тимошук О. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. 560 с.: іл.
5. Кобуд. Старий Костянтинів: іст. нарис/ автор тексту Т. Скрижевська. 2-ге вид. Тернопіль: Вид-во «Чарівниця», 2008. 71 с.: фотоіл.
6. Кралюк П.М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVII ст. Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2007. 208 с.
7. Мицько І.З. Промовляє рукописний збірник// Жовтень. 1985. №2. С.133.
8. Його. Острозька слов'яно - греко - латинська академія (1576-1636). Київ: Наук. думка,1990. 192 с.
9. Німчук В.В. Мелетій Смотрицький. Граматика/ підг. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В.В. Німчук. Київ: Наук. думка, 1979. 111 с.
10. Новоселецька С.В. Мелетій Смотрицький (поч. 1557 - 1633)// // Острозькі просвітники XVI-XX ст. Острог,2000. С.84 - 93.
11. Пасічник І. Герасим Смотрицький (р. н. невід.-1594 або 1597) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. Острог,2000.С.44 -55.
12. Просвітителі з Поділля. Дунаївці: Райдрукарня,1992. 24 с.
13. Прокопчук В.С., Прокопчук Т.К. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України). Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2008. 64 с.: іл.
14. Прокопчук В.С. Смотрицький Герасим Данилович// Енциклопедія освіти Хмельниччини. Хмельницький: Мельник А.А.,2017. С.379.
15. Сіцинський Є. Смотрицький замок/передм. Та упоряди. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2003. С.14-16.
16. Susza J. Vita M. Smotriski. 1666.

17. Селище міського типу Смотрич 24 грудня 2017 року стало центром територіальної громади, до складу якої увійшло 5 сільрад – 9 населених пунктів з населенням 6371 особа. Територія нового адміністративн-територіального утворення – 155,96 квадратних кілометрів. У Смотричі на час утворення об'єднаної територіальної громади проживало 1866 осіб. У Смотрицькому імені Мелетія Смотрицького ліцеї є музей Смотрицьких.
18. Юліанський календар запроваджений Юлієм Цезарем наприкінці 46 р. до н. е. За ним тривалість року складає $365\frac{1}{4}$ діб, ця чверть доби враховується кожного четвертого високосного року, який складає 366 діб. На зміну юліанському календарю 5 жовтня 1582 року папою Григорієм XIII було запроваджено астрономічно точний календар, названий іменем реформатора. В Україні на григоріанський календар перейшли 1918 року, а відлік діб за юліанським календарем, якого дотримуються православна і греко-католицька церкви, називають *старим стилем*. Юліанський календар використовується шістьма з п'ятнадцяти автокефальних Східних православних церков, Українською греко-католицькою церквою. А отже католики відзначають Різдво Христове 25 грудня, православні і греко-католики – 7 січня. З цього приводу в суспільстві ширилася дискусія, в ході якої більше 60 відсотків православних схилилися до думки про перехід церкви на новий календар. Враховуючи це, священний Синод Православної церкви України під головуванням митрополита Єпіфанія дозволив вірянам на місцях у єпархіях, благочиніях, парафіях самостійно приймати рішення про дату святкування Різдва Христового.

Перший поет Поділля

Степан Васильович Руданський
(6. 01.1834 – 3.05.1873)

Автор неперевершених гуморесок, яскравих ліричних творів, перекладач світової класики. Все своє коротке життя вірно служив справі збагачення та утвердження надбань культури рідного народу, як поет, громадський діяч, фольклорист. Знав багато народних пісень, переказів, був добре обізнаний з народними й церковними традиціями.

Родовід поета. Степан Руданський – виходець з відомих священницьких родів Поділля. Це – Руданські-Барановичі з Хомутинів та Добротворські-Шевадзицькі з Павлівки нині Хмельницького району Вінницької області. Народився майбутній лікар і поет у селі Хомутинці 25 грудня 1833 року за старим стилем, за новим стилем – 6 січня 1834 року. Його батьками були:

священник Василь Іванович Руданський і Феодора Порфіріївна Добротворська. Ім'я Степану при хрещенні дав парафіяльний священник села Павлівки його дід Порфірій Васильович Добротворський [7].

Батько поета Василь Іванович Руданський народився 2 січня 1799 року в селі Хомутиці, закінчив Подільську духовну семінарію. 15 травня 1830 року висвячений на священника хомутинецької Івано-Богословської церкви. З дружиною Феодорою мали восьмеро дітей: Григорія, Степана, Юхима, Феклу, Олександра, Ольгу, Надію і Любов [9].

Дід поета по батькові Іван Петрович Руданський народився 1776 року, взяв шлюб з попівною Ганною Василівною Баранович. У подружжя були діти Василь, Григорій, Марфа, Єфросинія, Феофілакт, Марія, Феофанія, Гаврило, Андрій. Прадід поета по бабусі Ганні Василь Баранович служив у Хомутинецькій парафії від 29 червня 1779 року і помер 22 лютого 1799 року, а після нього з 23 грудня 1805 року парафія перейшла до їхнього зятя Івана Петровича Руданського.

Прадід поета по батькові Петро Стефанович Руданський був священником Слободострижавської церкви біля Вінниці, у шлюбі мав дітей Івана, Федора, Катерину. Після отця Петра, з 1801 року, у Слободі Стрижавській служив його син священник Федір Петрович Руданський.

Прапрадід поета отець Стефан до 1773 року служив храмі Святої Параскеви в Калинівці, з 1774 року калинівським храмом опікався його син отець Василій Стефанович Руданський [3].

У Подільській єпархії служили священниками родичі поета: дядько Андрій Іванович Руданський і його син Олександр Андрійович Руданський; чоловік сестри Ольги – Степан Комарницький і його брат Петро Комарницький; свати – Кремінський Олександр Якович і Боржковський Василь Григорович; чоловік внучатої племінниці Єлизавети Степанівни (Комарницької) – Михайло Олександрович Кремінський; чоловік внучатої племінниці Софії Комарницької – Василь Васильович Боржковський [1].

Доповненням списку священнослужителів – попередників поета є пращури по матері Феодорі, яка була родом з павлівських священників.

Дід поета по матері Феодорі Порфирій Васильович Добротворський священник у другому поколінні, його батько Василь Добротворський вступив у духовне звання у вересні 1780 року і провів більшу частину свого життя в Тиврові.

Народився отець Порфирій 1786 року в селі Старий Осиїв Ольгопільського повіту Подільської губернії, навчався в Подільській духовній семінарії, одружився з попівною Антоніною – дочкою покійного священника Мирона Шевадзицького з Павлівки.

Прапрадід поета Михайло Шевадзицький був першим відомим у Павлівці священником новозбудованого 1847 року храму на честь ікони «Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії», його син Мирон Шевадзицький продовжив справу батька і прослужив у Павлівці до 1810 року. У 1810 році настоятелем павлівської церкви був зять Шевадзицьких Порфирій Добротворський [1].

Отже, дід поета Порфирій і прадід Василій Добротворські, прадід Мирон і прапрадід Михайло Шевадзицькі – пращурі Степана Руданського по лінії матері служили тільки в Павлівці 91 рік, з 1748 до 1839 року.

Власне, у роду Степана Руданського були знані на Поділлі православні священнослужителі, люди освічені, високоморальні. Значний внесок у духовне життя українців зробили Амвросій Добротворський і священник Андрій Руданський. Про них скажемо окремо.

Амвросій Добротворський. Дядько поета Амвросій Добротворський родом із Павлівки, народився 7 грудня 1811 року. Отримав домашню освіту, закінчив Подільську духовну семінарію та Санкт-Петербурзьку духовну академію. З 1837 року до 1854 року викладав у Волинській духовній семінарії. Займався історико-статистичним описом Волинської єпархії. 24 березня 1854 року переведений на посаду старшого вчителя Ніжинської гімназії, де працював до 1869 року. Крім викладацької роботи, завідував бібліотекою, був наглядачем у пансіоні князя Безбородька, старостою лицейної церкви. З 1 вересня 1869 року – інспектор, з 28 липня 1874 року – директор народних училищ Полтавської губернії. Доклав чимало зусиль до розбудови народних шкіл, комплектування бібліотек, організації

церковних хорів. Старанням Добротворського запроваджено винагороду законовчителям за організацію літніх педагогічних курсів. 21 вересня 1884 року вийшов у відставку. Обирався дійсним (1884 р.) і почесним (1885 р.) членом Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії. Останні роки жив у Санкт-Петербурзі і преставився 5 жовтня 1891 року.

Амвросій Порфірович не забував свою подільську родину, бачився з племінником Степаном, був хресним батьком свого племінника Олександра, молодшого від брата Степана. Про це повідомляє подолянин Валентин Отамановський: *«Між іншим, коли охрещувано сестру поетову Олександру (І. 08. 1840) (помилково вказано «сестру Олександру» замість брата Олександра. - Б.П.), за кума був рідний брат поетової матері Волинської духовної семінарії професор, магістр Амвросій Порфірієв Добротворський»* [7]. Амвросій Добротворський пройшов цікавий життєвий шлях, добре попрацював на духовній ниві, не будучи в духовному сані. Пережив свого племінника Степана на 18 років.

Олександр Андрійович Руданський. Двоюрідний брат поета Олександр Руданський (близько 1848 - 1921) – священник села Чукова Брацлавського повіту, хранитель творчої спадщини поета, український етнограф, громадський діяч. Внесок подвижника в розвиток культурного, духовного, освітнього життя Подільського краю вагомий. 1870 року одержав він срібну медаль від «Російського географічного товариства» за добірку українських пісень з Поділля, 1871 року став його членом. Матеріали Олександра Руданського ввійшли до «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край» Павла Чубинського. 120 пісень різноманітного змісту, записаних Олександром Руданським в Подільській губернії, зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і, на жаль, до цього часу залишаються неопрацьованими. Свого часу Олександр Руданський був дійсним членом Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету, членом Подільського церковного історико-археологічного Товариства. На терені Поділля залишив помітний слід, зокрема, у селі Чукові, Могилеві-Подільському та на

Хмельниччині.

Олександр Андрійович 1869 року закінчив Подільську духовну семінарію. Працював учителем, плекав українське слово, рідну мову, збирав перлини української народної творчості (УНТ). Під впливом Олександра Руданського під час навчання у нього в селі Калюсик (нині – село Хмельницької області) майбутній історик Поділля, археолог, етнограф Юхим Сіцінський захопився етнографуванням. Він згадував: *«Оце був перший мій інтерес до заняття етнографією, до записів»*. Про успіхи отця Андрія у етнографуванні згадує Степан Руданський: *«Пісні подольські, що за них Руданський узяв медаль, се не мої, а, мабуть, мого двоюрідного брата Олександра Андрієвича»* [8].

1873 року Олександра Руданського висвятили на священника. Служив у селах Вовчку-Немирівському, Чукові, згодом – у Могилеві-Подільському, і знову – у Вовчку-Немирівському. У Чукові (нині – село Немирівського р-ну Вінницької обл.) був священником упродовж 1880-1907 років. В 1895 році збудував церковно-парафіяльну школу, 1896 року перетворену у двокласну школу, при ній – гуртожиток. 1897 року Олександр Руданський відкрив школу грамоти для дівчат. Він завідував цими двома школами.

З ним у Чукові розпочав творчий шлях згодом відомий український композитор і хоровий диригент Микола Леонтович, навчав дітей співу, організував

самодіяльний симфонічний оркестр, для якого за власні кошти купував інструменти. Олександр Руданський прихильно ставився до молодого вчителя, виділив частину коштів на придбання музичних інструментів.

Протоієрей Олександр Руданський, стоїть в 2-му ряду. Фрагмент фото «Відкриття чоловічої гімназії у Могилеві-Подільському», 1911 (друкується вперше)

З 1907 року священник Олександр Руданський служив протоієреєм Георгіївської церкви в Могилеві-Подільському. 1910 року написав два листи до Льва Миколайовича Толстого, вміщені у 81 томі повного зібрання творів письменника. Один із них датований 26 березня, інший – 6 квітня 1910 року. Листи-відповіді були своєрідною сповіддю великого письменника священнику наприкінці життя. Лев Миколайович надіслав Олександрю Руданському книги релігійного змісту. В листі від 6 квітня писав: *«Сожалею о том, что вы не хотели принять от меня книги и выслали их стоимость. Употреблю эти деньги на милостыню. Любящий Вас брат»* [7].

14 січня 1920 року за новим стилем княгиня Марія Щербатова одержала від Олександра Руданського лист, в якому він писав: *«Глубокочитимая Княгиня, молитвенно приветствую Вас и Ваших родных с Новым годом и сердечно желаю доброго здоровья и душевного мира. Вся наша жизнь есть колом ожиданий и надежд: все думают люди о дальних и лучших грядущих годах, мечтая... Что принесет нам 20-й год XX столетия ни один смертный не знает, все сокрыто в воли Всевышнего... Мы знаем только то, что наше счастье всецело зависит от исполнения Закона Христа Спасителя... Раб Христа — грешный священник Александр Руданский»* [6].

20 січня 1920 р. княгиню Марію Щербатову розстріляли червоні козаки Примакова. 1921 року не стало й Олександра Руданського, крапку на дослідженні життєвого шляху якого ставити зарано.

Глибокі традиції священства в роду, безумовно, вплинули на інтелектуальне становлення і духовний світ Степана Руданського, обрання духовних закладів Поділля (Шаргородське духовне училище і Подільська духовна семінарія в Кам'янці-Подільському) для здобуття освіти, відтворилось у творчості, де важливе місце відведено як священству, так і духовному життю простих людей, носіїв духовних і світських традицій українського народу.

У Петербурзькій медико-хірургічній академії. Після успішного завершення Подільської духовної семінарії Степана направили на навчання до Санкт-Петербурзької духовної академії, яку 1837 року закінчив рідний дядько Амбросій

Добротворський. В цей час Київську духовну академію закінчив родич і товариш поета чернець Павло Вільчинський – майбутній владика Павел. Степан мав можливість наслідувати приклад своїх родичів, проте, приїхавши до столиці, вирішив вступити до Петербурзької медико-хірургічної академії. Для цього необхідно було вийти з духовного стану і отримати свідоцтво про звільнення з Подільської духовної Консисторії.

Чому Степан відійшов від сімейних та родинних традицій служіння духовним справам? Все легко. Дослідники радянської пори пояснюють це неминучим його конфліктом з *«найтипівішим представником кастово-замкненого та відірваного від українських народних мас роду Руданських»*, з яким він не міг змиритися. Але ж виникає запитання: чому батько не запобіг видачі правлячим Синодом свідоцтва про звільнення С.В. Руданського від духовного стану? Більше того, без згоди та допомоги батька цей документ отримати було неможливо.

Мабуть, зміну традиційних життєвих орієнтирів священнослужіння спричинила сімейна трагедія. У Руданських була спадкова невиліковна на той час хвороба «сухоти». Преставилися дві малолітні дочки Руданських, рано помер батько отця Василя, а через 5 років, у січні 1861 року, і сам отець Василій. Від хвороби померли його онуки по дочці Ользі, померли від «сухот» і чотири сини Руданських. Двадцятирічний хлопець прийняв не просте і доленосне рішення з надією розірвати цей генетичний ланцюг, здобувши фахову медичну освіту.

Рішення сина Степана спричинило низку проблем для батька Василя. Невдоволення правлячого архієрея, необхідність компенсації 140 р., платне навчання синів Єфимія та Олександра, фінансування навчання Степана. І все ж, протягом трьох років батько, у міру можливостей, допомагав синові. Ця допомога, очевидно, була недостатньою, проте вона була.

Дійсно, був і конфлікт між батьком і сином.. За півтора року до своєї смерті отець Василій вислав Степану 15 крб., на які той купив нові штани і чоботи. При цьому батько написав синові: *«Письма твои, писанные грубо, ничуть не располагают меня в твою пользу. Если захочешь написать письмо, то пиши или почтительно, не по - малороссийскому, или лучше ничего не пиши»*. Степана це

обурило і він написав старшому братові Григорію: *«Тут зачеплено і збито в болото все, що було для мене дорогого (лист від 5 липня 1859 року). Вони лічать мене годним прокльону і заказують мені говорити з ними моєю рідною мовою. Заказують мені мою рідну мову - заказує батько; але в мене був прадід і прапрадід - вони мені не заказали; не слухає батько рідної мови - зато мене і по смерті, може, послухають штирнадцять мільйонів моїх їдномовців. Батько, може, не любить своєї мови через то, що нею у нас говорять мужики, - а нібито в Московщині не говорять мужики по-московськи? Да і чим ми краще від мужика? Всі ми рівні у Бога, і у натури»* [14]. Наскільки велика сила духу і рішучості відстоювати свою материнську мову, яка на той час не мала застосування як у навчальних, так і державних структурах, а згодом була обмежена у загальному користуванні.

Петербурзький період був найбільш творчим у житті поета. Він творчо обробляв зібрані на Поділлі народні оповідки – анекдоти. Тут визріла й викристалізувалася його майстерність творця гумористичного і сатиричного вірша, виник новий поетичний жанр української поезії – віршована гумореска-співомовка. Одночасно Руданський писав балади, ліричні вірші, віршовані казки і поеми, перекладав з російської та інших мов, друкувався в журналі «Основа».

Після завершення навчання за підтримки свого учителя і лікаря Боткіна хворий на сухоти випускник отримав направлення в Крим. Прибув наприкінці жовтня 1861 року, а 2 листопада приступив до виконання професійних обов'язків. Працював міським лікарем Ялти, повітовим, карантинним лікарем застави та селищ Південного берега Криму, першим санітарним і ветеринарним лікарем міста й повіту, завідувачем лікарняною та господарською частинами в Ялтинському лікарняному відділенні. Згодом став почесним громадянином Ялти, 1867 року – почесним мировим суддею Сімферопольсько-Ялтинської і Керченської округи. У жовтні 1869 року Степан Руданський за розвиток земської медицини нагороджений орденом Станіслава 3-го ст. та годинником фірми «Павло Буре».

В Ялті неодноразово провідували поета рідні. Тут лікувався від «сухот» брат Олександр, брат Григорій допомагав у справах і доглядав під час хвороби.

Влітку 1872 року в місті спалахнула епідемія холери. Руданський вжив рішучих заходів для організації протиепідемічного режиму, але й сам захворів.

Загострився туберкульоз легенів. Полишив світ завчасно 3 травня 1873 р. (за новим стилем) у брата Григорія на руках зі словами: «Україно моя мила...».

Правнучатий племінник поета
Олексій Васильович Боржковський на
могилі прадіда Степана Руданського в Ялті

Мотиви духовності у житті та творчості. Творчість С. Руданського приваблює читача своїм неповторним гумором, іронічністю, певним скептицизмом і одночасно оптимізмом. Поет розкриває гріховні сторони людини і водночас вказує на типову рису українців – глибоку релігійність.

У літературознавчих дослідженнях радянського періоду про С. Руданського йдеться як про поета-атеїста, який *«стоїть на ґрунті атеїстичного світорозуміння,*

характерного для кращих представників народу, а нерідко піднімається й до протесту проти релігійного дурману»; поет подається «одним із найзатятіших ворогів релігії»; був «поповичем з походження і безбожником за переконаннями»; поетом-демократом, що «викривав служителів релігійного культу, зривав машкару їх святості, побожності та удаваної байдужості до мирських утіх»; «осміює священнослужителів» (П. Гопченко, Ю. Цеков, П. Колесник, В. Герасименко, Н. Шумада, інші). Такі думки більше нав'язані ідеологічними чинниками і не відображають світогляд С. Руданського.

У багатьох приказках-співомовках поета «божественна» тематика справді має гумористичну, іноді жорстку критичну тональність. Але є одна особливість. Тональність його поезій не віддаляє від Бога, а запрошує до Нього уже в чистоті, без бруду. У Степана була гарна духовна освіта і талант від Бога, від нього ніщо не можна було приховати, все викривалось і враз. Цьому важко навчитися, а тим більше виразити в поетичному слові. Це – дар.

Очевидно, сьогодні можна говорити не стільки про антирелігійне налаштування С. Руданського, скільки про його прагнення посміятися над недоліками будь-кого, хто на те заслуговує, незалежно від соціального статусу. Саме тому поряд із панами, козаками, мазурами, євреями опиняються й священнослужителі різних релігій і конфесій. З позицій сьогодення більш доречним буде твердження про любов поета до збирання й переосмислення народних прислів'їв, анекдотів, переказів, легенд, зокрема й на релігійну тематику. Отже, оцінка як життя так і творчості поета з огляду на його ставлення до християнської віри і Бога, до духовних і релігійних поглядів та їх відображення в творчості є актуальними і потребують дослідження.

Степан Руданський, як виходець із духовного стану, приділяв особливу увагу знайомому йому священству. При цьому висміював окремі побутові явища і гріховні вчинки – жадібність, користолобство, обжерливість, дволикість, але ніяк не питання православної віри і релігії взагалі. З повагою і любов'ю ставиться до Бога, у своїх поезіях часто використовував вирази: «Бог святий знає», «слава Богу», «якби дав Господь», «Бог свідок», «Господь з тобою», «просити пана Бога», «А Бог його святий знає!», «Як ти здоров – слава Богу». Подібні вирази є виявом традиційної релігійності українців і шанобливого ставлення до Бога.

Поет залишив для нащадків заповіт:

«Тільки Богу тра молитись.
Як на світі жити,
І святую волю Божу
Від душі чинити»

Але, по-суті, це внутрішня сутність усієї поезії Степана Руданського.

Одним із проявів інтересу Степана Руданського до Святого Письма є переспів 136 псалма. Зміст цього псалма полягає в розповіді про вавилонський полон євреїв протягом 70 років, коли, по волі Божій, вороги забрали їх з рідних їм земель. Сталося це через відхід народу від Бога і заповіданих Ним моральних законів, повернення до ідолопоклонства. Вавілонці примушували євреїв співати веселих пісень про Єрусалим і його святині, у той час коли самі зруйнували місто. Євреї, під загрозою смерті, відмовлялися примусово виконувати радісні пісні про свого Бога, над яким хоче глузувати ворог:

«Та як нам грати, як співати
Про славу наших перших днів?
Ні не дамо ми свої пісні
На сміх заклятих ворогів.»

У псалмі поет показав нелегку долю рабства, що попустив Господь за гріхове життя народу. При цьому вказується, що важкі часи долаються легше, коли людина у помислах і справах звертається до Бога. Труднощі спонукають і випрямляють шлях до пізнання Його істин.

Псалом проникнутий бажанням духовної свободи і національної самосвідомості, на нього звернули увагу Тарас Шевченко і Леся Українка. Надто усе дійство схоже на життя українського народу, якого вороги або полонили, або ставилися як до полонених. Водночас захоплювалися всім українським: вечорницями, піснями, але сприймали їх тільки для розваг, у зневазі до української самоідентичності.

У С. Руданського є цикл робіт під загальною назвою **«Байки світовії (Лірникові думи). Байки світовії в співах»**. Почав їх писати 19-22 серпня 1856 році у с. Дора Новгородської губернії, де приватними уроками підзаробляв на прожиття. Доповнив і остаточно завершив працю 1859 року.

«Байки світовії» складаються з п'яти дум: «Початок світу», «Велетні», «Цар Давид», «Премудрий Соломон» і «Бог на землі». Поет прагнув осмислити народне світобачення, морально-етичні уявлення українців про Світ на основі християнської моралі, об'єднавши народні оповідки в єдине ціле. Він писав, що

одне зі своїх завдань вбачає в тому, щоб *«відшукати нитку межі тими різними уривками, котрі мені то сям, то там удалось позбирати, і, наскільки можна, споїти в їдну співу»* [15].

Доступно для розуміння надаються апокрифічні відомості про створення Світу Богом, появу Ісуса Христа. Все це було добре йому відомо з Святого Писання, богословських семінарських курсів, поет також користувався народними оповіданнями і легендами на біблійні теми, пісенними надбаннями лірників.

У «Байках світових» поет розкриває образ Бога, називає: Бог великий, Бог сильний, Бог святий, Господь сильний, Господь милосердний, Господь небесний, Бог вічний, Бог правдивий, Бог праведний, Творець, Спаситель, це споріднені з характеристиками: велич, сила, святість, милосердя, безсмертя, праведність, Творець усього суцього, Спаситель світу.

Персонажі «Байок світових» переважно виявляють смиренне ставлення до Господа: Богу моляться, звертаються до Бога як до Вищої сили, просять прощення за гріхи, дякують і просять допомоги у справах.

Степан Руданський поєднає біблійні історії (звістка про зачаття Ісуса Христа, народження Сина Божого Дівою Марією в яслах, прихід пастухів, побиття немовлят Іродом) з народними переказами. Поет використовує народну колядку: «Видить Бог, видить Отець», що також сприяє наближенню образу Ісуса Христа до читачів:

«А тим часом радість стала,
Яка не бувала,
Над вертепом зоря ясна
Світом засіяла.
І над небом і землею
Ангели літають.
«Слава Богу і мир людям»,
Весело співають.»

Ісус Христос заявляє про Себе як про Сина Божого і наставляє до праведного життя:

«Я, Ісус Христос, Син Божий,
Кажу, щоб ви знали,
Щоб ви день недільний читали,
Свято шанували.»

На місце шанування прийшла жорстока смерть, яка була як викуп первородної гріховності людини. Христос не помирає, а воскресає і це дає надію на життя вічне в Бозі:

«І вознісся Бог на небо,
А ми тут жиємо;
Но колись і ми на небі
З Господом будемо.»

У переслівлі (додатку) до «Байок світових» письменник висловив сподівання, що викладені ним апокрифічні історії про творення світу зі слів лірників, допоможуть збереженню усних народних скарбів духовної творчості. Він також виявив стурбованість про зречення молоді своєї мови і культурних традицій. Слова поета залишаються актуальними і сьогодні: *«На наше нещастя, наші молодії паничі, як перший раз заглянуть у школу, уже починають забувати і свою мову, і своїх людей. І то ще добре, як (котрий), скінчивши школи і натягнувши чужий жупан, занесе з собою на чужий край кілька рідних пісень, а то звичайне з них виходить ні родині свічка, ні Москві огарок»*. Проте поет вірить в прийдешні покоління: *«А все-таки надіюсь, що хто-небудь із таких захоче дати голос на мої «Світові співи», – ото я для них і прикладаю сі людські оповідки»* [10].

«Байки світові», у переказі творіння Світу, не завжди співзвучні біблійним текстам. Тут інша форма вираження слова і сюжету. Простий лірник з народу пробує передати особисте бачення і розуміння творення Світу. Але віє навіть не має сумніву у головному – Творцем Світує Бог. Всі події обгрунтовує Божими справами, показує велич Його творінь.

Степан Васильович Руданський був людиною товариською, ввічливою і приємною. Більше відоме його життя за часів проживання у Ялті. Навколо нього гуртувалася молодь, він мав дружні стосунки з інтелігенцією, товаришував з місцевим священником Іоанно-Златоустівського храму Іоаном Сердюковим, який згодом провів Степана в останню дорогу на старий Іоанно-Предтеченський цвинтар. Листувався з М. Драгомановим, підтримував творчі стосунки з художником В. Ковальовим, який перебував в Одесі, професором Новоросійського університету ім. І. І. Мечникова, був знайомий з видатним художником-мариністом І. Айвазовським. У різні роки провідували С. Руданського в Ялті письменник і історик М. Костомаров, поет А. Метлинський, професор С. Боткін. У Ялті С. Руданський лікував видатного російського артиста щирого друга Т. Шевченка М.С. Щепкіна. Серед його друзів були відомі письменники, фольклористи, історики О. Лазаревський, М. Номис, П. Ніжинський, А. Свидницький та ін. В Ялті С. Руданський працював наполегливо і творчо, збирав і вивчав фольклор, перекладав українською твори античних письменників, а також польських, чеських, сербських і російських. Цікавився метеорологією, впливом погоди на здоров'я людини, брав участь в археологічних розкопках біля Ялти, виконував ескізи знайдених артефактів.

Пам'ятник
С. Руданському в
Хомутинях

Пройшло майже
два століття, а пам'ять
про славного поета-
лікаря Степана
Руданського живе серед
нас теперішніх. На
могілі Степана

Руданського в Ялті кожен рік в день народження (6 січня) і день смерті (3 травня) покладаються квіти, читають його поезії, відбуваються молебні за живих нащадків і покійних пращурів. У цих молитвах єднуються шанувальники творчості та небайдужі люди України.

Вшанування пам'яті. Справи і творчість поета і лікаря Степана Руданського відроджуються у сьогоднішні: в музеї та святі його імені, вивченням у школі,

виставках творів у бібліотеках і закладах культури, молитвах нащадків і шанувальників на його могилі та могилах пращурів та рідні.

Пам'ятник пісні «Повій, вітре, на Україну» в Хомутинях

З 1959 року в Хомутинях діє музей Степана Руданського, єдиний в Україні. Збудували його на місці, де була хата Руданських. 1969 року, до 135-річчя від дня народження Степана Руданського, у селі відбулося урочисте відкриття пам'ятника поету. А 2021 року встановили пам'ятник пісні «Повій, вітре, на Україну». На гранітних сторінках розгорнутої книги викарбувані слова найвідомішої поезії Степана Руданського, яка стала символом туги за коханою дівчиною та рідним Поділлям.

Традиційно на Калинівщині відбувається Всеукраїнське свято сатири і гумору імені Степана Руданського, встановлена Всеукраїнська премія ім. С. Руданського, якою в 2022 році відзначені Борис Пентюк, Микола Пасічник, Зоя Красуляк; ім'ям поета названі вулиці в містах і селах України, на будинках, пов'язаних з життям і

творчістю поета, в Ялті, Гайвороні, Шаргороді, Кам'янці-Подільському встановлені меморіальні дошки.

Художній доробок поета взяли на озброєння вінницькі гумористи, створивши 1998 року веселий козацький курінь його імені.

12 січня 2014 року під час урочистостей у Калинівці відбулося відкриття погруддя Степана Руданського. Цей захід було присвячено до 180-ї річниці з дня його народження.

Шанувальники
творчості С.
Руданського біля
пам'ятника в Калинівці

Щорічно в січні в Національній науковій медичній бібліотеці України відбуваються

літературно-мистецькі вечори пам'яті, талановитого лікаря і громадського діяча Степана Руданського.

Невтомним дослідником і популяризатором життєвого і творчого шляху Степана Руданського є його правнучатий племінник Олексій Васильович Боржковський. Олексій Васильович постійний учасник літературно-мистецьких свят на батьківщині Степана Руданського, Днів Степана Руданського в Криму, вечорів вшанування пам'яті великого українця в Національній науковій медичній бібліотеці України в Києві, фестивалів української книги в Феодосії. Кожного року приїжджає в Хомутиці і Калинівку на свято сатири і гумору, виступає перед його

учасниками, бере участь у наукових конференціях, виступає перед студентами й учнями в різних куточках України, популяризує творчість свого пращура і водночас – красу і велич українського слова [16].

Збереження й поширення творчості і шанування пам'яті першого поета Поділля в наш час є прикладом єднання різних куточків держави навколо її культурних і духовних цінностей, відіграє важливу роль у вихованні сучасної людини в дусі християнських цінностей.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Вінницької області. Ф. 437. Оп.1. Спр. 1 Клірові відомості по церквах Вінницького повіту за 1857р. Арк. 407-414.
2. Там само. Ф. 603. Оп.1. Спр. 3 Ревизская сказка, 1795 г. Арк. 460-470.
3. Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник. Кн. 1. СТП-234 Генеральна візитація Вінницького і Вороновицького деканатів. 1790-90 р. Арк. 42-44 зв.
4. Герасименко В. Степан Руданський. Життя і творчість. Київ: Наук. думка, 1985. 180 с.
5. Кримський А., Левченко М. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1833-1873). Київ: Друкарня УАН, 1926. 244с.
6. Їх. Нові знадоби до життєпису Степана Руданського. Київ: Друкарня УАН, 1929. 88с.
7. Пентюк Б.М. Павлівка. Витоки духовності. Вінниця: Твори, 2019. 250 с. (Серія: Моя Вінниччина; вип.41).
8. Їого. Шаргородський Свято-Миколаївський монастир. Сторінки історії та відродження. Вінниця: ПП Едельвейс і К, 2015. 162 с.
9. Їого. Степан Руданський: сторінки духовності. Вінниця: «Торговий дім «Альфа і Омега», 2022. 200 с.
10. Їого. Перші священники Павлівки – предки поета Степана Руданського // Вінницький край. 2020. № 3-4. С. 72-80.
11. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С. Прокопчук; НАН України, Ін-т історії України, від. регіон. пробл. історії України, Всеукр. спілка краєзнавців. Київ : Рідний край, 1995. 203 с.
12. Їого. В. Д. Отамановський - пам'яткоохоронець : [про упоряд. могили С.В. Руданського та увічнення його пам'яті в Ялті] // Поділ. старовина : наук. зб. Вінниця, 1993. С. 31-33.
13. Їого. Замоте слово за Руданського. Південний Буг.1993. Верес. (№2). 1.
14. Степан Руданський Твори. У 3 т. Київ: Наук. думка, 1972-73.
15. Степанові Руданському: зб. худ. творів, нарисів, наук. пр. / відп. ред. М. Потупейко. Одеса: Маяк, 1968. 260 с.
16. Юрчишина О. А . Ялтинський прихисток Степана Руданського: вшанування пам'яті С. Руданського на його могилі в Ялті) // Літературна Україна. 2001. 14 лип. С. 12.

Романіст Анатолій Свидницький

Анатолій Патрикійович Свидницький
(1834-1871)

Анатолій Свидницький - український письменник, громадський діяч і фольклорист. Його твори і роман «Люборацькі», зокрема, стали знаковим явищем у прозі про духовенство ХІХ ст. В них реалістично показано побут тогочасного подільського духовенства, стосунки батьків і дітей, небезпека руйнування родинних традицій в сім'ї церковнослужителя. Автор був з духовного стану і прекрасно

розумівся на проблематиці своїх творів на релігійну тематику.

Народився Анатолій Свидницький 1 вересня 1834 р. в селі Маньківка Гайсинського повіту на Поділлі (тепер Тульчинського району Вінницької області) в сім'ї священника. Батько – Патрикій Якович Свидницький (1800-1870) 1832 року був дяком у церкві села Крутеньке Балтського повіту, а з 1836 року й до кінця життя – священником. Отець Патрикій любив читати книжки та зібрав чималу бібліотеку. Мати письменника Мотрона Лаврентіївна Ганчевська, дочка пароха села Попова Гребля, походила з шляхти. У подружжя Свидницьких було чотири сини та дві дочки [8]. Утримувати родину доводилося з прибутків невеликої церковної садиби та мізерної платні від селян-кріпаків за різні церковні відправи. Всі гуртом обробляли землю й вели домашнє господарство. Життя сім'ї сільського священника мало чим відрізнялося від побуту простих селян. Діти росли в дружбі з селянськими, поринали в атмосферу народних звичаїв, традицій і обрядів.

1843 року Анатолієві виповнилося 9 років і його віддали на навчання до Крутянського духовного училища Балтського повіту. У ті часи основним методом виховання й заохочення учнів до навчання було тілесне покарання. Не минули

подібні «заохочення» і Крутянське училище, що письменник колоритно описав у своїх творах.

Подільська духовна семінарія, м. Кам'янець-Подільський

1851 року юнак вступає до Подільської духовної семінарії, опис якої знаходимо в романі «Люборацькі»: «Проти цього (дворянського депутатського на Губернаторській площі) собранія по другий бік пляцу, на розі довгий пльондрований дім і за ним білу церкву видно з зеленим дахом – собор. Вікна в цьому домі на спіднім пльондрі в двадцять чотири шибки, і рамці хоч дубові, поперегнували. Іноді тут як у казані кипить, клекоче і співи йдуть і сварки, і так крик та буркіт; а іноді – як у пустці, лиш вітер гуде... Оце семінарія Подольська закону благочестія...» [2, с. 26-28]. Будинок колишньої семінарії стоїть і досі, є пам'яткою архітектури, має цікаву історію. В 1805 році тут відкрилась духовна семінарія: з 1865 до 1914 року – духовне училище, з 1914 року – музей «Сховище старожитностей» Юхима Сіцинського, одного з засновників музею, з лютого 1982 року по сьогодні – художній відділ Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника.

При семінарії діяв народознавчий гурток, який займався вивченням етнографії і фольклору Поділля. До нього входили Каленик Шейковський, Степан Руданський, Анатолій Свидницький та інші. Вплив на гуртківців мав викладач семінарії П.

Гліщинський, якому було доручено укласти перший історико-статистичний опис Подільської єпархії [2, с. 27].

Життєвий шлях друзів Степана і Анатолія був подібним. Народилися в 1834 році на Поділлі в сім'ях священників. Про обох можна написати словами А. Свидницького: «Колись я мав щастя жити лице в лице з простим людом українським – колись і я був щасливим». Анатолій набирився доброти і щирості у простого люду, серед якого жив. «Кожне словечко того часу незабутого глибоко запало в душу....То для мене школа правди і любові!... На той світ душа перейде, то коли й там, як тут, то й там хахлом подразняться, бо й там не відцураюсь козацької та бурлацької пісні!» [2, с.27]. Творчість обох подолян була пов'язана з народним побутом і традиціями, повір'ями земляків.

Анатолій семінарію не закінчив. Вирішив поступати до Київського університету. Намір сина обурило батька Патрикія Яковича, який залишив сина без матеріальної допомоги. Склавши успішно іспити, 14 лютого 1857 р. А. Свидницький стає студентом медичного факультету Київського університету. Юнак не переносив крові та інших маніпуляцій, пов'язаних зі спеціальністю медика. Згодом він перевівся на філологічний факультет.

Студент Анатолій Свидницький став активним діячем Київської громади: працював учителем у недільній школі, збирав матеріали до українського словника, захоплювався фольклором, розповсюджував науково-популярну літературу серед селян.

Завершити освіту йому не вдалося. Неминуче наближалось виключення через несплату грошей. 1860 року Анатолій Свидницький подав на ім'я ректора Київського університету прохання допустити його до складання іспитів «для поступлення на должность учителя русского языка в Уездном Училище». Склали іспити і рада університету на своєму засіданні від 9 грудня 1860 р. ухвалила рішення видати Анатолію Патрикійовичу Свидницькому відповідне свідоцтво. [9, с.24].

Була запропонована посада вчителя в Миргородській повітовій школі, куди він одразу й виїхав. У невеликому містечку з-поміж інших учителів вирізнявся

ерудицією, інтелігентністю, а також лагідністю в ставленні до учнів. Згуртував навколо себе однодумців з метою створення недільної школи в Миргороді. Така школа розпочала навчання. Заняттям у школі відчутно дошкуляла відсутність спеціальних підручників і посібників. Молодий учитель збирався докласти рук і до цієї справи. Він складав граматику для української школи («письмовницю»), планував видати арифметику й географію. Займався учительською та громадсько-освітньою діяльністю, яка також проявилася у відкритті в Миргороді з ініціативи Анатолія Патрикійовича громадської бібліотеки [9, с.25].

На початок 60-х років припадають перші спроби в поезії. Саме тоді він написав такі вірші, як «В полі доля стояла», «Вже літ двісті», «Україно, мати наша», пройняті синівською любов'ю до України. Прогресивно налаштована молодь, молоді громадівці читали їх у рукописах і передавали таємно із рук в руки. Ці вірші були віднесені до заборонених [6, с. 398-401].

У Миргороді письменник прожив недовго. Учительська праця не забезпечувала матеріальних потреб, 1862 року залишив місто, щоб обійняти посаду акцизного чиновника в Козельці Чернігівської губернії.

У 1863 р. Анатолій Свидницький одружився з дочкою козелецького лікаря Аліною Величковською. Шлюб не був успішним через різні погляди на життя та непорозуміння. Всі наміри і плани не знаходили свого втілення. Безвихідь загострювала стосунки на службі, у червні 1868 р. його звільнили з посади. Треба було шукати нового місця роботи, адже на той час у нього було вже троє дітей. Знайти роботу виявилось не так легко.

1869 року письменник переїжджає до Києва. Влаштовується на посаду помічника завідувача архіву Київського університету, виконує обов'язки вченого архіваріуса і за час 1869-1871рр. науково описав багато архівних матеріалів.

У вересні 1870 р. подорожує до Кам'янця-Подільського в пошуку кращої роботи. Невеликий літературний заробіток і мізерна платня на службі не могли забезпечити сім'ю, в якій було вже четверо дітей. Це пригнічувало Анатолія Патрикійовича, хвороба загострювалася, почалося запалення печінки. 18 липня 1871 року Анатолій Свидницький помер у Києві.

За життя Анатолій Свидницький надрукував лише вірш «Горлиця» (1860) в журналі «Основа», етнографічні статті «Великдень у подолян» та «Із Миргорода» (1860-1862). Після закриття «Основи» не стало жодного українського журналу, він публікує російською мовою низку нарисів й оповідань у газеті «Киевлянин». У статті «Прошлый быт православного духовенства» (Киевлянин. 1869. № 92, 93) описує звичаї, одяг, страви священників, їхні стосунки з парафіянами, католицьким духовенством, панамі, євреями.

Головним твором Анатолія Свидницького про духовенство став роман «Люборацькі» (1861-1862). За словами І. Франка, «Люборацькі» – «дуже талановитий малюнок з життя подільського духовенства половини ХІХ в.» [10, с. 307]. Саме з ініціативи І. Франка, до рук якого потрапив рукопис твору, сімейна хроніка А. Свидницького була вперше надрукована в журналі «Зоря» за 1886 р.

Тема духовенства була близькою А. Свидницькому, адже він – вихідець з родини сільського священника, учень духовних училища і семінарії, знав і розумів реалії життя тодішнього православного духовенства. В романі зображена історія родини сільського священника, її трагічне руйнування через згубні впливи ополячення та русифікації, відтворено життя і побуту духовенства середини ХІХ ст., що стало новаторським явищем в українському письменстві.

У романі «Люборацькі» показано господаря сімейства – сільського священника, його матінку-дружину, які трималися традиційних принципів життя, побуту, виховання дітей. Завдяки своїй простоті, щирості, людяності такі священники були близькі до парафіян, шановані ними, окрім того, вони були господарями, не уникали селянської праці [1, с. 112]. Проте таких священників ставало все менше, на їхнє місце приходили інші, які вирізнялися своєю освітою і, часто, відчуженістю від народу .

Батьки відчувають загрозу від того, що їх діти потрапляють під вплив чужоземного виховання. *«Господи, Господи! - подумала мати, – попереучували моїх діток на один бік : з тієї ляховка вийшла, що з голими руками й не приступай; а цей москалем став. Пропаци світи! Господи – Господи! От як матері!»* [5, с. 180]

Анатолій Свидницький
(ілюстрація А. Базилевича)

Свидницький показав складні церковно-релігійні процеси в суспільстві, в яких проблеми віри переплетені з проблемами мови. За слушним зауваженням І. Франка, твір А. Свидницького «виявляє дуже великий культурно-історичний інтерес, як образ, з одного боку, полонізаційних, а з другого боку, русифікаційних тенденцій, що послаблювали патріархальний побут православного духовенства на правобережній Україні в 30-их і 40-их роках XIX в.» [10, с. 307].

Розповідь матінки Люборацької повертає читача у славне минуле їхнього роду: «Твого прадіда в цім-таки селі ляхи замучили, що в гайдамаччину ножі освятив, ще в першу, ще в різанину. І діда твого тут же мучили, хто зоставсь після Коліївщини. Він, бач, знався з гайдамаками, з тими степовиками, що в Ганицині жили. Знатного ти роду попівна, давнього роду» [6, с. 85]. Нагадування матері про те, що зневага рідної віри, свого роду й народу – це гріх, наслідком якого стало відречення дочки від роду, мови й віри, зневага її власними дітьми та самогубство.

Під впливом чужоземного виховання, дочка та син зрікаються всього українського, соромляться батька – православного священника та його матінки. Як наслідок, погіршуються їхні моральні якості, загострюються міжособистісні конфлікти, небезпеку руйнуються стосунки дітей та батьків. Дочка зневажливо ставиться до матері, сестер, адже вважає себе вищою за них. Син від витівок з товаришами переходить до крадіжки в матері грошей. Письменник вказав витoki драматичної історії України, руйнування української родини священника, що обумовлено експансивними сусідами, відмінними від них соціальними і культурними цінностями [3, с. 93].

У романі «Люборацькі» описані особливості життя й побуту подільського духовенства, письменник розкрив становище родин священників, які не мали земельних володінь та власних осель, адже їхнє житло було на церковній землі. Приналежність до родини духовенства зобов'язувала продовжувати священницьку діяльність, яка, до того ж, гарантувала певну життєву стабільність.

На основі особистих вражень А. Свидницькому вдалося розкрити специфіку життя, побуту, навчання подільського духовенства, акцентувати на морально-психологічних та соціальних проблемах родини сільського священства, вказати на першопричину зображеної трагедії – розпад старосвітського способу життя, деструктивний вплив антинаціонального виховання [3, с. 399].

Тема духовенства була актуальною в нарисах А. Свидницького, що друкувалися на сторінках одеських і київських газет у 1868-1870 рр. В оповіданні «Два упрямых» (1869) відтворено життя вихованців духовних закладів. В оповіданні «На похоронах» (1869) – позитивний образ старого православного священника, який не мав нащадків та майна. Письменник акцентує на близькості священника до народу, його добродушності й щиросердності, через що його любили й поважали люди [6]. Тут же відображено милосердя до іновірних, коли священник не дав загинути хворому полоненому турку, вилікував його, охрестив, навчив читати. В оповіданнях «Арендарь», «Гаврусь и Катруся» (1870) знайшли відображення окремі особливості церковного життя, стосунки священників і парафіян, зміна звичаїв, розпад патріархального способу життя духовенства, наслідки цих процесів та їхніх проявах у родинах, у стосунках батьків та дітей.

Після розкриття біографічних деталей в житті письменника, опису ним долі церковнослужителів і свого народу в пору кріпосництва, хочеться завершити оповідь його ж словами про любов до рідної землі, до православної віри, які виражені в красоті слова про український храм [5, с. 7, 25]: *«Церква в селі – як квіточка вбрана : обсажена липами, тополями, всякою садовою... Любо оком глянуть на цю церкву! Здалека здається, що вона на воздусі стоїть – так вище хатів; і будівля якась легенька. Незважаючи на те, що церква чимала махня, а здається легка така, аж угору зноситься, мовби летіти хоче і тільки жде нім*

помоляться добрі люди, а там вознесеться. І всередині церква хороша, багата; і малювання дороге – святі наче живі стоять, а над головою, над крилатим ліхтарем Дух Святий – і не так що, як промінь там-то вдатно змальовано. От як після дощу, коли хмара за гору засувається і сонечко от-от має вигріти, то по небі якраз таким промінням стріля, як тут кола Духа Святого намальовано.

А золота в церкві - аж капає. Може, тепер і не так; я ще малюком сюди заглядав!.. Минулося. А дивлячись на те золото, я думав молодим розумом; як це золото наче тече, капає, так капає кровавий піт з тих людей, що на його панцину робили!

Дзвіниця коло тієї ж церкви ще дивніша... Тут дзвони висять. Поверх дзвонів баня, там шия, піддашок, швайка, яблуко і на яблуці хрест. Стоїть собі дзвіниченька і хрест ній наче пишається; наче йому веселіше стояти на такім пишнім забудівлі».

Список використаних джерел:

1. Кошель О. М. Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.) : монографія / за ред. О. В. Добржанського. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня , "Рута"», 2022. 584 с.
2. Пентюк Б.М. Степан Руданський: сторінки духовності. Вінниця: «Торговий дім «Альфа і Омега», 2022. 200 с.
3. Приліпко І.Л. Духовенство в українській прозі ХІХ-початку ХХІ століть: художня рецепція та інтерпретація: монографія / Ірина Приліпко. Київ: Логос, 2014. 482 с
4. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Е. Сецинского. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський. 2009. 996 с.
5. Свидницький А.П. Люборацькі (Сімейна хроніка). Київ: Дніпро. 1971. 240 с.
6. Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси. Київ: Наук. думка. 1985. 580 с.
7. Свидницький Анатолій Патрикійович. Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. Хропко П.П. Анатолій Свидницький : вступ. стаття // Свидницький А. Роман, оповідання, нариси. Київ, 1985. С. 25.
9. Франко І. Зібрання творів : У 50 т. Київ: Наук. думка, 1976-1986. Т.41. 1984. 520 с.

Наш Михайло Коцюбинський, подільський

*«Він так любив людей і тому так уводив їх з життя в літературу.
що ми їх бачимо живими...» М. Стельмах [15, с. 260].*

Михайло Михайлович
Коцюбинський
(1864-1913)

Письменник-подолянин

Михайло

Коцюбинський займався літературною діяльністю в період становлення української національної свідомості та культури, відродження і широкого впровадження традицій духовного життя, що жили в українському середовищі. З появою І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Кобилянської, Марка Черемшини, Л. Мартовича, М.

Коцюбинського українська література поряд з народним спрямуванням почала виконувати соціальну функцію, яка спроможна задовольнити різноманітні духовні потреби тогочасного суспільства.

М. Коцюбинський йшов своєю дорогою, культивував любов до правди, добра і краси, переймався справами стурдованого народу, відкривав нові дороги для людської думки і кращого життя. Творив з надією «хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі», для чого не жалів ні сил, ні здоров'я, ні свого життя. У його розумінні, особистого щастя заслуговує *«той, хто дає багато, а бере найменше, на чийх слідах виростають найкращі квітки, хто по своїй дорозі розкидає для вжитку всіх самоцвіти»* [19, с. 133].

Сьогодні відкрита можливість використати всі «самоцвіти», які раніше призабували або тенденційно трактували. Їх ще можна розшукати в роду письменника, який до теперішнього часу ще недостатньо досліджений із-за наявності священнослужителів у проголошеного владою «атеїста»; у різних аспектах життя і творчості подільського періоду; у стосунках між членами родини; і творчих спілкуваннях з друзями та колегами по перу.

М. Коцюбинський «глибоко вірив у збудження сил рідного народу і світле майбутнє землі, що його породила» [10, с. 88-89] і формувала як письменника, рідного сонячного Поділля.

Священнослужителі Коцюбинські. Про церковнослужителів Коцюбинських на Поділлі відомо з XVIII століття. З дозволу власників містечка Вороновиця Брацлавського повіту Михайла і Франциска Грохольських 25 квітня 1770 року Гавриїл Коцюбинський отримав посаду уніатського священника при церкві Різдва. Пізніше він очолював костел святого Архістратига Михаїла, згодом правив службу в костелі родини Грохольських [14, с.156].

Уніатським священником був прадід письменника Федір Коцюбинський. Він служив в селі Вишнівці, був досить активним і часто попадав до судових відомостей: *«23. декабря 1773 года Федор Коцюбинский, будучи в то время священником в селе Вишновцы, вместе с униатским деканом Иваном Розворовичем захватили церковь в селе Бортники, где правил службу православный священник Илья Павлюковский [16, с. 22]* Згодом отець Федір служив у селі Тодорівка, тут він відмітився тим, що селяни жалілися на нього: *«Федір Коцюбинський, тоді вже парох села Тодорівки, як показали свідки селяни, зокрема Матвій Залевадний, замість викладати християнську науку своїм парахвіянам, часто одвідує коршму».*

Восени 1779 р. отець Ф. Коцюбинський знову на тій самій посаді в с. Вишківці, а 30 вересня до Вінниці уже надходить судова скарга на нього від власника частини села Вишківці Молодзієвського [4, с.72].

Через рік Федір Коцюбинський знов у Тодорівці, 16 грудня 1880 р. вступила до суду скарга, що парох Коцюбинський тяжко побив, «уродзонного граціального» жителя с. Тодорівки Казимира Осовського. 28 червня 1785. Відбувся суд – Коцюбинському заборонили правити службу та отримувати будь-які прибутки з парафії [4, с. 74],

У пароха Федора Коцюбинського та його жінки Насті були сини Федір та Матвій. Обидва священники приєдналися до православ'я. Старший Федір «народився у Вишнівці 1768 року; навчався руського письма та латинського язика,

до класу риторики; посвятив його на уніатського пароха в містечко Голованівськ року 1794 уніатський митрополит Тодосій Ростоцький. А 12 серпня того ж таки 1794 року він уже разом з парафіянами до «Уманського духовного Правління» подав заяву, щоб приєднатися до Православної церкви [4, с.74].

Про відвідування Федора Коцюбинського 1829 року залишив спогад викладач Подільської духовної семінарії протоієрей Юліан Лотоцький (1808-1876): *«Ми прибули в село Кукулі, ближнє село до міста Чечельник. У священника, брата протоієрея Коцюбинського, також Коцюбинського, ми переночували останню ніч. Господар будинку, в якому ми переночували, виявився хорошим чоловіком, з жінкою вже похилого віку»* [10, с. 25].

Інший син Матвій Федоровича Коцюбинський (1781-1850) (дід письменника Михайла Коцюбинського) після закінчення богословського курсу Подільської духовної семінарії 1808 року очолив православну парафію в селі Нестерівці Ушицького повіту (4, с.74).

Той же Юліан Лотоцький пригадував, що в жовтні (за старим стилем) 1829 р. із зятем Матвія Коцюбинського Павлом Гловацьким *«заїхали в село Нестерівці, до протоієрея Матвія Коцюбинського. Господиня будинку радісно прийняла нас, подаючи на стіл смачну вечерю. Разом з нами за вечерю брав участь старший син господаря, котрий вже засватав в місті Чечельник Ольгопольського повіту (райцентр Вінницької області) доньку священника м. Чечельник Никифора Роговського – Олександру.»* [10, с. 26].

Про отця Матвія Коцюбинського згадував і подільський літературознавець Юхим Філь: *«Як переказують старі нестерівчани, це була людина надзвичайно енергійна і впливова у своїй парафії; часто йому доводилося боротися з панами-володарями села, що намагалися забороняти селянам іти на роботу до панотця, але ніхто з парафіян не наслідовавсь не слухатися його заклику на роботу»* [17, с.140-141].

Є дослідники, які стверджують, що нестеровецький священник Матвій Коцюбинський належав до стародавнього дворянського роду. Проте ця версія не має документального підтвердження [16, с. 21].

Помер Матвій Коцюбинський 5 червня 1850 року і був похований у Нестерівцях біля Свято-Миколаївської церкви. На його могилі встановили кам'яний хрест - плиту, де було викарбовано: *«Здесь поживает р. Б. протоіерей Матвей Коцюбинский»*. Хрест і могила отця Матвія не збереглися [10, с.33].

Ю. Філь наводить фрагмент з літопису с. Нестерівці: *«Покойный отец Матвей Коцюбинский, как продолжительность своей службы в течении 42 лет, так и по деятельности в приходе села. Нестеровец заслуживает благодарную память. Относительно добраго влияния отца Матвея на прихожань, не сохранилось данных, но старожилы-прихожане отзываются о покойнике с большим уваженіем»* [10, с.33].

В *«Сповідальних відомостях»* 1816 р. зафіксовано, що у 35-річного Матвія Федоровича Коцюбинського і його 25-річної дружини Софії Антонівни було двоє дітей: 6-річний Антоній і 4-річна Аннісія [10, с 29]. А 1845 року в 65-річного Матвія Коцюбинського і його 55-річної дружини Софії Антонівни були діти: 19-річний Михайло, 14-річний Андрій, 17-річна Єлизавета і 13-річна Надія. Це були рідні письменника Михайла Михайловича Коцюбинського: батько Михайло, дядьки Антон, Микола, Андрій, Олександр і тітки Єлизавета і Надія [2, арк. 1231].

Двоюрідний племінник письменника Всеволод Ковердинський, мати якого була дочкою Антона Матвійовича Коцюбинського, а батько служив парохом у Новоселиці Винницького повіту, згадував: *«Антон Матвійович Коцюбинський (дядько письменника. – Авт.), служив священником у Винницькім повіті: містечко Янів (1850 – 1858), потім с. Пилява (1858 - 1872), останні шість років (1872-1878) посідав парафію в с. Сокиринці, де й помер»*. Батьків брат Андрій

Матвійович приїздив у Новоселицю. Він був веселий і доброзичливий. його приїзд був святом для родини. Служив він приставом у м. Межиріві недалеко Новоселиці.

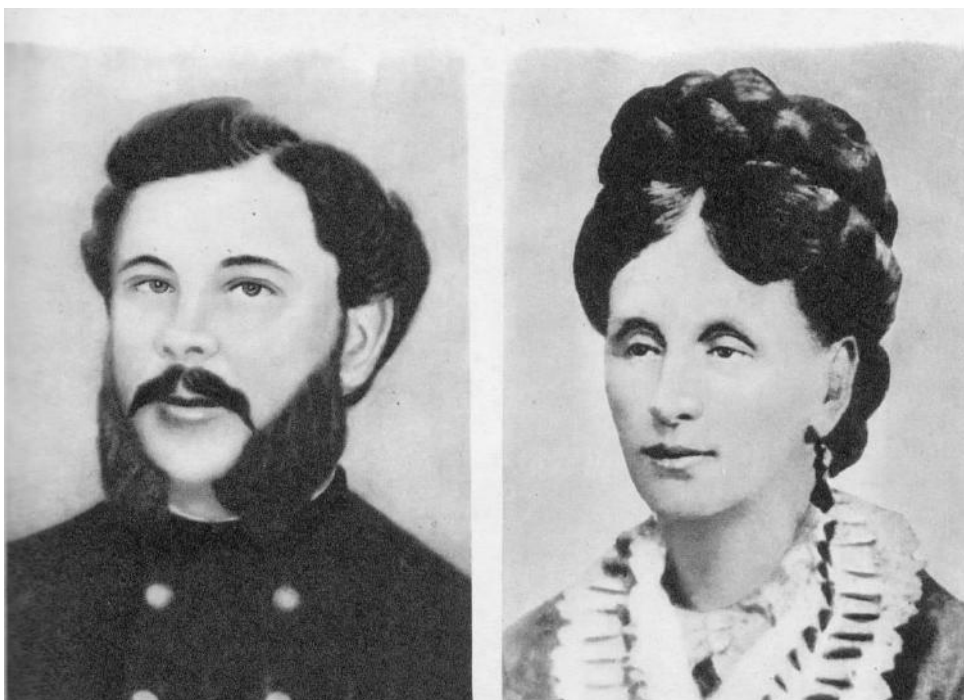
Олександр Матвійович також був становим приставом і довгенько жив зі своєю родиною в брата Антона, коли залишився без посади. Микола Матвійович служив у якійсь економії [4, с. 75].

Подільський період. Батько письменника Михайло Матвійович народився 1826 року в Нестерівцях, навчався в Кам'янець-Подільській повітовій духовній школі, але не закінчив, вибув з вищого відділу. На двадцятому році життя поступив на службу, перші десять років працював у канцеляріях різних установ Кам'янець-Подільського: у кримінальному суді, кримінальній палаті; Подільській будівельній і дорожній комісії. 1856 р. переїхав до Вінниці [11, с.6], де обіймав посаду секретаря повітового стряпчого, а потім у канцелярії повітового суду.

У Вінниці батько майбутнього письменника одружився з сестрою засідателя Вінницького суду Олімпіадою Андріївною Рибицькою. Дружина невдовзі померла, залишилися малолітні дочки Марійка і Софійка.

Михайло Матвійович одружився вдруге на Ликерії Максимівній Абазі. Тут, у Вінниці, 17 вересня 1864 р. народився Михайло Коцюбинський [11, с. 77], якого хрестили у Вінницькому Преображенському соборі. Потім у подружжя з'явилися ще четверо дітей: Лідія (1868), Хома (1870), Леонід (1872), Ольга (1877). Гликерія Максимівна дуже любила старшого сина Михайла, вклала в нього всю душу.

1872 року повітові суди ліквідовано, і Михайло Матвійович, залишившись без посади, змушений був покинути Вінницю і перебратися в с. Радівці Літинського повіту на посаду волосного писаря. 1874 року отримав посаду поліцейного наглядача в м. Бар. Михайло навчався в домашнього вчителя Якіма Івановича

Богачевського, а 1875 року вступив до третього останнього класу місцевої народної школи.

Батьки письменника
Михайло
Матвійович і
Гликерія
Максимівна
Коцюбинські

1877 року батька звільнили з роботи, впродовж багатьох років – переїзди з місця на місце, тимчасова робота в селах Кукавка, Станіславчик, у м. Пиків. Батько, важко переживаючи безробіття й неможливість утримувати сім'ю, стає відлюдкуватим, переїздить до брата в Тростянець Брацлавського повіту, де за кілька років спивається й 1886 року помирає від сухот. Вся відповідальність за членів родини лягла на 18-літнього сина Михайла.

Основний вплив на письменника мала мати Ликерія Максимівна, дочка титулярного радника. Молодша на 11 років від чоловіка вона була доброю, незвичайно люблячою, здатною на самопожертву мамою. Знала польську мову, любила літературу, мистецтво, кохалася в природі. *«Я ріс під впливом матері, до якої завжди був ближчим, ніж до батька. Всі кажуть, що ми подібні до себе не тільки з обличчя, але й характером і уподобаннями»* [17, с. 48]. Набожна Гликерія Максимівна не лише захоплювалась народними піснями, а й виховувала дітей на засадах православної віри, прищеплюючи їм любов до Бога, рідного краю, праці, до християнських цінностей.

Відомо, що саме мати Гликерія Максимівна восени 1876 року привезла майбутнього письменника до Шаргорода, де він став учнем місцевого духовного

училища. Чимало цікавих відомостей про побут школи залишив колишній її учень, а згодом законовчитель і краєзнавець І. Шипович [8, с.11].

Михайло Коцюбинський - школяр

Саме в училищі проявилися літературні здібності майбутнього письменника. Твір на тему «Як відбуваються Різдвяні свята в моїй сім'ї» сподобався вчителю, і він вигукнув:

«Панове! Будемо мати свого літератора!». Почав багато читати, подобалися твори Т. Шевченка, Марка Вовчка.

1880 р., після закінчення Шаргородського духовного училища, Михайло Коцюбинський поїхав до Кам'янця-Подільського з наміром вступити до духовної семінарії.

Існує думка, що духовна освіта не приваблювала Михайла Коцюбинського, тому й нібито не затримався в Кам'янці [12, с. 13]. Не заперечуючи категорично, хочеться акцентувати й на тому, що в семінарії навчання було платне, а в сім'ї були нелегкі матеріальні труднощі. Крім того вступні випробування не були пройдені вчасно. Вказані обставини не дозволили продовжувати навчання в середньому духовному навчальному закладі.

Поширена думка, що письменник належав до молодіжного руху народників. Проте безпосередньої політичної діяльності він не проводив. О. Саліковський – учень семінарії і родич, писав, що Михайло «... був підозрюваним у політичній змові, але не доведено що брав участь у молодіжному гуртку «Подільська дружина» [15, с. 27]. Він товаришував із родичами членів цього гуртка, тому і був підозрюваним.

Михайло повернувся до Вінниці і продовжував самотужки здобувати знання і заробляти на проживання репетиторством. Товаришував з колишнім семінаристом Валер'яном Боржковським з Мізякова, колишнім учителем Шаргородського духовного училища, на той час вінницьким священником Свято-Миколаївського храму Павлом Устимовичем Вікулом, студентом медиком Московського університету. Друзі допомагали з пошуком роботи, разом проводили вільний час у читанні літератури світського і духовного призначення [9, с.59].

У 1881-1882 рр. Михайло Михайлович працює в с. Станіславчик на Жмеринщині. 1885 р. увійшов до підпільної «Молодої громади», був притягнутий до судової відповідальності. До кінця життя перебував під таємним наглядом поліції.

1886 року в с. Михайлівка готував дітей священника А. Мончинського до екзаменів у середню школу. В лютому 1886 року Михайло виїхав з Вінниці у село

Михайлівка Ямпільського повіту. Він зважився виїхати на село ще й для того, щоб підкріпити своє кволе здоров'я.

Друкуватися Коцюбинський почав 1890 року, у львівському дитячому журналі «Дзвінок» опублікував вірш «Наша хатка». У цьому ж році побував у Львові, встановив творчі контакти з місцевими літераторами та видавцями, зокрема, Іваном Франком.

1888 р. Михайла Коцюбинського обрано на 4 роки гласним Вінницької міської думи. В 1889 р., за ініціативою місцевого вчителя І. Я. Рубінштейна та зусиллями М. Коцюбинського, дума розглянула питання відкриття першої публічної читальні.

1891 р. Михайло Коцюбинський екстерном складає іспит на звання народного вчителя при Вінницькому реальному училищі і їде в с. Лопатинці на Вінниччині, де працює домашнім вчителем в родині місцевого службовця. Водночас розпочинає серйозну літературну працю, написав оповідання «Харитя», «Ялинка», «П'ятизлотник», повість «На віру», віршовану казку «Завидющий брат». Твори привернули увагу літературної громадськості.

1892-1896 рр., М. М. Коцюбинський працював у складі Одеської філоксерної комісії, яка боролася зі шкідником винограду. Враження від Бесарабії та Криму письменник реалізує в циклі молдовано-татарських оповідань.

1894 року на першому з'їзді київської «Громади» Михайло зустрів Віру Устимівну Дейшу, колишню вихованку природознавчого факультету Бестужівських вищих жіночих курсів. Між М. Коцюбинським і В. Дейшею виникла симпатія, яка в наступному взаємному листуванні переростає в палке почуття. 24 січня 1896 р. в одній з вінницьких церков закохані побралися. А вже у вересні 1896 р. Віра Устимівна чекала свого первістка сина Юрія.

Сім'я, робота, захоплення. 1897 р. Михайло Коцюбинський влаштувався на роботу в Чернігові, куди переїхала й сім'я. Згодом їде до Житомира і працює в редакції місцевої газети «Волынь».

На початку 1898 р. письменник повернувся до Чернігова. Спочатку займав посаду діловода при земській управі, тимчасово завідував столом народної освіти та редагував «Земский сборник Черниговской губернии».

Михайло Коцюбинський
з дружиною. 1897

У 1890-1900 рр. працює в Чернігівському міському статистичному бюро. Вступає до нелегальної організації «Громада». Разом з іншими представниками української інтелігенції організовує Шевченківські панахиди, виступає на відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві, збирає та опрацьовує український фольклор. 1899 року у Львові починає виходити зібрання його творів, завершене сьомим томом 1913 року.

В сім'ї Михайла Михайловича і Віри Устимівни Коцюбинських було четверо дітей: Юрій, Оксана, Ірина та Роман. Оксана народилася 28 квітня 1898 року, Ірина – 12 липня 1899. Оксана, Роман та Юрій захопилися революційною боротьбою. Оксана була дружиною революціонера, померла 1920 року при народженні дитини. Найстарший Юрій приєднався до партії 1913 року, у рік смерті батька. У 22 став головнокомандувачем військ української радянської республіки, які на початку лютого 1918 року увірвалися до Києва й брали участь у терорі населення. 1937 року та влада, за яку так палко боровся, оголосила Юрія Коцюбинського «троцькістом» і забрала життя.

Найменший Роман вступив до більшовицької партії, служив у червоному козацтві. З 1933 року керував першим музеєм Коцюбинського у Вінниці, брав участь у формуванні образу батька як партійного письменника-революціонера [20].

1937 року заарештували і його, звинуватили в «українізації по лінії культури» й засудили до розстрілу.

Діти Коцюбинського: Юрій, Оксана, Ірина, Роман. 1909

Живою залишилася донька Ірина. Її чоловік працював у революційному трибуналі, а Ірина – у прокуратурі.

Брат письменника Хома Коцюбинський народився 19 жовтня 1870 р. у Вінниці, 1927-1934 рр. - перший директор Вінницького музею Михайла Коцюбинського; з 1935 до 1956 рр. – директор Чернігівського музею Михайла Коцюбинського; помер 1 квітня 1956 року в Чернігові. Працював разом з дружиною Катериною, яка була його заступницею. Сім'я мала донькою Михайлину, яка згодом стала в ряди українського дисидентського руху. Після смерті Хоми Михайловича посаду директора Чернігівського музею зайняла його племінниця Ірина Михайлівна Коцюбинська.

У 1988 році музей очолив Юлій, син Романа Коцюбинського. Він не пам'ятав батька, мав три роки, коли того розстріляли, а матір Олену Писаревську – ув'язнили. Хлопчик потрапив до сиротинця, де прожив до 19 років, поки його не знайшла матір. Згодом розшукала тітка Ірина Коцюбинська, запропонувала здобути філологічну освіту й продовжити справу рідних у музеї. Юлій вступив до Київського університету, після закінчення якого повернувся до музею, став літературознавцем й досліджував творчість діда [20].

2000 року Юліан Романович раптово помер і його сина Ігоря обрали директором. У музеї Ігор познайомився з майбутньою дружиною Наталією, вона стала його заступницею по роботі. 17 березня 2014 року, у перший день мобілізації, Ігор Коцюбинський отримав повістку. Наталія рік виконувала обов'язки директорки музею. У лютому 2022-го музей пережив кілька страшних тижнів війни. На будинку музею нарахували 70 дірок від уламків снарядів. Цього разу директора музею Ігоря Коцюбинського вже не мобілізують за віком [20].

Не все було затишно в сімейному колі Коцюбинських. 1903 р. Михайло Коцюбинський закохався в молодшу за нього на 16 років обліковицю книжкового складу Чернігівської губернської земської управи Олександру Аплаксину. За десять років романтичних відносин літератор написав 335 листів та коротеньких записок, які вперше видані 1938 року [1]. Важливий особистий момент в житті, але сімейний обов'язок переважив, чисельне сімейство проживало разом. О. Аплаксина пережила письменника на кілька десятків років, залишилась до кінця життя самотньою.

1905 р. письменника обирають головою чернігівського осередку «Просвіти». Немало зроблено ним для розширення сфери вживання рідного слова в ролі голови чернігівської «Просвіти»: організація бібліотеки українських видань, влаштування концертів, вистав українською мовою, розповсюдження української літератури, читання лекцій на різні теми, зокрема й наукових українською мовою, популярні «літературні понеділки», які, згодом перейшли в «літературні суботи Михайла Коцюбинського».

Інтенсивне, насичене переїздами життя та складна робота згубно позначилася на здоров'ї письменника. Лікарі діагностували складну хворобу серця, астму і туберкульоз. На початку ХХ ст. він починає відвідувати курортні місця країн Європи з метою покращити здоров'я. У 1905 році подорожує країнами Центральної та Західної Європи, відвідує Австрію, Німеччину, Італію, Швейцарію. Після повернення багато працює.

М. Коцюбинський підтримував дружні стосунки з О. Кобилянською, П. Мирним, О. Кониським, М. Євшаном, В. Винниченком, В. Короленком, М.

Горьким, М. Старицьким, В. Леонтовичем та ін. діячами національної та світової культури.

1910 р., повертаючись з о. Капрі (Італія) Коцюбинський заїжджає до карпатського села Криворівня. Тут він захоплюється мальовничою природою та

життям гуцулів. Згодом він ще двічі приїжджатиме у цей край, а свої враження увічнив чудовим твором «Тіні забутих предків» (1911 р.). Здається, це були останні світлі й щасливі миті життя, яке невпинно знесилювалося підступною недугою.

М. Коцюбинський, І. Франко, В. Гнатюк.
1905 р.

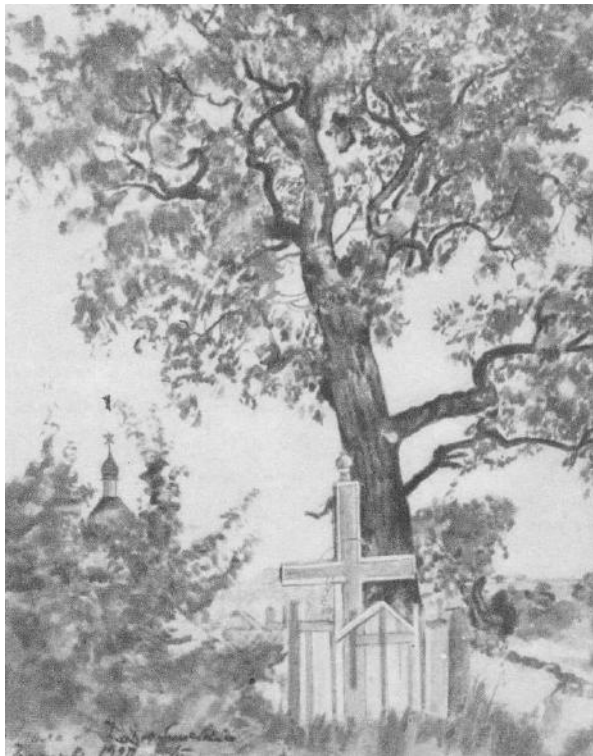
З 1909 р. по 1912 р. Коцюбинський тричі відвідує Італію, куди виїжджає на лікування. Під час поїздок на острів Капрі письменник часто зустрічався з Максимом Горьким, взимку 1911-1912 рр. жив у нього і написав там «Коні не винні» та «Подарунок на іменини».

«Хвала життю!» й «На острові», написані влітку 1912 р., це – останні твори М. Коцюбинського. Пафосом торжества життя над смертю пройнятий нарис «Хвала життю!». Лейтмотивом нарису «На острові» також є ідея безперервності, вічності людського буття.

Однак здоров'я не покращувалося. У жовтні 1912 року лікувався у Києві. Наприкінці січня 1913 р. повернувся до Чернігова, а 25 квітня 1913 року помер [9, с.26].

Після церковної відправи за труною містом йшло зо три тисячі городян. Поховали письменник у Чернігові на Болдиній горі, в гаю Троїцького монастиря,

над Десною, улюбленому місці його щоденних прогулянок. ...Свого чоловіка Віра Устимівна пережила на вісім років. Весь той час вона всіляко дбала про збереження літературної спадщини Михайла Михайловича. Поховали Віру Устимівну поруч з чоловіком.

Могила М. Коцюбинського, 1927 р.

Подільський період життя і творчості письменника проходив в умовах, коли набирала силу і прихильників народницький світогляд з характерними простому народу традиціями, віруваннями і укладом життя. Тому й герої творів М. Коцюбинського були з простого люду, зміст творів мав повчальний характер з ідеями духовності і просвіти. Невтомний експериментатор, він пробував себе в різних жанрах. Тут і романтизм у його різних проявах («Андрій Соловійко, або Вчення світ, а невчення тьма», «На віру» «Дорогою ціною» та ін.), і реалізм («П'ятизлотник», «Для загального добра», «Харитя», «Ціпов'яз» та ін.), і неоромантизм («Цвіт яблуні», «На камені», «Він іде!», «Intermezzo», «Хвала життю!» та ін.) [19, с. 211].

Другий період у житті і творчості починається 1897 року з переїздом до Чернігова. Письменник доповнив і розвивав традиції народництва шляхом його осучаснення з використанням змін у свідомості селян, використовував психологічні аспекти із життя священства і чернечого побуту (відповідно «Лялечка» і «Дорогою до гріха»). На перший план виступає людська душа, її стан, образи селян живі, повнокровні, колоритні.

Творчість останніх літ більше пов'язана з закордонними поїздами, спілкуванням з відомими літераторами. Тут письменник зосереджується на психологічно-естетичному розкритті характеру своїх героїв, при цьому не

відходить від використання традиційних народних проявів, прохань своїх літературних героїв у Бога-Творця настанов і допомоги, вдячності за добрі справи: «прохали у Бога», «як Боже світло», «ой, видить Бог», «благаючи у Бога», «Бог дав приплід», «очі до Бога», «спасибі Тобі, добрий Боже!» та багато інших подібних звернень до Творця.

Для цього періоду характерною є побудова творів на контрастах, які використовуються у «Невідомий» (1907) і «Persona grata» (1907). В одному сповідь засудженого до покарання, його прощання з життям, а другий-психологічний образ ката, який виконує вироки. Чого варта його фраза: «Почув ненависть в серці і розкіш муки». Навіть у цих крайнощах людської дійсності автор, використовуючи «євангельське ім'я Лазар, вказує на можливість переродження, духовного воскресіння людини з примітивними бажаннями» [12, с. 55].

Найвагоміша річ останніх років є повість «Тіні забутих предків» (1911). У ній представлено нову тему – гуцульські традиції і вірування, побут українців Карпат, нашарування християнських віросповідань і наслідування старих традицій, які через поєднання смутку і веселоштів вселяють надію і віру в небесне вічне життя.

Михайло Коцюбинський двічі побував у Карпатах. 1911 року після Капрі заїхав до своїх друзів-галичан у мальовниче село Криворівня. Село влітку ставало неформальною столицею українських літераторів – тут бували Іван Франко, Михайло Грушевський, Гнат Хоткевич, Леся Українка, Ольга Кобилянська та багато інших. У творі автор розкриває розвиток життя героя від дитинства до юності, емоційно-любівні відносини зрілого життя, суворий побут і святкування, надія і віра у Божі справи. Прощання з померлим, яке описує, це - радість гуцулів від звільнення душі з гріховного тіла до кращого небесного. Показано звершення земного буття і продовження нескінченного небесного життя.

У М. Коцюбинського значний обсяг епістолярної спадщини. У ній віддзеркалюється ставлення письменника до своїх близьких, до колег-письменників, до людей і природи, в яку був закоханий.

Питання віросповідання та спогади. Протягом багатьох десятиліть була закритою або замовчувалася тема церковнослужителів у родині письменника. Для культивованого образу демократа-революціонера-атеїста питання християнських цінностей в житті і творчості письменника були недоречними, актуальним виступало висвітлення його атеїстичних поглядів. У спогадах про навчання в Шаргородському духовному училищі він вказує, що читав німецького філософа-матеріаліста Л. Фейєрбаха, французького соціаліста-утопіста Ф. Фур'є. *«Серед тих авторів, яких я ковтав десятками, найбільше враження зробив на мене Марко Вовчок, а потому Шевченко. Читання настільки перевернуло мій світогляд, що з незвичайно релігійного хлопця, яким я був до 12 років, я став на 13 році життя атеїстом, а на 14 – соціалістом»* [5, т. VI, с. 42]. Питання зміни духовних уподобань і соціальної орієнтації в юні учнівські роки більш схоже на жартівливі витівки. Проте матеріаліста Л. Фейєрбаха письменник згадує 1901 року [15, с. 40] в новелі «Лялечка», як прогресивного діяча для молоді вчительки. Реальна дійсність сільського вчителювання сприяла зміні поглядів героїні, яка повністю переймається духовною освітою і життям місцевої парафії.

Часто письменника називають Сонцепоклонником. Деякі дослідники виділяють його зосередженість на природі, як прояв язичництва на противагу християнству, інші вказують на пошану до свого походження, адже сонце є символ українського Поділля. Проте символіка сонця в письменника більше асоціюється з естетизацією світла і добра, яке надихає творіння землі до життя, а творчих людей – до нових здобутків.

Із сучасних тверджень відомо, що: «Символіка сонця апелює як до ідеалу краси, так і до засад християнського віровчення, оскільки цей образ віддавна супроводжував провідні тексти християнства», що «мало привести до висновку про глибоку релігійність письменника» [12, с.105]. Така думка має своє існування, проте поєднання символу природи у вигляді сонця і християнства, яке сповідує триєдинство Отця і Сина, і Святого Духа – не може бути основою для обґрунтування християнського віросповідання.

Більш важливим для формування християнських поглядів майбутнього письменника мало його походження із роду священнослужителів, якими були: дід – священник Матвій Федорович, прадід – священник Федір, дядько – священник Антон Матвійович, двоюрідний брат священник Антон Андрійович Коцюбинський [18, с. 347], чоловік сестри – священник Омелян Кавердинський [15, с. 233]. Про своїх предків-священників письменник знав, були ще живі дядько і двоюрідний брат – священники. Бажав він продовжувати духовну освіту, але це стало неможливим. Очевидно, тому теми свого можливого священства, віросповідання і навіть свого роду письменник майже не торкався у своїх спогадах.

Великий вплив на формування духовних уподобань мала мати Гликерія, яка сповідувала Православ'я, регулярно була на богослужіннях у храмах по місцях проживання. Малого Михайла вона відвела до Шаргородського духовного училища. Після училища Михайло мав бажання навчатися у семінарії, проте сімейні обставини не дозволили продовжити подальшу духовну освіту.

У спогадах радянської пори зустрічаються розповіді про те, що письменник «не ходив до церкви» і тут же приводяться уточнення: *«В компанії, особливо великі свята, ходив до церкви й до костелу, причому там завжди намагався розсмішити товаришів. Одного разу вони так розсміялися, що мусили вийти з костелу. Другий раз розсмішив компанію тим, що в костелі кілька разів ставав у чергу підходив до ксьондза і цілував дари»* [15, с. 25]. Надто все просто і весело. Можна навіть повірити, що вчорашнього учня православного училища, а таких у Вінниці було не багато, ксьондз двічі допускає до дарів, при цьому друг - православний священник Павло Вікул закриває очі на подібні витівки і «неподобства».

Як добрий сім'янин «дома Михайло Михайлович любив, щоб свята (кутя, різдво, паска та інші) улаштувалися по старому звичаю: кутя щоб стояла на сіні, щоб на паску були крашанки та інше» [15, с. 26]. Отже, навіть з дописів радянської пори видно, що письменник любив церковні свята, знав народні традиції та намагався їм слідувати.

Образ церковнослужителя та самі храми знайшли місце в творчості Михайла Коцюбинського. Богдан Лепкий у спогадах «Коцюбинський у Кракові» описує: «У

неділю оглядали ми музей, виставу образів і зайшли до церкви. Як виходили з неї, то на плянтах Коцюбинський казав, що його тягне до наших, себто греко-католицьких церков, може, тому, що мій прадід був греко-католицький парох» [335, с. 704]. Письменник не раз бував на богослужіннях у трикупольному Свято-Миколаївському храмі Вінниці у свого товариша – отця Павла Вікула. Цей храм до теперішнього часу радує вінничан своєю красою.

Особливістю подільського періоду Михайла Коцюбинського було й те, що тут він отримав початкову освіту в духовному закладі, дружив із священником Павлом, відвідував храм у Вінниці та інших місцях свого перебування. Він займався репетиторством серед дітей, благочестиві нотки православних християнських цінностей відчувалися у цей період в його творах.

Під час чернігівського періоду письменник менше відвідує церкву, більше займається роботою, сімейними справами, відвідує західну Європу, Італію, острів Капрі. У творчості письменника починають проявлятися західні течії ставлення інтелігенції до релігії та церкви. Письменник акцентує увагу на протиріччях у духовному стані між священником і вчителем, рідше священником і парафію, навіть – у монастирському середовищі («Лялечка», «У грішний світ», «Він іде!», інші).

Письменник мало писав про свій рід, ще менше акцентував на своїх духовних уподобаннях, проте багато постаралися рідні та радянські дослідники [6, с.32-33,36, 38-39]. Навіювалася думка, що М. Коцюбинський «не любив попів». Але його товаришем у Вінниці був священник Свято-Миколаївського храму Павло Устинович Вікул, у Лопатинцях він жив у священника Антона Мончинського [15, с. 234], у Криворівні – живу місцевого священника, а з дияконом обговорював можливість покупки земельної ділянки.

Короткий огляд походження письменника із духовного стану, аналіз спогадів друзів і рідних про його вподобання та релігійні погляди не дають повноти уявлень про духовні потреби М. Коцюбинського. Звертають увагу ті обставини, що письменник умів і бажав налаштовувати стосунки як у своїй багаточисельній сім'ї, так і з друзями, літераторами. Його цікавить як внутрішній стан одного з кращих

Божих творінь – людини, так і зовнішня краса природи, яка заспокоює і спонукає до нових здобутків.

Особливістю завершення земного життя письменника є те, що свою кончину він смиренно приймає з хрестом в руках. Це той момент, коли сумніви земного відходять, а подальший напрямок визначений однозначно – до небесного Бога-Творця. Нам живим можна тільки молитися за упокій одного із величних і бажати йому Царства Небесного у іншому світі.

Письменника поховали з дотриманням християнських традицій. Священник відслужив похорон при великій кількості людей. На могилі поставили печатку хреста. І дерев'яний хрест ще довго стояв, поки 1955 року не встановили новий пам'ятник - погруддя М. Коцюбинського. Над ним працювали скульптори Флоріан Коцюбинський (онук письменника), Семен Андрійченко, архітектор Яків Ковбаса. З того часу символи християнства відсутні на могилі та серед музейних експонатів, хоча відомо, що письменник зберігав свої вінчальні ікони, йому були дорогі сімейні традиції та їх дотримання.

На теперішній час існує розлоге дерево роду Коцюбинських [23], та в ньому обмежено відображені церковнослужителі роду. Дядько письменника священник Антон Коцюбинський не мав на схемі продовження свого роду. Така ж участь двоюродного брата отця Антона Андрійовича, який священствував в с. Мисюрівка Літинського повіту (Старосинявський район), а 1906 року переїхав в с. Яруга Могилів-Подільського повіту [18, с. 347]. Також відомо із джерел, що дочка отця Антона - Наталя Антонівна була двоюрідною племінницею письменника, Вона народилася 1896 року в с. Мисюрівка, входила до складу Української партії соціалістів-революціонерів, працювала у Всеукраїнській академії наук, досліджувала сакральні пам'ятки Могилів-Подільського та Ямпільського повітів, була неодноразово заарештована (1919, 1924, 1925, 1934) і врешті 1937 року розстріляна [21].

Із роду Коцюбинських відома племінниця письменника Коцюбинська Михайлина Хомівна, яка народилася у Вінниці 18 грудня 1931 року. Була учасницею руху шістдесятників, працювала в Інституті літератури Академії наук

України, звільнена. Літератор, перекладач, письменник, лауреат багатьох літературних премій. Померла Михайлина Хомівна 7 січня 2011 року [22].

Розглянуті питання духовності в житті і творчості письменника спонукають до нових досліджень з урахуванням того, що таланту без Божого провидіння не буває.

Пошанування. Михайло Коцюбинський відомий з чисельних тиражів його книг, вивчення творів у школі, наявності музеїв, літературних премій його імені, перекладів у зарубіжних виданнях.

Як висловився прет-вінниччанин В. Тарноградський:

Шанує Україна великого сина

І Вінниця, скелі і Буг...

1927 р. в бувшому будинку Михайла Коцюбинського у Вінниці відкрито музей. Хома Коцюбинський, брат письменника, став першим директором. Після нього з 1934 року директором Вінницького літературно-меморіального музею М. Коцюбинського був його син письменника Роман Михайлович. Він організував при музеї Будинок літератора. Музей Михайла Коцюбинського у Вінниці став національною святинею нашого народу.

Будинок Коцюбинських у Вінниці - нині музей. Фото 2022 р.

Крім житлового будинку до сьогодні збереглися комора, невеличка сторожка, частина саду з власноруч посадженими М. Коцюбинським деревами, світлиця в

будинку, де письменник народився і жив, кабінет-вітальня з письмовим столом, приладдям, книжками, фотографіями та його особистими речами. Музейні предмети послідовно розкривають життєвий і творчий шлях письменника, його громадську діяльність. Загальний фонд закладу налічує близько 9 тис. пам'яток.

На території музею-садиби у Вінниці безліч квітів. У саду ростуть і досить рідкісні рослини, приміром декоративна айва, падуболиста магонія, агава. Перша агава тут була посаджена 70 років тому, її привезли квітникарі з Чернігова, куди цю рослину вперше завіз сам Михайло Коцюбинський.

1955 року на могилі письменника в Чернігові встановлено бронзове погруддя. 1958 року за керівництва доньки письменника Ірини Михайлівни відновлено меморіальну оселю письменника в Чернігові, почали проводитись знамениті «літературні суботи», наукові конференції, численні дитячі ранки, тижні дитячої книги, на які запрошувались письменники. Широкого розмаху набуло святкування 100-річчя від дня народження письменника. Під керівництвом Ірини Михайлівни розпочато будівництво нового приміщення для літературної експозиції.

Ще один музей був заснований у кримському селищі Сімеїз. Музей Михайла Коцюбинського в Сімеїзі діяв з 1968 року, але 2009 року був закритий. Після упорядкування приміщення 15 травня 2011 року в Сімеїзі знову відбулося відкриття музею.

2004 року НБУ ввів до обігу пам'ятну монету номіналом 2 гривні.

Понад 20 населених пунктів Вінницької області шанобливо зберігають пам'ять про перебування письменника, його сім'ї. Серед них: Зарванці, Радівці, Бар, Клембівка, Шаргород, Кукавка, Станіславчик, Пиків, Літин, Немирів, Рахни Лісові. Багато незабутніх подій життя письменника пов'язано з Кам'янцем-Подільським. Його ім'я носить Вінницький ліцей №3, у Кишиневі – Liceul Mihai Coțubinschi.

У Києві, Вінниці, Чернігові, інших містах і селах України ім'ям письменника названі вулиці, у Київській області є смт. Коцюбинське, у Чернігівській – смт. Михайло-Коцюбинське. Його ім'я мають бібліотеки, зокрема – у Краматорську, є камінь Коцюбинського на березі Південного Бугу біля Вінниці, дуб Михайла Коцюбинського в селі Станіславчик.

1981 року у Вінниці започаткована обласна літературна премія ім. Михайла Коцюбинського, яка 1992 року набула статусу Всеукраїнської. Станом на 2023 рік премією відзначені 53 українських літератори за високохудожні доробки, що звеличують гуманістичні ідеали.

1992 року започаткована Чернігівська обласна премія імені Михайла Коцюбинського, нею щорічно відзначають авторів літературних, мистецьких та наукових праць, пов'язаних з Чернігівщиною.

Монумент на проспекті Коцюбинського у Вінниці.
1989 р.

Постановою Кабінету Міністрів № 122 від 4 лютого 1998 р. педагогічний інститут у Вінниці реорганізовано у Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. В університеті діє:

– регіональний літературно-мистецький проект «Школа Коцюбинського», присвячений вшануванню пам'яті Михайла Коцюбинського;

– науково-дослідна лабораторія коцюбинськознавства, затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 2 від 20 жовтня 2021 року), метою діяльності якої є організація та координація наукової, науково-дослідної роботи з проблем коцюбинськознавства;

– щороку 17 вересня в університеті проводяться урочистості з нагоди дня народження Михайла Коцюбинського; студенти напам'ять читають фрагменти творів класика, звучить українська пісня; урочистості відбуваються біля пам'ятника Михайлові Коцюбинському на території університету;

– діє музей Михайла Коцюбинського у Музейно-просвітницькому центрі університету.

2003 р. встановлено пам'ятник Михайлу Коцюбинському у Вінницькому педагогічному університеті, який носить його ім'я, проводяться конкурси, конференції, симпозиуми, тощо.

Роздуми про життя і творчість письменника хочеться завершити словами подільки Ніни Гнатюк:

*Не гаймо й миті, вічності не гаймо,
Віддаємо руки чесному труду.
Шевченка й Коцюбинського читаймо.
Ставаймо квітами у їхньому саду.*

Список використаних джерел:

1. Аплаксина О. Сторінки спогадів / О. Аплаксина // Листи М. Коцюбинського до О.І.Аплаксині / ред., вст. ст. і коментарі І. Стебуна. Київ, 1938.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр.7772 Сповідальні відомості Ушицького повіту за 1845 р. Арк. 1231.
3. Інтелігент з душею сівача: Вінницькі письменники про Михайла Коцюбинського / упоряд. В. Сторожук. Вінниця: Континент-ПРИМ, 2005. 48 с.
4. Козуб С. Рід Михайла Коцюбинського і його дитячий вік. Київ : «Україна», 1928. Кн. 3. С. 70-87.
5. Коцюбинський М. Твори: в 7 т. / ред. колегія: М. С. Грицюта, Н. Й. Жук, О. Є. Засенко (голова), Н. Л. Калениченко, П. Й. Колесник, С. А. Крижанівський, Ф. П. Погребенник. Київ: Наук. думка, 1973-1975.
6. Коцюбинська І. М. Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського. Київ: Дніпро, 1965. 202 с.
7. Куцевол О.М. Вивчення життя і творчості Михайла Коцюбинського через рецепцію літературних і літературно-документальних джерел: посібник. 2-ге вид., виправ. і доп. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 402 с.
8. Любацька Л. Примусив полюбити Україну: Ранній, шаргородський, період життя і творчості М. М. Коцюбинського в спогадах сучасників // Любацька Л. Ласкава зірка України: Життя і творчість М. Коцюбинського в спогадах сучасників. Вінниця: ДП «Держ. картогр. ф - ка», 2011. 256 с.
9. Михайло Коцюбинський. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах/упоряд. М.М. Потупейко, Л.Е. Прокопенко ; вст. ст. і дод. М.М. Потупейко. Київ : Рад. школа, 1970. 320 с.
10. Палаш Р. Церкви і священники села Нестеровець, що на Дунаєвеччині. Харків: Мачулін, 2022. 112 с.
11. Потупейко М. Михайло Коцюбинський. Ранній період життя і творчості. Київ, 1964. 184 с.
12. Поліщук Я. Краса у дзеркалі буття. Постать Михайла Коцюбинського в українській літературі. *Widawnictwo naukowe*, 2020. 232 с.
13. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ-початку ХХІ ст. / наук. ред. П. Т. Тронько ; Мін. освіти і науки України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. С. 70.

14. Приходи и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. Вып. 9. Біла Церква: О. Пшонківський, 2009. 994 с.
15. Спогади про М. Коцюбинського / упоряд., післямова та приміт. М. М. Потупейка. 2-ге вид., доп. Київ: Дніпро, 1989. 278 с.: іл.
16. Слабошпицький М. Що записано в книгу життя Михайла Коцюбинського та ін. Вид. 2-ге. Київ: Вид-во «Ярославів вал», 2014. С. 22.
17. Філь Ю. Коцюбинський у спогадах і предки письменника // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Кн. XXV. Київ: Друкарня ВУАГ, 1929. С.140.
18. Ходак І. Сакральне та народне мистецтво Могилівщини в експедиційній діяльності Наталії Коцюбинської // Шоста Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція: матер. конф., 27-28 жовтня 2017 р., м. Могилів-Подільський – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – 436 с
19. Хоцянівська В. Михайло Коцюбинський крізь виміри часу // Перша Шаргородська наукова історико-краєзнавча конференція: матер. конф.17 – 18 жовтня 2014 р., м. Шаргород Вінницької обл. / редкол.: С. Д. Гальчак (голова), Ю. А. Зінько (співголова), А. В. Войнаровський (відп. секретар) та ін. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2014. 276 с.
20. Діти Коцюбинського. URL: localhistory.org.ua <https://localhistory.org.ua> ›
21. Коцюбинська Наталя Антонівна. URL: [https://uk.wikipedia.org // wiki](https://uk.wikipedia.org/wiki/Котюбинська_Наталія_Антонівна).
22. Коцюбинська Михайлина Хомівна. URL: [https://uk.wikipedia.org // wiki](https://uk.wikipedia.org/wiki/Котюбинська_Михайлина_Хомівна).
23. Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія / Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. Київ : К.І.С., 2017. Т.Х1/Х11. 488 с.: іл.

Творець невмирущого «Щедрика»

Композитор Микола Дмитрович Леонтович
(13.12.1877-23.01.1921)

Український композитор Микола Леонтович є класиком української музики кінця XIX - початку XX ст. і одним з фундаторів сучасної музичної культури. Переважна більшість його творів побудова на концертних фольклорних зразках. Він глибоко відчував багатство подільської народної пісенної культури і тонко, неповторно відобразив у формі вокально-хорових мініатюр. Автор численних обробок українських народних пісень, серед яких «Щедрик», «Дударик», «Пряля», «Піють півні», «Козака несуть». Композитор розкрив дух і характер побуту свого народу, його спадщина відіграла визначну роль у подальшому розвитку

українського хорového жанру. Композитор з раннього дитинства ріс в атмосфері церковних співів, оскільки його дід і батько були високоосвіченими священниками з професійною музичною підготовкою.

Із роду священнослужителів. Батько композитора Дмитро Феофанович Леонтович (1851 р.н.) навчався у Подільській духовній семінарії, брав участь у семінарському оркестрі, деякий час керував хором семінаристів [6, с. 11], закінчив курс семінарських наук 31 травня 1875 р. у другому розряді. Був одружений з Марією Йосипівною Ятвинською (1859 р.н.), яка мала м'який характер, вирізнялась душевною чуйністю. У подружжя було п'ятеро дітей – сини Микола (1877) і Олександр (1879) та доньки Марія (1885), Вікторія (1886), Олена [8].

6 лютого 1877 р. Преосвященним Феоностом, єпископом Подільським і Брацлавським, Дмитра Феофановича висвячений у священника Успенської церкви

в селі Монастирок Брацлавського повіту (нині – Немирівська міська громада) [15, с.173]. За власним проханням 30 березня 1878 р. переведений на штатне священницьке місце в Немирівський жіночий монастир. Проживав отець Дмитро в селі Монастирок, тут народився 13.12.1877 року його старший син Микола – майбутній композитор.

Надпис на обеліску в селі Монастирок «Тут стояла хата, в якій народився славетний український композитор Леонтович М.Д. 1877-1921», 2023р.

20 червня 1879 р., отець Дмитро, за власним проханням, переведений на служіння в с. Шершні Тиврівської волості [7, арк. 1031]. Церква у Шершнях була кам'яна, з такою ж дзвіницею, вкрита листовим залізом, побудована 1825 року на честь Воздвиження Хреста Господнього [9, арк. 654].

У Шершнях у 1881-1888 рр. з родиною Леонтовичів мешкали мама і брат Марії Йосипівни – Юлія Іллівна Ятвинська (1832 р.н.) та Федір Йосипович (1870 р.н.) [7, арк. 1031], який навчався в Подільській духовній семінарії [5, арк. 656].

Батьки композитора Миколи Леонтовича Дмитро Феофанович і Марія Йосипівна

Дмитро Феофанович служив у багатьох парафіях Подільської єпархії: с. Монастирок Брацлавського повіту, с. Шершні Тиврівської волості Вінницького повіту, Новоселиця Літинського, Білоусівка Брацлавського, Немичинці Проскурівського, Носівці Гайсинського повітів, с. Марківка Кублицької волості.

Так 14 березня 1891 р. з парафії у с. Шершні Дмитро Леонтович переведений в с. Новоселиця Літинського повіту [10], з якого 1895 року переміщений в с. Білоусівка Брацлавського повіту на місце священника Ігнатія Лотоцького, призначеного старшим священником Браїлівського жіночого монастиря [14, с. 144].

Брат композитора Олександр Леонтович (1879 р.н.) закінчив Подільську семінарію 1901 року. 14 липня 1902 р. під час недільної літургії у церкві святих апостолів Петра і Павла м. Кам'янець-Подільський Преосвященнішим Христофором, єпископом Подільським і Брацлавським, був висвячений у диякона [12, с. 326].

Дід композитора Феофан Хомич Леонтович народився 27 серпня 1818 р. у Літинському повіті в селі Бабин. 1841 року закінчив Подільську духовну семінарію, 18 лютого 1842 р. архієпископом Арсенієм висвячений у священники в Березнянську парафію [4, арк. 14]. Указом Подільської духовної консисторії 1852

року призначений наставником Березнянського сільського парафіяльного училища. Бабуся Олександра Александрова (1829 р.н.) – теж донька священника. У подружжя було восьмеро дітей.

Прадід композитора Хома Матвійович народився 1787 року в с. Рогинці Вінницького повіту [1]. 1815 року Хома, студент останнього курсу Подільської духовної семінарії, одружився з Теклею Барановською [2, арк. 4]. 16 лютого 1816 р. був висвячений у священника [2, арк. 11].

Прапрадід композитора Матвій Григорович Леонтович народився 1751 року, був священником Свято-Богословської церкви с. Рогинці Вінницького повіту. При цій же церкві дяком служив його син Адам (1783 р.н.) [3, арк. 198].

Життя і творчість. Микола Дмитрович Леонтович народився 13 грудня (1 грудня за старим стилем) 1877 р. у присілку Монастрок біля села Селевинці Брацлавського повіту в родині священника Дмитра Феофановича Леонтовича. Отець був людиною освіченою, добре грав на віолончелі, скрипці, фісгармонії, гітарі, керував церковними хорами. Мати Марія Йосипівна мала хороший голос, знала багато народних пісень та романсів. Малий Микола часто слухав гру батька, а згодом сам почав співати і підбирати народні мелодії на музичних інструментах, зокрема, на скрипці. За безмежну закоханість у музику Миколку дуже любили його сестри Олена та Вікторія. Олена згодом навчалася в Київській консерваторії по класу фортепіано, Вікторія теж деякий час займалась музикою в Одесі, а в Петербурзі – малюванням. Були ще сестри – Марія і Єлизавета. Остання померла в дитинстві.

Гарний голос мав і, за спогадами Галини, дочки Миколи Дмитровича, майстерно виконував романси брат Олександр [9, с.676].

З двох до десяти років композитор проживав у с. Шершні. Навчався в церковно-парафіяльній школі, де вчителем був Павло Тарноградський, син колишнього священника с. Шершні Сильвестра Тарноградського і дядько поета Валер'яна Тарноградського [10].

1887 року Микола Леонтович навчався в підготовчому класі Немирівської гімназії, а 1888 року став учнем Шаргородського духовного училища і до 1892 року крім церковних дисциплін студіював хоровий спів [12, с. 107-108].

З 1892 року вступив до Подільської духовної семінарії, яку свого часу закінчили дід Феофан Хомич, батько Дмитро Феофанович і молодший брат Олександр Дмитрович. Наприкінці навчального курсу композитор став визнаним регентом хору семінаристів [15, с. 30]. То були перші спроби самостійної творчості. Після закінчення навчання підготував «Першу збірку пісень з Поділля», згодом – «Другу збірку пісень з Поділля». З ними звернувся до знавця народної пісні композитора Миколи Лисенка, і той схвалив захоплення Миколи Дмитровича.

З 1 вересня 1899 р. М. Д. Леонтович працював учителем у Чуківській двокласній школі, викладав співи та арифметику, організував самодіяльний симфонічний оркестр, для якого за власні кошти купував інструменти. Завідувач школи отець Олександр Руданський (двоюрідний брат поета Степана Руданського) прихильно ставився до молодого вчителя також виділяв кошти на придбання музичних інструментів.

З 4 березня 1901 року Миколу Леонтовича зараховують на посаду вчителя церковного співу і чистописання Тиврівського духовного училища. У Тиврові він успішно працює з училищним хором, посилено займається самоосвітою. Молодий учитель познайомився з Клавдією Ферапонтівною Жовткевич із села Підлісці на Волині. Вона виховувалась в інтелігентній сім'ї в Петербурзі, сподобалася композитору, і 22 березня 1902 року вони обвінчалися.

1902 року Миколу Дмитровича запрошують учителем музики до Вінницької церковно-учительської школи. Тут, як і в Кам'янці-Подільському, Чукові, Тиврові, навколо Леонтовича гуртуються як аматори, так і професійні музиканти. Він організовує хори та оркестри, концертує, пропагуючи кращі зразки духовної, а також української світської хорової музики. 1903 року в подружжя народилася донька Галина. Вийшла друком його «Друга збірка пісень з Поділля», яку він присвятив Миколі Лисенку.

1903 році Леонтович під час відпусток виїжджає до Петербурга, де отримує консультації в регентському класі хорової капели в таких авторитетних теоретиків і практиків, як С. Бармотін, О. Пузеревський. У С. Бармотіна Леонтович бере уроки з теорії музики, гармонії, поліфонії, хорового аранжування [9, с.17].

За обсягом навчальної програми Придворної капели 22 квітня 1904 року він успішно складає екзамени і отримує свідоцтво про отримання професії регента. Свідоцтво засвідчило, що *«потомственный почетнейший гражданин Николай Дмитриевич Леонтович, не обучавшийся в регентском классе капеллы, выдержал испытание по всем установленным программой для получения звания регента теоретическим вспомогательным и дополнительным предметам»* [9, с.18].

М. Леонтович з дружиною і донькою Галиною

Захопленість вчителя народними піснями та його максималістське ставлення до музичного життя в церковно-учительській школі дратувало керівництво, і він змушений був шукати інше місце роботи. Протягом літа 1904 року він з дружиною перебував у селі Підлісці, що на Волині, де до одруження мешкала Клавдія, а також якийсь час працював у Летичеві.

З осені 1904 року Леонтович викладав співи в залізничній школі станції Гришино (тепер Покровськ на Донеччині). Душевна теплота вчителя, лагідність і особлива відданість музиці відразу привернули до нього увагу вчителів та учнів. Хвиля революційних подій 1905 року в Росії докотилась і до Гришино й каскадом неприємностей трагічно торкнулась сім'ї Леонтовичів. Робітники на станції повстали. В одній із сутичок з карателями вбито друзів-колег по школі. Згодом сталася пожежа в домі. На квартирі було зроблено обшук. Померло новонароджене

маля. Умови на роботі стали надважкими. У Тульчині з'явилося вільне місце учителя співу в жіночій єпархіальній школі, і весною 1908 року Леонтович з сім'єю переїжджає спочатку в Білоусівку, а згодом – до Тульчина. Життя в Тульчині було періодом композиторської зрілості і великих творчих звершень. Микола Леонтович знайомиться з Кирилом Стеценком, творчість якого знав задовго до особистої зустрічі. Стеценко тоді працював священником у Голово-Русаві, недалеко Тульчина. Учень М. Лисенка і великий майстер хорової музики К. Стеценко був одnodумцем і другом М. Леонтовича [9, с.24].

М. Леонтович із К. Стеценком
(крайні зліва) з друзями

У цей період Леонтович готує музично-театральні вистави, надає допомогу ученицям старших класів у постановці п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля», вивчає вокально-хорові твори П. Ніщинського, бере участь у громадському житті міста – очолює місцеву «Просвіту».

У 1914 року в його доробку з'являється геніальний «Щедрик», який з тріумфальним успіхом був уперше виконаний 25 грудня 1916 року в Київському університеті хоровим колективом під керівництвом Олександра Кошиця [9, с. 198]. Микола Дмитрович стає знаним і популярним у мистецьких колах, до його творчості зріс інтерес фахівців і шанувальників хорової музики.

1919 року переїжджає до Києва, де з дружиною і двома доньками (*малолітня молодша дочка померла в Тульчині від інфекційної хвороби. – Авт.*) поселяється на квартирі у своїх родичів на Лук'янівці. Тут від Стеценка, Кошиця і Яворського отримує схвальну оцінку своїх нових творів, котрі включаються до репертуарів різних хорів столиці. Готує близько п'ятдесят обробок українських народних

1919-1921 рр. були найбільш злидненими для родини, часто сім'ї сина допомагав батько. Після Різдвяних свят композитор вирішив провідати батька служив священником у с. Марківка Кублицької волості (нині – Теплицький район Вінницької області). Ранком 23 січня в батьковійхаті на 43-му році життя Микола Леонтович був убитий агентом повітЧеКа.

Вшанування пам'яті. Вбивство Миколи Леонтовича збурило свідоме українське суспільство. 1 лютого 1921 року в Києві зібралася діячі культури, викладачі, студенти Київського музично-драматичного інституту ім. В.М. Лисенка. За християнськими традиціями відзначити дев'ять днів смерті композитора. Відправили панахиду, згодом організували концерт з творів Леонтовича, створили Комітет пам'яті М. Д. Леонтовича, його очолив композитор Кирило Стеценко. Через рік Комітет було перейменовано у Всеукраїнське музичне товариство ім. М.Д. Леонтовича. 2021 року відмічалось 100-річчя створення цього товариства [16, с. 1].

Ювілейний 1977 рік був оголошений UNESCO роком М. Д. Леонтовича. Ця подія пожвавила справу створення музеїв Леонтовича. Роботи з пошуку експонатів і документів організував викладач Вінницького педагогічного інституту Анатолій Федорович Завальнюк, нині професор Вінницького державного педагогічного університету. Допомагала в цих пошуках порадами і консультаціями

дочка композитора
Галина Миколаївна, яка
проживала в Гульчині.

Професор А.Ф.
Завальнюк з дочкою
М.Д.Леонтовича
Галиною Миколаївною. 1968

Вона передала для
меморіального музею
сімейний альбом з
фотографіями, меблі та

деякі експонати. За її порадами вдалося знайти старовинні меблі батька, зокрема – старовинне піаніно, на якому вчилися грати всі діти Дмитра Феофановича і до клавіш якого торкались руки Миколи Леонтовича в останні години його життя [9, с. 645].

1977 року музей у с. Марківка був відкритий. У ньому зібрані особисті речі родини Леонтовичів, піаніно, великий дубовий стіл, настінний годинник, картини, посуд, килими, письмове приладдя та інше. Тут звучали твори Леонтовича, які були спеціально записані на грамплатівках до столітнього ювілею студентським хором Київської консерваторії та Українським народним хором ім. Г. Віршовки [9, с. 651].

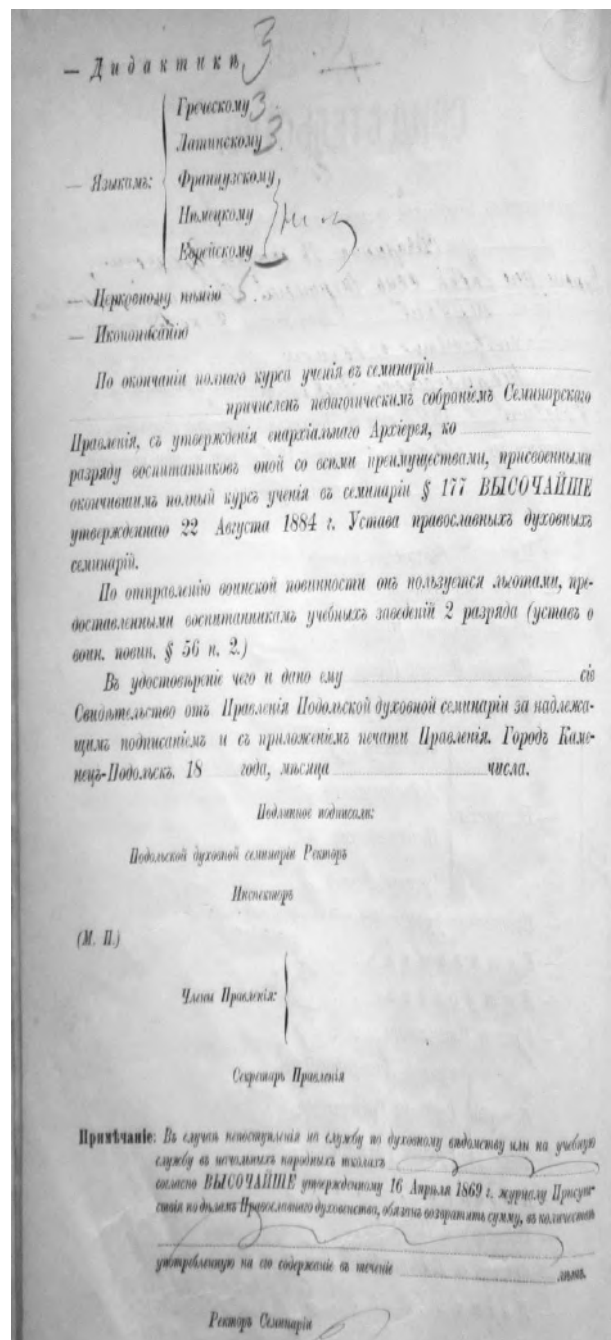
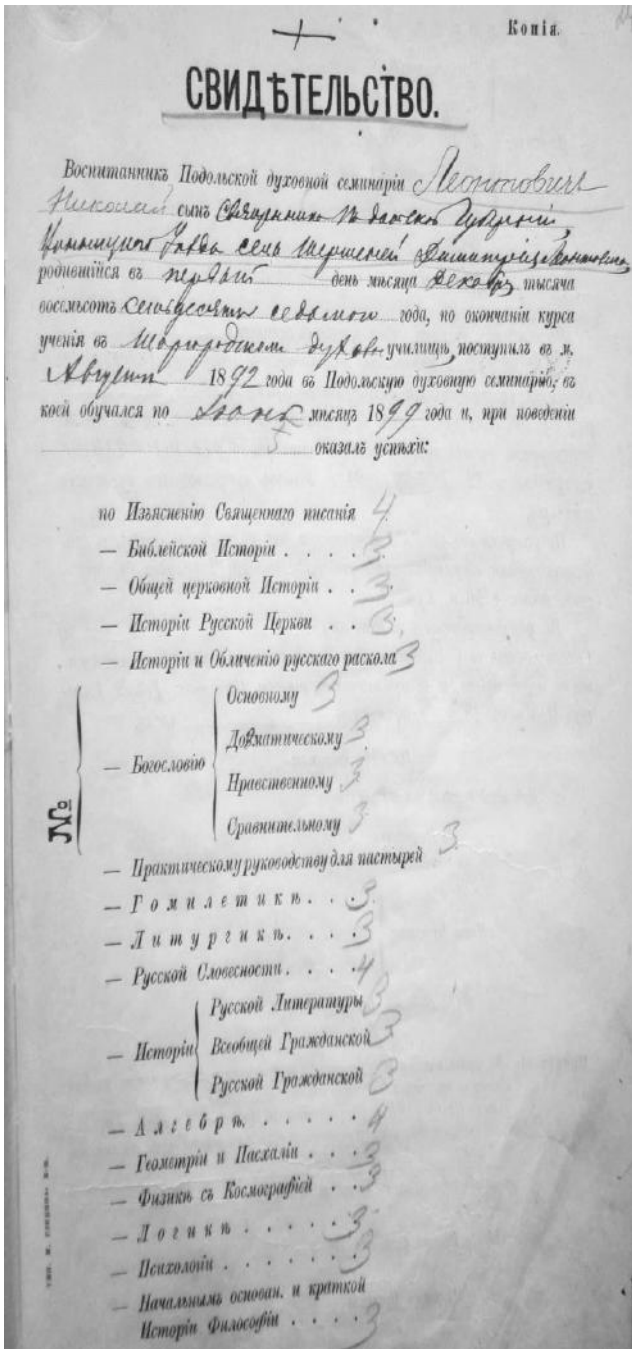
Того ж року у Тульчині відкрито музей у квартирі, де проживав композитор. В ній зберігається багато речей Миколи Дмитровича, в тому числі й маленький стіл, за яким писав він свій останній твір «Смерть». Квартира Леонтовичів була поруч з будівлею колишнього єпархіального училища, де працював композитор. У ній – піаніно, книги, ноти та меблі М. Леонтовича.

Меморіальний комплекс біля могили Миколи Леонтовича

Нове відродження музею композитора в с. Марківка Теплицького району що на Вінниччині, відбулося 22 серпня 2016 року. Був осучасниений і меморіальний

комплекс на могилі Миколи Леонтовича. Музей став філією Вінницького обласного краєзнавчого музею [16, с. 2].

З нагоди 140-річчя від дня народження композитора на Вінниччині була започаткована премія імені Миколи Леонтовича. Упродовж багатьох років фахівці, хормейстери, студентська та учнівська молодь, учасники аматорських хороших колективів Поділля щорічно вшановують композитора-землянка, автора всесвітньовідомого автора «Щедрика» Миколу Леонтовича на обласних фестивалях хорового мистецтва «Співає Поділля Леонтовича», який з 2017 року став Всеукраїнським.

З нагоди відзначення 145-ї річниці від дня народження М. Д. Леонтовича 13 грудня 2022 року у Вінницькому фаховому коледжі мистецтв ім. М. Д. Леонтовича відбувся традиційний обласний мистецький проєкт «Співає Поділля Леонтовича». Пам'ять видатного композитора-земляка вшанували виконанням його творів хорові колективи Вінницького фахового коледжу мистецтв ім. М. Д. Леонтовича, народний аматорський камерний хор «Ірмос» Шаргородської ДШМ ім. М. Д. Леонтовича та інші хорові колективи області [16, с. 4].

Життя і творчість Леонтовича тісно пов'язане з Хмельниччиною. У 1892-1899 роках майбутній композитор навчався в Подільській духовній семінарії Кам'янця-Подільського, вивчав теорію музики, хоровий спів, опанував скрипку, фортепіано, деякі духові інструменти, почав обробляти народні мелодії.

Нещодавно нову інформацію про славетного українця виявили у фондах Державного архіву Хмельницької області. Науковці знайшли копії двох свідоцтв про закінчення Миколою Леонтовичем Подільської духовної семінарії. Одне виписане з помилкою у прізвищі, друге – у даті закінчення семінарії.

У Кам'янці-Подільському нещодавно створили екскурсійний маршрут «Шляхами легендарного «Щедрика», пов'язаний з історією світового новорічно-різдвяного хіта. Тут 1919 року "Щедрик" розівчила Ремпубліканська хорова капела під керівництвом О.Кошиця, яка з Кам'янця-Подільського вирушила в закордонне турне. Екскурсія театралізована, актори допомагають поринути в події столітньої давності.

Хмельничанка Наталка Пономарів є одним із сценаристів фільму «Щедрик проти «русского міра». У фільмі розповідається про культурну місію хору Олександра Кошиці. Автори фільму простежили шлях хору з Києва до Америки і дійшли висновку, що події тих часів перегукуються з нинішніми, коли Україна знову опинилася під загрозою знищення. Тож за збігом сучасної історії, сюжет фільму порушує низку актуальних проблем протидії російській культурній експансії та пропаганді, питання культурної дипломатії України, місця української культури в світі та боротьби народу за своє існування.

У Вінниці 13 січня 2022 року відбулася прем'єра фільму «Микола Леонтович та його Щедрик» режисера-постановника Василя Медяного. Фільм приурочений до 10-річчя з дня виконання твору «Щедрик» у Нью-Йорку [17]. Головну роль виконав знавець творчості композитора – священник, керівник хору «Соломія» отець Назарій Давидовський. Цікаво поєднуються життєві паралелі у М.Леонтовича і виконавця його ролі: обидва – з родин священнослужителів, музиканти і керівники хорових колективів.

Список використаних жерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.315. Оп. 1. Спр. 1762.
2. Там само. Спр. 1762 а.
3. Там само. Спр. 6844.
4. Там само. Спр. 8785.
5. Там само. Спр. 9117.
6. Там само. Спр. 9465.
7. Там само. Спр. 12391.
8. Висоцька К. І., Кошельник М.П. Священницький рід Леонтовичів: [Рукопис] // Науковий архів Вінницького обласного краєзнавчого музею.
9. Завальнюк А.Ф. Микола Леонтович // Повне зібрання хорової та педагогічної спадщини з передмовою та коментарями. До 140-ої річниці від дня народження. Вінниця : «ТВОРИ», 2019. 700 с.: іл., ноти.
10. Літопис церковний кін. XIX-поч. XX ст. с. Шершні. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Спр. № 551 (КП-14819).
11. Пентюк Б.М. Шаргородський Свято-Миколаївський монастир. Сторінки історії та відродження. Вінниця: ПП Едельвейс і К, 2015. 162 с.
12. Подольские епархиальные ведомости. 1902. 13 лип. (№ 27-28).
13. Там само. 20 лип. (№ 29).
14. Подольский адрес-календарь за 1895 г. / составил В. К. Гульдман. Каменец-Подольский, 1895. Ч. 6.
15. Приходы и церкви Подольской епархии / под редакцией священника Е. Сецинского. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2009. 996 с.
16. Цвігун Т. Освячені іменем Леонтовича // Світлиця. 2020. Жовт.- груд. (4 (72)). С.1-4.
17. <https://www.ukrsnform.ua>

Поет доби «розстріляного відродження»

Український поет та перекладач Володимир Юхимович (Євтимович) Свідзінський народився 8 жовтня (26 вересня ст.ст.) 1885 у с. Маянів Вінницького повіту Подільської губернії, нині Тиврівський район Вінницька область..

Предки поета з покоління в покоління були священниками. Батько Євтим (Юхим) Аксентійович був священником, мати Наталка Прохорівна із роду

священників Стопакевичів. В родині він був другим сином, після нього народилося ще троє хлопчиків і одна дівчинка [1].

Свідзінський Володимир Юхимович

26.09.1885-18.10.1941

1899 року закінчив Тиврівське духовне училище. Навчався у Подільській духовній семінарії в Кам'янці-Подільському. 1906 року вступив вільним слухачем на економічний відділ Київських вищих комерційних курсів,

які 1908 року реорганізовані в комерційний інститут.

1912 року в журналі «Українська хата» (№ 1) надруковано перший вірш Свідзінського «Давно, давно тебе я жду...». 26 січня 1913 року закінчив навчання в комерційному інституті, але державних іспитів не складав і тому диплома про вищу освіту не здобув.

На запрошення Подільської земської управи обстежував ткацький промисел: 1913 року об'їхав 16 сіл Поділля, зібрав відомості про 1607 господарств. Нарис В. Свідзінського «Ткацький промисел» увійшов до книги «Кустарні промисли Подільської губернії» К., 1916.

1915 р. переїхав до Житомира, працював у Волинській контрольній палаті канцелярським служителем і обліковим урядовцем. 1916 р. Свідзінського мобілізували до армії, приймав участь у боях на терені Галичини. 1917 року він перебуває на території Подільської губернії. 1918 року переїхав у Кам'янець-Подільський, з жовтня 1918 працював на посаді «редактора української мови» у видавничому відділі Подільської народної управи.

З 1919 року упродовж 5 семестрів був вільним слухачем історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, де студентами були молодші брати Олег та Павло Свідзінські. Зі встановленням радянської влади працював 1920 р. редактором у видавничому

відділі народної освіти повітвиконкому. У Кам'янці-Подільському Володимир Свідзінський одружився з народною вчителькою Зінаїдою Йосипівною Сулковською. 1921 р. народилася донька Мирослава.

Працював архіваріусом у Кам'янець-Подільському університеті (невдовзі — інститут народної освіти), згодом став завідувачем архівів повітового комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи.

Володимир Свідзінський
з донька Мирославою

1922 року Інститут народної освіти залучив Свідзінського до виявлення в архівах і музеях Кам'янця-Подільського метрик, рукописних книг і стародруків. Кілька випусків видання «Метрики XVIII в.» літографовано в майстерні Кам'янець-Подільського художньо-промислового технікуму імені Сковороди [2].

У зв'язку з реорганізацією Кам'янець-Подільського окружного архівного управління 1925 року переїхав до Харкова.

Працював літературним редактором у місячнику «Червоний шлях», видав другу поетичну збірку «Вересень» (1927).

Після 1927 року вірші Свідзінського майже не друкували. Володимир Свідзінський перекладав твори Гесіода, Арістофана, Публія Овідія Назона, комедії Арістофана «Хмари», «Оси», «Жаби» (видано 1939), «Слово о полку Ігоревім», фрагменти вірменського епосу «Давид Сасунський», а також поетичні та прозові твори з російської, білоруської, грузинської, польської, німецької мов.

Основна частина його доробку — лірика, балади, віршовані казки — залишалась у рукописах. Майже усі вони згоріли під час жорстокого вбивства-страсти поета 1941 року.

Коли німецькі війська наближалися до Харкова, служба безпеки арештовувала харків'ян, які ще не евакуювалися, серед таких були представники української інтелігенції. 27 вересня 1941 року поет був арештований і разом із іншими арештантами його гнали під конвоєм на схід. При оточенні німецькими загонами, арештантів в селі Непокрите загнали в господарську будівлю, яку облили бензином і підпалили. У полум'ї згоріли рукописи його творів. Сталося це 18 жовтня 1941 р. в с. Непокрите, Вовчанського району Харківської області.

Свою долю поет майже напророчив у поезії [7]:

Настане день мій сумний –
Одлечу, одімкнусь од багаття живого,
Що так високо зметнуло,
Так розквітчало чудовно
Свій співний, поривний вогонь.
І погаснеш для мене
Ти, пристрасний світе,
Ненадивляний світе.

Перша збірка поезії В. Свідзинського «Ліричні поезії» датована 1922 р. Як поет він сформувався якимось потаємно, писав небагато, друкувався ще менше. Він постає у своїй творчості дуже вимогливим до себе, винятково стабільним і цілковито відчуженим від сучасного йому літературного процесу. У поета переважають теми особистого відношення до природи, які переплітаються з релігійними мотивами та духовними проявами [5]:

Ой у полі, полі,
При тихому долі,
Не цвіт на калині біліє,
То біла капличка
Стоїть невеличка
Край шляху, де льон голубіє.

А в тій капличці
Чудовий образ
Діви Марії сіяє,
На лоні в неї
Мале дитятко,
Як янголятко,
Зеленою віткою грає.

А глянеш навколо —
Зелене поле
Леліє, як море безкрає;
Пшениченька рівна
Стоїть гордовито,
Як тая князівна,
Дрімучеє жито
Над межами колос схиляє.

І все те багатство
Марія Діва
На красні жнива,
На добрий пожиток ховає;
Од бур і негоди,
Од злої пригоди
Покровом святим заступає.

В поезії з любов'ю описана краса «шляху, де льон голубіє» і «біла капличка стоїть невеличка». Невимушено в капличці «чудовий образ Діви Марії сіяє» і «мале дитяко як ангелятко». А Діва Марія «од злої пригоди покровом святим заступає» зелене поле, дрімуче жито. В наступній поезії звернення до Всевишнього з духовними потребами [6]:

О Боже, не дай загубити ключі
Від сонця, від серця Твого огняного,
Бо тяжко і страшно вночі
У кривавому хаосі світу земного.

Але дай, щоб духовний мій зір
Убачав перед себе щохвилі,
Як пасмо сіяючих гір,
Верховини Твоєї одвічної цілі.

Поряд з духовними та ліричними поезіями звучать мотиви самотності та таємничості. Ця таємничість творчої особистості Свідзинського знайшла своє трактування у Василя Стуса як «...спосіб шляхетної герметизації власного духу... В цій позиції єдиний його порятунки і надія на вижиття. Замкнутися, щоб зберегтися. Змаліти, щоб не помилитися у власній суті. Стати збоку, щоб не бути співучасником...» [2]. Така позиція, проте, прирікала його на недоброзичливість критики, а це, в свою чергу, унеможлиблювало вихід до читачів. Критики

радянської пори вислювали невдоволення суто інтимними поезіями, переробці народних пісень і відірваністю автора-«мрійника» від громадського життя [1]. Наступна збірка В. Свідзинського «Вересень», що вийшла 1927 року, дістала в пресі різко негативну оцінку. Свій стан усамітненості та несприйняття критикою творчості поет висловлює [4]:

Мерехтить потаємно і трудно,
Як світло зірниць уночі.
Та ніхто не шукає привіту в мене,
І скарб мій — більше нічий.

Я живу в покинутім теремі.
Запалю найясніші вогні,
Жду — немає нікого.
А в темряві
Сни чудовні лестять мені.

Все пишу на погаслому попелі
Мрійну казку свою про любов.
Слова безумні зриває негода,
А я креслю їх знов і знов.

Останнім публічним звітом поета перед сучасниками стала збірка 1940 р. «Поезії», видана у Львові стараннями Ю. Яновського і за його редакцією. Із віршів, які В. Свідзинський запропонував до збірки, 43 були повернені автору, десятки

залишилися поза збіркою. Вірші поета, які не ввійшли до збірки «Поезії», а мали скласти наступну збірку «Медобір».

Пам'ятна дошка
В. Свідзинському
в Кам'янці-Подільському

Жодної поезії 1941 року до нас не дійшло. Лише 96 поезій

В.Свідзинського вивіз в еміграцію поет Олекса Веретенченко, які й видав з додатком інших віршів окремою збіркою під авторською назвою «Медобір» 1975 року.

Сучасникам поета його творча спадщина значною мірою залишилася невідомою, хоч серед його шанувальників були Павло Тичина і Юрій Яновський та інші. Сам поет про свій стан говорить, що [8]:

Моя радість самотня й загублена,
Як цвіт ірису в комиші.
Ні від кого я в дар не беру її,
Самосівом зринає в душі.

Поступово відроджується пам'ять про подолянина-поета. У Харкові та Кам'янці-Подільському встановлені меморіальні дошки Володимирові Свідзінському. Публікується твори поета [3]. Журналом «Київ» та видавництвом «Дніпро» 2000 року засновано літературну премію імені Володимира Свідзінського.

Список використаних джерел:

1. З-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини / Упорядкування і заг. редакція А. М. Подолинного. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. - С. 301-302.
2. Історія української літератури ХХ століття. У двох книгах. Книга перша. / За ред. В.Г.Дончика. Видання друге, стереотипне. – К.: «Либідь», 1994. – С. 334-345.
3. Свідзінський Володимир Юхимович // Вікіпедія uk.wikipedia.org > wiki.
4. <https://virshi.com.ua/volodymyr-svidzinskyj>.
5. <https://virshi.com.ua/volodymyr-svidzinskyj-kaplyczya>.
6. <https://virshi.com.ua/volodymyr-svidzinskyj-o-bozhe-ne-daj-zagubyty-klyuchi>.
7. <https://maysterni.com/publication.php?id=21573>.
8. <https://virshi.com.ua/volodymyr-svidzinskyj-moya-radist-samotnya-j-zagublena>.

Поєднаний з вічністю: Валер'ян Тарноградський

«...сам Бог живе в співучих струнах» В. Тарноградський

У пориві до високого і неземного, з любов'ю до вічних Божих цінностей творив поет-подолянин Валер'ян Тарноградський в першій половині ХХ ст. Мрійливість небесного перекликалася у нього з любов'ю

до рідної мови і пісні, духовні мотиви поезій доповнюються красою зеленої діброви, загадковістю синього неба, переливів вітру в полі.

Тарноградський Валер'ян Петрович

(1880 – 1945)

Життєві перебіги. Валер'ян

Тарноградський народився 20 серпня 1880 року в селі Уланів Літинського повіту Подільської губернії (нині Хмільницького району Вінницької області) в сім'ї учителя.

Батько поета Петро Тарноградський – син священника навчався в Київському університеті, 1885 року його відрахували з четвертого курсу за участь у студентських заворушеннях. Після цього Петро Сильвестрович працював учителем у сільських школах Поділля, домашнім учителем у губернському центрі. Батько поета заощадив трохи грошей і купив чверть будинка у Вінниці. Незабаром важка недуга обірвала життя Петра Тарноградського [9].

Дід поета отець Сильвестр Васильович народився в Подільській губернії Ямпільського повіту село Черемошне. Закінчив курс Подільської духовної семінарії, 1850 року висвячений на священника в церкву села Гришівці Ямпільського повіту. 1857 року його перевели в село Широка Гребля, 24 січня 1866 року - у Шершні Вінницького повіту.

У цьому селі отець Сильвестр багато потрудився для благоустрою храму та парафії, був благочинним округу [10]. При ньому в 1868-1870-х роках в сільській церкві «Воздвиження Хреста Господнього» замінили цегляну підлогу на дощату, старі вікна – новими, обновили іконостас, придбали 4 хоругви, пофарбували храм – витрати склали більше 500 карбованців сріблом. Сприяли розбудові храму

парафіяни Іванов, Петро і Порфирій Григоруки, придбали три ікони у вівтар за 80 крб. сріблом та хрести на церкву.

З 1870 року селом Шершні володів генерал-ад'ютант граф Гейден, який був православного віросповідання. Він подарував будинок під школу, сам бував на богослужіннях. Сильвестр Васильович був у добрих стосунках з графською сім'єю. 1871 року дружина графа Єлизавета Миколаївна Гейден подарувала церкві срібний посуд для звершення літургії. При отці Сильвестрі була пофарбована церква всередині, придбано нові церковні знаряддя.

1879 року отця Сильвестра перевели в село Бортники Брацлавського повіту, де він і помер 3 березня 1895 року [2, арк. 39]. Після отця Сильвестра в Бортниках служив його син – дядько поета [7 с. 140].

Відомо, що в храмі «Воздвиження Хреста Господнього» села Шершні перед отцем Сильвестром служив з 1859 по 1866 рік його брат отець Йосип Васильович Тарноградський. Після отця Сильвестра в Шершнях почав служити священник Дмитрій Феофанович Леонтович – син священника, батько відомого композитора Миколи Леонтовича. При отці Димитрії у церковно-парафіяльній школі с. Шершні працював Павло Сильвестрович Тарноградський – син священника [6].

Після смерті батька Валер'ян залишився з матір'ю. З 1890 року навчався в Кам'янець-Подільській гімназії. Через чотири роки його виключили за «неявку на заняття» [1, арк.19]. Надалі В. Тарноградський займався самоосвітою, 1898 року склав іспит на народного вчителя, працював у сільських школах Літинського повіту.

Згодом В. Тарноградський залишив педагогічну практику і повністю віддався творчості. 1917 року поет покинув Поділля й перебрався до Києва, який був центром українського культурного життя. У повоєнному Києві вижити було важко. за гонорари не можна було прожити, тому 1920 року повернувся до Вінниці.

1924 року вийшла його збірка поезій «Песни Бояна», але надалі він уже не видавався. Поет повернувся до вчителювання, працював у школах Жмеринського району, як сількор робив дописи до місцевих газет. 1929 року, внаслідок інтриг у колективі, В. Тарноградського звільнили на пенсію розміром усього 23 карбованці.

На ці гроші він проживав з дружиною Надією Захарівною і десятирічним сином Всеволодом у Вінниці за адресою: Свердлова (нині вул. Князів Коріатовичів), 155.

1937 року з нагоди 35-літнього ювілею літературної діяльності звернувся до вищої партійної влади Вінницької області: *«Помогите мне, пока я живу, - мертвому, мне ничего не нужно будет. Если бы мой брат, Николай Тарноградский (двоюродный брат, партийный керівник, розстріляний 1938 р. – Авт.), был где-то вблизи, был-бы очень удивлен теперешним моим положением. У меня 35 - летний лит. юбилей, а я не имею даже прилич[ого] платья и обуви, чтобы показаться на люди ... Мне 57 лет, мне все это убийственно, оч[ень] тяжело, и кроме пенсии, я ничего не имею»* [3, арк.41-42].

Поет не прийняв нову владу, йому важко було пристосуватися до нових умов життя, його погляди в небесні незвідані обрії були не зрозумілими в умовах «войовничого атеїзму», було важко друкуватися, нестерпними стали умови проживання сім'ї. Проте невдовзі настав час нових лихоліть для поета Валер'яна Тарноградського.

У липні 1941 у Вінницю вступили німецькі війська. 61-річний поет залишився у Вінниці. Окупаційна влада почала видавати в місті україномовну газету «Вінницькі вісті». Позбавлений засобів до існування, Тарноградський пише вірші, які друкувала газета, і за це отримує гонорари. З опублікованих у «Вінницьких вістях» творів автор уклав збірку «Поезія», яка 1943 року вийшла у Вінниці.

Згодом німців прогнали з України, у листопаді 1943 року Валер'ян Тарноградський вирушив у еміграцію. Він добрався до Праги, де його поселили у таборі для безробітних. Старий, хворий поет вирішив повернутися додому. Весною 1944 року йому вдалося доїхати до Проскурова (нині Хмельницький), далі він пробував іти пішки. У липні 1944 року його знайшли непритомним біля Жмеринки. Лікарі констатували гострий психоз, наполягали на терміновій госпіталізації. Проте поет опинився в слідчому ізоляторі управління НКВС.

В будинку В. Тарноградського зробили обшук, вилучили газетні вирізки та книжку «Поезія», яку постановили *«...уничтожить путем сожжения»*.

На суді Тарноградський просив «надати йому можливість займатися творчою діяльністю на благо Радянської Батьківщини». Проте його засудили до каторжних робіт терміном на 18 років. Для 64-річного поета це було рівнозначно відтермінованій страті. Через півроку, у травні 1945 року, Валер'ян Тарноградський помер у Тайшетлазі [4, арк.11-18].

12 лютого 1992 року управління СБУ в області констатувало: на Тарноградського поширюється дія закону України від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Творчі напрацювання. Інтерес В. Тарноградського до поезії припав на юнацькі роки. В ту пору з'явилися перші віршовані спроби російською та українською мовами. Така двомовна практика була характерною для українських літераторів ХІХ ст., тривала майже половину творчого шляху поета.

1903 року в губернській газеті «Подолія» з'явився його перший вірш рідною мовою. Молодому авторові надали свої можливості журнали «Українська хата», який редагував подолянин Павло Богацький, «Літературно-науковий вісник» [5, с.73].

1908 року побачила світ перша книжка поета – «Стихотворения». 1911 року за безпосереднього сприяння Олени Пчілки (з присвятою їй) видавництво «Рідний край» випустило томик віршів Валер'яна Тарноградського «Барвінковий цвіт». 1914 року вийшли «Одинокие грезы», 1919 року в Києві - «Боянові струни».

В поезіях В. Тарноградського постійно присутня духовна тематика. Поет дихає святим Великоднем і Різдвом, залітає до України з сонцем ясним, здійснюється вгору духом високо:

Як відблиск Вічності чудесний-
Святий Великдень та Різдво,
І в душу ллється мир небесний,
А в серці дише Божество!
Який поріг ці будять свята,
Яка поезія й краса!
Душа, як вільний птах, крилата
І їй розкриті небеса!

Під України сонцем ясным,
В ці дорогі, величні дні,
Святим все віє і прекрасним,
Як неба вічного вогні,
І несучи глагол пророка
Та правди Божої скрижаль,
Злітає вгору дух високо,
Забувши дум земних печаль...

Коли окупаційна влада у травні 1943 року почала розкопки могил репресованих радянською владою у 1930-ті роки, В. Тарноградський відгукнувся на цю подію віршем «Згадай синів своїх могили». Цей вірш пізніше був поширений в закордонній україномовній діаспорі.

Згадай синів твоїх могили,
Вкраїно, мати дорога –
Вони лягли в них повні сили
Від рук проклятого врага!

Їх кості землю нашу вкрили,
Їх кров помститься блага...
Згадай синів твоїх могили,
Вкраїно, мати дорога!

Орлині вирости в нас крила,
Ми переможемо врага.
Згадай синів твоїх могили,
Вкраїно, мати дорога!

За те, що рідний край любили,-
В ямах... Кров в серці застига...
Згадай синів твоїх могили
Вкраїно, мати дорога!

Коли загине вража сила,
Й лиха розвіється нудьга -
Загадай синів твоїх могили,
Вкраїно, мати дорога!

Особливістю нашого часу є те, що події майже повторюються. Як і раніше українці оплакують найкращих захисників Батьківщини, вірять, що «на муки Бог Україну не віддасть...».

Поет стверджує, що ворогам:

... кривди дух не допоможе.
Христос воістину воскрес!
І нам засяє правда Божа,
Як сонце вічнеє з небес.

Поет підтримує й окриляє словом своїм, допомагає залишити сумніви й тривоги. Поет бачить мету, куди прямувати Україні, його рядки надають оптимістичний настрій:

Не треба скорбот і турботи,
Собою журитись не час,
Коли так багато роботи
По всій Україні для нас...
Хай вірить душа в перемогу!
Двадцяте століття – це грань!
З новою Європою в ногу
До славних, великих придбань!

Поет з любов'ю розповідає про рідний край:

Люблю тебе, моє Поділля,
Твої долини та гаї,
Весни квітчастої весілля
І ночі зоряні твої. ...
На міць та силу ти багате,
Поділля сум твій не біда
Бо усміхнеться ще крилата
До тебе доля молода
З подільських міст я пам'ятаю
Меджибіж, Бар та Кам'янець,
Де Смотрич плеще, сріблом грає,
А гори - начебто вінець,
Та Вінницю, де води сині
Буг котить, світловодий Буг...
Цвіти ж, світи, моє Поділля,
Країно сонця запашна!
Ще буде райдужне весілля,
Краса і радість весняна!

Неодноразово згадує Т. Шевченка та свого земляка-письменника М. Коцюбинського:

Є над Бугом скала; там в юнацькі дні
 Коцюбинський писав свої твори...
 Ранок. Вітер шумить в голубій даліні
 Осокорам щось хвиля говорить...
 Доки сонцем горить неба синє шатро.
 Дишуть щастям та радістю груди,
 Доки в море несе буйні хвилі Дніпро, -
 Україна тебе не забуде.

Завдання поета виражено у поезії «Співець»:

Як тільки голос пролунає
 Богонатхненного співця, -
 Як моря шум, як говір гаю
 Пройме він трепетом серця.
 Сам Бог живе в співучих струнах,
 І всюди їх лунає дзвін,
 І серце всіх старих і юних,
 Красою сонцем вспомнить він.
 До нас, на землю посилає
 Поета Бог на певний час,
 Аби в серцях - поет це знає -
 Вогонь небесний не загас ...

Меморіальна дошка в парку імені Валер'яна Тарноградського в Уланові

На Вінниччині заново почали відкривати ім'я Валер'яна Тарноградського. В. Тимчук, А. Подолинний, К.Завальнюк, М. Дорош, І. Журавлівський, В.

Степанюк, В. Рекрут та інші, намагалися зробити можливе, щоб відновити пам'ять про самотнього і яскравого на Східному Поділлі україномовного поета початку ХХ ст.

У серпні 2010 року в с. Уланів відкрито меморіальну дошку та його ім'ям названо парк. В опорній загальноосвітній школі I-III ступенів с. Уланів проводяться уроки літератури рідного краю, поету-земляку присв'ячуються літературно-музичні композиції. У кабінеті української мови та літератури та шкільній бібліотеці оформлено тематичні виставки: «В.Тарноградський – поет-патріот», «В.Тарноградський – наш земляк». Дослідники життя і творчості Валер'яна Тарноградського М. Дорош і В. Степанюк уклали методичний посібник «Свята любов до Батьківщини» на допомогу вчителям української літератури. В. Степанюк проаналізувала справу арештованого Валер'яна Тарноградського, здійснила низку публікацій про трагічну долю земляка [10].

Збірку поезій В. Тарноградського «Життя і волі голоси» з статтю про його життя і творчість 2006 року видали А. Подолинний і К. Завальнюк. 2018 р. надруковані вибрані поезії [5; 8].

І по смерті жить буду я , Боже!
В своїх співах воскресну я знов,
Бо любов навіть смерть переможе,
А поезія – вічна любов!

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). Ф. Д-15. Оп.1. Спр. 120.
2. Там само. Ф. Д-904. Оп.35. Спр. 198.
3. Там само. Ф. Р-2700. Оп.35. Спр. 34.
4. Там само. Ф. Р-6023. Оп.4. Спр. 26511.
5. Завальнюк К., Журавлівський І., Рекрут В, Натхненний вічністю (літературна та життєва доля Валер'яна Тарноградського). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі – Поділля», 2018. 260с.
6. Літопис церковний кін. ХІХ - поч. ХХ ст. с. Шершні. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Спр. № 551 (КП-14819).
7. Приходы и церкви Подольской епархии / под редакцией священника Е. Сецинского. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2009. 996 с.
8. Тарноградський В. Вкраїно мати дорога... Вибрані поезії / ред. В. Мельник. Вінниця: ТОВ «Твори», 2018. 92 с. (Серія: «Вінницький край»; вип. 25).
9. Тарноградський Валер'ян Петрович. Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
10. Валер'ян Петрович Тарноградський – поет-земляк. ppt-online.org <https://ppt-online.org>.

2.3. Борці за незалежну Україну

І посадовець високого рангу, і вчений-історик

Різностороння і плідна діяльність в Україні та еміграції державного, громадсько-політичного, церковного діяча, дипломата, письменника подолянина за походженням Олександра Гнатовича Лотоцького малознана. Понад 70 років ім'я його замовчувалося, літературна і наукова спадщина вилучена з обігу, не перевидавалися його твори. І лише в добу незалежності його ім'я і твори, здебільшого в електронному варіанті, повертаються до українців. Дві статті присвячені О. Лотоцькому та його дітищу-Українському науковому інституту у Варшаві в «Довіднику з історії України», з'явилася коротка інформація у «Вікіпедії» та збірнику статей [3-5;16; 18-19]. Інтерес до постаті знаменитого земляка посилюється у зв'язку із 150-річчям від дня народження, з'явилося кілька публікацій та брошура професора П.П. Брицького [2], у с. Бронниця Могилів-Подільського району Вінницької області, на батьківщині О.Г. Лотоцького, відкрито пам'ятну дошку.

Виходячи з цього наведемо лише хроніку основних подій життя і діяльності Олександра Лотоцького:

- 21 березня 1870 року – народився в с. Бронниця біля Могилева - Подільського в сім'ї православного священника о. Ігнатія і вихованки приватного польського пансіону шляхетних дівчат дочки протоієрея Северина Дложевського. Лотоцькі належали до давнього боярського і військово - землянського роду, відомого з XV ст. та спорідненого з князями Друцькими, Соколинськими, Юрагами-Гедройцями ;
- 1879-1880 – навчався у першому класі Шаргородської повітової духовної школи, де в 1841-1849 рр. здобував початкову освіту Степан Руданський;
- 1881 року – батько переїхав на нову парафію в с. Білоусівку за 5 км від Тульчина, і Олександр у другий клас пішов вже в Тульчинську повітову духовну школу. *«Жалко мені було мальовничої Бронниці з її гірськими*

- краєвидами, з поезією її історичних легенд та й моїх переживань особистих», – пізніше згадував в мемуарах село свого дитинства [9, с.17]. Там вперше доторкнувся до поезій Т. Шевченка - брат Віктор позичив у лісничого німця Курца двотомник «Кобзаря», виданий в Празі 1876 року;*
- 1884-1889 рр. – навчання в Подільській духовній семінарії;
 - 1896 року – одружився з Німфодорою Руденко, з якою мали дочку Оксану (згодом – секретар українського посольства в Туреччині, дружина Яна Токаржевського - Карашевича, громадський і культурний діяч в українській діаспорі, зокрема – у Польщі, Франції, де і померла 1950 року);
 - 1889-1890 рр. – навчався в Тифліській духовній семінарії, де викладачем після закінчення Київської духовної академії працював брат Віктор. Після невдалої операції брат почав сліпнути і домашня рада прийняла рішення перевести туди молодшого Олександра, аби допомагав йому;
 - 1890-1891 рр. – після п'яти років викладацької роботи Віктор отримав мінімальну пенсію, виїхав у Білоусівку, а Олександр - у Київську духовну семінарію. Перша прогулянка Києвом привела його до книгарні Ф. Йогансона: *«Серце моє втішилося, коли на Прорізній вулиці вгледів на вітрині книгарні Ф. Йогансона в мережаній українській обкладинці «Кобзаря» Шевченкового. Я миттю купив се видання, що друкувалося т.зв. Старою громадою, і серце моє стиснулося болем, коли я на лавочці Михайлівського бульвару нетерпляче почав розглядати сю дорогу книжку. Як її немилосердно було пошкальовано, коли порівняти з моїм двохтомовим «Кобзарем» празького видання» [9, с.49];*
 - 1891-1892 рр. – один навчальний рік по закінченні семінарії жив у Білоусівці, після запалення легенів відновлював здоров'я, багато читав, проводив заняття в церковній школі, де учителював брат;
 - 1892-1896 рр. – навчався в Київській духовній академії, брав активну участь в українській громаді, українському національному русі;
 - 1896-1900 рр. – праця в Контрольній палаті, літературна та історико - дослідницька діяльність, співпраця з періодичними виданнями, протягом

- 1898-1900 рр. – член ради Товариства українських поступовців, до якої входили Михайло Грушевський, Євген Чикаленко, Людмила Старицька-Черняхівська, Сергій Єфремов, Петро Стебницький, Симон Петлюра, Володимир Винниченко та ін.;
- 1900-1917 рр. – товариш генерального контролера Центральної контрольної палати в Петербурзі. Використовуючи своє службове становище, ходив до цензурного комітету винятково в мундирі Державного контролю з погонями військового зразка, «пробивав» до друку твори І. Нечуя-Левицького, А. Кримського, численні твори Грінченків та ін. Особливо багато працював з виданнями рідного для нього видавництва «Вік» (70 книг для народного читання, 23 томи «Української бібліотеки», 9 томів творів українських письменників, 21 книга з серії «Наші справи», 13 томів інших друків). 1917 року – один з організаторів Української Національної Ради в Петрограді (голова О. Лотоцький, з травня – П. Стебницький, заступник М. Керченський, члени М. Славінський, Г. Голоскевич, П. Зайцев, Ф. Слюсаренко);
 - 1917 року – з травня до вересня - був губернським комісаром Тимчасового уряду на Буковині та Покутті, з вересня – Генеральним писарем Генерального секретаріату УЦР, у січні 1918 р. зайняв посаду Державного контролера УНР;
 - 24 жовтня 1918-січень 1919 рр. – міністр ісповідань Української держави та уряду Директорії, довів справу до проголошення автокефалії Української православної церкви;
 - З січня 1919 до березня 1920 рр. – на правах надзвичайного і повноважного посла і повноважного міністра уряду очолював місію УНР у Туреччині, вів переговори з вселенським патріархом щодо визнання української автокефалії;
 - 1920 року – емігрував до Відня, потім до Праги і Варшави;
 - 1922-1929 рр. – доцент, професор церковного права Українського вільного університету;

- 1927-1930 рр. – міністр внутрішніх справ в екзильному уряді УНР;
- з 1929 року – професор історії церкви у Варшавському університеті;
- 1930-1939 рр. – засновник і впродовж 8 років директор Українського наукового інституту у Варшаві й водночас заступник голови уряду;
- 22 жовтня 1939 року – помер, похований на кладовищі св. Андрія у Варшаві.

Упродовж всього життя вивчав минуле Поділля та України - фольклор, побут українців, православного духовенства, історію церкви і внесок духовенства в організацію початкової народної освіти. Його потяг до наукового пошуку обумовлений низкою факторів. Насамперед – середовищем, в якому жив. Батько отець Ігнатій навчався разом із Степаном Руданським та Анатолієм Свидницьким, був свідком та учасником їх фольклорних занять і перших літературних проб. Знав і сам немало переказів, легенд, пісень та казок Подільського краю, які зимовими вечорами переповідав дітям – старшому Віктору, молодшим Олександрові та Орисі. Ще в дошкільний період Олександр навчився читати і надалі пошук цікавих книг, особливо рідкісних у царські часи україномовних, та їх читання стали улюбленим заняттям. Вдома була гарна книгозбірка, яку суттєво поповнив князь Вітгенштейн, місцевий дідич, власник багатої домашньої бібліотеки, що займала кілька кімнат. Він спілкувався з парохом, як грамотною та інтелігентною людиною, часто на літературні теми, і, дізнавшись, що отець Ігнатій захоплюється книгою, що вдома читає дружина, вихованка пансіону шляхетних дівчат, та діти, подарував йому частину своєї бібліотеки – кілька сотень книг з галузі богословської, гуманітарної та белетристичної. Олександр Гнатович пізніше підкреслив, що *«ті книжки в розкішній оправі були невичерпним джерелом, з якого я на протязі всього часу моєї середньої освіти широко черпав скарби духовної поживи»* [9, с.11].

Окрім того в нього був чудовий приклад наукових занять в умовах провінції. У родині по маминій лінії відомими краєзнавцями були дід Северин Дложевський і його син, Сашків дядько Степан, а також родич Микола Яворовський, викладач і бібліотекар Подільської духовної семінарії, дійсний член Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету, редактор «Подольских епархиальных ведомостей». 1894 року, вступивши до Подільської духовної

семінарії, він опинився в середовищі таких дослідників минулого краю, як Митрофан Симашкевич, Михайло Багинський, Микола Яворовський, Степан Дложевський, Віктор Якубовський, Кирило Стиранкевич, Юхим Сіцінський та ін. *«Ся група дослідувачів Поділля, – згадував О. Лотоцький, – на протязі десятків літ непомітно, але послідовно описувала рідну старовину»*[9, с.24]. Він уважно слідкував за їх працею, знайомився із здобутками, вміщеними в «Подольских епархиальных ведомостях» і перших випусках «Трудов Подольского епархиального историко-статистического Комитета». Семінарист Олександр Лотоцький відчував природній поклик до інтелектуальних занять, наполегливо шукав своє місце в цій царині – то писав вірші (один із ранніх 1889 року в «Подольских епархиальных ведомостях» опублікував редактор М.І. Яворовський), то в Тифлісі, де рік навчався в духовній семінарії, зробив переклад низки поезій Іллі Чавчавадзе та Акакія Церетелі. Під час канікул цікавився місцевим фольклором, пробував охудожнити почуті казки, передання.

Грунтовніші наукові заняття розпочав у Києві, навчаючись на останньому курсі Київської духовної семінарії, а згодо – у духовній академії. Вони також мали своє підґрунтя. *«На поріг вищої школи вступив я вже національно свідомим...Родинне суто українське оточення, стихійний вплив українського села дали ті підсвідомі підстави, на яких виросла національна думка»* [9, с.98]. Шукати однодумців практично не довелося. Квартирував з Олександром Дзбановським і той, зважаючи на українофільські погляди О. Лотоцького, ввів його в український гурток, де роль організатора виконував Лука Скочковський. Олександр почав знайомитись з україномовною політичною літературою, зокрема, відбитком промови Володимира Барвінського на роковинах Т. Шевченка. А вже наступного року виступив із своїм дослідженням «Політично–суспільні ідеали Тараса Шевченка», позитивно сприйнятим учасниками слухань, представниками української громади В.Б. Антоновичем, О.Я. Кониським, І.С. Нечуєм-Левицьким, М.С. Грушевським [9, с.62].

Закінчення семінарії з групою однокашників відзначив гулянням по Дніпру, попав під дощ і захворів запаленням легенів. Наступного дня горів у високій

температурі. Терміново був викликаний батько, плакав над своїм улюбленцем. І не важко було догадатися, чим хвороба могла б закінчитися, якби не випадок. Якраз по сусідству проживав *«добрий лікар, після - знаменитий професор Ф. Яновський, земляк (уродженець Миньківців, що на Дунаєвеччині. – В.П.) і навіть знайомий»* [9, с.68]. Він і виходив Олександра.

Вдома вирішили вступ до духовної академії відтермінувати на рік, аби син набрався здоров'я. У Білоусівці збирав фольклор, писав дитячі казки та оповідання, знайомився зі станом початкової освіти в повіті, допомагав братові - учителю, не раз промовляв разом з ним перед селянами, які цікавилися думкою молодих і грамотних священникових синів. За ті їх *«бесіди по-мужицьки»*, тобто – українською мовою, батько отець Ігнатій мав догану від повітового шкільного начальства.

1892 року став студентом Київської духовної академії (КДА), знову прилучився до близького йому середовища. Роки проходили в спілкуванні з видатними діячами українського руху, зокрема Олександром Кониським, мав гарні стосунки з професором КДА С.Т. Голуб'євим, видатним ученим творцем академічного Давньосховища, автором історичного нарису *«Поділля»*, *«Очерков по истории украинской литературы»* та багатьох інших праць, одним з перших академіків новоствореної Української академії наук Миколою Івановичем Петровим [17].

Під час канікул подорожував Вінниччиною, відвідував родичів, знайомих, а то і просто цікавих людей, знайомився з їх домашніми книгозбірками, архівами. Пізніше згадував: *«По тих подорожах розшукав я, між іншим, розпорошену по руках літературну спадщину С. Руданського. Пощастило знайти мені кілька незаних поезій, де що видрукувалося у свій час в «Киевской старине», а кілька поезій увійшло у зредаговане мною до друку кількатомове видання творів поета»* [9, с.133]. Рукопис передав у кам'янецьке видавництво «Дністер».

На останньому четвертому курсі працював над дисертацією про моральний стан православного духовенства у XVIII ст., вивчив низку літературних і наукових праць, архівних документів. Дисертацію успішно захистив, отримав ступінь

кандидата богослов'я. А матеріали дисертації у вигляді статей друкував у «Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка», а також у російських виданнях «Русская старина», «Исторический вестник».

1896 року закінчив Київську духовну академію, але «за українофільство» був позбавлений права викладати в школах. Влаштувався в Київській філії Контрольної палати, з книг і практики опанував фахом економіста й фінансиста і згодом досяг на цьому поприщі чималих успіхів – потрапив у Центральний столичний апарат, а в роки Української революції 1917-1921 рр. був Державним контролером УНР. У 1898-1900 рр. був членом ради Товариства українських поступовців, яке ще задовго до Української Центральної Ради намагалося об'єднати і координувати діяльність українських політичних і громадських організацій. Співпрацював з періодичними виданнями, а з появою 1898 року «Літературно-наукового вісника» став його співробітником, вміщав огляди українського життя під псевдонімом «Spektator», у «Записках НТШ» та «Киевской старине» – рецензії. Його праця з церковної історії «Суспільне становище білого духовенства Росії і на Україні» була опублікована в «Записках НТШ», а статті про стан народної освіти на Поділлі - у петербурзькому журналі «Образование» та московському «Вестнике воспитания». Співпрацював із заснованим 1895 року в Києві за його участі видавництвом «Вік», яке до 1914 року випустило 140 назв (560 прим.) книг, зокрема тритомну «Антологію української літератури», енциклопедію «Украинский народ в его прошлом и настоящем», редагував рукописи книг для народного читання, томи «Української бібліотеки», добивався цензурного дозволу для друку цих та інших творів. Значну роль відіграв О. Лотоцький і у виданні україномовного Євангелія, яке побачило світ 1906 року. Організував повне видання «Кобзаря», за яке редактор В. Доманицький зазнав переслідувань і вимушений був виїхати за кордон [2, с.4-5]. Не полишав і літературних занять. 1916 року в Петрограді побачив світ його «Колобок» – «співана казочка» на 3 дії [6], 1921 року у Львові – ілюстровані О. Кульчицькою «Пригоди вовка ненаситого» [1], уклав хрестоматію дитячої літератури «Вінок», яка видавалася двічі – 1905 і 1911 рр.

З початком революції став її безпосереднім і досить дієвим учасником. На посаді міністра ісповідань у гетьманському уряді, а згодом і в уряді УНР глибоко вивчив історію церкви, законодавчо закріпив автокефалію української православної церкви, умотивовано добивався її визнання константинопольським патріархом. І ця практика визначила дальший розвиток такого напрямку його наукових зацікавлень, як церковна історія.

Найвищого піднесення його наукова діяльність зазнала під час еміграції. 1920 року поселився у Відні, де купчилась українська еліта, переїхав до Праги і протягом 1920-1929 рр. працював на посаді доцента права в Українському вільному університеті. У ці роки побачили світ його праці «Церковна справа в Україні» (1923) і «Церковний Устав князя Володимира Великого» (1925).

Особливо плідним у різносторонній діяльності О.Г. Лотоцького був варшавський період життя. Впродовж 1929-1939 рр. працював на посаді професора історії церкви Варшавського університету. Протягом 1927-1938 рр. був членом українського екзильного Уряду, міністром внутрішніх справ, заступником Голови уряду. Брав активну участь у церковно-громадському житті, був членом групи, яка готувала Собор Православної церкви на теренах Польщі. На запрошення керівників створеного в листопаді 1931 року в Луцьку Товариства імені митрополита Петра Могили взяв участь у його засіданні, виголосив доповідь про церковну соборність. Мав високий авторитет, 1937 року польські урядові кола пропонували йому місце в сенаті за умови прийняття польського громадянства. Однак він не прийняв такої пропозиції і залишився й надалі вірним українській справі. Водночас вів науково-дослідницьку роботу в колективі Українського воєнно-історичного товариства, виступив ініціатором і промотором створення у Варшаві Українського наукового інституту, який став своєрідним апофеозом його наукової діяльності.

Відлік історії цього закладу почався з 7 лютого 1930 року, коли польський уряд своїм розпорядженням схвалив створення Українського наукового інституту при Міністерстві релігійних віровизнань і народної освіти і в параграфах 3 і 6-му цього розпорядження чітко визначивши рамки його діяльності: підготовка доповідей українською чи польською мовами для оголошення у вищих школах,

наукових установах і товариствах; проведення курсів українською мовою у Варшаві та інших містах Речі Посполитої; видання власного друкованого органу [5]. Діяльність УНІ – його керівні органи, структура, основні напрями, зміст і форми діяльності – регулювалася статутом.

Управлявся він науковою колегією, директором (у 1930-1938 рр. – О. Лотоцьким, у 1938-1939 рр. – А. Яковлівим), вченим секретарем Р. Смаль-Стоцьким, було створено 3 відділи – українського господарського і громадського життя; української політичної історії та історії культури; історії церкви, а 1932 року в складі відділів – 4 кафедри (теорії права і духовних течій, завідувач О. Лотоцький; філології – Р. Смаль-Стоцький; історії літератури – Б. Лепкий; економічних наук – В. Садовський). Серед звичайних і почесних членів колективу, крім названих, були В. Біднов, Д. Дорошенко, П. Зайцев, Б. Іваницький, І. Кабачків, М. Кордуба, Б. Крупницький, В. Кубійович, К. Мацієвич, Є. Маланюк, С. Наріжний, С. Слоґський, В. Томкевич, Л. Чикаленко, П. Шандрук, І. Шовгенів та ін. [3]. Співпрацювали з інститутом і польські науковці Л. Василевський, М. Гандельсман, О. Галецький, С. Слоґський, О. Халецький, Г. Яблонський, С. Шобер та ін. Наукова діяльність велася і в складі комісій, семінарів, створюваних для розгляду важливих наукових проблем.

Інститут шляхом обміну і придбань сформував наукову бібліотеку з 10 тис. томів, якою завідував Є. Гловінський. В умовах еміґрації вона стала справжнім зібранням україніки у Варшаві.

За неповних 10 років колектив інституту опублікував понад 70 томів наукових праць та важливих документів. Починаючи з 1932 року за редакцією Павла Зайцева видав 13 академічних томів творів Тараса Шевченка із 16 задуманих [18, с.442- 443]. Більшість наукових розвідок були укладені в 13 серіях Праць УНІ. О.Г. Лотоцький вів правничу серію, в якій були опубліковані його «Українські джерела церковного права» [8] та «Українсько-московські договори в XVII-XVIII ст.» А. Яковліва, у серії мемуарів побачили світ його спогади «Сторінки минулого» і «У Царгороді» [9 -10;15]. За роки діяльності інституту зайнятий державною, викладацькою і різноманітною громадською роботою Олександр Гнатович видав

шість фундаментальних праць, у тому числі двотомне дослідження «Автокефалія» (1935, 1938), «Симон Петлюра»(1936), збірник статей «На ріках вавилонських» (1938) [11-14].

Розділяю думку Стефана Козака про те, що *«що О. Лотоцький без сумніву заслуговує на те, щоб його пам'ятали нащадки, особливо з уваги на його величезний науковий доробок і значення та роль, яку він відіграв в українському державно-політичному, науковому та релігійному житті, у формуванні тривалих підвалин польсько - українських стосунків у ХХ столітті»* [5]. Тим більше, що навіть в Україні багато-хто не знає про дійсно титанічну і різносторонню – громадсько-політичну, дипломатичну, державницьку, церковну, письменницьку, викладацьку і наукову – діяльність Олександра Лотоцького. Час, а головне політика радянської влади щодо борців за незалежність України, віднесених до «українських буржуазних націоналістів» – ледь не головних «ворогів народу», відсутність у ближчих до населення обласних, районних та сільських масових бібліотеках його творів віддалили цю видатну постать від свого народу. Було б добре, крім відкритої 11 березня 2020 року в Бронниці меморіальної дошки, видати хоча б його мемуари, які відображають не тільки особисте життя, а й події і дух епохи.

Список використаної літератури:

1. Білоусенко О. Пригоди вовка ненаситого /О. Білоусенко; іл. О. Кульчицької. Львів: Світ дитини, 1921. 67 с.: іл.
2. Брицький П.П. Лотоцький Олександр Гнатович (9.03.1870-22.10.1939. Чернівці: Яворський С.Н., 2020. 20 с.).
3. Зашкільняк Л., Павлишен О. Український науковий інститут // Довідник з історії України: посібн. для середн. загальноосв. навч. закл./ за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид, доопр., доп. Київ: Генеза, 2001. С.968.
4. Енциклопедія українознавства / НТШ у Львові. Львів, 1994. Т.4. С.1379.
5. Козак С. Український науковий інститут у Варшаві (1930-1939) // Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. 2012. С.59 - 68 [Електронний ресурс]. URL: resource.history.org.ua/publ/graf (дата звернення: 10.03.2020).
6. Колобок: співана казочка на 3 дії / написав О. Білоусенко; завів пісні на голос П.Б.; з мал. Е.Е. Петроград: Друк. А.Ф. Дреслера, 1916. 35 с.: іл.
7. Його. Церковний Устав князя Володимира Великого. Львів: НТШ, 1925. 44 с.
8. Його. Українські джерела церковного права / [ред. Р. Смаль-Стоцький]. Варшава:[б.в.],1931. 320 с. // Праці Українського наукового інституту. (Серія правнича; т.5, кн. 1).
9. Його. Сторінки минулого. Варшава, 1932. Ч.1. 288 с. // Праці УНІ. (Серія мемуарів; т.6, кн.1).
10. Його. Сторінки минулого. Варшава, 1934. Ч.3. 396 с. // Праці УНІ. (Серія мемуарів; т.21, кн.4).

11. Його. Автокефалія. Засади автокефалії. Варшава: [б.в.], 1935. Т.1. 208 с.
12. Його. Автокефалія. Нариси історії автокефальних церков. Варшава: [б.в.], 1938. Т.2.560 с.
13. Його. Симон Петлюра. [Б.м.]: Накладом ком. для вшанування Х річниці смерти Симона Петлюри, 1936. 118 с.: портрет.
14. Його. На ріках вавилонських: зб. статей. Львів, 1938. 194 с.
15. Його. У Царгороді. Варшава, 1939. Ч.3. 182 с. // Праці УНІ. (Серія мемуарів; т.40, кн.5).
16. Лотоцький Олександр // Довідник з історії України: посібн. для середн. загальноосв. навч. закл./ за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид, доопр., доп. Київ: Генеза, 2001. С.422.
17. Подолия: ист. описание/ издано П.Н. Батюшковым. Санкт-Петербург: Типогр. т-ва «Общественная польза», 1891. XXXI+264+98 с.
18. Прокопчук В.С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ- початку ХХІ століття: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту: монографія / Ін-т історії України НАН України, Кам'янець-Поділ. нац. у-т ім. І. Огієнка, Центр дослідж. іст. Поділля. Кам'янець-Поділ.: Абетка-Нова, 2005. 600 с.
19. Безсмертний-Анзіміров А. Олександр Лотоцький [Електронний ресурс]. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/oleksandr-lotoczkij.html> (дата звернення: 1.03.2020).

Просвітник Євген Кондрацький

Подільська «Просвіта» постала 1906 року на хвилі демократизації суспільно-політичного життя, викликаній революційними подіями 1905-1907 рр. і в дорадянські часи пройшла декілька етапів:

1906-1907 рр. – час зародження;

1908-1914 – період становлення й розвитку просвітянського руху за притаманними йому напрямками;

1917-1923 – етап відновлення «Просвіти», посилення її ролі національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр. і занепаду з приходом радянської влади.

Важливу роль в організації просвітянського життя на Поділлі в добу національно-визвольних протистоянь 1917-1920 рр. відіграв Євген Григорович Кондрацький, виходець з династичної священницької родини.

Його дід Хрисанф Кондрацький – родом з с. Цибулівка Ольгопільського повіту, 52 роки віддав Службі Божій у с. Вила Томашпільські Ямпільського повіту.

Батько Григорій 1854 року народився в тих же Вилах Томашпільських, освіту 1875 року вивершив у Подільській духовній семінарії. П'ять років учителював. 1880 року був висвячений і десять років служив у Маліївецькій парафії Ушицького повіту. Він відновив діяльність у селі церковно-парафіяльної школи, створив у ній необхідні для занять умови – умеблював, зібрав бібліотечку найнеобхідніших книг і підручників, сам проводив заняття. Був людиною

грамотною, передових поглядів, висококультурною, помітним громадським і церковним діячем, що й обумовило його перехід 1891 року на посаду священника семінарської церкви в губернському Кам'янці-Подільському.

Євген народився 1886 року в Маліївцях, винісши перші знання і перші враження від покрайних ярами і оточених лісом Маліївців, прикрашених чудовим парком і палацом графів Орловських.

У п'ятирічному віці переїхав з батьками до Кам'янця-Подільського. Протягом 1895-1900 рр., навчався в Кам'янецькому духовному училищі. Вступив до семінарії, з якої 1904 року був виключений «за образу викладача Яструбцова». А фактично – із-за побоювання духовного відомства, аби в семінарське життя не проникало вільнодумство. У зв'язку з тим, що Св. Синод заборонив приймати «виключенців» до будь-якої семінарії на півдні імперії, вимушений був виїхати до Росії і вступити до 5 класу Костромської духовної семінарії [1, арк. 78].

1907 року, після її закінчення, став студентом історико-філологічного факультету Московського університету, брав активну участь у житті української студентської громади.

З 1910 по 1915 рік викладав російську словесність у Варшавській гімназії. З наступом німців евакуювався до Чернівців, звідки був відкликаний до Москви і направлений на посаду завідуючого жіночим початковим училищем у м. Торопець Псковської губернії. 6 серпня 1916 р. переведений на вищу посаду – директора 2-ої жіночої гімназії в м. Кінешма [1, арк. 84].

Літні канікули 1918 року провів в Архангельську, на батьківщині дружини Надії Яківни Нікольської. У серпні того ж року, добившись візи в українському консульстві, виїхав в Україну, у рідний Кам'янець-Подільський. Спочатку обіймав посаду завідуючого середніми школами у відділі освіти губернської земської управи, викладав в учительській семінарії [1, арк.86]. Згодом, за радянської влади, очолював трудову школу [1, арк. 237].

З переїздом до Кам'янця-Подільського став одним з активних членів «Просвіти», оскільки володів кількома інструментами, грав у струнному квартеті. Коли в квітні 1919 року в місто вступили більшовицькі війська, «Просвіта»

опинилася в непростих умовах, а її лідер Кость Солуха за станом здоров'я пішов у відставку, Євген Кондрацький виявився центральною фігурою просвітницького руху. 4 травня відбулися надзвичайні збори членів «Просвіти». Їх учасники підтвердили зміст і ті ж традиційні напрями роботи. Була обрана нова рада, яку склали Богацький, Головня, Думневич, Животко, Зборовець, Ілінський, Кобилянський, Кондрацький, Левандовський, Савицький, Сочинський. Солуху обрали почесним членом Подільської «Просвіти», а 7 травня, на першому організаційному засіданні ради, її головою – Є.Г. Кондрацького [3, с. 28].

В умовах, коли в місті кілька разів мінялася влада – більшовицьку потиснула Директорія, згодом прийшли поляки, потім - знову уряд УНР, він з честю виконав завдання, покладені на «Просвіту».

Просвітяни в українському клубі організували зустріч нового 1920 року, зібравши величезну аудиторію. Лунали пісні «Де згода в сімействі», «Та не має гірш нікому» та інші.

На Різдво і Водохреща організували коляди, щедрування.

Урочисто відзначили й 116-річницю від дня народження Тараса Шевченка. У місцевій пресі з цієї нагоди була опублікована низка статей: М. Плевако – «Шевченко і критика», «Еволюція поглядів Т. Шевченка», «Шевченко за кордоном», М. Грінченка – «Шевченко і Лисенко», В. Біднова – «Шевченко і справи Української Церкви».

11 березня на площі біля Олександрівського собору зібралися студенти державного українського університету, учні гімназії імені С. Руданського, члени «Просвіти» та «Спілки українок», італійські дипломати, жителі міста. У соборі пройшла урочиста служба. Хори – національний та юнацький – виконали «Заповіт» і «Ще не вмерла Україна». Виступали промовці В. Біднов, Л. Старицька-Черняхівська, ректор українського народного університету В. Чехівський та ін.

У березні 1920 р. голова «Просвіти» брав участь у засіданні американсько-польського комітету допомоги дітям, обстоюючи інтереси малолітніх краян.

З приходом поляків просвітяни, і в першу чергу голова Євген Кондрацький, допомагали головноуповноваженому міністрові уряду УНР Іванові Огієнку

нейтралізувати агресивні дії польської адміністрації, протистояти жовнірським дебошам. Товариство влаштувало безплатну амбулаторію, взяло участь в організації комітету Українського Червоного Хреста.

У кризовий момент, у червні 1920 року, «Просвіта» делегувала свого представника до складу Національної ради, до юрисдикції якої ввійшли 4 повіти – Кам'янецький, Ушицький, Проскурівський і Летичівський.

Євген Григорович Кондрацький поширював свій вплив на осередки «Просвіти», що діяли у містах і селах губернії. Підтримував тісні зв'язки і з Дунаєвчиною, зокрема, з Самійлом Митрофановичем Бабляком, учителем і керівником просвітянського осередку в с. Великий Жванчик, батьком відомого письменника Володимира Бабляка, згодом автора романів «Вишневий сад», «Жванчик». Мав Євген Григорович тісні контакти і з дунаєвецькою «Просвітою», її активними членами Борисом, Лідією та Оленою Богацькими, вчителем і бібліотекарем школи Володимиром Гушлом, братами Семеном і Степаном Риндиками, лікарем Іваницею, завідуючою просвітянською бібліотекою Антоніною Мельник, вчительками Зозулянською і Підгурською з Січенців, Білянським з Тинної та іншими. Найбільше доводилося контактувати з учителем Семеном Дмитровичем Риндиком, який в 1919-1920 роках очолював дунаєвецький осередок «Просвіти».

Трагічно склалося подальше й життя голови Подільської «Просвіти» 1919-1920 рр. Євгена Кондрацького. Заарештований 25 серпня 1929 року «за належність до підпільної української контрреволюційної організації (читай: до «Просвіти» і музичного товариства імені Леонтовича. - Авт.), участь в її діяльності, агітацію проти заходів радянської влади» він 18 лютого 1930 р. трійкою при колегії ДПУ УРСР був засуджений на три роки до концтабору. Схоже термін ув'язнення йому продовжували, останній раз, 16 червня 1937 р. – ще на 5 років. 15 січня 1938 р., не витримавши фізичних і моральних тортур, у безнадії, втративши рештки здоров'я, помер у віці 52 років [1, арк. 95-96].

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р – 6193. Оп. 12. Спр. П-30340, т. 1.
2. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. В. Кубійович. Львів, 1993. Т. 2. 550 с. Перевид. в Україні.
3. Назаренко Є.Д. «Просвіта» в 1917-1919 роках // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі. Хмельницький; Київ, 1995. С. 27-28.
4. Приходько В.К. Під сонцем Поділля: спогади. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. Ч. 2. 416 с.
5. Подільські вісті. 2002. 28 серп. (№ 121).
6. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність:[монографія]. Київ: Рідний край, 1995. 204 с.
7. Його. Під егідою Українського комітету краєзнавства: [монографія]. Кам'янець - Подільський: Абетка-Нова, 2004. 312 с.
8. Його. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: [монографія]. Кам'янець-Подільський: Оіном, 2009. 600 с.
9. Його. В.А. Сочинський – видатний діяч Подільської «Просвіти» // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. - краєзн. праць. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. С. 215-221.
10. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Кам'янець-Поділ. міське т-во «Просвіта»; упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський, 1996. 110 с.: іл.

Трагедія родини отця Олександра Богацького

Її уготувала рядками маніфестів і програм про класову боротьбу й диктатуру пролетаріату, а також кривавими діями політичних невігласів жорстока радянська дійсність, встеливши кістками мільйонів співвітчизників. У першу чергу – борців за Українську незалежність.

Незалежність наближали тисячі й тисячі патріотів, а серед них - і родина Богацьких. Її глава - священник Олександр Григорович Богацький та мати Ганна Луківна Цапукевич походили з Вінниччини

1881 року, після закінчення Подільської духовної семінарії, був рукопокладений [1], 1882 року обслуговував Купинську, згодом – Грицівську та Гуківську парафії. 1894 року отримав чин протоієрея і був переведений до Нестерівців [2]. Парафія ця була однією з найбільших і добре знаних у Подільській єпархії. Тут 42 роки чесної служби віддав нестерівчанам отець Матвій – дід Михайла Коцюбинського, привів у порядок церковне господарство. Його наступник Василь Користинський одним з перших на Поділлі розпочав навчання сільських дітей у церковнопарафіяльній школі [3]. Примножував традиції попередників і отець Олександр. Зі своєю великою сім'єю (з матінкою Ганною дали

життя 16 дітям) трудився на двадцятип'ятигектарному полі, що в Поповій долині, поруч із залізницею, подавав приклад благочестя, високої моралі, турботи про дітей.

Високо цінуючи знання, батьки прагнули дати дітям ґрунтовну освіту. Десятеро вцілілих хлопчиків і дівчаток пройшли, як правило, єпархіальне училище, Подільську духовну семінарію. Дехто здобув і вищу освіту. Павло закінчив офіцерську школу у Вільно, став підпоручиком [4], а згодом – журналістом, літератором, ученим. Микола завершив повний курс Санкт-Петербурзької духовної академії, служив помічником інспектора Кишинівської та Подільської духовних семінарій [5]. Григорій навчався у Варшавському університеті, брав активну участь в діяльності української земляцької громади, її драмгуртка, працював у різних державних установах УНР, редколегіях журналу «Село», газети «Вісти», розділяв погляди соціалістів-федералістів [6]. 1921 року на педкурсах у Кам'янці-Подільському навчався Михайло. Педагогами стали дочки Ліда та Олена.

Павло Олександрович Богацький

Виховані в дусі поваги до національних традицій Богацькі досить швидко прийняли ідею української незалежності, пропагували її. А коли настала пора практично втілювати цю ідею в життя, кожен зайняв своє місце в шерензі борців.

Павло Богацький з Микитою Шаповалом видавали в Києві журнал «Українська хата», гуртували навколо нього й публікували твори В. Винниченка, М. Вороного, М. Євшана, Г. Журби, О. Коваленка, О. Кобилянської, Б. Лепкого, О. Олеся, М. Рильського, П. Тичини, Г.

Чупринки, С. Черкасенка. 1914 року Павло Олександрович був заарештований і засланий до Наримського краю. У квітні 1917 року секретарював на першому Українському національному конгресі. Як військовий, очолив київську столичну міліцію, 1919 року – Кіш охорони республіканського ладу. У Кам'янці-Подільському працював архіваріусом новоствореного українського державного університету. В еміграції здобув ступінь доктора наук, став літературознавцем, активним членом австралійського Наукового товариства імені Шевченка [7].

1922 року чекісти У Вінниці стратили Бориса і Лїду Богацьких «за участь у петлюрівських організаціях» [8]. Учителька Могилівської початкової школи (с. Могилівка 1958 року ввійшло до складу м. Дунаївці на Хмельниччині) Лідія Олександрівна Богацька брала активну участь в дунаєвецькій «Просвіті», 1919 року – у просвітницькому гуртку українських галицьких вояків, пропагувала книгу, українську пісню [9]. І цього виявилось достатньо, щоб засудити її до смертної кари. Та ж «участь у петлюрівських організаціях» була причиною арешту братів Михайла, Миколи, Дмитра. 1929 року репресій зазнала вчителька Дунаєвецької школи фабрично-заводського навчання при фабриці «Дунсукно» Олена Олександрівна Богацька [10].

Яскравий слід у науково-краєзнавчому житті Поділля залишив старший син Богацьких – Дмитро. Він також навчався в Подільській духовній семінарії, 1909 року закінчив природничий факультет Дерптського університету. Брав участь у першій світовій війні. З 1918 року працював перекладачем київської газети «Останні вісті» та в Бюро української преси [11]. У грудні 1920 року поселився в Кам'янці-Подільському. Працював помічником завідуючого земельним відділом міськкомунгоспу, викладав географію й природничі науки в школі для дорослих, 1921 року - ботаніку на педкурсах, 1922-го – обраний асистентом кафедри етнології новоствореного сільськогосподарського інституту (СГІ). 1924 року читав лекції на робітфаці СГІ, педкурсах, у школі для дорослих, реорганізованій згодом у лісову профшколу.

Поступово прийшло визнання. За Дмитром Олександровичем закріпився авторитет одного з чільних природознавців - дослідників. Брав участь у підготовці

статуту Товариства любителів і дослідників природи, публікувався. Ввійшов до складу ініціативної групи з 10 осіб – професори Полонський, Храневич, Неселовський, краєзнавці Сіцинський, Філь, Зборовець, Недужий та інші, яка готувала проект Статуту й відкриття Наукового товариства ВУАН у Кам'янці-Подільському. Завідував природничо-математичною секцією, був заступником голови, казначеєм і найтриваліший період, протягом 1926-1928 рр., очолював Товариство [12]. Він не тільки вів спільні засідання, а й координував роботу краєзнавчої, історико-філологічної, природничо-математичної, педагогічної й соціально-економічної секцій, очолив редакційну колегію «Записок» [13], перший том яких побачив світ 1928 року, часто виступав з науковими доповідями, повідомленнями, публікувався в наукових виданнях. Був прийнятий до Українського ботанічного товариства, науково-дослідної кафедри при сільгоспінституті.

Головував у Товаристві в надзвичайно важкий період. Прес репресій – ідеологічних і фізичних-немилосердно затискував будь-яку ініціативу і творчість. Арештів зазнали викладачі ІНО та СГІ, навіть деякі студенти та учні педкурсів, звинувачені в контрреволюційній діяльності. Комісії – одна за одною – вивчали обстановку в лісовій профшколі, вичищаючи небажаних радянській владі осіб. 1929 року одна із них визнала Д.О. Богацького таким, *«що веде агітацію серед учнів, завжди відстоює ретельно тих учнів, відносно яких з ініціативи осередку ЛКСМУ та старостату ставилося питання про виключення зі школи як соціально чужого елементу»*, й рекомендувала звільнити з роботи [14].

Все частіше в «Червоному кордоні» піддавалися критиці представники наукової інтелігенції, у тому числі – члени Наукового товариства ВУАН, яке очолював. З початком арештів у справі Спілки визволення України, зокрема – Ю.Й. Сіцинського, Ю.П. Філя, Є.Г. Кондрацького та інших, Товариство перестало існувати. 31 січня 1930 року заарештували і Дмитра Олександровича. Проти нього було і соціальне походження, і перебування за кордоном братів Павла та Георгія з сім'ями, розстріл молодших брата і сестри *«за належність до контрреволюційної організації»*. Йому приписувалась ініціатива в створенні Наукового товариства, *«в*

яке ввійшла шовіністично налаштована інтелігенція з контрреволюційним минулим», і яке «поширювало вузьконаціоналістичні ідеї, готувало кадри для боротьби з Радвладою». Д.О. Богацького звинувачували також у зв'язках з членами СВУ Ю.П. Філем і Ю.Й. Сідинським, через яких нібито «вів боротьбу проти прийому в Товариство комуністів, підтримував зв'язки з правими колами ВУАН». А ще - у зв'язках з студентським підпіллям хімітехнікуму, підтримці в Кам'янецькій лісопрофшколі «дітей позбавленців-куркулів, ігноруванні при цьому учнів з пролетарського середовища» [15].

І хоч Дмитро Олександрович винним себе не визнав, уповноважений Бріччі за погодженням з начальником секретного особливого відділу Гросманом направив справу на розгляд судової трійки при колегії ДПУ УРСР «з клопотання про ув'язнення Богацького Дмитра Олександровича в концтабір строком на 8 років». З висновком погодились заступник начальника загону Євгенєв і сам Грозний, начальник Кам'янецького 23-го прикордонного загону ДПУ [16]. 25 лютого 1930 року судова трійка колегії ДПУ УРСР постановила: «*Богацького Дмитра Олександровича ув'язнити в концтабір строком на п'ять років, рахуючи строк з 30 січня 1930 року*» [17]. Там, у гулагівських катівнях, зник його життєвий слід.

Його братові професору Павлу Богацькому після Другої світової війни дорога простелилася до Австралії. З дружиною Валерією і сином Левком поселились у Тірулі. 1953 року в числі інших українців-науковців брав участь у заснуванні австралійського відділу Наукового товариства імені Т. Шевченка. Досліджував творчість Кобзаря, підготував «Малу літературну енциклопедію», яку професор-подолянин Володимир Січинський визнав «оригінальною і цікавою літературною працею» [18], видав більше сотні інших наукових видань, статей, розвідок. Помер 22 грудня 1962 р.

Його син Левко Павлович Богацький брав активну участь у науковому, громадському житті українців Австралії, був секретарем Української громади у Воллонгонзі, директором Фондації українознавчих студій Австралії, учителював у рідній школі Воллонгону, представляв Українську громаду в Етнічній раді

Австралії. З його науковою та меценатською участю 2001 року вийшов енциклопедичний довідник про українців Австралії [19], низка інших видань. Він усіляко підтримував у країні проживання дух українства та авторитет Великої Батьківщини, дбав про культурно-освітнє життя української діаспори в Австралії, налагодив контакти з науковцями Києва, рідного Поділля, упорядкував батьків архів, пропагував його літературну та наукову спадщину [20], видав «Малу літературну енциклопедію».

У музеї Нестеровецької ЗОШ I - III ст. на Дунаєвеччині, на батьківщині Богацьких, створено куток про життя й патріотичний внесок у незалежність України цієї національновідданої родини, жорстоко нищеної тоталітарною системою.

Список використаних джерел:

1. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н.И. Яворовского, Е.И. Сецинского (Приложение к «Подольским епархиальным ведомостям» за 1892-1893 гг.). Каменец-Подольский, 1893. Вып.6. С.50.
2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н.И. Яворовского. Каменец-Подольский, 1895. Вып. 7. С.492, 479.
3. Труды Подольского церковного историко-археологического общества. / под ред. Е. Сецинского и Н. Яворовского. Каменец-Подольский, 1911. Вып. 11. С.27.
4. Енциклопедія української діаспори. Австралія, Азія, Африка. Київ; Нью -Йорк; Чикаго; Мельборн, 1995. Том 4. С.45.
5. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХМО). Ф.Р - 6193. Оп.12. Спр. П 30428. Арк. 156-158.
6. Там само. Спр. П 30340. Т.1. Арк. 13.
7. Див. Віктор Прокопчук. Павло Богацький - повернення в Україну // Вільна Думка. Австралія. 2000. Ч. 1-2. С. 14-15.
8. ДАХМО. Ф.Р - 61936. Оп.12. Спр. П 18562. Арк.4.
9. О.М. Завальнюк, С.В. Олійник. Українська Галицька Армія на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2001. С.106.
10. ДАХМО. Ф.Р - 6193. Оп.12. Спр. П 19094. Арк.1.
11. Там само. Спр. П - 18562. Арк. 4.
12. Там само. Арк. 5 зв.
13. Записки. Кам'янець на Поділля, 1928. Т.1. С.94.
14. ДАХМО. Ф.Р - 61936. Оп.12. Спр. П 18562. Арк. 18-19.
15. Там само. Арк.21.
16. Там само. Арк.22.
17. Там само. Арк.27.
18. Віктор Прокопчук. Вказ. стаття.
19. Українці Австралії. Енциклопедичний довідник. Сідней, 2001. 672 с.
20. Архіви / упорядн. Левко Богацький. Сідней, 2003. 432 с.: фото.

У боротьбі за церковну автокефалію

В кінці 20-х на початку 30-х років ХХ ст. по всій Україні розпочалися процеси по боротьбі зі священнослужителями і прибічниками незалежної держави. Показовою є сфабрикована 1929-1930 рр. кримінальна справа «Спілки визволення України». Зроблено чимало досліджень тієї пори, але про вихідців з Дунаєвеччини, сусідньої з Кам'янцем-Подільським, лише кілька публікацій, зокрема, про Д.О. Богацького – сина нестерівецького священника Є.Г. Кондрацького з Маліївців [1].

За межею доступності для дослідників тривалий час залишалася групова справа, в якій 23 жителі Дунаївців та навколишніх сіл були звинувачені в належності до контрреволюційної групи лікаря Павла Бутовського, яка нібито входила до «Спілки визволення України». Під тиском слідчого 31 серпня 1929 р. електромонтер І.Т. Лісовський показав існування в Дунаївцях гуртка «Визволення України», назвав кількох дунаївчан, які, на його думку, входили до нього, свідчив, що Сайко Чоловський під час випивки навіть показував йому «Статут Комітету боротьби за визволення України» й обіцяв дати анкету для вступу до організації [6].

Офіційно термін «філія» стосовно дунаєвечької групи в документах слідства не проходить, здебільшого зустрічається «угруповання», «група», «гурток». Але аналіз кримінальної справи дає підстави твердити, що слідчими фабрикувалася ще одна «філія СВУ», яка б суттєво посилила їх концепцію функціонування в Україні розгалуженої мережі контрреволюційних осередків «Спілки визволення України». Як відомо, кількома хвилями арештів ОДПУ вдалося спочатку притягти до відповідальності 700, а згодом – понад 30 тис. заарештованих [7]. У їх числі була й «група» П.П. Бутовського в Дунаївцях, яка, за нашими підрахунками, з приписаними до неї згодом іншими жертвами була доведена до 42 заарештованих.

Знаковою фігурою в цій справі проходив Павло Петрович Бутовський – національно свідомий українець, активний учасник національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Він народився 23 січня 1889 р. в сім'ї багатодітного священника в с. Вівсяники на Бердичівщині (нині – Вінницька область). На день

арешту сім'ю складали: мати Олімпіада Антонівна, дружина Віра Кіндратівна, дочка Вероніка – 10 років, син Володимир – 5 років, дочка Ніна – 2 роки.

Павло Петрович отримав домашню підготовку, навчався в народній школі, богословську освіту здобув у Києві. 1911 року вступив до медичного факультету Варшавського університету і закінчив 4 курси. З початком Першої Світової війни евакуювався до Ростова-на-Дону, потім перевівся до Київського університету, але навчання через призов до армії не закінчив [8]. Служив у медчастині.

У липні 1917 року одружився з дочкою наглядача Кам'янецької земської лікарні Вірою Приходько. У жовтні того ж року переведений до Києва на посаду лікаря Українського полку. З приходом у січні 1918 року більшовицьких військ демобілізувався, у лютому-березні здав державні іспити в Київському університеті. Не дочекавшись диплома, повернувся до Кам'янця-Подільського і на пропозицію голови Губернської земської управи В.К. Приходька очолив редколегію журналу «Село», до якої входили сам голова Губернської земської управи, а ще – Ю.О. Богацький та ін. [9]. Під редакцією П.П. Бутовського напередодні відкриття в Кам'янці-Подільському державного українського університету вийшла одноденна газета «Свято Поділля», приурочена цій події. 1918 року в Кам'янці-Подільському створив український хор і був його регентом [10].

У липні 1919 року на пропозицію Івана Огієнка очолив курси медсестер. У січні 1920 року перейшов на службу в головне управління Червоного Хреста України, до наступного приходу більшовиків був референтом з питань соціального забезпечення при головноуповноваженому уряду УНР Іванові Огієнкові. Був мобілізований і протягом серпня-жовтня 1920 року служив у Київському військово-санітарному управлінні. З 15 жовтня 1920 до 20 вересня 1921 року очолював медичну дільницю в с. Вороньки Козелецького повіту на Чернігівщині.

Важко захворівши, повернувся до Кам'янця-Подільського. З січня до листопада 1922 р. очолював Балинську медичну дільницю. Якимось у вересні 1922 року Павло Петрович на квартирі виконував на піаніно улюблені українські пісні, награв й український національний гімн «Ще не вмерла Україна». Хтось доніс до Кам'янця-Подільського, і за розпорядженням голови окрвиконкому Опанаса

Буценка він був звільнений з посади. Не без труднощів у січні 1923 року все ж таки влаштувався в Дунаївцях санітарним лікарем 2-ої Дунаєвецької трудової школи. Одночасно обслуговував дитбудинок, де утримувалися діти з Поволжя і півдня України, охоплених голодом [11].

Приїзд у райцентр лікаря, який пройшов практичну школу і на фронті, і в мирних умовах, не залишився непоміченим. П.П. Бутовський, колишній працівник українського відділення Червоного Хреста, об'єднав навколо себе активістів, зініціював створення 23 червня 1923 року Дунаєвецької організації Українського Червоного Хреста, головою якої став Петро Михайлов (він же й голова КНС), секретарем – В.В. Павлов, членами – І.В. Афанасьєв, А.Й. Гернштетер, О.В. Гоник, член райвиконкому. Павло Петрович був заступником голови до 1929 року. На 1 квітня того ж року дунаєвецька організація УЧХ налічувала 974 члени – 598 селян, 125 робітників, 120 кустарів, 96 представників інтелігенції і 35 інших. Сільські осередки, згодом названі слідчим «боївками», діяли у Вихрівці, Гірчичній, Голозубинцях, Руді Гірчичнянській, Чанькові [12]. Осередок Українського Червоного Хреста відкрив свій магазин “Санітарія і гігієна”, амбулаторію, якою завідував П.П. Бутовський, лікарем працював В.З. Тарасюк, лікпомом – І.А. Попіль, аптекаркою – Н. Севастьянова, санітаркою – Ю. Батковська. Меддопомога була безплатною, а ліки членам УЧХ – зі скидкою 50 відсотків. У червні 1928 року були організовані курси першої медичної допомоги, на яких навчалося 50 слухачів [13].

Як виходець із сім'ї священника, Павло Петрович підтримав вірян у їх намаганні відкрити в Дунаївцях українську автокефальну православну церкву. За його домовленістю з німецькою громадою в кірсі відбулося богослужіння українською мовою, його провели привезені з Кам'янця-Подільського єпископ Максим Задворняк, священники Данилов, Монастирський, Манькевич і Винарчук. Дунаївчанам сподобалася служба рідною мовою, і вони взялися за створення нової церкви.

У грудні 1925 року П.П. Бутовський на запрошення головного лікаря Войлера став ординатором райлікарні, працював у колі таких колег, як В. Галавський, Д. Длуговський, М. Рум'янцев, В. Тарасюк [14]. А 1 січня 1927 року Кам'янецька

окрінспектура охорони здоров'я доручила П.П. Бутовському організацію в Дунаївцях робітничої поліклініки, нею він і завідував до 25 серпня 1929 року – дня арешту. Слідчий Шиєнок визначив Павлу Петровичу роль керівника дунаєвецької філії СВУ і наполегливо це обґрунтував.

Роль провідних фігур дунаєвецького «контрреволюційного угруповання» приписувалася священнику Могилівської української автокефальної православної церкви Микиті Винарчуку, колишньому автокефальному священнику Прокопу Давиденку, завідуючому Дунаєвецькою школою фабрично-заводського навчання Семену Буженку, фельдшеру Іллі Афанасьєву, учителю Володимирі Гушлу.

У доповідній записці голові ДПУ УСРР В. Балицькому «Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою «СВУ» від 1 грудня 1929 р. заступник начальника секретного відділу ДПУ УСРР О. Абугов і начальник 2-го відділення секретного відділу Б. Козельський зафіксували по Кам'янець-Подільському округу ще одну філію – групу автокефальних священників у Дунаївцях. У їх доповідній зазначалося: *«Один з учасників автокефальної групи під Винарчук входить у ліквідовану окрвідділом ДПУ під час операції контрреволюційну організацію лікаря Бутовського (м. Дунаївці)»* [15]. Отже священнику М. Винарчуку приписувалася подвійна вина: участь як в автокефальному русі, що зазнав серйозного удару наприкінці 20-х, так і в «контрреволюційній організації» лікаря П. Бутовського. Справу М. Винарчука, як і автокефаліста П. Давиденка, було виділено в окреме провадження.

Хто ж він такий, небезпечний для тодішньої влади священник Винарчук? Микита Винарчук – подолянин, народився 19 вересня 1891 року в м. Городку Проскурівського повіту в селянській сім'ї. У 1910-1911 рр. пройшов курси псаломщиків, отримав направлення в с. Северинівку Жмеринського району на посаду дяка. 1915 року був призваний до армії, вишкіл проходив у Воронежі. 1916 року в складі батальйону особливого призначення попав на закордонний фронт, у Солоніки на Балканах. Згодом французи інтернували його частину. На Батьківщину повернувся в жовтні 1920 р., лікувався в Одеському госпіталі, де й залишився на службі аж до лютого 1921 р. [16].

Демобілізувавшись, направився в Северинівку, працював на цукрозаводі, був секретарем Северинівської земельної комісії. У березні того ж року рукопокладений у Вінниці в диякони, у червні в Бару – у сан священника з призначенням у с. Цівківці Ушицького повіту. Очолював Сказинецьку парафію Могилів-Подільського району. У вересні 1924 року Кам'янецька церковна рада призначила його священником у с. Могилівку Дунаєвецького району (1958 року це село приєднане до м. Дунаївці). Три місяці був без храму, тому виїхав у с. Карачіївці, де вів службу замість заарештованого священника Якименка [17].

У квітні 1925 року повернувся в Могилівку і служив там до дня арешту 25 серпня 1929 року. З активом – Гнат Осецький, Пилип Баранюк, Ганна Севастьянова, Леонтій Буяр, Василь Магера, Микола Тращанський, Володимир Баранюк, Григорій Білоконний, Ілля Афанасьєв, Олександр Дзвоник та іншими – розпочав роботу зі створення в Могилівці української автокефальної православної церкви. Спочатку в Могилівському храмі правили по чергово: тиждень – священник російської православної церкви, другий тиждень – автокефальний священник о. Микита Винарчук. Були конфлікти, сутички, бійки між віруючими, які розбирала міліція. Поступово УАПЦ знайшла широку підтримку жителів Могилівки [18].

Церква мала українське спрямування – діяло два українські хори, щороку відправлялася панахида по загиблих учасниках боротьби за незалежну Українську Народну Республіку, фінансово підтримувала Комітет з увічнення пам'яті С. Петлюри. З церковним хором о. М. Винарчук бував у Кам'янці-Подільському, на запрошення громад вів службу в селах Блищанівка, Гуменці, Супруньківці, Чаньків, Яромирка [19]. Не раз брав участь у роботі окружних церковних соборів. Був особисто знайомий з головою УАПЦ митрополитом Василем Липківським, 1924 року мав з ним бесіду в Києві, 1925 року зустрічався у Вінниці на губернському соборі, у травні 1929 року – на його київській квартирі. Активна діяльність М. Винарчука не залишилася поза увагою окружного відділу ДПУ – його викликали на «бесіду».

Прокіп Давиденко 1890 року народився в Моломолинцях біля Меджибожа. Син селянина, отримав початкову освіту, освоїв професію електромонтера. Виїхав

на заробітки до Санкт-Петербурга, з 1907 по 1918 рік працював електромонтером на Обухівському заводі. Повернувшись в Україну, спочатку завідував господарством у відділі культів Київської духовної консисторії, потім переїхав до Вінниці, а звідти – до Кам'янця-Подільського. Працював завгоспом у Подільській православної консисторії, за поляків (1919 р.) – касиром при головноуповноваженому уряду УНР Іванові Огієнкові, наприкінці 1920 р. – завгоспом у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. 1921 року став священником УАПЦ у с. Рихта, брав участь у діяльності Кам'янець - Подільського Кирило-Мефодіївського товариства [20].

З переїздом у Дунаївці не раз підміняв на службі священника Микиту Винарчука. Знав Ю.Й. Сіцінського, бував у нього вдома, брав книги для читання, у тому числі Огієнкову «Українську культуру». Був справжнім українським подвижником. На допиті єпископ Пивоваров 23 жовтня 1929 року так охарактеризував П. Давиденка: *«Особа – хитра, більше скритна... Грав до мене роль в житті УАПЦ в Кам'янці, як один із заправил... Близький він зі священниками Кам'янецької УАПЦ, з Винарчуком – друг і обидва разом старалися з відкриттям Дунаєвецької парафії»* [21]. Такої атестації вже було достатньо, щоб 25 серпня 1929 року в числі інших зазнати арешту.

Завідувача Дунаєвецької школи фабрично-заводського навчання С.М. Буженка, заарештованого 25 серпня 1929 року, звинуватили в належності до “угруповання” П. Бутовського. Серед причин достатньо було й того, що Семен Михайлович з Галичини, 1896 року народився в селі Ямниця Станіславського повіту [22]. Закінчив Станіславську гімназію. У роки Першої Світової війни і національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. воював у складі російської та Української Галицької армій, отримав офіцерський чин. У складі УГА від Львова дійшов до Кам'янця-Подільського, а звідти з боями – до Житомира. Для зв'язку з інтернованими в Чехословаччині та Румунії частинами був відряджений за кордон, де встиг у Берні закінчити текстильний технікум, попрацювати на ткацькій фабриці. У Празі одружився з Вірою Цибух з Новоселиці (Буковина) [23].

1924 року перебрались в Україну. Після багатьох митарств 1925 року в Харкові отримав призначення на посаду завідуючого Дунаєвецькою школою фабрично-заводського навчання [24], брав активну участь у громадському, культурно-освітньому й церковному житті міста, чого за критеріями ОДПУ цілком вистачало для отримання ярлика «контрреволюціонера».

До активу «угруповання П. Бутовського» був віднесений і фельдшер Ілля Афанасєв, уродженець с. Борсуки Староушицького району, фельдшер, який 1916 року в Кам'янець-Подільському військовому госпіталі (нині школа-інтернат по вул. Лесі Українки) був лікарським помічником і передавав досвід молодому лікарю майбутньому письменнику – класику Михайлові Булгакову [25]. Його участь у діяльності Дунаєвецької організації УЧХ та Могилівської української автокефальної церкви, на думку слідчого, також підпадала під статус «контрреволюціонера» й «українського шовініста».

Учитель української мови, музики і співу та бібліотекар Дунаєвецької семирічки, а за Директорії, аж до 1925 року, завідувач початкової школи, а ще керівник українського хору й композитор Володимир Костянтинович Гушло під цей ярлик підпадав тим більше [26].

Серед заарештованих у цій груповій справі були: Володимир Георгійович Волошановський, 1894 р.н., уродженець с. Суржа Кам'янець-Подільського району, колишній дяк; Володимир Васильович Павлов, 1900 р.н., з с. Могилівка, член правління філії УЧХ; Семен Григорович Сербалюк, 1886 р.н., житель Дунаївців, бухгалтер, колишній вояк Дієвої армії УНР; Федір Гаврилович Ночка, 1890 р.н., уродженець с. Заставля Дунаєвецького району, активний просвітник; Іван Антонович Попель, 1890 р.н., с. Іванківці Дунаєвецького району, фельдшер; Степан Дмитрович Риндик, 1894 р.н., учитель, просвітник; Семен Дмитрович Риндик, 1892 р.н., учитель, просвітник; Антон Іванович Костенко, 1892 р.н., вояк Дієвої армії УНР, фельдшер; Надія Петрівна Севастьянова, 1904 р.н., м. Дунаївці, фармацевт, член спілки «Медсанпраця» [27].

Згодом, як таких, що примикали до групи П.П. Бутовського, заарештували й Іполита Адамовича Монкевича, січинецького священника; Олену Олександрівну

Богацьку, дочку нестеровецького священника, учительку; Фому Федоровича Гостику, автокефаліста; Олександра Гнатовича Дзвоника, старосту Могилівської автокефальної церкви, в якого квартирував священник Микита Винарчук; Вікторію Феліксівну Кухар, активну автокефалістку; Лідію Михайлівну Гаврилову, учительку з Дунаївців; Пилипа Казимировича Гараєвського, який нібито вів агітацію серед робітників фабрики «Дунсукно»; Олександра Голоманюка; Івана Федоровича Кардаша, механіка фабрики «Дунсукно»; Григорія Кучерявого, фельдшера; Олексія Леонтійовича Куропатова; Семена Івановича Кифоренка; Івана Олександровича Левицького з села Дунаївці, що прилягало до міста Дунаївці, учителя, двоюрідного брата Степана і Семена Риндиків; Гната Максимовича Осецького; Петра Івановича Баранюка; Никифора Гавриловича Ночку; Якова Григоровича Сербалюка, касира правління Дунаєвецької організації УЧХ; Миколу Трощанського, шевця з с. Дунаївці; Сайка Чоловського з Могилівки [28].

Набиралася чимала група арештованих, яка цілком «тягнула» на філію. Схоже, слідчі дуже спішили. Скажімо, в одній і тій же справі Семен Риндик по батькові названий «Никифоровичем», а в звинувачувальному висновку – і «Даниловичем», і «Дмитровичем». Однак прагнули надати справі переконливості й аргументованості. З цією метою діяльність дунаєвецьких автокефалістів і «контрреволюціонерів» поділили на два етапи: до 1923 року і з 1923 по 25 серпня 1929 року, день масових арештів її учасників.

У період до 1923 року основним осередком гуртування «контрреволюціонерів» визначили дунаєвецький український хор, що діяв під керівництвом учителя Володимира Гушла. Вина полягала в тому, що під час репетицій і виступів хору його члени вивчали і співали «старовинні українські пісні шовіністичного змісту», виконували й «церковні пісні в церкві с. Могилівки», і, найстрашніше, «... збираючись на квартирах окремими групами, співали національний гімн «Ще не вмерла Україна». Усім цим, вважав слідчий, проводилася обробка мас в націоналістичному шовіністичному дусі [29].

На другому, основному етапі, з приїздом у Дунаївці лікаря П.П. Бутовського, *«контрреволюційна діяльність набула пожвавленого характеру»*, навколо нього, за твердженням слідчого, почали групуватися *«активні петлюрівські діячі – прихильники самостійної України»*. Основними *«контрреволюційними»* осередками, навколо яких гуртувалися українці, були Дунаєвецька організація Українського Червоного Хреста (УЧХ) та Могилівська українська автокефальна церква. Ініціативна група – П.П. Бутовський, Я.Г. Сербалюк, І.В. Афанасьєв, А.І. Костенко, В.К. Гушло, В.Г. Волошановський та інші – повела роз'яснюючу роботу і досить скоро наwerbувала біля 2 тис. червонохрестівців з числа дунаївчан і жителів району [30]. Серед активу *«самими зятими ненависниками радянської влади і прихильниками УНРівщини»* слідчий визначив Павла Бутовського, Іллю Афанасьєва та Якова Сербалюка. У чому ж їх провина? Які конкретні діяння проти радянської влади вчинили вони? Таких фактів слідство встановити не змогло. У протоколах, звинувачувальних висновках проходять відомі трафаретні фрази: до керівництва Дунаєвецького комітету Українського Червоного Хреста не допускались комуністи, особи інших національностей; І.В. Афанасьєв під час “вербовки” до УЧХ нібито заявляв: *«Геть жидів та кацапів і всяких дармоїдів з нашої рідної України, ми мусимо бути господарями нашого краю, геть русофільство – у нас є свої рідні діячі, геть кацапську та більшовицьку книгу – у нас є свої»*, а П. Бутовського називав *«добрим лікарем, гарним хлопцем і великим діячем»* [31].

Звичайному торговельному пункту – магазину «Санітарія і гігієна», облаштованому комітетом УЧХ, приписувалася роль осередку, в якому велася посиленна агітація за незалежну Україну – *«продавалися книги українських письменників, їх портрети, «Кобзарі», «Історія України», проводились збори під виглядом засідань комітету УЧХ»*. І все це нібито спрямовувалося на *«вкорінення в маси національних ідей»* [32].

Серйозним злочином виявився зв'язок багатьох членів УЧХ з автокефальною церквою, що постала в с. Могилівка 1924 року, особливо зі священником М. Винарчуком, визнаним не тільки неблагонадійним, а й небезпечним для радянської

влади. Зокрема, І. Афанасьєв, В. Волошановський і Я. Сербалюк не раз вносили пропозиції про збір коштів на підтримку церкви, на вшанування пам'яті С. Петлюри, власне, *«через автокефальну церкву, УЧХ, школи, учителів створювалися можливості для відродження самостійної України»* [33].

27 січня 1930 року був підписаний звинувачувальний висновок і його направили як колективну справу за № 359 на розгляд судової Трійки. Клопотали: Бутовського П.П., Афанасьєва І.В., Сербалюка Я.Г., Сербалюка С.Г., Буженка С.М., Попеля І.А., Костенка А.І. засудити на 10 років кожного, В.Г. Волошановського – на 5 років, Ночку П.Г., Риндиків Семена Дмитровича і Степана Дмитровича та Севастьянову Н.П. вислати за межі України *«у віддалені північні губернії СРСР»* (губернський адміністративний поділ був скасований ще 1925 року... – авт.) на 3 роки, В.К. Гушлу дати 3 роки концтаборів, В.В. Павлова вислати на 3 роки за межі Кам'янець-Подільського округу [34].

До уваги не бралось чимало фактів. Насамперед те, що 21 особа з 23 членів так званої групи П.П. Бутовського вини не визнала. Бо її, цієї вини, й не було. Слідчі видавали бажане за дійсне. П.П. Бутовського, наприклад, звинуватили в тому, що він не брав до керівництва Дунаєвецького комітету УЧХ партійно-радянських активістів. І в той же час факт участі В.В. Павлова, секретаря райвиконкому, у комітеті УЧХ у ролі статиста, а члена КП(б)У судді Гнилиці – на посту голови правління комітету УЧХ визнали як спробу *«втягування до роботи в УЧХ навіть радянських службовців...»* [35]. Непереконливо звучить звинувачення хору В. Гушла в тому, що він виконував українські пісні, бо цей самий хор на запрошення райкому партії не раз обслуговував делегатів партійних конференцій, виконуючи в тому числі й українські пісні. Звинувачувальний висновок, сформульований загальними фразами, належної доказової бази не мав. Тому в березні 1930 року, розглянувши вказану справу, помічник уповноваженого секретного відділу ДПУ УСРР Пустовойтов та тимчасово виконуючий обов'язки начальника другого відділення секретного відділу Джавахов дійшли до висновку, що в справі № 395 Кам'янець-Подільського відділу ДПУ *«не зібрано достатньо даних про конкретну контрреволюційну діяльність заарештованих»*, і своєю постановою, погодженою з

начальником секретного відділу ДПУ УСРР Горожанином, вони припинили слідчі дії по відношенню до І.В. Афанасьєва, В.В. Павлова, В.Г. Волошановського, В.К. Гушла, С.М. Буженка, Я.Г. Сербалюка, П.Г. Ночки, І.А. Попеля, А.І. Костенка, Степана Риндика, Семена Риндика, Н.П. Севастьянової, звільнивши їх з-під варти. Всі вони, крім Н.П. Севастьянової, були звільнені з Кам'янецького Бупру під підписку про невіїзд з Дунаївців [36].

Найбільш небезпечними для влади виявилися троє: син священника – Павло Петрович Бутовський, священники Микита Онуфрійович Винарчук і Прокіп Олексійович Давиденко. Їх справи були виокремлені і слідство продовжилося.

Бутовський Павло Петрович звинувачувався в низці злочинів, що кваліфікувалися ст. 54-11 КК УСРР як «контрреволюція»: націоналістична діяльність протягом 1911-1923 років; під час «вербовки» до Дунаєвецького комітету УЧХ «велася шовіністична обробка» населення району; мав знайомство і контакти з чільними членами «СВУ» Чеховським, Холодним і Линиченком, а це, на думку слідчого, означало, що його *«політична установка тотожна із загальною установкою «СВУ»* [37].

Його відверта громадянська позиція і реальна оцінка дій органів радянської влади й сьогодні викликає симпатію. 27 листопада 1929 р. на черговому допиті він сказав слідчому: *«Попавши у важке становище заарештованого за звинуваченням в основному за свою колишню діяльність на культурно-освітньому поприщі, поневолі приходжу в певний відчай не тільки за себе, але й за інших українців, які, рахуючи себе патріотами українськими, старалися внести й свою частку праці у справу відродження української нації. Нещастя таких українців у тому, що їм довелося жити в таку історичну епоху...»* [38].

Із протоколів допитів видно, що був він високоосвіченою і політично грамотною людиною, мислив логічно, думки викладав чистою літературною, інколи й образною мовою. *«Правда, я і на сьогодні ще не повністю поділяю політику радянської влади, оскільки в Радянському Союзі має місце смертна кара, відсутня свобода преси для органів інших партій і спілок, деяка нетерпимість з*

боку партійців до інакомислячих, навіть членів своєї партії, відсутність безпартійних у складі уряду, різко класова лінія по питанню отримання освіти, швидкий темп колективізації» [39] – щиро ділився своїми поглядами.

Однак всі ці міркування Павла Петровича слідчий витлумачив як зізнання в політичній неблагодійності і контрреволюційності. 1 березня 1930 року судова Трійка при колегії ДПУ УРСР постановила ув'язнити його до концтабору строком на 5 років[40].

Ще страшнішою для влади виявилася спроба українців створити свою українську автокефальну православну церкву. 27 грудня 1929 року старший уповноважений секретного відділу Кам'янець-Подільського окружного відділу ДПУ і прикордонного загону Битневський постановив виділити зі справи № 395 в окреме провадження слідчі матеріали священників Винарчука М.О. і Давиденка П.О. та направити їх разом із заарештованими в ДПУ УСРР.

З цих матеріалів постає картина створення в приміському селі Могилівці української автокефальної православної церкви. Павло Іванович Красний, секретар Могилівської сільради, свідчив, що ідея організації української церкви виникла на початку 20-х у середовищі національно свідомих українців, а вирішення питання активізувалося з рішенням влади українізувати держустанови, заклади освіти, тощо. Першу службу українською відбув єпископ Задворняк з групою автокефальних священників, яких запросив П. Давиденко, колишній автокефальний священник. Серед них був Микита Винарчук, який згодом очолив Могилівську автокефальну православну церкву.

Однак її становлення відбувалося непросто. За словами П.І. Красного, «*десь на початку 1926 року цим діячам (Григор'єв, Волошановський, Яків і Семен Сербалюки, Афанасьєв. – авт.) з кров'ю вдалося відвоювати Могилівську церкву і почав регулярно правити Винарчук*» [41]. При церкві діяло два хори: один очолював В. Гушло, другим керували В. Волошановський і отець М. Винарчук.

Отець Микита Винарчук з парафіянками Могилівської української автокефальної православної церкви

Фінансову підтримку надавали самі віруючі, жертвуючи від 50 коп. до 2 крб. Гроші збирали на ремонт церкви, на утримання ради УАПЦ, на

погорілі храми, на ремонт Межигірського монастиря, 1926 року – на ремонт Миколаївського собору та відкриття пасторської школи в Києві, придбання церковних книг українською мовою, на ремонт Кам'янецької окружної церкви. З показів інших, у тому числі й В. Чехівського, видно, що М. Винарчук передавав гроші до Києва Комітету з увічнення пам'яті С. Петлюри [42].

Знаючи особисто митрополита В. Липківського, М. Винарчук 1925 року письмово запросив його на празник Св. Михайла. У листі-відповіді той подякував за запрошення, але приїхати не зміг. У церкві поминали убієнних вояків УНР, звучало українське слово, українські колядки, гаївки.

М. Винарчук був у дружніх стосунках з Прокопом Давиденком, оскільки той ще до переїзду в Дунаївці був священником УАПЦ. Тому в громаді цієї церкви він не тільки грав провідну роль, а й інколи, за відсутності священника М. Винарчука, вів службу. Входив і до правління Дунаєвецької філії УЧХ. Ще 1921 року був заарештований і під тиском депеушників згодився бути їх інформатором. Однак не тільки не доносив своїм «благодійникам» очікуваної інформації, а й «дезінформував органи ДПУ і не повідомляв про проведену контрреволюційну роботу Винарчуком, Бутовським та ін.» [43]. Цього слідство тим більше не могло пробачити йому. 15 січня 1930 року справу на обох заарештованих направили у судову Трійку при колегії ДПУ.

Виписка із протоколу засідання колегії ОДПУ (судового) від 29 січня 1930 року свідчить: Давиденка Прокопа Олексійовича ув'язнили в концтабір терміном на десять років, рахуючи строк з 25.08. 1929 р., а Винарчука Микиту Онуфрійовича – на вісім років, рахуючи строк з 25.08.1929 р. [44].

Однак, незважаючи на всілякі зусилля, слідчим так і не вдалося сфабрикувати Дунаєвецьку філію «Спілки визволення України». На першому етапі, у січні-березні 1930 року, було ув'язнено трьох найбільш помітних осіб – П.П. Бутовського, П.О. Давиденка, М.О. Винарчука.

Павло Петрович Бутовський відбував ув'язнення в Східно-Сибірському краї, у селі Олександрівську Іркутського округу. Дружина Віра Кіндратівна Приходько-Бутовська зверталася в різні інстанції, зокрема й до Кам'янець-Подільського окружного прокурора, наводячи низку аргументів: *«Невже його (чоловіка П.П. Бутовського. – авт.) діяльність, яка завжди проходила на очах виконкому, партійного комітету, комсомолу, спілки «Медсанпраця», могла бути не помічена. Невже всі були сліпі, щоби протягом стількох років не замітити його контрреволюційних намірів»* [45].

Вона долучила й клопотання Дунаєвецького райкому Всеукраїнського комітету Спілки текстильників, Дунаєвецької райуправи УЧХ. У результаті 28 лютого 1931 р. судова трійка переглянула справу й постановила: *«Бутовського Павла Петровича від дальшого відбування висилки достроково звільнити, заборонивши йому проживання в м. Кам'янець-Подільський і в усіх прикордонних місцевостях, з-під стражі звільнити»* [46]. Подальша його доля не відома.

5 листопада 1997 р. він був реабілітований. А це свідчить, що в роки масових репресій він, як і десятки, інших, хто проходив у груповій справі 1929-1930 рр., були знову ув'язнені і знищені. Степан Риндик, арештований 1937 року, помер від туберкульозу. Семен Риндик врятувався поїздкою «в гості до родичів» на Кавказ. Гнат Максимович Осецький, 1902 р.н., токарь чавунно - ливарного заводу, активіст Могилівської автокефальної церкви, 9 вересня 1937 року був заарештований вдруге й засуджений на 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. Реабілітований президією Хмельницького обласного суду 18 жовтня 1958 р. [47].

Безслідно зникли священники П.О. Давиденко та М.О. Винарчук. У ході заходів з реабілітації прокуратура намагалася віднайти їх сліди. Довідка свідчить: *«Опитування старожилів м. Дунаївці не дали ніяких результатів. Давиденка і його сім'ю ніхто не пам'ятає, встановити долю рідних не вдалося можливим»*. Щодо М.О. Винарчука: *«Після арешту в м. Дунаївці не проживав і про його долю нічого не відомо. На момент арешту Винарчук був неодруженим, дітей не мав»*. 1989 року обидва були реабілітовані [48].

У такий спосіб тоталітарна держава понівечила життя десятків свідомих українців з Дунаївців, які, за оцінкою П.П. Бутовського, винні лише в тому, *«...що їм довелося жити в таку історичну епоху»*.

Список використаних джерел:

1. Прокопчук В.С. Павло Богацький – учений, краєзнавець // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ :“Рідний край”, 1999. Вип. 9. С. 357-364; Його. Павло Богацький – повернення в Україну // Вільна думка. Сідней (Австралія), 2000. Ч. 1- 2. С. 14-15; Його. Павло Богацький – повернення в Україну // Архіви. Сідней (Австралія), 2003. С. 8-19; Його. Трагічна доля Дмитра Богацького // Там само. С. 191-197; Онищук Є.Г. Подільський просвітник Євген Кондрацький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, ІВВ, 2000. Вип. 2. С. 203- 205; Карпо В.Л., Телячий Ю.В. Євген Кондрацький – культурно-освітній діяч Поділля // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Кам'янець-Поділ. : Абетка-Нова, 2002. С. 353-358.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П- 18562, арк. 21.
3. Там само, арк. 27.
4. Там само, спр. П – 10134, арк. 96-97.
5. Прокопчук В.С. Голова Дунаєвечкої “Просвіти” в 1918-1919 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. Вип. 3. С. 264-267.
6. Держархів Хмельницької області.Ф.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П – 30340, т. 2. Арк. 97-98.
7. Пристайко В.І. Справа “Спілки визволення України”: невідомі документи і факти: наук.-док. вид. / Володимир Пристайко, Юрій Шаповал. Київ : Інтел, 1995. С. 44.
8. Держархів Хмельницької області. Ф, Р. 6193. Оп. 12. Спр. П – 30340, т. 1, арк. 9.
9. Там само, арк. 9 зв.
10. Свято Поділля. 1918. 22 жовт.
11. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П – 30340, т. 1, арк. 10.
12. Там само, арк. 14 зв.
13. Там само, арк. 16.
14. Там само, спр. П – 19094, т. 1, арк. 76.
15. Пристайко В.І. Вказ. праця. С. 152.
16. Держархів Хмельницької області. Ф.Р.6193. Оп. 12. Спр. П – 19094, т.1, арк. 41.
17. Там само, арк. 41 зв.
18. Там само, арк. 110.
19. Там само, арк. 112.
20. Там само, арк. 17 – 17 зв.

21. Там само, арк. 30.
22. Там само, спр. П – 30340, т.1, арк. 146 зв.
23. Там само, арк. 149.
24. Там само, арк. 150.
25. Там само, спр. П – 30340, т.2, арк. 143.
26. Там само, т. 1, арк. 124 –126.
27. Там само, т.2, арк. 143 – 144.
28. Там само, т. 1, арк. 1-7.
29. Там само, т. 2, арк. 144 – 145.
30. Там само, арк. 145.
31. Там само, арк. 146.
32. Там само.
33. Там само, арк. 149-150.
34. Там само, арк. 50.
35. Там само, арк. 148.
36. Там само, арк. 152.
37. Там само, спр. П – 30340, т.2, арк. 151.
38. Там само, спр. П – 19094, т. 1, арк. 75.
39. Там само, арк. 87.
40. Там само, спр. П – 30340, т.2, арк. 151 зв.
41. Там само, спр. П – 19094, т. 1, арк. 113.
42. Там само, арк. 139.
43. Там само, арк. 142.
44. Там само, арк. 144.
45. Там само, спр. П – 30340, т.1, арк. 185.
46. Там само, арк. 154.
47. Реабілітовані історією: У 27 томах. Хмельницька область / ред.: М.П. Вавринчук (голова) та ін.; упоряд.: Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Подкур. Хмельницький : Мельник А.А., 2009. Кн. 2. С. 937.
48. Держархів Хмельницької області. І.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П 19094, т.1, арк. 144, 151.

Син священника – видатний полководець доби УНР

Полковник П.Ф. Болбочан
1883 – 1919

Про військову діяльність полковника армії УНР Петра Болбочана написано чимало. Найперші спогади, потрактування його ролі в боротьбі за незалежність України дали учасники національно-визвольних змагань В. Винниченко, Б. Мартос, І. Мазепа, М. Серeda, С. Шемет, Я. Штендера, В. Верига, Б. Монкевич [1]. Оцінки різні: ті, хто служив з

П.Ф. Болбочаном, бачать у ньому зразок відданості українській справі, мудрого

військовика, хороброго й винахідливого. Представники державного керівництва, зокрема, В. Винниченко, Б. Мартос, навішали йому ярлик анархіста, реакціонера, у такий спосіб віддячуючи за пряму і відкриту критику на їх адресу. Більш помірковану оцінку діяльності полковника знаходимо в «Енциклопедії українознавства»: *«Болбочан Петро (1883-1919), полк. Армії УНР, здібний організатор і визначний стратег... 9.6.1919 у Проскуріві зробив спробу самовільно стати на чолі Запор. корпусу і за вироком Воєнно-Польового суду був розстріляний біля ст. Балин на Поділлі»* [2]. У роки незалежності з'явилося два глибоких дослідження – монографія В. Сідака, Т. Осташко, Т. Вронської «Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника» [3] та монографія П. Брицького, Є. Юрійчук «Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана» [4]. Базуючись на архівних документах, автори глибоко проаналізували життєвий шлях і військову діяльність полковника Болбочана П.Ф., довели відсутність підстав для розстрілу й піддали таким чином науковій і моральній реабілітації його чесне ім'я.

Давайте, Читачу, разом погортаємо останні сторінки життя полковника Болбочана П.Ф., оглянемо його українотворчу діяльність періоду 1917-1919 рр., спробуємо розібратися в подіях трагічного для нього червня 1919 року, які сталися на нашому Подільському терені.

Петро Федорович Болбочан – виходець з сусіднього з Кам'янцем-Подільським Хотинського району, народився 5 жовтня 1883 року в с. Гіджеу (нині – с. Ярівка) у сім'ї священника. Послужний список П.Ф. Болбочана – капітана 38-го піхотного Тобольського генерала графа Милорадовича полку в графі 6-ій «Где воспитывался» фіксує два навчальних заклади: Кишинівську духовну семінарію, де навчався 2 роки, і Чугуївське піхотне юнкерське училище, в якому здобував військову освіту протягом 1905-1909 рр. Ще в училищі демонстрував українські симпатії, зорганізувавши гурток для поширення рідного слова. Начальник училища полковник Фок заборонив діяльність гуртка, але обмежився стосовно здібного юнкера лиш усною доганою.

У складі 38-го Тобольського пішого полку пройшов фронтовими дорогами Першої світової, дослужившись до чину підполковника царської армії й отримавши п'ять бойових нагород, у тому числі – ордени Св. Анни і Св. Станіслава 2 і 3 ступенів кожен. Він командував кулеметним і розвідувальним підрозділами полку, завідував школою прапорщиків, був полковим ад'ютантом-керівником полкової канцелярії, командував запасним полком [5].

Револуційні події 1917 року застали його в нашому краї. Підполковник П. Болбочан відав обозом 5-го корпусу російської армії. Захоплений підйомом національної свідомості, як українець, взявся за непопулярну серед російського корпусного командування справу українізації, намагаючись з офіцерів і солдатів – українців створити окрему національну військову частину. Після тривалих зносин з Генеральним секретарем військових справ Центральної Ради 22 листопада 1917 року був призначений командиром сформованого ним 1-го Українського республіканського пішого полку з 5 тис. бійців. У грудні продовжив дії щодо українізації всього 5-го корпусу, який дислокувався в Проскурові, але зазнав невдачі. З одного боку справу зруйнувала вимога комісара Центральної Ради П. Макаренка брати до українського війська лише тих старшин, які добре володіли українською мовою, з іншого – удару завдав Корпусний солдатський комітет, який видав наказ розпустити український полк. П.Ф. Болбочан арештував комітетчиків, але полк все ж був роззброєний. Вцілілі підрозділи на чолі з командиром і його заступником сотником І. Коржем направились до Києва [6]. Так визначився шлях П.Ф. Болбочана у революцію.

На базі групи, яку привів він до Києва напередодні наступу М. Муравйова, був сформований Республіканський курінь – близько 500 бійців і старшин у складі Сердюцької дивізії. Підрозділ брав активну участь у боях з наступаючим противником. Невдовзі Республіканський курінь був реорганізований у 2-ий Запорізький піший курінь і приєднаний до Окремого Запорізького загону генерала К. Прісовського. У ніч з 8 на 9 лютого 1918 року під час відступу українських військ у с. Гнатівка недалеко Києва відбулася нарада командного складу з метою об'єднання військових частин для спільних дій. Однак С. Петлюра зі своїм

гайдамацьким підрозділом відмовився ввійти до складу Окремого Запорізького загону, на що П. Болбочан зауважив С. Петлюрі, що він *«зі своїх персональних дрібних мотивів став на перешкоді тому об'єднанню, яке могло врятувати останки української збройної сили від знищення»* [7]. Звідси бере початок недружелюбне ставлення С. Петлюри до П. Болбочана, яке згодом усугубилося й привело до розправи над прямолінійним полковником.

У Житомирі, де тимчасово осіла Центральна Рада та її уряд, П.Ф. Болбочан очолив губернську військову комендатуру, взявся за наведення порядку. Після визволення Києва окремий Запорізький загін був реорганізований у Запорізьку дивізію під командуванням генерала З. Натієва. У її складі воював Запорізький піший полк П. Болбочана. Під час визволення Полтавщини, Харківщини підполковник Болбочан П.Ф. виявив високі командирські якості, наявність бойового досвіду. За його голову більшовицьке командування обіцяло 50 тис. крб., вчинило два замаху, а російські добровольці заочно винесли йому смертний вирок. 6 квітня 1918 року запорожці взяли Харків, 9 квітня дивізія була розгорнута в корпус, 1-у Запорізьку дивізію якого очолив П. Болбочан.

За таємним усним наказом військового міністра О. Жуковського спеціально виділена зі складу корпусу група військ під командуванням П.Ф. Болбочана за період 10 -27 квітня 1918 року, випереджуючи 15-у німецьку дивізію генерала фон Коша, з боями взяла Крим і 24 квітня вступила у Сімферополь. Однак після німецького ультиматуму за наказом з Києва вимушена була повернутися в район Мелітополя [8].

Під час Гетьманату Запорізький корпус підтримав дії Павла Скоропадського, спрямовані на утвердження незалежної Української держави. У своїх „Спогадах” гетьман тричі згадує П.Ф. Болбочана. Свого часу група самостійників запросила його на нараду, де йшлося про виступ проти Порша, який доручалося здійснити *«некоему капітану Болбочану»*. Генерал-лейтенант П.П. Скоропадський тоді порахував П.Ф. Болбочана *«совершенно неподходящим»* [9]. З приходом до керівництва Українською державою, коли німці не могли справитися з більшовицьким наступом на півночі України, П.П. Скоропадський направив на

Чернігівщину полк з бригади генерала Борковського. У мемуарах підкреслив, що *«этот полк дрался очень недурно под командой Болбочана»* [10]. В результаті 5 листопада 1918 року підполковник Болбочан П.Ф. отримав чин полковника армії Української держави. Про його становище і роль у той час свідчить факт неодноразових аудієнцій, які мав П. Болбочан у Гетьмана. Під час останньої зустрічі намагався навернути П. Скоропадського до співпраці з українськими партіями, пропонував очолити повстання проти окупантів, що назріло. Але коли Гетьман не прийняв пораду, П. Болбочан відверто заявив, що *«в разі повстання не буде його підтримувати»*. Пізніше у «Спогадах» Гетьман зафіксує, що в ході повстання *«криме Києва приходилось отражать наступление полка украинцев, сформированного австрийцами, и Болбочана, шедшего с Харькова»* [11]. Хід цей був фатальним для гетьманців, а роль підрозділів П.Ф. Болбочана в долі повстання – чи не вирішальною.

За Директорії полковник П. Болбочан, а згодом і отаман, що в Армії УНР прирівнювалося до генеральського звання, став командувачем Лівобережного фронту. Стосунки з керівництвом Директорії, зокрема – В. Винниченком, складались у П.Ф. Болбочана не кращим чином. Він критикував їх за хитання в бік більшовицької Росії, дезорганізацію місцевої влади, анархію у війську, відсутність підтримки живою силою і озброєнням. І коли П.Ф. Болбочан під тиском російських і німецьких сил відступив спочатку із Харкова, а потім – з Полтави, його противники, знаючи характер цих стосунків, скористалися моментом. 22 січня 1919 р. о 5-ій ранку наблизений до С. Петлюри сотник О. Волох – командир Богданівського полку заарештував отамана П.Ф. Болбочана і його штаб. У телеграмі Головному отаману С. Петлюрі О. Волох повідомив: *«Сучасне становище примусило мене заарештувати отамана Болбочана з його штабом і вступити в тимчасове керування Запорізьким корпусом. Арешт був зроблений у зв'язку з невдачами під Полтавою, а також недовір'ям запорізьких військ до нього за орієнтацію на Дон...»* [12]. Ця виходка сотника була сприйнята С. Петлюрою спокійно. А коли через п'ять місяців П.Ф. Болбочан за наказом Державного інспектора М. Гавришка вирішив взяти на себе командування своїм же

Запорізьким корпусом, то це коштувало йому життя. Але розглянемо хід подій послідовно.

П.Ф. Болбочан відкинув пропозицію відбити у О. Волоха штаб, намагаючись не допустити кровопролиття, і зажадав негайно доставити його до Києва, щоб розібратися в ситуації. 24 січня 1919 року П. Болбочан вже був у Києві, перебував під домашнім арештом у готелі «Континенталь» у кімнаті №22, поруч з апартаментами С. Петлюри, членів уряду. Але ніхто „не знайшов часу” прийняти опального отамана. Тим часом у його київській квартирі був проведений обшук, вилучено майна, грошей, коштовностей на 90 тис. крб.

26 січня П. Болбочан надсилає Головному отаману С. Петлюрі першого відкритого листа, який характеризує його прямоту, запальність, глибоке вболівання за долю Армії та України: *«За що я заарештований? Може за те, що по першому закликуну Директорії енергійно піднявся до повстання і своїми діями рішив судьбу повстання на всій Україні? Може, за мої гучні перемоги? Може за те, що я передбачав, що за повстанням буде анархія і вимагав організованості, а не демагогії і не боявся це Вам в вічі казати... Я потребував кинути балачки, проводити міцну владу і діло робити. Я знаю, Києву це було не по нутру..., бо, бачте, всіх діячів може скомпрометувати в очах народу і вони, бідні, можуть свої посади втратити... Скажіть, будь-ласка, що Ви зробили доброго за весь час? Скажіть, чи було хоть одно Ваше розпорядження з самого початку повстання, а не популяризація Вашого імені, що не руйнувало би армію, з чим я боровся весь час?.. Ви всі винуваті, бо Ви не можете розбиратися в самих простих життєвих питаннях, а лізете в Міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці...»* [13]. Підстав до арешту, а тим більше суду цього разу не виявилось, окрім однієї – розумних, чесних і відвертих ніколи не любили. Тому й „проковтнув” С. Петлюра виходку О. Волоха, як і цього листа П. Болбочана.

Спочатку його направили до Станіслава. За час кількомісячного перебування під домашнім арештом П. Болбочану поступила пропозиція галичан влитися в їх армію, з чим не погодився головний отаман. Галичани дали йому

повноваження і засоби для формування в районі Мікулин-Скала військових загонів. Але наступ поляків завадив здійсненню і цих повноважень.

Зі Ставкою П. Болбочан переїхав до Тернополя, зустрівся з С. Петлюрою і отримав пропозицію відбути до Італії для формування з військовополонених українських підрозділів. Перед від'їздом до Італії вирішив попрощатися із запорожцями, які кликали його до себе. 6 червня 1919 р., в день визволення Проскурова військами Запорізького корпусу, через Волочиськ прибув до міста. А далі справи розгорталися блискавично, некеровано і фатально для отамана П.Ф. Болбочана. Наведемо хроніку подій:

7 червня 1919 р. У Проскурові, в ресторані, відбулася зустріч з комдивом Осмоловським, державним інспектором Гавришком, командирами полків Зельницьким, Дяченком та ін.

Цього дня зібрання полковників Запорізької групи військ Дієвої армії УНР звернулося до державного інспектора М. Гавришка із заявою: *«... Рішуче вимагаємо аби на нашу групу був негайно призначений от. Болбочан – людина чисто військова, це наше вимагання ми будемо підтримувати усіма маючимися в наших руках засобами»* [14].

Державний інспектор Запорізької групи полковник М. Гавришко листом за номером 45 звернувся до командуючого цією групою військ отамана В. Сальського: *«Аби спасти єдину надію України запоріжців від розвалу на підставі §1 закона від 13 травня с/р про Державну Інспектуру я цим пропоную Вам негайно здати свої обов'язки отаману Болбочану, а щоб уникнути неізбїжного кровопролиття, наказую Вам не перечити наказам командуючого військами групи Отамана Болбочана, позаяк Ви мною усуваєтесь з займаної Вами посади»* [15].

Листом Ч. 46 Державний інспектор М. Гавришко наказав П. Болбочану *«... негайно вступити в командування військами Запорізької групи»* [16].

Листом Ч. 47 М. Гавришко доповів Головному отаману Армії УНР про віддані ним накази: *«Доношу, що сьогодні до мене, як представника державного уряду, звернулися полковники полків дорученої моїй інспектурі Запорізької групи з заявою, копію якої додаю... Аби охоронити армію від розпаду, призначив отамана*

Болбочана Командуючим Запорозьською групою, до якого козаки та старшини відносяться з великою любов'ю і кожний гаразд життя за його положити... Війська впевнені, що у Вас залишиться таке ж відношення до них як і раніш і ви їм ствердите це призначення» [17].

8 червня. О 7-ій ранку В. Сальському було вручено наказ державного інспектора М. Гавришка.

О 9-ій до штабу в готелі „Венеція” на Олександрівській вулиці (нині – Проскурівська) прибув отаман Болбочан, а з ним начдив 7-ої дивізії Осмоловський, кінний полк, інші підрозділи, оркестр. У цей час 6 і 8 дивізії вели бій між Проскуровим і ст. Богданівкою. Відбулися переговори про передачу командування. В. Сальський не згоджувався, зателефонував у Чорний Острів, де знаходилася Ставка, і отримав усний наказ Головного отамана С. Петлюри почекати приїзду Головного державного інспектора Кедровського.

Біля 15-ої, після переговорів з Кедровським, Болбочан покинув штаб.

Увечері Кедровський мав зустріч з полковниками, які підписали звернення про призначення П. Болбочана, і отримав запевнення, що вони «... будуть виконувати накази вищого командування» [18].

9 червня. Отаману В. Сальському, командувачу Запорізької групи військ, надійшла телеграма Головного отамана С. Петлюри. У ній зазначалося: «Сьогодні вранці Державний інспектор Запоріжської групи Гавришко самовільно і незаконно усунув з посади Командуючого Запоріжською групою Отамана Сальського, призначивши на його місце Балбочана... Пан Гавришко мною усовується з посади Інспектора з відповідальністю перед судом за зроблений ним злочин, Отаман Сальський ... залишається і надалі Командуючим ... Рахуючи вчинок Балбочана, як самовільний захват влади, я призначаю слідство над ним, наказуючи йому негайно прибути до Ставки» [19].

Цього ж дня Головний отаман підписав наказ Ч.70256, яким оголосив П. Болбочана і М. Гавришка поза законом, і наказав начальнику контррозвідувального відділу штабу Дієвої армії УНР полковнику М. Чебтаріву заарештувати їх [20].

10 червня. У рапорті Головному отаману С. Петлюрі начальник розвідувального відділу штабу Дієвої армії УНР полковник М. Чеботарів доповів, що «... при активній допомозі другої сотні Дорошенківського полку Запорізької дивізії арештован між 11-ою і 12-ою годиною сего місяця Отаман Болбочан, який під охороною направляється в Чорний Острів в розпорядження Штабу армії Дієвої» [21].

Наказний отаман О. Осецький наказом Ч.207 для розгляду справи отамана П. Болбочана призначив надзвичайний суд у складі голови осаула Кліма, коменданта штабу Дієвої армії, секретаря хорунжого Лінкевича, членів сотника Вербицького, сотника Бартоша, ройового півсотні Гусака, слідчого Подільського, прокурора Певного, оборонцем – рядового козака Дідуха [22].

Об 11 год. 15 хв. у Чорному Острові розпочався суд над П. Болбочаном, який з перервою на 2 год. тривав до 20 год. 20 хв. Вирок гласив: «*Отамана Болбочана Петра за єго злочинну акцію, завдяки якій сталась дезорганізація військ УНР ведучих наступ, позбавити усіх прав стану і покарати смертю через розстріл...*» [23].

Маючи можливість протягом 6 годин після оголошення вироку просити помилування, П.Ф. Болбочан звернувся листом до Наказного отамана О. Осецького. Він просив помилування, вважав, що «*не такий я винувний, аби нести таку сувору кару*», або «*о зменшенні суворої кари*», заявляв про готовність служити навіть простим козаком. Просив прийняти і вислухати. На тексті листа О. Осецький поставив резолюцію: «*Негайно. Штаб армії Дієвої. Представити на догляд п. Головному Отаману прохання отамана Болбочана. 11.VII. 1919 р. Отаман Осецький*» [24].

11 червня. Наказний отаман О. Осецький надіслав листа Міністру юстиції А. Лівницькому й повідомив, що при розгляді справи отамана Болбочана виявилось, що в подіях замішані цивільні, і просив призначити нове слідство (що зупиняло виконання вироку. – авт), допитати П. Болбочана. Міністр дав розпорядження заступнику голови державної слідчої комісії В.В. Лихопою негайно допитати Болбочана [25].

12 червня. У війська пішов наказ Ч. 210, в якому Наказний отаман О.В.Осецький повідомив суть справи і своє рішення *«затвердити засуд надзвичайного військового суду, присудившого отамана Болбочана до смертної кари через розстріл»* й попередження *«що всяка спроба самочинного захоплення військової влади і руйнування фронту буде безпощадно каратися»* [26].

Член Державної слідчої комісії Лихничий у Чорному Острові допитав знову П.Ф. Болбочана. Зламаний фізично і морально Петро Федорович показав, що ще в Станіславові в гуртку, який фактично очолював Шемет, велася мова про виступ проти уряду, перебрання влади, у чому він, П.Болбочан, мав зі своїм Запорізьким корпусом зіграти вирішальну роль. При цьому додав: *«Але я всім зазначив, що проти Головного Отамана я не виступлю, і так і зробив»* [27].

15 червня. Запорожці знову звернулися листом на захист П. Болбочана: *«Ми, запорожці, по старому історичному звичаю обібрали нашим командуючим старого запорожця отамана Болбочана, якого від нас в м. Кременчузі вирвано було ... Отамана Болбочана ніхто не має права одірвати від нас, бо він є наш старий працівник, людина освічена і заплямованість його честі не доказана. Хай буде над ним самий строгий контроль, але працю продовжувати він мусить і повинен»* [28].

17 червня. Зважаючи, що рядовий козак ролі адвоката на суді не виконував, а лише числився, П. Болбочан звернувся до О. Осецького *«допустити до розгляду моєї справи, яко оборонця, полковника Наркевича»* [29].

26 червня. Наказний отаман звернувся листом до начальника канцелярії Головного отамана: *«Прохаю повідомити, чи не буде яких-небудь розпоряджень від п. Головного Отамана по справі Петра Болбочана, маючи на увазі два прохання Болбочана на ім'я п. Головного Отамана... По одержанні відповіді, що таких розпоряджень не буде, ділу буде дано дальший хід».* Того ж дня канцелярія письмово повідомила: *«... Відповіді Головний Отаман давати не буде».* На цьому ж документі О. Осецький поставив резолюцію: *«Наказую негайно виконати вирок суду по ділу Петра Болбочана від 10 червня 1919 р.»* [30].

30 червня. Листом на адресу голови суду при Штабі Дієвої армії комендант Ставки осаул Клим доповів: *«Вирок згаданого (стосовно отамана П. Болбочана. – В.П.) виконано 28 червня 1919 року в 22 годині на станції Балін»* [31].

Скупі рядки документів не можуть передати того, що пережив і переніс улюбленець фронтовиків, особливо – запорожців, отаман П.Ф. Болбочан. У 20-х числах червня 1919 року Ставка перебувала неподалік Кам'янця-Подільського у вагонах, на колесах. За штабними вагонами тягли й арештантський, набитий отаманами, полковниками, власне – старшинами Дієвої Армії. За спогадами багатьох сучасників планувалася не одна спроба визволити Петра Федоровича. Полковник П. Дяченко підготував ударну групу старшин, яка мала вчинити напад на станцію Балін. Але без згоди ув'язненого ніхто не наважувався на цей крок. На всі пропозиції, як згадував С. Цап, він відповідав: *«Не бажаю і не дозволю, щоб через мене розвалився фронт, пролилася даремно кров і прийшов кінець Україні»* [32]. П.Ф. Болбочана жорстоко катували. *«У часі перебування Болбочана в Баліні, крім усіх інших тортур, його два рази водили на розстріл..., викопували яму й екзекуційна чота стріляла в нього сліпими патронами (набоями без куль)».* *«В арешті його страшенно мучили, – зазначає невідомий автор статті, спираючись на свідчення близьких та рідних отамана, - сусіди, як і його жінка, яка шукала за ним, чули його крики з того вагону, в якому він був замкнений..., його вже божевільного тайно вбито під вагоном...»* [33].

Невинна людина, патріот, який зробив для України так багато в самий відповідальний переломний період, не міг нормальним розумом сприйняти жорстокість і безглуздя, яке чинилося за мовчазної згоди С. Петлюри. Він був і фізично, і психічно зламаний. *«Стан, в якому вже перебував полковник Болбочан, – писав сотник С. Цап, – примусив припинити вже справу його визволення з «в'язниці на колесах», бо ж це не принесло б жодної користі... – полковник Болбочан вже був мертвий духовно і фізично, скалічений на душі й тілі»* [34].

В останні дні свого життя секретар державної слідчої комісії, що займалася справою П. Болбочана, Я. Кривицький, розкаюючись і в такий спосіб знімаючи гріх з душі, у лікарні надиктував своєму лікарю сповідь про останні дні, фізичні й

психічні муки П. Болбочана, про його смерть від руки начальника контррозвідки полковника М. Чоботаріва. Він твердив, що півчота стрільців з охорони двічі відмовилася стріляти і *«тоді розлючений начальник охорони Чоботарьов (соціал-демократ-марксист) добув нагана і двічі вистрелив полковнику Болбочанові в голову, по тому вхопив агонізуючого за комір і поволік, копаючи ногами, до ями...»* [35].

Розстріл П.Ф. Болбочана викликав широкий резонанс і негативну реакцію в українських колах. 6 липня 1919 року група старшин, підстаршин і козаків різних частин Запорізької групи передала В. Сальському заяву з вимогою *«негайної ревізії процесу над страченим Болбочаном»* й передання до суду Міністрів і *«всіх осіб, що спричинилися до мордування й ганебного замучення Болбочана»*. Посол УНР в Австрії В. Липинський засудив цей вчинок, заявив, що уряд УНР *«став виразно на шлях партійного терору»*, і на знак протесту подав у відставку.

1920 року в Україні було засновано Товариство запорожців імені полковника П. Болбочана, діяльність якого особливо розгорнулася у вигнанні. Першим головою Товариства став полковник І. Дубовий, командир 1-ої Запорізької стрілецької бригади, заступником – підполковник С. Зощенко, командир 1-ої Запорізької гарматної бригади. Центральна управа базувалася в Парижі, філії – у Франції, Німеччині, Чехословаччині, Маньчжурії, Америці, Канаді. У Польщі, де дислокувався уряд УНР в екзилі, діяльність Товариства була заборонена.

29 червня 1921 року після таємної панахиди *«по убієнному воєнові Петрові»* сам С. Петлюра прибув у табір інтернованих у Вадовицях. Була проведена серія допитів, колишнього Державного інспектора Запорізької групи полковника М. Гавришка, побито і разом з іншими організаторами панахиди відправлено до карного табору в Домб'є...».

На процесі в справі С. Шварцбарта, який вбив С. Петлюру, М. Гавришко був запрошений як свідок. Гавришко твердив, що багато колишніх старшин Дієвої армії УНР *«були загнані до більшовиків»* самим Головним отаманом та його оточенням [36].

13 квітня 1934 року в Празі на спеціальному засіданні Товариства були розглянуті наявні документи в справі П. Болбочана, заслухані повідомлення свідків,

і таким чином, здійснена спроба офіційно омити чесне ім'я полковника.

Учасники мітингу-реквієму на ст. Балин з нагоди 90-річчя розстрілу там полковника П.Ф. Болбочана. 10. 05. 2009 р.

Проїшли

роки. З Українською незалежністю відкрилися архіви, доступ до закордонних джерел, до нащадків повертається правда про українських героїв. У серпні 2005 року за підтримки фонду імені Євгена Чикаленка на ст. Балин у Дунаєвецькому районі на Хмельниччині неподалік обеліска загиблих односельчан з'явилася гранітна плита з надписом: *«Біля цього місця 28 червня 1919 року трагічно загинув визначний український воєначальник полковник Петро Болбочан»*. А далі – рядки з його першого відкритого листа С. Петлюрі: *«Ми перед батьківщиною свій обов'язок виконали чесно. Як хто нас буде в чім-небудь обвинувачувати, хай зробить це той, хто більше нас зробив для батьківщини...*

П. Болбочан, 10 січня 1919 р.» [37].

16 травня 2009 року на ст. Балин відбувся мітинг-реквієм з нагоди 90 - річчя розстрілу там полковника Дієвої армії УНР Петра Федоровича Болбочана. Мітинг вступним словом відкрив заступник голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України В.С. Прокопчук, повідав жителям села, учням початкової школи і гостям про події 90-річної давності.

4 жовтня 2020 року в Києві урочисто відкритий пам'ятник полковнику П.Ф. Болбочану. У такий спосіб його заслуги перед Україною зазнали всенародного визнання і пошанування.

Хвилюючими були виступи учнів, які продемонстрували знання української історії доби національно-визвольних змагань, заступника голови Дунаєвської райдержадміністрації Г.І. Отрубчака, начальника відділу освіти районної державної адміністрації Ф.П. Поліщука, доктора історичних наук, професора кафедри історії

України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Петра Павловича Брицького, який разом з донькою Євгенією Петрівною Юрійчук, тоді кандидатом історичних наук, у числі перших дослідили трагічну історію П.Ф. Болбочана, видав монографію «Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана» (2005), яку того дня подарував школярам Балинської та Станційнобалинської шкіл.

Список використаних джерел:

1. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції, март 1917 р.-грудень 1919 р.). Київ, 1990. Ч. 3; Мартос Б. Болбочан й Оскілко: Спогади. – Мюнхен, 1958; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. Київ, 2003; Серeda М. Отаман Болбочан // Літопис Червоної Калини. 1930. Березень; Шемет С. Полковник Петро Болбочан (замітки до історії Запорозького Корпусу 1917-1919 рр.) // Хліборобська Україна (Відень). Кн. 4. 1922/23; Штендера Я. Засуджений до розстрілу. Львів, 1995; Верига В. Визвольні змагання в Україні, 1914-1923 рр.: У 2-х т. Т.1. Львів, 1998; Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956.
2. Енциклопедія українознавства: Перевид. в Україні. Львів, 1993. Т.1. С.152.
3. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: наук. видання. Київ: Темпора, 2004. 416 с.: іл.
4. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана. Чернівці: Знання, 2006. 112 с.: фото.
5. Центральний державний військово-історичний архів Російської Федерації. Ф.409. Оп.1. Спр. 160429. Арк. 1-14 зв.
6. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С.10-11.
7. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Вказ. праця. С.14.
8. Там само. С.24-29.

9. Скоропадський П.П. Спогади. Київ; Філадельфія, 1995. С.102.
10. Там само. С.296.
11. Там само. С.318.
12. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С.59.
13. Там само. С.195.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф.2279. Оп.1. Спр.3. Арк. 17.
15. Там само. Ф.3810. Оп.1. Спр.2. Арк. 69-69 зв.
16. Там само. Ф.2279. Оп.1. Спр.3. Арк. 16.
17. Архів С. Цапа (СГД). Спр.3. Арк. 160.
18. ЦДАВО України. Ф.2279. Оп.1. Спр. 3. Арк. 24-29.
19. Український козак. 1919. 11 черв. (Ч.4).
20. ЦДАВО України. Ф. 2279. Оп.1. Спр. 3. Арк. 15.
21. Там само. Арк. 20.
22. Там само. Арк. 22.
23. Там само. Арк. 13-13 зв.
24. Там само. Арк. 14-14 зв.
25. Там само. Ф.3810. Оп.1. Спр.2. Арк. 28.
26. Архів С. Цапа (СГД). Спр.3.
27. ЦДАВО України. Ф.3810. Оп.1. Спр.2. Арк. 16-21.
28. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С.147.
29. ЦДАВО України. Ф.2279. Оп.1. Спр.3. Арк. 6.
30. Там само. Арк. 10.
31. Там само. Арк. 8.
32. Архів С. Цапа (СГД). Спр.1. Арк.181.
33. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С.136.
34. Архів С. Цапа (СГД). Спр.1. Арк.181.
35. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С.152.
36. Там само. С.156.
37. Інформацію про встановлення меморіальної плити полковнику Петру Болбочану й мітинг з цієї нагоди помістили газети «Голос України» та «Дунаєвецький вісник» за 18 серпня 2005 року.

Вінницьке коріння Михайла Грушевського

Михайло Сергійович Грушевський (псевдоніми – М. Заволока, Михайло Заволока, М. Сергієнко, Хлопець) – історик, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор науки, політичний, громадський та державний діяч, автор майже 2 тисяч праць в галузі української й світової історії, літератури, соціології, етнографії, археології, зокрема – «Історії України-Руси». Він був головним ідеологом Української революції 1917-1921 рр., пройшов шлях від вимог обмеженої національно-територіальної автономії до становлення самостійної

України. Під його керівництвом розроблялася конституція незалежної УНР, прийнята 29 квітня 1918 року.

Михайло Сергійович Грушевський
(29.09.1866–24.11.1934)

Життя і діяльність М. Грушевського, його заслуги перед українським народом широко досліджувалися і відомі [3, 4]. В цьому дослідженні увага зосереджена на його вінницькому духовному корінні.

Коротко про життєвий шлях та рід Грушевських. Михайло Сергійович Грушевський народився 17 (29) вересня 1866 року в м. Холм у Царстві Польському (тепер місто Хелм на території Польщі), де його батько Сергій Федорович (народився 7.10.1830 року в місті Чигирин) у 1865 - 1868 роках працював учителем словесності Холмської русько-греко-уніатської гімназії, згодом був інспектором Холмських російських педагогічних курсів. Освіту Сергій Федорович здобував у Києво-Подільському духовному училищі та Київській духовній семінарії, згодом - у Київській духовній академії. Працював професором словесності в Полтавській духовній семінарії і професором Святого письма в Київській духовній семінарії. Займався дослідженням історії релігії та етнографією. З міста Хелм переїхав на Кавказ, був учителем Кутаїської класичної гімназії, директором народних училищ Ставропольської губернії, директором народних училищ Терської області.

Батько відіграв важливу роль у започаткуванні патріотичного світогляду Михайла Грушевського, підтримував його становлення як ученого і громадського діяча. Згідно із заповітом Сергія Федоровича була заснована премія його імені в Києво-Подільському духовному училищі та Київській духовній семінарії. Нащадки

збудували школу, яка в 1913-1919 роках носила ім'я С.Ф. Грушевського. Помер Сергій Грушевський 27.01.1901 року, похований в місті Владикавказ [3, с. 34].

Дід Михайла Грушевського – Федір Васильович Грушевський (народився близько 1791 року в с. Худоліївка Чигиринського повіту) був паламарем, з дружиною Євдокією Василівною мав четверо дітей. 1821 року висвячений на диякона Хрестовоздвиженського собору в місті Чигирині, згодом став священником у Чигиринському повіті. Переїхав служити в село Лісники Київського повіту. Помер 02.09.1851 року. 1894 року Михайло Грушевський встановив кам'яний надгробок на могилі отця Федора [3, с. 34, 310].

Прадід Михайла Грушевського – Грушевський (Груша) Василь Данилович народився близько 1757 року в с. Худоліївка Чигиринського повіту. Був паламарем місцевої церкви св. Параскеви, з дружиною Меланією Михайлівною мав 11 дітей.

Прапрадід Михайла Грушевського – Грушевський (Груша, Грушка) Данило все життя провів в Худоліївці Чигиринського повіту, був священником місцевої церкви св. Параскеви [3, с. 291].

Родина Грушевських походить з Чигиринського повіту Київської губернії, від діда і до прапрадіда були псаломщиками, дяками, дияконами і священниками. Склалося так, що Михайло більше спілкувався з родиною по матері, особливо з дідом Захарією Оппоковим – священником села Сестринівка тоді Бердичівського повіту (нині – Вінниччина).

1880 року Михайло Грушевський вступив до Тифліської гімназії, де захоплено читав книги з історії, літератури, етнографії України. У 1886-1890 роках навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. Після закінчення навчання його залишили при університеті.

1894 року молодий учений з успіхом захистив магістерську дисертацію «Барське староство» й очолив кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті. Брав активну участь у діяльності Наукового товариства імені Тараса Шевченка, 1897 року очолив його, 1905 року став членом Товариства українських поступовців.

Родина Грушевських.
У центрі – Михайло. Владикавказ, 1886

У травні 1896 року одружився з Марією Сильвестрівною Вояковською (1868–1948), донькою священника греко-католицької церкви, учителькою за освітою. 21 червня 1900 року в подружжя народилася єдина донька Катерина. Дівчина поділяла погляди батька, цікавилася історією і соціологією. 1938 року була репресована.

1914 року М. Грушевського за наклепом заарештовують і висилають до Сибіру. 4 березня 1917 року в Києві утворено Українську Центральну Раду, і Грушевського заочно обирають її головою.

12 березня він повертається з Москви до Києва. 10 червня 1917 року Центральна Рада першим своїм Універсалом проголосила автономію України в складі Російської федеративної держави, 15 червня обрала і затвердила перший український уряд – Генеральний Секретаріат на чолі з Володимиром Винниченком. 7 листопада 1917 року третім Універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку, а 22 січня 1918 року четвертим Універсалом – повну політичну незалежність України від Росії. 29 квітня 1918 року Центральна Рада обрала Михайла Грушевського головою Всенародних зборів Української Народної Республіки. Внаслідок перевороту 29 квітня 1918 року був усунутий від влади.

На початку лютого 1919 року Грушевський приїхав до Кам'янця-Подільського, звідти відбув за кордон. Мешкав з сім'єю в Празі, Відні, Женеві. В еміграції Грушевський дедалі більше відходить від політики й повертається до наукової роботи.

У березні 1924 року під гарантію уряду повернувся з сім'єю до Києва. У січні 1929 р. обраний дійсним членом Академії наук СРСР. Піддавався репресіям, згодом його відпустили до Москви на постійне місце проживання [3, с. 27].

Помер Михайло Сергійович раптово на відпочинку в Кисловодську 24 листопада 1934 року. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Від духовних витоків маминої родини. У дитячі роки Михайло Грушевський неодноразово приїжджав у Сестринівку, мальовниче село Київської губернії (тепер це – Вінниччина), приїжджав з Кавказу та під час канікул з Київського університету. Тут народилася і виросла його мати Глафіра Захарівна, 17-річною вийшла заміж за професора Київської духовної семінарії 30-річного Сергія Грушевського. У цьому селі провів своє життя батько Глафіри – місцевий священник Захарій Оппоков. Саме він благословив любимого онука Михайла на навчання в Київському університеті св. Володимира.

Так склалося, що в дитячі роки Михайло разом з батьками кілька раз змінював місце проживання (Холм, Тифліс, Владикавказ, Ставрополь). Село Сестринівка було єдиним постійним місцем проживання його рідні, благодатним

джерелом родинного тепла, українських уподобань, воно й стало Михайлу Сергійовичу малою батьківщиною. Тут він був частим гостем: влітку 1882 року - вся сім'я провідала Сестринівку і гостювала в діда; 6 травня 1886 року Михайло сповідався в сільській Покровській церкві у свого діда; перебував у Сестринівці 30 березня-5 квітня і 2-6 листопада 1890 року, у липні 1891 року, у квітні і з 19 липня по 24 серпня 1892 року. Останнє побачення з дідом відбулося влітку 1895 року. 26 листопада 1895 року дід Захарія помер [2, с. 27].

1894 року молодий учений з успіхом захистив магістерську дисертацію «Барське староство» й очолив кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті. Брав активну участь у діяльності Наукового товариства імені Тараса Шевченка, 1897 року очолив його, 1905 року став членом Товариства українських поступовців.

Подружжя
Грушевських:
Марія
Сильвестрівна та
Михайло
Сергійович

Михайло Сергійович надзвичайно тепло згадував ці подорожі у своїх «Споминах»: *«Але 1873 р., користуючи з можливості взяти двомісячну відпустку, батько повіз нас усіх до діда, до Сестринівки. Враження сеї великої подорожі покрилося враженнями пізніших аналогічних поїздок, і мало деталей зосталось з неї в моїй пам'яті. Але вони були незвичайно сильні, яскраві. Українське село, ліси, води, український народ, українська мова – все се ввірвалося в мою душу як якийсь*

інший, найкращий світ, до котрого я потім міг тільки душею і мрією тягнутися, відраховуючи місяць за місяцем ті три роки, коли батьки мої могли повторити сю подорож» [2, с. 27].

В іншому місці: «...і коли я все-таки любив Сестринівку незвичайно, страшенно мріяв про неї й линув душею до неї цілими десятиліттями мого життя, то се було тому, що як-не-як се був властиво одинокий пункт, де я міг зв'язуватись з українською стихією, дотикатися до української землі, до її природи, до її культури – не вважаючи на всі дефекти тих форм, в котрих виступала ся стихія...». «Життя в Сестринівці було для мене одним неухайним святом, де не можна було встигнути використати всіх утіх і приємностей, які розгорталися ним» [2, с. 27, 26, 27].

Вплив діда Захарія був визначальним у формуванні християнських уподобань Михайла Грушевського, його ставлення до Бога, християнської віри і служіння своєму народу. Пам'ять про діда і Сестринівку вчений зберіг на все життя. При від'їзді до Тифліської гімназії дід Захарія прислав онукові дорогу іконку Спасителя, яку Михайло часто возив з собою.

Першим літописцем свого роду по батьківській і материнській лінії був сам Михайло Грушевський. Короткі та яскраві образи рідних постають з його автобіографій, щоденників і насамперед «Споминів». Вони переконливо засвідчують глибоке прив'язання видатного історика і державного діяча до своїх родинних коренів, до традицій роду. Про свого діда любовно пише Михайло Сергійович у «Споминах»: *«Дід мій скінчив семінарію, коли се ще було рідкістю, визначався любов'ю до книги, особливо любив історію України; виявляв певний український патріотизм і неохоту до Великоросії, критично дививсь на правительство, але боявся політики і всякого оказательства дуже сильно. Скінчивши семінарію посватав собі Анну Василівну із Зарчинських, дочку священника з Сестринівки в Бердичівському повіті. По ожененню був недовго на парафії в Рудім Селі в Сквирському повіті, але скоро потім зайняв парафію свого тестя в Сестринівці (1839 року. – Авт), з котрою зв'язані найкращі спомини моїх сірих і непроглядних дитинних літ» [2, с. 27].*

Народився дід Захарій Іванович 9 лютого 1814 року в селі Мусіївка Сквирського повіту Київської губернії. 1833 року закінчив Київську духовну семінарію, з 1867 до 1881 року був делегатом семи з'їздів Києво-Подільського округу, на яких незмінно головував. 1869-1879 роках обирався делегатом чотирьох загальноєпархіальних з'їздів. 56 років виконував свої пастирські обов'язки.

Був нагороджений орденами Святої Анни 3-го і 2-го ступеня, святого Володимира 4-го ступеня. Остання нагорода давала право спадкового дворянства. Захарій Іванович з дружиною Ганною Василівною мали велику сім'ю, але вижили два сини і три дочки. Отець Захарій вперше в родині започаткував традицію світської освіти для своїх синів.

Старший син Захарій Захарійович закінчив історико-філологічний факультет університету св. Володимира, викладав у Київському Володимирському кадетському корпусі.

Молодший син Іполит Захарович вчився в університеті св. Володимира, працював у банківській системі, був керуючим Саратовським відділенням державного банку.

Донька Вікторія побралася з священником Василем Михайловичем Дашкевичем, Глафіра взяла шлюб з випускником Київської духовної академії Сергієм Федоровичем Грушевським, який став відомим діячем на терені народної освіти, наймолодша Павлина одружилася з випускником Київської духовної академії Михайлом Даниловичем Златоверховниковим – законовчителем Київської першої чоловічої гімназії, згодом кафедральним протоієреєм Софіївського собору. В отця Захарія Івановича було 24 онуки, окрасою роду Оппокових став Михайло Грушевський. Священниками були три брати, всі вони підтримували тісні родинні відносини [3, с. 27].

Федір Іванович Оппоков був священником Успенської церкви містечка Борщагівка Сквирського повіту, згодом переведений до церкви Різдва Богородиці с. Каменів Махнівського повіту [3, с. 566].

Сильвестр Іванович Оппоков – священник Петропавлівської церкви містечка Білопілля Махнівського повіту Київської губернії, згодом – Михайлівської церкви

містечка Погребище того ж повіту. Під час Кримської війни 1853-1856 років служив священником при військових лазаретах. Після війни отримав парафію Михайлівської церкви в с. Середнє Липовецького повіту, а далі переведений в с. Нова Гребля Бердичівського повіту. Своїх дітей не мав, у нього знайшли притулок діти померлої під час епідемії холери Карпової Уляни Іванівни. Отець Сильвестр усиновив і виховував Карпова Олександра Павловича. Після смерті рідного брата Федора дав притулок його синам Василю і Михайлу. Сильвестр Іванович був хрещеним батьком доньки молодшого брата Захарія Глафіри - матері М. С. Грушевського. Отець Сильвестр був шлюбним боярином зі сторони нареченої при вінчанні Глафіри з Сергієм Грушевським, виконував таїнство хрещення наймолодшої дочки брата Захарія Павліни, згодом разом з братом Петром був шлюбним боярином зі сторони нареченої у вінчанні з Михайлом Златоверховниковим. Помер отець Сильвестр 29 листопада 1870 року в селі Нова Гребля [3, с. 565].

Йоаникій Іванович Оппоков – двоюрідний дід М. Грушевського 1832 року, після закінчення Київської духовної семінарії, висвячений священником в Покровську церкву с. Плоске Сквирського повіту, де пастирську службу виконував 36 років.

З 9 синів отця Йоаникія Івановича сім закінчили Київську духовну семінарію і тримали парафії в Київській єпархії: Михайло – у селі Підвисоке, згодом – у с. Кальник Липовецького повіту; Федір – у с. Карабчійв Сквирського повіту, з 1883 до 1905 року – у рідному с. Плоске; Микола – у с. Терешки Сквирського повіту та Кальник Липовецького повіту; Віктор – у с. Троща Липовецького повіту та містечку Джуноків Бердичівського повіту; Володимир понад 50 років – у Рудому Селі Сквирського повіту; Костянтин – у с. Фронтівка Липовецького повіту; наймолодший Павло працював у Плоскому учителем церковнопарафіяльної школи, згодом був висвячений на священника [3, с. 360-362].

Гілка отця Йоаникія була однією з найчисельніших у родовому дереві Оппокових. Сини склали славу роду на духовній ниві. Його онуки заявили про себе на ниві української науки і культури, серед них академік ВУАН Євген

Володимирович Оппоков, літературознавець, співробітник відомого Київського видавничого товариства «Вік» Михайло Володимирович Оппоков та книговидавець, журналіст Іван Костянтинович Оппоков [3, с. 360, 565]. Онук Олексій Михайлович був законовчителем Милецького жіночого духовного училища Волинської губернії, згодом працював у Глухівській шестикласній чоловічій гімназії Чернігівської губернії, 1892 року – у Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії і одночасно священствував у Трьохсвятительській церкві при цій гімназії.

Серед відомих родичів Михайла Сергійовича з Оппокових були його троюрідні брати: академік Олександр Вікторович Топачевський, декан біологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, завідувач лабораторією альгології Інституту ботаніки Академії наук УРСР, та Дмитро Якович Топачевський, настоятель Казанського собору м. Чигирин.

Прадід Іван Петрович Опуцкевич (згодом нащадки змінили прізвище на Оппоков) народився близько 1774 року в селі Мусіївка Сквирського повіту, був сином священника Петра Опуцкевича. Іван Петрович служив дяком Покровської церкви містечка Паволоч Сквирського повіту, згодом в Богоявленському храмі в тому ж містечку. Закінчив риторичний клас Житомирської польської семінарії, висвячений на диякона Дмитрівської церкви села Мусіївка, згодом на священника цієї церкви. Іван Петрович з дружиною Катериною Стефанівною мали шість синів: Віктора, Йоаникія, Федора, Сильвестра, Захарія, Євдоксія та чотири дочки: Марію(Мар'яну), Агрипину, Уляну, Ганну. Після смерті Івана Петровича 1837 року священником Дмитрівської церкви став чоловік доньки Уляни Карпов Павло Андрійович [3, с. 382].

Слід відмітити, що багато повітів Київської губернії, зокрема Липовецький, Махнівський, Погребищенський, відійшли до сучасної Вінниччини, тому Михайла Сергійовича широко вшановують як у Вінницькій, так і Київській областях. На його честь Михайла Грушевського створено 4 музеї: історико-меморіальний музей у Києві, музей М. Грушевського в с. Криворівня Верховинського району Івано-Франківської області та Державний меморіальний музей у Львові [4].

1996 року в середній школі с. Сестринівка також було відкрито музей М. Грушевського. 2006 року на місці будинку, де проживав священник Захарій Іванович Оппоков (дід М. Грушевського), нове музейне приміщення. Матеріали експозицій висвітлюють головні аспекти життєвого і творчого шляху М.С. Грушевського, його родинні корені (родовід великої родини Оппокових). Висвітлено роль діда Захарія, священника Покровської церкви с. Сестринівка, у формуванні світогляду молодого Грушевського. Закладу присвоєно звання «народний», і нині він є відокремленим структурним підрозділом Вінницького обласного краєзнавчого музею. 2016 року в с. Сестринівка відбувся V обласний фестиваль-конкурс музейних міні-експозицій «Віхи державотворення на Вінниччині», присвячений 150-річчю від дня народження М. С. Грушевського та вшануванню його пам'яті. У заході взяли участь 14 музеїв області [1; 5].

Музей М. С. Грушевського в Сестринівці та оновлена могила його діда отця Захарія Оппокова

Президією НАН України засновано премію імені М. С. Грушевського. Його ім'я присвоєно Інституту української археографії та джерелознавства НАН України.

В історії українського суспільного життя ХХ ст. Михайло Сергійович Грушевський був яскравою та самобутньою особистістю. Видатний вчений-

історик, який своїм просвітництвом та науковою діяльністю будив національну свідомість народу, теоретик і практик українського парламентаризму, перший і єдиний Голова Центральної Ради УНР, творець її Конституції, громадсько-політичний діяч. Одним з духовних джерел М. Грушевського, його становлення як християнина і громадянина була його родина священнослужителів по батькові і матері. Особливе місце в його житті відіграло село Сестринівка, яке нині знаходиться в межах Вінниччини, де не раз збиралася чисельна рідня, де він кохався в українському слові і традиціях свого народу, сповнював нових творчих сил.

Список використаних джерел:

1. Великі українці: Михайло Грушевський – історик і президент: рукопис / упорядн. Бородіч З.М., Мадей І.В. Козятин, 2016. 64 с.
2. Грушевський М.С. Спомини // Київ. 1988. № 9.
3. Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). Київ: «Кий», 2006. 664 с.
4. Грушевський Михайло Сергійович // Вікіпедія: <https://uk.wikipedia.org> > wiki.
5. Музей Михайла Грушевського // <https://vinnytsia-useum.in.ua/branches/hrushevsky-museum?showall=1>.

Зміст

Передмова	3
Розділ І. Священнослужителі	5
1.1. Страдальці за віру	5
1. В'язень Івана Грозного	5
2. Вінницькі святі родом з Поділля	8
3. Владики-новомученики	22
4. Священники-«стокілометровці».....	24
1.2. Архієреї з Поділля.....	34
1. Архієпископ Полоцький Мелетій Смотрицький.....	34
2. Батько духовної освіти на Поділлі.....	39
3. Одні із перших з Поділля.....	48
4. Владика-об'єднальник родом з Вінниччини.....	61
5. Просвітники Симашкевичі з Голодбок.....	67
6. Стрельбицькі в Зіновинцях.....	74
7. Блаженніший Володимир митрополит Київський і всієї України	89
1.3. Подвижники духовного служіння.....	97
1. Родина Дложевських	97
2. Церковнослужителі з роду Лотоцьких	109
3. Більше століття – в одному селі.....	119

Розділ II. Наукова і творча інтелігенція	128
2.1. Фундатори церковного краєзнавства	128
1. Засновники Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету.....	128
2. Редактор «Подольских епархиальных ведомостей»	148
3. Микола Іванович Яворовський	162
4. Патріарх подільського краєзнавства: феномен Юхима Січінського	180
5. Біограф подільських ієрархів	198
6. Краєзнавець Поділля священносповідник Іоанн Шипович.....	205
7. Професор Кость Широцький.....	213
2.2. Представники красного письменства	222
1. Біля витоків української полемічної літератури.....	222
2. Перший поет Поділля	235
3. Романіст Анатолій Свидницький	252
4. Наш Михайло Коцюбинський, подільський	260
5. Творець невмирущого «Щедрика».....	282
6. Поет доби «розстріляного відродження»	294
7. Поєднаний з вічністю: Валер'ян Тарноградський.....	300
2.3. Борці за незалежну Україну	309
1. І посадовець високого рангу, і вчений-історик.....	309
2. Просвітник Євген Кондрацький	319
3. Трагедія родини отця Олександра Богацького.....	323
4. У боротьбі за церковну автокефалію.....	329
5. Син священника - видатний полководець доби УНР	344
6. Вінницьке коріння Михайла Грушевського	358

Віктор Прокопчук, Борис Пентюк

Літературно-документальне видання

СЛАВЕТНІ ПОДОЛЯНИ
з духовного стану

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 43,25

Наклад 200 Зам. № 0307

ТОВ «Видавничий дім "Бук-Друк"»
м.Житомир, вул.М.Бердичівська,17а

Свідоцтво серія ДК № 7412 від 27.07.2021 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О.О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: 073 101 22 33,
e-mail: bookovych@gmail.com

Свідоцтво серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.